

gender / rovné příležitosti / výzkum

*Politické aktérství žen v historii /
Women's Political Agency
in History*

GENDER, ROVNÉ PŘÍLEŽITOSTI, VÝZKUM / GENDER AND RESEARCH

Vydává Sociologický ústav Akademie věd ČR, v. v. i.

Published by the Institute of Sociology, Czech Academy of Sciences

Redakční rada časopisu *Gender, rovné příležitosti, výzkum*

Zuzana Uhde, Ph.D. (šéfredaktorka, SOÚ AV ČR, v. v. i., Praha)

PhDr. Hana Maříková, Ph.D. (zástupkyně šéfredaktorky, SOÚ AV ČR, v. v. i., Praha)

doc. PhDr. Alexandra Bitušíková, CSc. (Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica)

PhDr. Marie Čermáková (Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha)

Mgr. Radka Dudová, Ph.D. (Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha)

Mgr. Petra Ezzeddine, Ph.D. (Fakulta humanitních studií UK, Praha)

doc. Éva Fodor, Ph.D. (Central European University, Budapest)

prof. Petra Guasti, Ph.D. (Goethe-Universität, Frankfurt am Main)

prof. Haldis Haukanes, Ph.D. (University of Bergen)

PhDr. Hana Hašková, Ph.D. (Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha)

prof. Jeff Hearn, Ph.D. (Örebro Universitet)

doc. Marek Hrubec, Ph.D. (Filosofický ústav AV ČR, v. v. i., Praha)

Mgr. Ema Hrešanová, Ph.D. (Filozofická fakulta Západočeské univerzity, Plzeň)

prof. Nancy Jurik, Ph.D. (Arizona State University, Tempe)

PhDr. Alena Křížková, Ph.D. (Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha)

Mgr. Marcela Linková, Ph.D. (Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha)

Ing. Petr Pavlík, Ph.D. (Fakulta humanitních studií UK, Praha)

Mgr. Zdeněk Sloboda (Filozofická fakulta Univerzity Palackého, Olomouc)

doc. Irena Smetáčková, Ph.D. (Pedagogická fakulta UK, Praha)

doc. Iva Šmídová, Ph.D. (Fakulta sociálních studií MU, Brno)

prof. Barrie Thorne, Ph.D. (University of California, Berkeley)

PhDr. Jana Valdřová, Ph.D. (Pedagogická fakulta Jihočeské univerzity, České Budějovice)

doc. Elaine Weiner, Ph.D. (McGill University, Montreal)

Asistentka redakce: Eva Nechvátalová

Časopis vychází dvakrát ročně. Druhé číslo 17. ročníku vychází v prosinci 2016.

Časopis je veden v databázi SCOPUS, ERIH PLUS, v Central European Journal of Social Sciences and Humanities a v dalších databázích.

Internetová stránka: <http://www.genderonline.cz>

Objednávky předplatného pro ČR zajišťuje SEND Předplatné, s. r. o., Ve Žlábku 1800/77, hala A3, 193 00 Praha 9, tel.: +420/225 985 225, e-mail: send@send.cz, předplatitelský účet je možné založit na internetové stránce: <http://send.cz/casopis/732/>.

Objednávky předplatného pro Slovensko zajišťuje Magnet press Slovakia, s. r. o., P.O. Box 169, 830 00 Bratislava, tel.: +421/2/67201931-33, e-mail: predplatne@press.sk, předplatitelský účet je možné založit na internetové stránce: <http://www.press.sk/odborne-casopisy/gender-rovne-prilezitosti-vyzkum/>.

Cena 80 Kč vč. DPH, roční předplatné v ČR 160 Kč.

Cena 3,60 € vč. DPH, roční předplatné v SR 8,20 €.

Grafická úprava, obálka a sazba: studio Lacerta (www.sazba.cz).

Vytištěno na recyklovaném papíře Cyclus Offset.

Titulní fotografie: Jitka Gelnarová, Jaroslav Vlček. Fotografie jsou reprodukovány se souhlasem Archivu Masarykovy univerzity a Národního muzea.

© Sociologický ústav AV ČR, v. v. i., Praha 2016.

ISSN-print: 1213-0028

ISSN-online: 1805-7632

TÉMA / SPECIAL ISSUE: **POLITICKÉ AKTÉRSTVÍ ŽEN V HISTORII: STŘEDOEVROPSKÝ KONTEXT /
WOMEN'S POLITICAL AGENCY IN HISTORY: CENTRAL EUROPE**

Editorky / Guest Editors: Jitka Gelnarová, Marie V. Fousková

STATI / ARTICLES

Scott, Joan W.: *Fantazmatická ozvena: Dejiny a konštrukcia identity* /6

Fousková, Marie V.: „Moderní apoštolát našich zásad“: Ženský tisk Československé strany lidové v Čechách v předvolebním období 1919 a 1920 /18

Láníková, Marie, Souralová, Adéla: „Domácí je politické“? Hospodyňství v poválečném Československu perspektivou Ústředí československých hospodyň a národněsocialistických poslankyň /29

Maďarová, Zuzana: *Ako odvrátať Novembru 1989. Skúmanie naratívov historických udalostí z rodového hľadiska* /42

Černohorská, Vanda: „Ďakujeme, že ste si všetky dobré rady nechali pred dverami“: O ASPEKTu a on-line feminismu v československém kontextu /53

Vochocová, Lenka, Mazák, Jaromír, Štětka, Václav: *Nic pro holky? Genderové nerovnosti v politické participaci na sociálních sítích* /64

ROZHOVOR / INTERVIEW

On Advocates of Anti-modernist Emancipation: An Interview with Andrea Petö by Jitka Gelnarová /76

STATI MIMO TÉMA / ARTICLES OUTSIDE THE SPECIAL ISSUE

Smetáčková, Irena: *Femininní a maskulinní označení: vliv na hodnocení prestiže* /81

RECENZE / BOOK REVIEWS

Havelková, Hana: *Principiální pragmatismus – čtvrtý pilíř?* (Maďarová, Z., Ostertágová, A. eds. *Občianky a revolucionárky*) /93

Nyklová, Blanka: *Studium slovenské vizuální kultury 50. let genderovou perspektivou* (Oravcová, J. *Mocné ženy alebo ženy moci?*) /97

Gioielli, Emily: *Science, Gender, and the Remaking of the Czech Working Class during WWI* (Rudolf Kučera: *Rationed Life*) /100

Mareš, Jan: *Světy ženské práce* (Bahenská, M., Heczková, L., Musilová, D. eds. *O ženské práci*) /104

ZPRÁVY A KOMENTÁŘE / INFORMATION

Gelnarová, Jitka: „Chraňme naše ženy“. *Migrace, bezpečnost a maskulinita. Zpráva z diskuse* /93

Čablová, Darja: *Druhé strany dějin. Zpráva z letní školy* /95

Fárová, Nina, Nyklová, Blanka: *První genderový kongres lisabonského Interdisciplinárního centra genderových studií – CIEG* /99

Hašková, Hana: *Od výzkumu žen na trhu práce k feministické analýze genderovanosti organizací. Zpráva z konference* /103

POLITICKÉ AKTÉRSTVÍ ŽEN V HISTORII: STŘEDOEVROPSKÝ KONTEXT

Vážené čtenářky, vážení čtenáři, číslo, které se vám dostává do rukou, se z historické perspektivy zabývá politickým aktérstvím žen. Vychází z toho, že dominantní vymezení politického aktérství a politického subjektu v historii je hluboce genderované. Obraz maskulinního politického aktéra vládne učebnicím dějepisu stejně jako muzejním expozicím. Na ženy je často nahlíženo jako na objekty či oběti politiky, avšak mnohem méně již jako na politické subjekty. Rozvoj dějin žen a dějin genderu v západní historiografii od 70. let 20. století s sebou přinesl také snahu o zpřítomnění zapomenutých politických akterek, která mívá dvě polohy. První zviditelňuje politické aktivity žen v konvenčním slova smyslu, vůči kterým byla mainstreamová politická věda a historie dlouho slepá. Ta druhá podle hesla „osobní je politické“ přiznává politický status činnostem, jež byly tradičně prezentovány jako nepolitické, a tak redefinuje samotné pojmy politického aktérství, politična a politického prostoru.

V české historiografii se po roce 1989 v souvislosti s rozvojem historického bádání zaměřeného na ženy postupně dostalo pozornosti také jejich politickým aktivitám. Kontinuálně poutá pozornost politický aktivismus žen v období do roku 1918, jež se dotýkají už první monografie věnované postavení žen v 19. a na počátku 20. století.¹ Zájem historiků a historiček budí zejména boj za volební právo pro ženy.² Z hlediska analýzy vztahu genderu a českého národa v kontextu mnohonárodnostní habsburské monarchie je třeba vyzdvihnout práce Jitky Malečkové.³ Nutno však podotknout, že většina textů věnovaných období do roku 1918 se soustředí primárně na ženy ze střední třídy, dluh stále zůstává k politickému aktérství dělnických žen. Účast žen v institucionalizované politice se stala předmětem studia v první dekádě nového tisíciletí, a to nejprve v pracích věnovaných meziválečnému období.⁴ V posledních letech se badatelská pozornost stále více obrací k politickému aktérství žen v období komunismu. Tématu se věnují texty Denisy Nečasové⁵ a dotýká se ho rovněž nedávná kolektivní monografie pod vedením Hany Havelkové a Libory Oates-Indruchové.⁶ Zneviditelnění žen neprobíhá pouze na úrovni „psaní historie“, ale i na úrovni pramenů samotných – jejich zpracování a dostupnosti. Důležitými počiny v oblasti zpřítomňování politických akterek v historii jsou proto edice dobových textů 19. a první poloviny 20. století editorské a autorské trojice Marie Bahenská, Libuše Heczková, Dana Musilová, věnované feministickému myšlení a tématu žen-

ské práce,⁷ nebo edice politických projevů Boženy Vikové-Kunětické.⁸

Toto tematické číslo je vedeno snahou zachytit co nejširší spektrum podob ženského politického aktérství v různých historických momentech. Celé číslo uvádí teoretický text Joan W. Scott v překladu L'ubici Kobové. Autorka se zabývá tím, jak se ženy se zásadně odlišnými cíli v průběhu historie navzájem identifikují jako sociální a politické aktérky, a vymezuje dva hlavní symbolické zdroje identifikace: postavu řečnice a postavu matky. V dalších textech čísla najdeme obě figury a jejich vzájemné prolínání. Jednotlivé texty – stati, recenze i rozhovor – se věnují různým historickým etapám v česko-slovenském a středoevropském kontextu: od první republiky přes druhou světovou válku, třetí republiku, 50. léta, revoluční rok 1989 až do současnosti.

Texty zachycují jak feministický aktivismus, tak aktivity žen, které se jako feministky nutně neidentifikovaly nebo které se proti feminismu přímo vymezovaly. Příkladem takových žen jsou katoličky angažované při lidové straně v meziválečném Československu, jimž se věnuje první příspěvek. Jednalo se o ženy, jež měly přinejmenším ambivalentní postoj ke svému politickému zrovnoprávnění, avšak i ony se v rámci volební kampaně stávaly politickými aktérkami a musely se se svým novým politickým statutem vyrovnat. Studie M. V. Fouskové sleduje, jak vybraný lidovecký tisk rozuměl ženské politické aktivitě a jakými způsoby se před volbami v letech 1919 a 1920 vyrovnával s požadavkem politické angažovanosti žen v kontextu ideologie oddělených sfér.

Jedním ze základních témat politické historie žen bylo vždy propojení „veřejného“ a „soukromého“. Příspěvek autorské dvojice M. Láníkové a A. Souralové, který nás přesouvá do období třetí republiky, se věnuje oblasti, jež není běžně spojována s politickou aktivitou, a sice hospodyňství a domácím pracím. Studie se soustředí na činnost Ústředí československých hospodyň v období třetí republiky a ukazuje, která se v kontextu státní podpory ženské zaměstnanosti stávalo z postavení žen v domácnosti a z domácích prací téma politických diskusí. Autorky prostřednictvím analýzy diskursu vybraných tiskovin sledují, jak angažované hospodyně spolu s některými poslankyněmi vyjednávaly status domácí práce i svůj status jako plnohodnotných občanek a pomocí jakých argumentů se snažily přimět stát, aby za domácí práce a podmínky k jejich vykonávání alespoň částečně převzal zodpovědnost.

Předmětem čísla je také aktérství žen v revoluci. S třetím příspěvkem se posouváme do revolučního roku 1989, respektive do let porevolučních. Studie Z. Maďarové se zabývá způsoby, jakými vzpomínáme na revoluční události, kdo má na ně mandát (veřejně) vzpomínat a do jaké míry v těchto vzpomínkách figurují či spíše nefigurují ženy, které na nich participovaly. Utváření historického obrazu slovenských revolučních událostí ukazuje jako příklad „vymazávání“ žen z dějin, zneviditelňování akterek, jež vykonávají „ženskou“ organizační práci v pozadí, i zneviditelňování těch žen, které na sebe braly tradičně maskulinní úlohu řečníka nebo autora politických textů.

Číslo také ukazuje, jak se prostředky, které politické aktérky využívají pro své cíle, mění v čase. Text V. Černo-horské zachycuje vliv nových technologií na feministický aktivismus na počátku 21. století. Věnuje se slovenské feministické organizaci Aspekt a specifickým, lokálním způsobům, jakými tato organizace využívá nové globální komunikační technologie v prostředí internetu. Při mapování on-line aktivit Aspektu se dotýká rovněž tématu vědomého formování vlastní historické on-line „stopy“ ve snaze předejít nebezpečí onoho „vymazání“ z dějin.

Nástup nových médií ve 21. století nemá vliv jen na prostředky využívané politickými aktérkami, ale i na proměnu samotného vymezení politické participace. Příspěvek autorského kolektivu L. Vochocová, J. Mazák, V. Štětka se pohybuje v prostředí sítě Facebook, kde studuje nové formy politického aktérství spojené s vyjadřováním politického přesvědčení on-line. V analýze aktivity příspěvatelů a příspěvatelek na stránkách vybraných politických stran v předvolebních obdobích 2013 a 2014 se snaží odpovědět na otázku, nakolik se demokratizační potenciál zdánlivě snadno přístupné, odtělesněné on-line komunikace vztahuje i na genderové nerovnosti.

Při přípravě tohoto čísla jsme vycházely z přesvědčení, že ženy jako politické aktérky již v historiografii není nutné nijak obhajovat. Věnujeme se tak i formám politického aktérství žen, které dlouho zůstávaly mimo oblast zájmu feministické historie. Rozhovor s maďarskou feministickou historičkou Andreou Pető se soustředí na její výzkum účasti žen na páchání válečných zločinů v Maďarsku v období druhé světové války a zapojení žen do extremistických hnutí v minulosti i současnosti.

Číslo doplňuje několik odborných recenzí a zpráv týkajících se tématu politického aktérství žen. Upozorňujeme

alespoň na recenzi sborníku inspirativních překladových studií *Občianky a revolucionárky*, vydaného nedávno nakladatelstvím Aspekt.

Na závěr bychom chtěly poděkovat všem, kteří se na vzniku tohoto tematického čísla podíleli, zejména recenzentkám a recenzentům. Doufáme, že přispěje k diskusi o různých podobách ženského politického aktérství i k debatě o způsobech, jimiž je lze historicky uchopit.

Přejeme Vám příjemné a podnětné čtení,

Jitka Gelnarová a Marie V. Fousková

Poznámky

1 Horská, P. 1999. *Naše prababičky feministky*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. Lenderová, M. 1999. *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*. Praha: Mladá fronta. Neudorfllová 1999. *České ženy v 19. století*. Praha: Janua.

2 Např. Malínská, J. 2009. „Volební právo žen do říšské rady, českého zemského sněmu a obcí v letech 1848–1914.“ *Střed*, roč. 1, č. 1: 24–57.

3 Zejm. Malečková, J. 2002. *Úrodná půda. Žena ve službách národa*. Praha: ISV.

4 Burešová, J. 2001. *Proměny společenského postavení českých žen v 1. polovině 20. století*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého. Feinberg, M. 2006. *Elusive Equality. Gender, Citizenship and the Limits of Democracy in Czechoslovakia, 1918–1950*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press. Musilová, D. 2007. *Z ženského pohledu. Poslankyně a senátorky Národního shromáždění Československé republiky 1918–1939*. České Budějovice: Veduta.

5 Zejm. Nečasová, D. 2011. *Buduj vlast, posílíš mír! Ženské hnutí v českých zemích 1945–1955*. Brno: Matices moravská.

6 Havelková, H., Oates-Indruchová, L. (eds.). 2015. *Vy-vlastněný hlas. Proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989*. Praha: SLON.

7 Bahenská, M., Heczková, L., Musilová, D. 2010. *Ženy na stráž! České feministické myšlení 19. a 20. století*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR. Bahenská, M., Heczková L., Musilová D. (eds.). 2014. *O ženské práci. Dobové (sebe)reflexe a polemiky*. Praha: Masarykův ústav AV ČR.

8 Heczková, L., Svatoňová, K. (eds.). 2012. *Jus Suffragii. Politické projevy Boženy Vikové-Kunětické z let 1890–1926*. Praha: Ústav T. G. Masaryka.

WOMEN'S POLITICAL AGENCY IN HISTORY: CENTRAL EUROPE

Dear readers,

This issue of *Gender and Research* looks at women's political agency from a historical perspective. The prevailing definition of political agency and the political subject in history is profoundly gendered. History textbooks and museum exhibits are dominated by the image of the masculine political actor. Women are often looked on as objects or victims of politics, but much less as political subjects themselves. The rise of women's history and gender history in Western historiography since the 1970s ushered in efforts also to give visibility to the forgotten women political actors, efforts that have tended to take two forms. The first makes visible women's political activities in the conventional sense, which mainstream political science and history long remained blind to. The second, following the dictum 'the personal is political', recognises political status in activities that have traditionally been presented as unpolitical, and thereby redefines the very concepts of political agency, the political space, and what is political.

In Czech historiography, with the development of historical research devoted to women after 1989 attention gradually turned also to women's political activities. The political activism of women in the period up to 1918 has continuously drawn interest and was the subject of the very first monographs devoted to the position of women in the nineteenth and early twentieth centuries.¹ The struggle for women's suffrage in particular has been of interest to historians.² With respect to analysis of the relationship between gender and the Czech nation within the context of the multi-national Habsburg Monarchy the work of Jitka Malečková warrants particular mention.³ However, most texts devoted to the time before 1918 focus on middle-class women, while there is still a gap to fill with respect to the political activism of working-class women.

The participation of women in formal politics became a subject of study in the first decade of the new millennium, initially in studies focusing on the interwar years.⁴ Recent research has increasingly turned attention to the political activism of women during the communist period. This subject is dealt with in the writings of Denisa Nečasová⁵ and in a recent monograph edited by Hana Havelková and Libora Oates-Indruchová.⁶ Women have remained invisible not just on the level of 'writing history' but also on the level of sources themselves, with respect to their processing and accessibility. Important steps towards increasing the visibil-

ity of women actors in history are therefore the publication series edited and published by the team of Marie Bahenská, Libuše Heczková, and Dana Musilová that is devoted to nineteenth- and twentieth-century writings on feminist thought and women's work,⁷ or the publication series devoted to the political speeches of B. Viková-Kunětická.⁸

This thematic issue is guided by an effort to embrace the widest possible spectrum of forms of women's political agency at different points in history. The issue opens with a theoretical article by Joan W. Scott translated by L'ubica Kobová. Scott studies how women with fundamentally different goals have identified themselves as social and political actors over the course of time, and she defines two main symbolic sources of identification: the orator and the maternal figure. Both of these figures and various fusions of them are to be found also in the other articles. The articles, reviews, and interview in this issue focus on different historical stages in the Czecho-Slovak and Central European space: from the First Czechoslovak Republic to World War II, the Third Republic, the 1950s, the revolutionary year 1989, up to the present day.

The articles cover both feminist activism and the activities of women who did not necessarily identify as feminists or who even directly distanced themselves from feminism. One example of this is the Catholic women activists attached to the Czechoslovak People's Party in interwar Czechoslovakia, which is the subject of the first article. These were women who at the very least were ambivalent about political equality, but as part of the election campaign even they became political actors and had to come to terms with their new political status. M. V. Fousková's study traces how selected periodicals of the People's Party press interpreted women's political activity and how the party press came to terms with the political activity of women in the context of an ideology of separate spheres in the lead-up to the elections in 1919 and 1920.

One of the major themes in women's political history has been the link between the 'public' and the 'private'. The article by M. Láníková and A. Souralová, which transports us back to the time of the Third Czechoslovak Republic, focuses on an area that is not usually associated with political activity – housework and the housewife. The study focuses on the activities of the Organisation of Czechoslovak Housewives during the Third Republic and shows that, against the backdrop of state support for women's employment,

the position of women in the household became a subject of political discussion. From a discourse analysis of selected sources in the contemporary press the authors observe how activist housewives and some female members of parliament negotiated the status of housework and their own status as full-fledged citizens and what arguments they deployed in their efforts to induce the state to assume at least some responsibility for housework and the conditions in which it was performed.

The issue also looks at women's revolutionary activism. The third article takes us to the revolutionary year 1989 and the years that followed. Z. Maďarová's study examines the ways in which we remember the revolutionary events, who has a mandate to (publicly) remember those events, and to what extent the women who participated in the events do or rather do not figure in the memory of them. The historical portrait that has been formed of the revolutionary events in Slovakia that year is presented as an example of how women are 'erased' from history, rendering invisible the women who performed 'typically female' organisational work in the background of the revolution and the women who assumed traditionally masculine roles as speakers and writers of political texts.

This issue also shows how the tools or resources women political actors use to achieve their goals have changed over time. The article by V. Černohorská shows how new technologies have impacted feminist activism in the early twenty-first century. It focuses on a Slovak feminist organisation called *Aspekt* and the specific and local ways in which this organisation uses global communication technology in an online environment. In mapping the online activities of *Aspekt* the article also touches on the issue of consciously creating historical 'traces' online in an effort to circumvent the risk of being 'erased' from history.

The rise of new media in the twenty-first century has not only impacted the resources used by women political actors, it has also transformed the very definition of political participation. The article by L. Vochocová, J. Mazák, and V. Štětka focuses on Facebook where it studies new forms of political participation associated with the expression of political beliefs online. After analysing the activity of persons who contributed to discussions on the websites of selected political parties in the pre-election periods in 2013 and 2014, the authors attempt to determine how much the democratising potential of online communication, disembodied and ostensibly easily accessible, relates also to gender inequalities.

In preparing this issue we set out from the conviction that women no longer need to be defended in any way as political actors in history. We therefore also look at forms of women's political agency that have long remained outside feminist theory's field of interest. An interview with Hungarian feminist historian Andrea Pető focuses on the

research she has done on women's involvement in committing war crimes in Hungary during World War II and the participation of women in extremist movements in the past and the present.

The issue also includes several reviews and reports connected with the subject of women's political agency. Of the four reviews printed here, we would like to draw attention to at least one – the review of an anthology of inspiring translated studies titled *Občianky a revolucionárky* (Women Citizens and Revolutionaries) recently published by *Aspekt* press.

In conclusion we would like to thank everyone who helped bring this thematic issue to life, most notably the reviewers of articles. We hope that this issue will contribute to the discussion surrounding the various forms of women's political agency and the various ways in which these can be understood in history.

We wish you an enjoyable and inspiring read,

Jitka Gelnarová and Marie V. Fousková

Notes

- 1** Horská, P. 1999. *Naše prababičky feministky*. Prague: Nakladatelství Lidové noviny; Lenderová, M. 1999. *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*. Prague: Mladá fronta; Neudorfllová 1999. *České ženy v 19. století*. Prague: Janua.
- 2** Např. Malínská, J. 2009. 'Volební právo žen do říšské rady, českého zemského sněmu a obcí v letech 1848–1914.' *Střed*, Vol. 1, No. 1: 24–57.
- 3** Most notably, Malečková, J. 2002. *Úrodná půda. Žena ve službách národa*. Prague: ISV.
- 4** Burešová, J. 2001. *Proměny společenského postavení českých žen v 1. polovině 20. století*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého; Feinberg, M. 2006 *Elusive Equality. Gender, Citizenship and the Limits of Democracy in Czechoslovakia, 1918–1950*. Pittsburgh, PA: University of Pittsburgh Press; Musilová, D. 2007. *Z ženského pohledu. Poslankyně a senátorky Národního shromáždění Československé republiky 1918–1939*. České Budějovice: Veduta.
- 5** Most notably, Nečasová, D. 2011. *Buduj vlast, posílíš mír! Ženské hnutí v českých zemích 1945–1955*. Brno: Matice moravská.
- 6** Havelková, H., Oates-Indruchová, L. (eds.) 2015. *Vy-vlastněný hlas. Proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989*. Prague: Sociologické nakladatelství.
- 7** Bahenská, M., Heczková, L., Musilová, D. 2010. *Ženy na stráž! České feministické myšlení 19. a 20. století*. Prague: Masarykův ústav a Archiv AV ČR; Bahenská M., Heczková L., Musilová D. (eds.). 2014. *O ženské práci. Dobové (sebe)reflexe a polemiky*. Prague: Masarykův ústav AV ČR.
- 8** Heczková, L., Svatoňová, K. (eds.). 2012. *Jus Suffragii. Politické projevy Boženy Vikové-Kunětické z let 1890–1926*. Prague: Ústav T. G. Masaryka.

FANTAZMATICKÁ OZVENA: DEJINY A KONŠTRUKCIA IDENTITY^{1,2} /

JOAN W. SCOTT

Fantasy Echo: History and the Construction of Identity

Abstract: The article enquires into the nature of group membership, on which the writing of the history of feminism rests. The author's approach, largely sustained by psychoanalytic reading, construes feminist movements not as the inevitable expression of the socially constructed category of women, but as the means for achieving that identity. Group membership provides the illusion of wholeness only by appealing to fantasy. Within the history of Western feminist movements, two fantasies, prevalent from the late eighteenth century, operate to consolidate feminist identity: the fantasy of the female orator and the feminist maternal fantasy. The fantasies function as resources to be invoked and thereby resonate at various points in history. The aim of the article is not to deny the social fact of feminist movements, nor to question the existence of active political subjects. It is to suggest that psychoanalysis may elucidate the unconscious dimensions of these phenomena as well as the fact that they owe at least some of their existence to the operations of fantasies that can never fully satisfy the desire, or secure the representation, they seek to provide.

Key words: history of feminism, identity, fantasy, psychoanalysis

Scott, Joan W. 2016. „Fantazmatická ozvena. Dejiny a konštrukcia identity.“ *Gender, rovné príležitosti, výzkum*, Vol. 17, No. 2: 6–17, DOI: <http://dx.doi.org/10.13060/12130028.2016.17.2.278>

Názov tohto článku nie je odborným termínom. Vznikol omylom a v dôsledku toho, že jeden študent nerozumel niekoľkým francúzskym slovám, ktoré po anglicky so silným prízvukom predniesla istá profesorka histórie pôvodom z Nemecka. Tento študent, ktorému chýbalo povedomie o niektorých zásadných témach moderných európskych dejín ideí, sa snažil vypočutý zvuk nejako zachytiť a foneticky ho prepísal. Nedokonale, hoci nie nerozpoznateľne, tak uvedenými slovami napodobnil zmienku profesorky o dobovom označení pre posledné desaťročia devätnásteho storočia, *fin de siècle*.³ V záverečnej písomnej práci tohto študenta som na základe ďalších indícií napokon prišla na to, čo mal v skutočnosti na mysli. (Vtedy, v roku 1964 alebo 1965, som asistovala pri vyučovaní profesorovi Georgeovi Mossovi na University of Wisconsin.) V tom, aké slová študent zvolil, ma niečo priťahovalo – možno to bola výrazná jazyková tvorivosť, možno skutočnosť, že sa dali interpretovať tak, aby získali istú deskriptívnu vierohodnosť.⁴ V každom prípade som na ne nikdy nezabudla. Zdá sa, že dnes, krátko po našom vlastnom *fin de siècle*, slová *fantasy echo*, fantazmatická ozvena, obzvlášť silne rezonujú a ponúkajú nám možnosť, ako premýšľať nielen o význame arbitrárneho označovania času (desaťročia, storočia, tisícročia), ale aj o tom, ako sa dovoľujeme dejín a píšeme ich. A hoci netuším, ktorý študent toto slovné spojenie použil prvýkrát (a stavila by som sa, že aj on na svoju zúfalú improvizáciu zabudol), myslím si, že fantazmatická ozvena by mohla byť jednou z tých dôvtipných formulácií, ktoré môžu vykonať užitočnú interpretačnú prácu.

Identita a dejiny

Už nejakú dobu sa venujem kritickému písaniu o identite, pričom zastávam názor, že identity neexistujú predtým, než sa ich strategicky dovoľávame, ďalej, že kategórie identity, ktoré chápeme ako samozrejme zakorenené v našom fyzickom tele (rode a rase) alebo v našom kultúrnom dedičstve (etnickom, náboženskom) sa v skutočnosti k týmto koreňom vzťahujú retrospektívne, a teda ani predvídateľne, ani prirodzene z týchto koreňov nevyplývajú (pozri Scott 1995). Odkazovaním na nejakú kategóriu osôb (ženy, pracujúci, Afroameričania, homosexuáli) sa ustanovuje istá zavádzajúca totožnosť, akoby sa táto kategória nikdy nemena, akoby to nebola táto kategória, ale len jej dejinné okolnosti, čo sa mení v čase. Preto sa historičky ženských dejín (vyjdem z príkladu, ktorý poznám najlepšie) pýtajú na to, ako zmeny v právnom, sociálnom, ekonomickom a medicínskom postavení žien ovplyvnili možnosti ich emancipácie alebo rovnosti; no oveľa zriedkavejšie sa pýtajú na to, ako zmenili (sociálne artikulovaný, subjektívne chápaný) význam samotného pojmu *ženy*. Málo feministických historičiek (výnimkou je Denise Riley /1988/) sa drží odporúčania Michela Foucaulta historizovať kategórie, ktoré sa v súčasnosti považujú za samozrejme skutočnosti. A hoci podľa Foucaulta slúžia „dejiny súčasnosti“ jasnemu politickému cieľu (denaturalizácii kategórií, v ktorých spočívajú súčasné štruktúry moci, a teda destabilizácii týchto mocenských štruktúr), tá časť historiografickej verejnosti, čo odmieta jeho závery, pochopila historizáciu ako synonymum depolitizácie. Táto synonymia však platí len v prípade, že historická zakotvenosť sa chápe ako nevyhnutná podmien-

ka dodávajúca stabilitu subjektu feminizmu, teda v prípade, že sa jestvovanie feminizmu podmieni nejakým inherentným, nemenným aktérstvom (*agency*) žien.

Aj keď historičky a historici pohotovo ocenili upozornenie Erica Hobsbawma (1983), že tradície sú „vynájdene“ a ich „vynachádzanie“ slúži ako inšpirácia a ospravedlňovanie aktuálneho politického konania tým, že preň nachádza precedensy a inšpiráciu v minulosti, len pomaly túto myšlienku začínajú vzťahovať na kategórie identity – respektíve prinajmenšom na kategórie identity, ktoré majú fyzický alebo kultúrny referent. Hobsbawmove texty na túto tému boli súčasťou prehodnocovania marxistickej (či presnejšie stalinistickej) historiografie a jej ahistorického ponímania pracujúcich a triedneho boja, pričom mali na historizovanie uvedených pojmov dôležitý vplyv (hoci historičky a historici práce o otázke, ako funguje „vynachádzanie tradície“, napísali veľmi málo). Na poli histórie žien zostala Hobsbawmova intervencia do veľkej miery nepovšimnutá, neustále rastúci počet rôznych dejín feminizmu prichádza s kontinuálnymi dejinami ženského aktivizmu, a to, ako sa zdá, bez toho, že by sa zaoberali svojím vlastným vynachádzaním. Možno ide o dôsledok toho, že na rozdiel od kategórie pracujúceho, ktorá sa vždy chápala ako sociálny jav, a teda nie dielo prírody, ale výsledok ekonomického a politického usporiadania, je historizovanie kategórie žien ťažšie, lebo táto kategória sa javí ako založená na biológii. Možno sú príčinou tohto stavu väčšie ťažkosti, ktoré musia prekonávať výskumníčky a výskumníci píšuci o ženách (v porovnaní s tými, čo píšu o pracujúcich), keď musia vyracať stereotypy o nepolitickej povahe žien a z nej vyplývajúcej nedostatočnej politickej participácie žien. Na poli histórie žien to zväzda k hromadeniu opačných príkladov, ktoré poukazujú na politické schopnosti žien, no pritom sa dostatočná pozornosť nevenuje meniacim sa a často radikálne odlišným historickým kontextom, v ktorých sa ženy formujú ako subjekty.

No i autorky a autori, čo pripúšťajú, že kolektívne identity sa vynachádzajú ako súčasť úsilia o politickú mobilizáciu, nevenovali pozornosť tomu, ako tento proces vynachádzania pôsobí. V svojej knihe *Only Paradoxes to Offer* (Predkladám len paradoxy, 1996) som sa v závere každej biografickej kapitoly pokúšala ukázať, že feministická identita je výsledkom rétorických politických stratégií, ktorých sa rôzne feministky dovolávajú rôznym spôsobom a v rôznej dobe. Dohromady tieto záverečné časti kapitol kritizujú predstavu, že dejiny feminizmu, resp. dejiny žien sú neprerušované. Namiesto toho predkladám príbeh diskontinuity, ktorý feministické aktivistky v 18. a 19. storočí opakovane sceľovali, až vytvorili predstavu neprerušovanej lineárnej postupnosti: predstavu ženského aktivizmu vystupujúceho v mene žien. Tvrdím, že identita žien nebola ani tak evidentným historickým faktom ako skôr dôkazom – či súborom dôkazov pochádzajúcim z konkrétnych a nespojitých časových momentov – úsilia nejakého aktéra, nejakej skupiny identifikovať, a tak mobilizovať istú kolektívitu.

Argument, ktorý rozvádzam v uvedených častiach kapitol, pre mňa znamenal rozvíjať Foucaultov genealogický program kritickej intervencie do diskusií o identite a o písaní dejín vo vnútri disciplíny. Tento argument však tiež ponechal bokom otázku, ako sa ustanovuje identita, ako sa ženy s tak diametrálne odlišnými agendami navzájom identifikujú naprieč obdobiami aj naprieč sociálnymi pozíciami. Čo za mechanizmy kolektívnej a retrospektívnej identifikácie tu pôsobia? Ako tieto mechanizmy fungujú? Pri hľadaní spôsobov, ako zodpovedať tieto otázky, som v pokušení prenechať náročnú analytickú prácu pojmu fantazmatická ozvena.

Fantazma⁵

Spojenie slov *fantazma* a *ozvena* rezonuje nádherne komplexným spôsobom. V závislosti od toho, či spojenie *fantasy echo* pochopíme ako podstatné mená alebo ako spojenie prídavného a podstatného mena, pojem znamená buď opakovanie nejakej predstavy, alebo opakovanie odohrávajúce sa v sfére predstáv (v angl. *fantasy echo* buď ako ozvena fantazmy, alebo ako fantazmatická ozvena – pozn. prekladateľky). Ani v jednom prípade nejde o presné opakovanie, lebo zvuk sa v ozvene vracia nedokonale. Fantazma, či už ako podstatné, alebo prídavné meno, odkazuje na hry mysle, ktoré sú tvorivé a nie vždy racionálne. Pri premýšľaní o probléme retrospektívnej identifikácie nemusí záležať na tom, ktoré slovo je podstatné a ktoré prídavné meno. Retrospektívne identifikácie sú opakovaniami existujúcimi v predstavách a opakovaniami podobností existujúcich v predstavách. Ozvena je istou fantazmou, fantazma je istou ozvenou; obe sú navzájom nerozlučne prepletené.

Čo presnejšie znamená charakterizácia pôsobenia retrospektívnej identifikácie ako akejsi vyfantazírovanej ozveny alebo ozývajúcej sa fantazmy? Jednoducho to, že takáto identifikácia sa ustanovuje nájdením podobností medzi súčasnými a minulými aktérkami či aktérmi. O chápaní dejín v tomto zmysle existuje pomerne veľa diel: dejiny sa tu chápu ako výsledok empatickej identifikácie umožnenej existenciou univerzálnej ľudskej vlastnosti alebo v niektorých prípadoch existenciou istého transcendentného súboru črt a skúseností prináležiacich či už ženám, pracujúcim, alebo členkám a členom nejakých náboženských či etnických spoločností. Z tohto hľadiska je fantazma prostriedkom, vďaka ktorému sa odhaľuje a/alebo vytvára skutočný vzťah totožnosti minulosti s budúcnosťou. Fantazma je tak viac alebo menej synonymom predstavivosti a chápe sa ako predmet racionálnej, intencionálnej kontroly – človek svoju predstavivosť účelne zameriava na dosiahnutie istého koherentného cieľa, ktorým je vpísanie seba samého alebo svojej skupiny do dejín, teda napísanie dejín individuí alebo skupín (pozri napr. Collingwood 1956). Tento prístup má ale pre moje zámery isté obmedzenia, a to v tom, že predpokladá práve tú kontinuitu identity – jej esencialistickú povahu –, ktorú sa snažím spochybníť.

Práve to ma privádza k prácam poučeným psychoanalýzou, ktoré s fantazmou pracujú v jej nevedomých rozme-

roch. Tu je dôležité, že niektoré zdieľané fantazmy – tie, ktoré Jean Laplanche a Jean-Bertrand Pontalis chápu ako „prvotné fantazmy“ – tvoria základné podmienky pre pohlavne určené identity. Tieto fantazmy sú mýty, ktoré kultúry kultivujú preto, aby odpovedali na otázky týkajúce sa pôvodu subjektov, pohlavnej odlišnosti a sexuality (pozri Laplanche, Pontalis 1986). Prvotné fantazmy pohlavnej odlišnosti (pracujúce s predpokladom kastrovaného ženského tela⁶) môžu byť tým, čo poskytne základ nevedomej rovnakosti žien, ktoré sú inak historicky a sociálne odlišné. Toto však nie je vysvetlenie ani pre subjektívne odlišné vnímanie žien seba samých ako žien, ani pre spôsoby, ktorými sa „ženy“ v istých momentoch konsolidujú ako istá skupina založená na identite. Chcem tvrdiť, že to, čo je ženám spoločné, neexistuje predtým, než sa tohto spoločného niekto dovoľáva, ale je podložené fantazmami, ktoré ženám umožňujú transcendovať dejiny a odlišnosť.

Zdá sa mi preto užitočnejšie uvažovať o fantazme ako o formálnom mechanizme artikulovania scenárov, ktoré sú v svojej reprezentácii a podrobnostiach historicky konkrétne a zároveň historickú konkrétnosť transcendujú. Pre tento účel sú užitočné tri aspekty fantazmy (pričom nie všetky sú jej bezpodmienečnými vlastnosťami). Po prvé, fantazma je prostredím, v ktorom pôsobí túžba. „Fantazma,“ píše Laplanche a Pontalis (1986: 26), „nie je predmetom túžby, ale prostredím, v ktorom túžba pôsobí. Vo fantazme sa subjekt neusiluje o objekt ani o jeho znak: subjekt sa javí tak, akoby bol lapaný do radu obrazov. Subjekt sám nevytvára žiadnu reprezentáciu objektu, po ktorom túži, ale je to práve reprezentácia subjektu, ktorá sa zúčastňuje diania na scéne.“ Vo vyfantazírovanom prostredí sa odohráva naplnenie túžby aj dôsledky tohto naplnenia. Denise Riley (2000) definuje fantazmu ako „prežívanú metaforickosť. Byť súčasťou fantazmy znamená žiť ‘akoby’. Odohráva sa scéna; zároveň každý identifikačný akt so sebou prináša istý scenár.“ Po druhé, ďalším formálnym aspektom fantazmy je to, že má dvojitú štruktúru, ktorá konflikt, antagonizmus či protirečenie, reprodukuje, no zároveň zakrýva. Vo Freudovej klasickej práci *Dieta je bité* fantazma stvárnjuje transgresívne pranie jednotlivca a súčasne tohto jednotlivca trestá. Bitka je naplnením erotickej túžby dieťaťa po otcovi a zároveň aj trestom za túto túžbu (Freud 1953–1974). Podľa Žižekovej analýzy ideológie, realizovanej z lacanovskej perspektívy, fantazma udržiava a zakrýva rozpory v spoločnosti. V niektorých prípadoch tak robí tým, že príčiny vlastného nedostatočného či chýbajúceho uspokojenia pripíše zlorečeným druhým (klasickým príkladom sú židia): to „oni“ „nám“ ukradli našu *jouissance*. Konštruovanie opozície medzi „my“ a „oni“ upevňuje jednu aj druhú stranu ako nerozlišený celok a zahladzuje odlišnosti, ktoré vytvárajú v „našej“ skupine hierarchiu a konflikt; táto opozícia tiež artikuluje túžbu po takej rozkoši, ktorú nie je schopný uspokojiť žiadny ideologický systém. (V Žižekovom rozbere fantazmy je *jouissance* zásadná, je to ten orgazmický pocit, ktorý nemožno nijako vyjadriť a aspoň na chvíľu sa zdá, že uspokojuje

túžbu. No túžba je koniec koncov neukojiteľná, usiluje sa totiž obnoviť predstavu celosti a koherencie, ukončiť odcudzenie spojené s nadobudnutím individuálneho Ja.) V inom Žižekovom príklade fantazma zahŕňa libidinózný „obscénny suplement“⁷, na ktorom sa zakladá moc – to je prípad základnej a zvyčajne neexplicitnej erotickej príťažlivosti, dajme tomu zákonov proti pornografii, ktoré s veľkou presnosťou opisujú, čo chcú regulovať a/alebo potlačiť (Žižek 1997: 26–27).⁸ Tretím formálnym aspektom fantazmy je, že funguje ako (veľmi zhustený) naratív. V Žižekovom podaní je naratív spôsobom vyriešenia „nejakého základného antagonizmu tak, že sa prvky tohto antagonizmu preorganizujú do časovej následnosti“ (Žižek 1997: 11). Protirečivé (alebo vlastne nekoherentné) prvky sa diachrónne preorganizujú, stanú sa z nich príčiny a následky. Namiesto toho, aby sa túžba/trest alebo transgresia/zákon chápali ako navzájom konštitutívne, budú sa považovať za pôsobiace postupne: transgresie túžby budú príčinou zákonného trestu alebo, aby sme podali iný príklad, vzostup modernity zapríčiní „úpadok“ tradičnej spoločnosti. V skutočnosti však črty považované za príslušné tradičnej spoločnosti vznikajú až s objavením sa modernity, konštituuju ju. Tento vzťah nie je diachrónny, ale synchrónny. Aj samotné vnucovanie naratívnej logiky dejinám je preto podľa Žižeka fantazmou:

Skutočné dejinné zlomy sú dokonca ešte radikálnejšie než obyčajné usporiadanie naratívu. Mení sa v nich totiž celé usporiadanie objavenia a zmiznutia niečoho. Inými slovami, skutočný dejinný zlom neoznačuje jednoducho „regresívnu“ stratu (alebo „progresívny“ zisk) niečoho, ale *zmenu v samotných súradniciach, ktoré nám umožňujú stanoviť straty a zisky* (Žižek 1997: 13).

Fantazma zohráva rolu v artikulovaní individuálnej aj kolektívnej identity; z chaosu získava koherenciu, rôznorodosť redukuje na jedinečnosť a nepovolenú túžbu zmieruje so zákonom. Jednotlivcom a skupinám umožňuje tvorbu vlastných dejín. „Fantazma,“ píše Jacqueline Rose (1996: 3), „nie je (...) voči sociálnej realite v antagonistickom vzťahu, je jej predpokladom alebo psychickým spojivom.“ Fantazma nám pomáha vysvetliť spôsoby formovania subjektov, ako subjekty internalizujú sociálne normy a vzdorujú im, pričom sa prispôbujú takým požiadavkám identity, ktoré im prepožičiavajú schopnosť konať (*agency*). (Práve preto fantazma ovplyvnila pesimistické aj optimistické teórie ľudskej subjektivity /pozri Homer 1999/.) Možno ju použiť na skúmanie spôsobov, ktorými dejiny – vyfantazírovaný naratív, čo inak chaotickým a náhodným udalostiam vtláča poriadok následnosti – prispievajú k artikulovaniu politickej identity. A práve preto, ako tvrdím na inom mieste, dejiny feminizmu – pokiaľ sú rozpovedané ako neprerušovaný, postupný príbeh ženského hľadania emancipácie – zahladzujú diskontinuitu, konflikt a odlišnosť, ktoré by mohli podkopať politicky požadovanú stabilitu kategórií nazvaných *ženy* a *feministka* (pozri Scott 1996).

Vo fantazme nie sú naratívne operácie priamočiare, a to práve pre zhustenú podobu, v ktorej vystupuje temporalita. Koexistencia simultánnosti a naratívu vytvára istú nejasnosť. Vo fantazmatickom scenári sa túžba súčasne uspokojuje, trestá a zakazuje, podobne ako sa vyvolá, vymaže a vyrieši sociálny antagonizmus. No fantazma zahŕňa aj príbeh o postupnom vzťahu medzi zákazom, uspokojením a trestom (potom, čo dieťa porušilo zákon zakazujúci incest, ho zbíjú); a je to práve naratív, čo vyvoláva, vymazáva, a tým aj rieši sociálny antagonizmus („my“ reagujeme na „druhých“, ktorí nám vzali našu *jouissance*). Následnosť udalostí v scenári nahrádza (alebo zastupuje) dejinnú zmenu (ktorá sa podľa môjho názoru týka existencie odlišnosti v čase). Dejiny sú nahradené opakovaním (alebo sa s ním zamenia), lebo naratív je už obsiahnutý v scenári. Vpísavanie seba samej do inscenovaného príbehu sa preto stáva spôsobom vpísavania seba samej do dejín. Takýmto spôsobom sa kategória identity retrospektívne stabilizuje. To, čo by sme mohli nazvať fantazmou feministických dejín, zaručuje identitu žien v čase. Konkrétne detaily sa môžu líšiť, no opakovanie základného naratívu a skúsenosti subjektu v ňom znamená, že aktérky sú nám známe – sme to my samy.

No ešte vždy tu zostáva istý rozpor, ktorým by sa historičky a historici usilujúci sa o analyzovanie procesov formovania identity mali zaoberať – ide o napätie medzi temporalitou historického naratívu (ktorý so sebou prináša predstavu neredukovateľnej odlišnosti v čase) a jeho zhustením v opakujúcich sa scenároch (ktoré, ako sa zdá, túto odlišnosť zasa popierajú). A tu prichádza ozvena.

Ozvena

V tom najdoslovnejšom zmysle ozvena jednoducho opakuje, čo bolo pred ňou, zmnožuje kópie, predlžuje trvanie zvuku, umožňuje pretrvávajúce identity v podobe reprodukcie toho istého. No toto doslovné chápanie nie je správne dokonca ani ako opis fyzikálneho javu. Ozveny sú oneskorené odrazy zvuku; sú to neúplné reprodukcie, zvyčajne v nich počuť len útržky zo záveru frázy. Ozvena sa rozlieha v rozsiahlych trhlínach v priestore (zvuk sa šíri medzi vzdialenými bodmi) a čase (ozveny nie sú okamžité), no vytvára aj trhliny vo význame a zrozumiteľnosti. Ak sa ozvena zmieša s pôvodným zvukom, melodické vyzváňanie zvoncov sa ľahko môže premeniť na kakofóniu; ak sú zvukmi slová, odrazené čiastočné frázy menia pôvodný význam a prispievajú k nemu komentárom. Poetky, básnici a literárni vedci a vedkyne vedia veľa vyťažiť z tohto neúplného, oneskoreného a často protirečivého opakovania. V jednom preklade Ovídiovoho príbehu Echo a Narcisa v časti príbehu, v ktorej sa pôsobením Echo menia významy povedaného, Narcis narieka: „Tu sa stretáme, zídme sa obaja, na vrchole,“ a nymfa odpovedá (pričom Narcisovo pátranie po zdroji hlasu, ktorý počuje, Echo premieňa na erotický návrh): „Zídme sa obaja, vyvrchoľme“ (cit. podľa Hollander 1981: 25; pozri Ovid 1977: 150–151).⁹ V inej časti príbehu, keď Narcis uhýba pred objatím Echo a hovorí: „Radšej zomriem, nedám ti

moc nad sebou“, Echo odpovedá: „Dám ti moc nad sebou“, pričom celkom mení referent zámena a význam slov (cit. podľa Hollander 1981: 25).¹⁰ Ozvena tu ponúka ironický protiklad, na iných miestach zase mimikry ozveny vytvára zosmiešňujúci účinok. Opakovanie v každom prípade znamená obmenu. Práve preto ozvena podkopáva predstavu pretrvávajúcej rovnakosti, ktorá sa často spája s identitou.

Claire Nouvet chápe príbeh Echo a Narcisa ako výklad procesu konštruovania subjektu. Keď po Narcisovom odmietnutí Echo prichádza o telo, Ovídius nám hovorí, že Echo naďalej žije ako zvuk. („Jedine zvuky z nej žijú“./cit. podľa Nouvet 1991: 113/)¹¹

A hoci Echo sa stala zvukom, text o nej naďalej uvažuje ako o subjekte schopnom vládnuť zvuku. Keďže však Echo prišla o telo, ako je možné, aby bol zvuk v nej? Odtelesnenie zabíja Echo, teda 'iné' tak, že odhaľuje subjektívne iné ako klamlivé stelesnenie ozývajúceho sa Iného (Nouvet 1991: 114).

V interpretácii Claire Nouvet je ozvena procesom, v ktorom vznikajú subjekty v „hre opakovania a odlišnosti označujúcich“ (1991: 114).¹² Toto zdôrazňovanie jazyka je nepochybne dôležité, no pre premýšľanie o dejinných procesoch zúčastňujúcich sa na formovaní identity má obmedzenú platnosť. Fantazma zaisťuje identitu práve vďaka tomu, že vyplňa prázdne kategórie ja a iného známymi predstaviteľmi. V mojom chápaní ozvena nie je ani tak symptómom neobsadenej, iluzórnej povahy inakosti, ale skôr pripomenutím temporálnej nepresnosti fantazmatických zhustení, ktoré však usilujú o zakrytie alebo minimalizáciu odlišnosti prostredníctvom opakovania. (Toto blokujúce pôsobenie je vystihnuté v nepresnom používaní predstavy ozveny, ktoré predpokladá, že ozvena je presnou replikou pôvodného zvuku.)

Ozvena môže pre historičky a historikov predstavovať ešte ďalšiu interpretáciu procesu ustanovovania identity v tom, že upozorňuje na otázku odlišenia pôvodného zvuku od jeho odrazu a na úlohu, ktorú v skreslení počutého zohráva čas. Kde vzniká nejaká identita? Vychádza zvuk z minulosti a smeruje do budúcnosti alebo odrazený zvuk ozveny smeruje z minulosti do súčasnosti? Ak nie sme zdrojom zvuku my sami, ako ho môžeme určiť? Ak počujeme len ozvenu, môžeme vôbec niekedy vypátrať pôvodný zvuk? Má vôbec zmysel usilovať sa o to alebo sa môžeme uspokojiť s premýšľaním o identite ako o sérii opakujúcich sa transformácií?

Na výslednej ozvene sa zúčastňuje aj historička píšuca o ženách, vysielala a zachytáva zvuky. Ženy ako vymedzená výskumná téma sú podstatným menom v množnom čísle, ktoré označuje odlišnosti medzi biologickými ženami; je to aj kolektívny pojem, ktorý uzatvára odlišnosti medzi ženami, a to zvyčajne tak, že ženy stavia do protikladu k mužom. Dejiny žien zahŕňajú hladkú kontinuitu, no i nejednotu a odlišnosti. A naozaj, slovo *ženy* odkazuje na také množstvo subjektov, odlišných i rovnakých, že ono samotné sa

stáva sériou útržkovitých zvukov, čo sú pritom zrozumiteľné len vďaka poslucháčke, ktorá je sama (vo vymedzení svojho predmetu) predisponovaná k tomu, aby počúvala istým spôsobom. Slovo *ženy* sa stáva zrozumiteľným, keď historička alebo aktivistka hľadajúce inšpiráciu v minulosti prisúdia význam tomu, čo boli schopné počuť (identifikujú sa s tým).

Ak o historicky definovanej subjektivite, ktorá je identitou, premýšľame ako o ozvene, potom pre ňu nie je vhodným synonymom replikácia. Ukáže sa, že identita ako nepretržitý, koherentný, historický jav je fantazma, fantazma vymazávajúca rozdiely a diskontinuitu, zahladzujúca prázdne miesta a odlišnosti, ktoré oddeľujú subjekty v čase. Ozvena nám podáva vysvetlenie fantazmy a destabilizuje akékoľvek úsilie obmedziť možnosti „prežívanej metaforickosti“ tým, že nás upozorňuje na to, že identita (vo význame zhodnosti aj osobnej totožnosti) sa konštruuje vždy v zložitých a nepriamočiarych vzťahoch k iným. Identifikácia (ktorej výsledkom je identita) pôsobí ako fantazmatická ozvena, ktorá v čase a naprieč generáciami opätovne prehráva proces, v ktorom sa utvárajú individuá ako sociálne a politické aktérky.

Dve fantazmy feministickej histórie

Hoci sa na upevnenie feministickej identity utvorilo množstvo fantaziem, dve sú podľa mňa obzvlášť rozšírené, a to prinajmenšom v západných feministických hnutiach od konca 18. storočia. Prvá fantazma, fantazma rečníčky, premieta ženy do maskulínneho verejného priestoru, kde zakúšajú pôžitok i nebezpečenstvo z prekračovania sociálnych a sexuálnych hraníc. Druhá fantazma, feministická materská fantazma, vyzerá ako na prvý pohľad protichodná k fantazme rečníčky, lebo prijíma pravidlá, ktoré za primárnu rolu žien určujú reprodukciu (rečníčka dožadujúca sa rovnosti odmieta akceptovať odlišnosť). No táto fantazma si v skutočnosti predstavuje zrušenie odlišnosti, opätovné získanie „strateného kontinentu“ a ukončenie rozkolov, konfliktu a odcudzenia spojených s individuáciou (Kristeva 1986: 161). Je to utopická fantazma rovnakosti a harmónie, ktoré stvorí materská láska.

Tieto fantazmatické scenáre nie sú nemennou súčasťou feministických hnutí a využitie jedného scenára vôbec nebráni odvolávať sa na druhý scenár. V nasledujúcich príkladoch umiestňuje samu seba v rôznych momentoch raz do jedného, potom do druhého scenára v skutočnosti jedna a tá istá žena. (Môže sa tak diať preto, lebo ide o prepojené fantazmy – kým jedna sa usiluje o oddelenie sa od matky, druhá zase o návrat k nej /pozri Nikolchina, nedatované./) Fantazmy slúžia ako zdroje, na ktoré sa možno odvolávať. Naozaj, dalo by sa o nich povedať, že majú povahu ozveny – neúplne, sporadicky, hoci zreteľne zaznievajú v apeloch ženám, aby sa identifikovali ako feministky.

Rečníčky

Jednou symbolickou postavou v análoch dejín feminizmu je postava ženy, ktorá stojí na pódiu a prednáša rečníc-

ky prejav. Či už je jej zobrazenie úctivé, alebo je karikatúrou, scenár je vždy podobný: žena dvíha ruku, prehovára k davu, reakcia davu je búrlivá, dianie sa dostáva mimo kontroly. Vyvolaný rozruch len potvrdzuje transgresívnu povahu scény, lebo v 19. storočí a na začiatku 20. storočia boli ženy vylúčené z hovorenia na verejných fórach prinajmenšom podľa zákona, ak aj nie na základe spoločenských konvencií. Túto scénu by sme mohli interpretovať ako všeobecnejší tróp feminizmu: je to – vo všetkých významoch tohto slova – vzrušujúca intervencia do (maskulínnej) verejnej, politickej sféry.

Vo francúzskych feministických dejinách prvotnú scénu zrežirovala Olympe de Gouges (1791): „Žena má právo vstúpiť na popravisko. Preto musí mať právo vystúpiť na tribúnu.“¹³ Osud de Gouges – jej poprava jakobínmi v roku 1793 – prepojil možný trest smrti s požiadavkami žien na politické práva a s používaním hlasu na verejnosti (čím nahradil logický argument de Gouges príbehom transgresie a následným potrestaním). Skúsenosť de Gouges s hovorom na verejnosti nebola v ničom mimoriadna a zdá sa, že sa ani zďaleka nepribližovala fantazmatickému scenáru, ktorý (ako v ozvene) napodobňujú generácie feministických bojovníčok. Je známe, že de Gouges sa na začiatku 90. rokov 18. storočia niekoľkokrát neúspešne pokúšala vystúpiť na pódium Národného zhromaždenia a v roku 1793 predniesla prejav pred prevažne ženským publikom na stretnutí Spoločnosti revolučných republikánskych žien. Najvýznamnejšou intervenciou de Gouges bola jej objemná spisba, predovšetkým *Deklarácia práv ženy a občianky* z roku 1791. Pochopiteľne, aj písanie je používaním vlastného hlasu na verejnosti a pre de Gouges bolo zdrojom nesmierneho uspokojenia (ako sa vyjadrila, mala „ohromnú chuť /*démangeaison*/ písať“ /cit. podľa Slama 1989: 297/). De Gouges navyše vonkoncom nechápala svoju verejnú činnosť ako transgresívnu, neakceptovala totiž rodovo určené hranice verejného a súkromného (politiky a pohlavia, rozumu a emócií), ktoré zavádzali revolucionári, a ani sa neusilovala vyňať pohľad z politických úvah. Ženy potrebovali slobodu slova na to, aby mohli označiť otcov detí, ktoré vzišli zo sexuálnych vzťahov, tvrdila de Gouges v *Deklarácii práv ženy a občianky*. Na inom mieste poukázala na to, že revolúcia môže využiť ženy na to, aby „podnecovali vášne“ mladých mužov a priviedli ich tak do služby v armáde. Jakobíni však vyhlásili konanie de Gouges za prevrátenie prirodzeného poriadku, a keď ju popravili na gilotíne, svoje konanie zdôvodnili vysvetlením, že de Gouges „zabudla na cnosti prislúchajúce jej pohlaviu“ (Lairtullier 1840: 140). Práve takto sa slová de Gouges o popraviske a tribúne stali skratkou feministického scenára, ktorým sa riadili nasledujúce generácie.

Keď Jeanne Deroin ako demokratická socialistka viedla v roku 1849 kampaň za miesto v zákonodarnom zbore (a to napriek tomu, že v Druhej republike ženy nemohli voliť ani byť volené), čitateľstvu svojich novín *L'Opinion des Femmes* oznámila, že jej prejav (pred davom zloženým zväčša z pracujúcich mužov) sa stretol s „milým prijatím“. Vyznala sa

tiež, že ani jej hlboké presvedčenie o rovnosti pohlaví ako základe socializmu jej nestačilo na to, aby ju v priebehu prejavu neovládla „une vive émotion“. Obávala sa pritom, že táto emócia oslabí jej prúd myšlienok a silu výrazu. A naozaj, pocity strachu a uspokojenia na chvíľu spôsobili, že stratila hlas. Na inom stretnutí sa okolnosti zmenili. Keď sa približovala k rečníckemu pultu, „vypukol náhly rozruch, najskôr pri vstupe do sály, no čoskoro zaplavil celé zhromaždenie“. Hoci bola Deroín prestrašená, v svojom prejave vytrvala (predstavujem si, že si samu seba predstavovala ako de Gouges), za čo sa jej dostalo obrovského zadostučenia: „posilnené intenzívnym pochopením veľkosti nášho poslania, svätosti nášho apoštolátu a v hĺbke presvedčené o dôležitosti (...) našej práce, tak nesmierne, tak radikálne revolučne (...) sme splnili svoju povinnosť tým, že sme odmietli opustiť tribúnu (...) a upokojiť tak burácajúci dav“ (Deroín 1849: nestránkované). Deroín neskôr vysvetlila, že „ju vzrušovalo (*excitée*) mocné nutkanie (*une impulsion puissante*)“, ktoré prekonalo jej prirodzenú plachosť (cit. podľa Serrière 1981: 26). A hoci Deroín pripisuje toto nutkanie vonkajším okolnostiam a svoje konanie vysvetľuje odvolaním sa na plnenie povinnosti v službe veci, sotva možno pochybovať o tom, že vzrušenie, ktoré prežívala v oboch scénach, je *jouissance*, o ktorej hovorí Žižek, teda mimoriadna rozkoš spojená s naplnením zakázaného prania a s jeho potrestaním, potrestaním, ktoré potvrdzuje transgresívnu povahu túžby.

Madeleine Pelletier (psychiatricka, socialistka, sufražistka) podáva ďalšiu podobu tejto scény v svojom autobiografickom románe z roku 1933. Protagonistka (oblečená, podobne ako Pelletier, ako muž /*en homme*/ v nohaviciach a košeli s viazankou, s krátkymi vlasmi) nervózne vystupuje na pódium a energicky vyzýva hulákajúci dav socialistických pracujúcich mužského rodu, aby podporili práva žien. (Rozkoš z prevzatia mužskej pozície zväčšuje a zároveň vyvažuje strach.) Potom, čo jej neskôr sympatizujúci súdruhovia povedia, že jej slová by mali väčšiu váhu, ak by sa obliekla, ako sa patrí – ako žena, protagonistka „na tieto surové slová“ reaguje šokom: „Mala som pocit, že ma niekto morálne znásilňuje“ (Pelletier 1933: 186). Oblečenie rečníčky a skutočnosť, že hovorí, predznamenávajú jej nepatričnú femininitu, ktorá je potrestaná takým silným nesúhlasom, že ho pociťuje ako znásilnenie. Narušenie normatívnych zásad rodu – v prípade Madeleine Pelletier to bola radostná schopnosť transcendovať obmedzenia pohlavnej odlišnosti – následne zapríčiňuje ďalšie narušenie, ktoré zase obnovuje hranice rodu.

Niet pochyb o tom, že Pelletier čítala opis vlastnej skúsenosti Deroín, a niet pochyb ani o tom, že Deroín mala pri svojom opise na mysli de Gouges. Pelletier dala v skutočnosti svojej protagonistke *krycie meno* Jeanne Deroín, a to aj napriek tomu, že predstavy o ženskosti a feminizme Deroín boli radikálne odlišné od jej vlastných predstáv. Ba čo viac, de Gouges, ktorej slová sa stali starostlivo uchovávaným heslom francúzskeho feminizmu, bola kurtizána a dra-

matička s nejasnými politickými sympatiami (do kráľovej popravy v roku 1792 bola monarchistka a až potom sa stala oddanou stúpenkyňou Girondy a federalizmu). Bola neústupčivá, príťažlivá, uvravená a ako taká mala ďaleko od ženy – cudnej matky podľa vzoru Panny Márie –, ktorú sa snažila v polovici 19. storočia stelesňovať Deroín s jemnými a milými mravmi, či od ženy, *femme en homme*, vystupujúcej na pódium, ktorú na začiatku 20. storočia predstavovala Pelletier. Tieto podrobnosti – podrobnosti veľkého významu pre historizovanie identity všeobecne a identity žien a feminizmu konkrétne – boli pre kolektívnu identifikáciu umožnenú fantazmatickým scenárom vedľajšie. V skutočnosti bola schopnosť nasledujúcich generácií žien (aktivistiek a historičiek) vpisovať samy seba do podobne štruktúrovaných scenárov jedným zo spôsobov, ako feminizmus prišiel k svojim dejinám. To, čo im poskytovalo spoločný základ, neboli konkrétne historické detaily, ale zdieľaná *jouissance*.

Ďalšia verzia tohto scenára, verzia, ktorá poukazuje na medzinárodný dosah fantazmatických ozvien, pochádza od nemeckej socialistky a feministky Lily Braun, pôsobiacej v politickom, národnom a spoločenskom kontexte podstatne odlišnom od francúzskeho. „Vynášať na svetlo moje najvnutornejšie myšlienky pred celkom neznámymi ľuďmi je také ťažké, akoby som sa musela celému svetu ukázať nahá“ (Braun 1923: 455). Nahota, obnaženie femininity je radostne víťazné (samotná jej prítomnosť hovorí: pozrite, niet o tom pochyb, žena v mužskom priestore) a zároveň eroticky vyzývavé (čo podkopáva feministické úsilie odoprieť dôležitosť pohlavnej odlišnosti). Variáciu tohto scenára predstavuje psychoanalytička Joan Rivière, ktorá v článku z roku 1926 opisuje jednu svoju pacientku, dokonalú profesionálku a rečníčku, ktorá potom, čo na pódiu podala strhujúci výkon, pravidelne zhadzovala samu seba tým, že flirtovala so staršími mužmi z publika. Rivière píše:

Po celý život táto žena po každom verejnom vystúpení, ako napríklad po prejave pred publikom, zažívala istú úzkosť, niekedy veľmi silnú. Aj napriek svojmu nespochybniteľnému úspechu, svojej intelektuálnej aj praktickej zdatnosti, schopnosti komunikovať s publikom a odpovedať v diskusii atď., bola celú noc po vystúpení nabaudená, úzkostlivá a plná pochybností, či neurobila niečo, čo sa nepatrí, a bola posadnutá potrebou potvrdzovania (1986: 36).

Tým, že na seba brala masku ženy, sa pacientka Joan Rivière snažila poprieť kastročný účinok pôsobivého a pre samotnú pacientku vzrušujúceho prejavu vlastného intelektu. Detaily vo fantazme Rivière sú protikladné k detailom vo fantazme Braun: kým Braun si samu seba predstavuje ako osobu, ktorá bude odhalená ako podvodníčka a ktorá len predstiera, že má falus, pacientka Rivière chce vlastníctvo falusa a rozkoš, ktorú jej toto vlastníctvo poskytuje, zakryť tak, že si nasadí masku „ženskosti“. V oboch prípadoch však

fantazma povoľuje vyvolanie aj kontrolu príjemného excesu spojeného s prekračovaním hraníc pohlavnej odlišnosti.

Súčasná feministická historička, ktorá sama zápasí s potešením aj úzkosťou pochádzajúcou z používania svojho hlasu na verejnosti, sa ľahko vciťuje do týchto scenárov, hoci ju jej zmysel pre dejiny varuje pred nevenovaním pozornosti dôležitým rozdielom medzi nimi. Je tu de Gouges, ktorej aristokratické aspirácie v 18. storočí využívali oslavu jej sexuality; Deroine, demokratická socialistka pôsobiaca v 40. rokoch 19. storočia, uctievať obraz materskej cudnosti; Pelletier, psychiatrička a anarchistka žijúca na konci 19. storočia, ktorej spôsobovalo erotické potešenie, že sa vydávala za muža; a pacientka Rivière, jedna z Nových žien 20. rokov 20. storočia, neschopná vyriešiť zjavný konflikt medzi svojou profesionálnou a pohlavnou identitou. Vo všetkých uvedených prípadoch je samotné chápanie pohlavia a sexuality – a to nehovoríme o ženách a feminizme – rozdielne a je povinnosťou historičky skúmajúcej históriu žien a feminizmus poukázať na to. Nemožno však poprieť, že tu neustále dochádza k identifikácii, v zákrutách a zvratoch dejín sa totiž ozýva fantazmatický scenár: ak má žena právo vystúpiť na popravnisko, tak má aj právo postaviť sa za rečnícky pult. Veď v prekročeníach zákona, historicky a kultúrne špecifických regulačných noriem, sa človek stáva subjektom zákona, a práve vzrušenie z možnosti vstúpiť do tohto scenára transgresie a uspokojenia poskytuje kontinuitu inak nespojitému hnutiu.

Matky

Žena ako matka je antitézou verejnej rečníčky. Kým rečníčka zápolí so svojou nemiestnou maskulinitou, matka zosobňuje prijateľnú femininitu, keďže naplňa ženám pridelenú reprodukčnú rolu. Napriek zjavnej podpore normatívnych rodových vzťahov materstvo niekedy slúžilo na upevnenie feministickej identifikácie. (Samozrejme, feministky zjednocovalo aj nepriateľstvo k materstvu, niekedy súčasne s pozitívnou identifikáciou s materstvom, ktorej sa teraz budem venovať, a potom zase v iných momentoch.) Odvolávajú sa na panujúce predstavy o materstve a často v kontexte pronatalistických nátlakových politík feministky hájili názor, že matky si zasluhujú práva, lebo zaisťujú budúcnosť rasy, národa či ľudského druhu. Stimul kolektívnej mobilizácie v prípade takýchto strategických intervencií často spočíval vo fyzickej rovnakosti ženských (reproduktívnych) tiel. Keď de Gouges v roku 1791 predniesla *Deklaráciu práv ženy a občianky*, hovorila v mene „pohlavia, ktoré vyniká rovnako krásou, ako aj statočnosťou pri materských útrapách“.¹⁴ Deroine stotožňovala ženstvo s ideálnou matkou prekypujúcou nezištnou láskou: „Ženy sú matky ľudstva, tvorba ľudskej bytosti je najdôležitejším spomedzi všetkých zamestnaní“ (Deroine 1853: 73). Niektoré z najvýznamnejších organizátoriek silných medzinárodných feministických sietí na začiatku 20. storočia používali materstvo ako spoločný základ protivojnového hnutia. Na zasadnutí Medzinárodnej rady žien v máji 1914 v Ríme sa francúzska delegát-

ka Maria Vérone dovoľovala jednoty apelom adresovaným „všetkým ženám všetkých národov, ktoré pri pôrode trpia rovnako a ktoré nad skonom svojich synov vo vojne prelievajú tie isté slzy“ (cit. podľa Bard 1995: 45).

O tom, či je múdre odvolávať sa na materstvo ako na druh kolektívnej identity, prebiehali medzi feministkami živé diskusie. Pelletier, ktorej feministické súputníčky zakladali dožadovanie sa práv na svojom materstve, v roku 1908 proti tejto stratégii varovala: „Rodenie detí ženám nikdy nesprostredkuje nárok na spoločenskú významnosť. Spoločnosť v budúcnosti možno postaví chrámy na oslavu materstva, ale len preto, aby do nich ženy zatvorila“ (Pelletier 1908: 37). Len celkom nedávno sa feministky znepokojovali otázkou, či a ak áno, ako materstvo podporuje esencialistické chápanie ženstva. Na túto tému toho feministické filozofky a historičky napísali naozaj nemálo, na jednej strane sa uberali smerom k uznaniu predností feministických argumentov založených na materstve, na druhej strane zase smerovali k pochopeniu nebezpečenstva, ktoré takéto argumenty predstavujú, keď potvrdzujú spoločenské stereotypy pripisujúce rodovú diskrimináciu prirodzenosti (pozri napr. Bassin et al. 1994). Väčšina týchto prác (s výnimkou niektorých feministických pokusov o preformulovanie psychoanalýzy, ktorými sa budem zaoberať o chvíľu) chápe postavu matky doslovne. Navrhujem, aby sme postavu matky – ak už sa stane základom feministickej mobilizácie (čo sa v dejinách feministického hnutia nedeje vždy) – chápali radšej ako fantazmatickú ozvenu, ako kľúč ku scenáru, v ktorom ženy splývajú v jednom obrovskom, nerozlíšenom kolektíve, v kolektíve, v ktorom sa vďaka sile materskej lásky mnohosť stáva jedným celkom.

Tento paradigmatický scenár nájdeme v opise Medzinárodnej ženskej protivojnovnej konferencie v Haagu v roku 1915, ktorý podáva anglická sufražistka Emmeline Pethick Lawrence. Na konferencii vládla, hovorí,

podobnosť v osobnostiach aj v oblečení delegátok, ktoré sa sústredili v hlavnej sále. V celkovom vzhľade nebolo nič, čím by sa jedna národnosť odlišovala od druhej, a pri pohľade do vlastného srdca sme ako v zrkadle videli srdcia všetkých, čo sa tu s nami zišli, lebo hlboko v srdci leží spoločné srdce ľudstva. Uvedomili sme si, že strach a nedôvera, živé v ľuďoch rôznych národov, sú obyčajným zdaním. Zistili sme, že mier v skutočnosti nie je ničím viac ani menej než vzájomnou láskou (cit. podľa Addams et al. 1972: 143).

A hoci tento štýl písania možno v kontexte imperialistického vojnového zápolenia nevidaných rozmerov celkom určite jednoducho označiť za kvalitnú feministickú rétoriku, toto vysvetlenie nezachytáva emočný náboj apelu. Čítame zhustený opis procesu, v ktorom ženy spoznávajú to, čo majú spoločné; navzájom sa podobajú svojimi osobnosťami a výzorom, sú však aj súčasťou procesu identifikácie, ktorý ich spája v jeden celok. Tým, že seba samy aj ostatné poz-

rujú „ako v zrkadle“, uvedomujú si, že „strach a nedôvera“ (z odlišnosti) je len „ilúziou“ a prichádzajú k „zisteniu“, že mier je „vzájomná láska“. Ženy zdieľajú „spoločné srdce ľudstva“, čo je metonymický presun maternice. Vzájomná láska vyvierajúca z tohto srdca je všeobjímajúca, nezištná, navonok nesexuálna láska matiek k svojim deťom. V opisovanej scéne každá osoba miluje ako matka a je milovaná ako dcéra – scéna predpokladá reciprocitu lásky a túžby. Rozpustenie hraníc medzi matkami a dcérami je aktom opätovného zabratia „strateného kontinentu“, predoidipovskej lásky matky, a poskytuje to, na čo Luce Irigaray a Julia Kristeva odkazujú ako na nefalickú (a v kontexte patriarchálnej symboliky subverzívnu) *jouissance*.

Kristeva a Irigaray (pokračujúc v Lacanových úvahách) sa domnievajú, že zakladajúcim aktom západnej civilizácie nie je „vražda“ otca,¹⁵ ale matky (telo matky sa odstraňuje a jej nepopierateľne sociálna reprodukčná rola sa postúpi prirodzenosti). Materská fantazma, ktorú predkladá Pethick Lawrence, obnovuje sociálnu rolu matiek, lebo sú to práve ony, kto nesie zodpovednosť za život, kým muži vedú vojny a spôsobujú smrť. Láska šíriaca sa od týchto matiek a pozitívne spoločensť, ktoré táto láska vytvára, je však len jednou stránkou v dvojakom náhľade na matky (zlé a dobré, milujúce a nenávidiace, život a smrť), o ktorom teoreticky uvažuje Melanie Klein (Segal 1964), a je stránkou radikálne odlišnou od mizogynnej fantazmy (presnejšie, je s ňou v rozpore), sprostredkovaná psychoanalytikmi, podľa ktorej sa strata identity, ba dokonca smrť, spája s pohlcujúcou láskou matky (pozri napr. Chodorow 1999). Fantazmy zaisťujúce podmienky politickej identifikácie sú nepochybne selektívne; tá, ktorú som opisovala, sa od iných možností (zlé matky, smrteľné nebezpečenstvo pohltienia matkou) odlišuje v svojom apeli na spoločensť. Ba čo viac, feministická materská fantazma sa na rozdiel od fantazmy rečníčky usiluje zmieriť protirečenie (spôsobom podobným tomu, ktorým telo matky vyznačuje odlišnosť a zároveň ju aj ovláda) a zdá sa tiež, že jej chýba trestajúci rozmer známy z kauzistiky „Dieťa je bité“ – pravdepodobne preto, lebo sa odvoláva na predoidipovské spojenie medzi matkou a dieťaťom.

Tu sa ako vhodné ukazuje uvažovať ďalej spolu s Irigaray. Irigaray ponúka feministickú variáciu Lacanovho tvrdenia, že žena sa spája s „*jouissance* mimo falusa“ a snaží sa vyňať ženu z definovania sa v podobe funkcie muža (Lacan 1988: 74). Namiesto toho postuluje výraznú odlišnosť medzi „svetom telesnosti (*flesh*)“ (telom matky) a „univerzom jazyka“ (zákonom otca). „Problém spočíva v tom, že Otec, ktorý matke upiera generatívnu moc a ktorý sa chce vyhlásiť za jediného tvorca, v duchu našej kultúry prekrýva archaický svet telesnosti univerzom jazyka a symbolov“, ktoré ženy podriaďuje mužom (Irigaray 1991: 41). Irigaray hľadá spôsob, ktorým by sa ustanovila autonómna sféra žien, a robí to tak, že pozornosť obracia na „*jouissance* mimo falusa“, ktorá je vytesňovaná patriarchálnym zákonom. Zdôrazňuje pritom predovšetkým čaro vzťahu matky a dcéry a pozitívne aspekty ich vzájomnej totožnosti:

Vzhľadom na to, že prvé telo, s ktorým máme my či majú ony do činenia, je telo ženy, že prvá láska, čo zažívajú, je materská láska, je dôležité pripomenúť, že ženy sú vždy v istom archaickom a prvotnom vzťahu k tomu, čo chápeme ako homosexualitu. (...) Keď analytická teória hovorí, že dievča sa musí vzdať svojej lásky k matke a matkinej lásky k nej, svojej túžby po matke a matkinej túžby po nej preto, aby mohla začať túžiť po otcovi a byť objektom otcovej túžby, táto teória podriaďuje ženu normatívnej heterosexuality, ktorá je síce v našich spoločnostiach normálna, no je úplne patogénna a patologická. Dievča ani žena sa svojej lásky k matke nesmú vzdať. Ak tak urobia, ich identita, ich subjektivita bude vykorenená (Irigaray 1991: 44).

Štýl písania Irigaray je väčšinou preskriptívny; používaný podmienovací spôsob v budúcom čase vyjadruje niečo, čo sa mi vždy videlo ako pôvodná utopická vízia pochádzajúca z konca 20. storočia: „Ak by sa však matky stali ženami, existoval by celý komplex vzťahov vyplývajúci zo žiadostivej reči medzi dcérou a matkou, synom a matkou, ktorý by, myslím, mohol celkom pretvoriť jazyk (*langue*), ktorým sa dnes hovorí“ (Irigaray 1991: 52). V skutočnosti si myslím, že pre formulácie Irigaray existujú historické precedensy, existuje evidencia potvrdzujúca jej teoretické porozumenie materským fantazmám, ktoré v istých historických momentoch zjednocovali ženy v mene feminizmu. Tieto fantazmy sa nedovoľávajú materského tela a jeho telesnosti priamo, ak vôbec; odkazujú skôr na nevýslovnú povahu lásky. Táto láska sa vyznáva z otvorene sexuálnej túžby matky, z otvorene sexuálnej túžby po matke, a zároveň ju popiera. Ako by s ohľaduplnosťou voči patriarchálnym normám zakrývala vlastnú transgresiu.

Dovoľávanie sa feministickému materskému fantazmu je očívidné v 40. a 50. rokoch 19. storočia. Vo Francúzsku sa romantické kresťanstvo prelnulo so saint-simonovským socializmom a Floru Tristan a Jeanne Deroin inšpirovalo k nadšeným víziám mesianistickej materskej spásy. Tristan apelovala na ženy, ktorých mravná podobnosť vychádzajúca z materstva mala prekonávať rozdiely založené na triednom postavení, vzdelaní či majetku, aby sa ujali vedenia v budovaní „univerzálnej jednoty pracujúcich mužov a žien“:

Ženy, vaša duša, vaše srdce, povaha a zmysly sú obdarené takou citlivosťou, že (...) preležete slzu nad každým súžením, zaplačete nad každým úzkostným stonom, ohromne sa nadchnete pre každé šľachetné konanie, obetujete sa pre každé utrpenie, nájdete slovo útechy na každé trápenie; ženy ničené potrebou milovať, konať, žiť; ženy, čo všade chcete dať voľný priechod tejto vášnivej a neustávajúcej činnosti duše, ktorá vás inšpiruje, stravuje, trápi, ničí; ženy, vari zostanete navždy tiché a *skryté*, zatiaľ čo tá *najväčšia* a *najužitočnejšia* trieda, vaši proletárski bratia a sestry, tí, čo pracujú, trpia, stonajú a nariekajú, prichádzajú za vami a prosia vás, aby ste im pomohli

zvítaziť nad biedou a nevedomosťou? (Cit. podľa Grogan 1992: 187)

Opísaná vášeň sa pripisuje duši, no erotická povaha tejto „vášnivej a neustávajúcej činnosti (...), ktorá (...) inšpiruje, stravuje, trápi a ničí“ je nepopierateľná.

Flora Tristan nabádala mužov v odborovom zväze, ktorého bola členkou, aby sa podriadili vedeniu žien. „Zdôraznila som,“ oznamuje, „že sme dospeli do doby vlády žien, že doba vojny, hrubej sily, bola dobou mužov, a ženy dnes môžu dosiahnuť omnoho viac, lebo majú viac lásky, a je to práve láska, čo dnes musí zvítaziť a vládnuť“ (cit. podľa Grogan 1992: 189). Tu sa objavuje téma „vzájomnej lásky“ a zániku všetkých rozdielov, ktorá znovu zaznie v novej podobe v roku 1915. Aj Deroine predpovedala budúcnosť plnú harmónie podobným tónom a v stopách Tristan. Každý bude spokojne nažívať vo veľkej spoločenskej rodine zjednotenej čistou materskou láskou:

Doba vlády ženy sa blíži a ľudstvo ukončí svoju neblahú púť na ceste pokroku, pokroku plného bolesti, boja a chudoby a vydá sa na šťastnú cestu pokojného a harmonického pokroku, ktorý bude vedený matkou ľudstva, Ženou znovuzrozenou zo slobody (cit. podľa Riot-Sarcey 1994: 275).

Pre Deroine a mnohé jej spolupracovníčky *jouissance* fantazmy pramenila z juxtapozície sexu a čistoty, ako aj z používania romantického, či dokonca erotického jazyka na opis cudnej a nezištnej materskej lásky. Matka, podobne ako svätá Kristova matka, „koná, lebo miluje. Láska k ľudstvu je večná láska“ (Deroine 1848: nestránkované). Neskorší a sekulárnejší príklad tejto feministicko-materskej fantazmy nachádzame v roku 1899 vo výzve Afroameričanky Mary Church Terrell beloškám, aby prišli na pomoc svojim černoškým sestram, ktorým životné podmienky upierajú rovnaké záchvevy radosti pri pohľade na svoje deti. „Nejednej chudobnej černoškej matke pripadajú podmienky, v ktorých vyrastajú jej deti, také kruté, že namiesto záchvevov radosti, čo žena cíti, keď si tisne dieťa na prsia, sa chveje v obavách a zúfalstve“ (cit. podľa Boris 1989: 36). Pocity, s ktorými sa majú identifikovať ženy naprieč veľkými rasovými a triednym rozdielmi, sú nesmierna hrdosť na svoje deti a zmyslový pôžitok zažívaný pri držaní dieťaťa v náručí („radosť“ a „chvenie“ označujú *jouissance*). Matka a dieťa, odlišné a rovnaké, černošky a belošky, si majú navzájom poskytnúť uznanie prostredníctvom materskej lásky a spojiť sa v milujúcej jednote – všetky rozdiely potom zmiznú.

Konkrétnu zjednocujúcu moc tejto vízie ilustruje celý opis scény, o ktorej som písala vyššie – výzvy Marie Véroine v roku 1914 adresovanej „všetkým ženám všetkých národov, ktoré pri pôrode trpia rovnako“. Dozvedáme sa, že počas prejavu Véroine „publikum vyjadrovalo súhlas nadšenými výkrikmi a tieto prejavy sa ešte znásobili, keď sa ne-

mecká delegátka vrhla do náruče Véroine a pobozkala ju na obe líca“ (cit. podľa Bard 1995: 45). Zmierujúca sila materskej lásky vyvoláva sesterské objatie, scéna je prestúpená láskou, liečiacou, zaväzujúcou láskou matky a lásky k matke. Pomocou tejto lásky ženy na pódiu a ženy v publiku splynú v jeden celok.

Započúvame sa do ozveny smerujúcej vpred, keď Robin Morgan hľadá spoločný menovateľ antológie *Sisterhood Is Global*. „Nespoznávame sa predsa len jedna v druhej?“ napriek geografickej, etnickej, náboženskej, sociálnej, rasovej a inej rozmanitosti, pýta sa Morgan.

Len čo si začneme klásť *ozajstné* otázky o rozdieloch, objavajú sa základné podobnosti. Súčasťou háremovej tradície boli silné ženské priateľstvá, solidarita a vysoká kultúra (...). *Ozajstný „brušný tanec“* je rituálom pôrodu oslavujúcim život; zmyslom tanca *raqs al-šarqí* (...) je pripraviť sa na pôrod a narodenie dieťaťa. (...) A v príkladoch by sme mohli pokračovať ďalej. (...) Možno sa vari čudovať nad tým, že vo všetkých častiach *Sisterhood Is Global* sa opakujú slová ako odvaha, vzbura, cesta, riskovanie, vízia a ako refrén sa vracajú v stále jednom a tom istom základnom príbehu – príbehu veľkého utrpenia, ale aj lásky, lásky k životu, deťom, mužom, iným ženám, krajine pôvodu, k ľudstvu samotnému, lásky dostatočne dravej na to, aby očistila svet? (Morgan 1996: 36; zvýraznenie Morgan)

„Láska dostatočne dravá na to, aby očistila svet“: hoci podmienky a prax materstva od polovice 19. storočia vo Francúzsku do konca 20. storočia v Spojených štátoch amerických prechádzali hlbokými premenami, všetky boli touto idealizáciou lásky doslova zahrnuté do fantazmatického scenára.

Návrat tejto vytesnenej *jouissance* (o ktorej Irigaray a Kristeva premýšľajú odlišne) umožnilo to, čo nazývam feministická materská fantazma. Jej opätovné artikulácie slúžia na upevnenie feministicko-solidarity v momente, keď sa jej niekto dovoľáva, no i na upevnenie feministicko-solidarity v dejinách a tiež ako dejín. Materská láska odkazuje na túžbu (túžbu matky i túžbu jej detí), ktorá sa líši od lásky spájanej s heterosexuálnou, s falcikou ekonómiou, s mužmi, a aj ju potenciálne predchádza. Svet žien, ktorý feministky v tejto fantazme vytvárajú, je svetom, v ktorom ženy nachádzajú potešenie medzi sebou navzájom, či, povedané slovami Irigaray (1991: 63), „*jouis-sent d'elles mèmes*“. Možno dodať, že potešenie historicky spočíva v tom, ako samu seba nachádza ako súčasť tejto scény femininnej *jouissance*.

Ak poukazujem na význam fantazmy vo vytváraní možností identifikácií, ktoré transcendujú dejiny a národné špecifiká, nechcem tým diskreditovať feminizmus. Naopak konštatujem, že premýšľanie o pôsobení fantazmy prehlbuje naše porozumenie tomu, ako funguje také hnutie ako feminizmus, a zároveň sa vyhýba tomu, že by mu pripisova-

lo esencialistické vlastnosti. Podobne netvrdím ani, že by tieto ženy neboli skutočne dotknuté diskrimináciou, ktorá ich oberala o práva a zabráňovala im vstupovať do verejného priestoru. Pochopiteľne, úzkosť opakovane sa objavujúca v scénach verejného rečníckeho prejavu žien dokladá mocenské vzťahy v „skutočnom“ svete. Tvrďím, že moc sa tvorí v konkrétnych a špecifických vzťahoch, že subjekty sa štruktúrujú ako funkcia týchto vzťahov a že tieto subjekty nemôžu transcendovať špecifickosť svojich okolností bez zjednodušenia, ktoré im poskytuje fantazma. Podobne nemám v úmysle tvrdiť, že matkám chýba skutočný záujem o ich deti, hoci si nemyslím, že matky majú prirodzený (či na skúsenosti založený) odpor ku konfliktom a vojne. Predstavy o materstve aj samotná skúsenosť materstva variujú v závislosti od triedy, kultúry a historickej epochy, a to na omnoho viac spôsobov, než sú tie, na ktorých opis mi postačovala táto krátka esej. Fantazma materskej lásky poskytla feministkám istý spôsob budovania toho, čo majú napriek odlišnostiam spoločné, spôsob založený na nevedomých asociáciách; a práve v tomto spočíva účinnosť fantazmy materskej lásky.

Ak podobne ako analytici a analytičky identity budeme premýšľať o týchto fantazmatických scenároch aj ako o ozvenách a budeme pátrať po skomoleniach a pokriveniach – teda individuálnych variáciách detailu a stvárnenia v týchto scenároch –, potom budeme schopné vziať do úvahy aj zásadné odlišnosti v samotnom bytí žien, ktoré majú byť prekryté fantazmou. Takto prehľbíme svoje chápanie, ako niektoré politické hnutia používajú dejiny na upevnenie identity, a tým budujú celok tých, ktorých reprezentujú, napriec hranicami odlišnosti, čo navzájom oddeľujú fyzické ženy žijúce v tých istých kultúrach, v rôznych kultúrach a ženy žijúce v rôznych dobách.

Svoju pozornosť som v tomto texte obmedzila na feminizmus, s ktorého dejinami som oboznámená najlepšie. Myslím si však, že fantazmatickú ozvenu možno použiť omnoho širšie, a to nielen na pochopenie hnutí spočívajúcich na kolektívnych identitách. Termín fantazmatická ozvena dobre opisuje postavu „bieleho šejka“, o ktorej podrobne píše antropológ Steven Caton. Biely šejk je postava, ktorú využívalo mnoho za sebou idúcich generácií európskych a severoamerických mužov (či už to boli dobrodruhovia, podnikatelia, špióni, alebo tajní vojenský agenti) na to, aby rozvinuli svoj vzťah k Východu prostredníctvom identifikácie s T. E. Lawrenceom, presnejšie s jeho (fantazmatickým) zobrazením vo filme *Lawrence z Arábie*. Títo muži sa stotožňujú predovšetkým so scénou, v ktorej Lawrence tancuje oblečený vo vlajúcom háve šejka. (Toto oblečenie mu zároveň prepožičiava ak už nie priamo femininitu, tak aspoň viacznačnú maskulinitu, ktorá predstavuje alternatívu k západnej maskulinite.) V inscenovaní vlastnej *jouissance* tu Lawrence predstavuje zvody Orientu. Tento opakujúci sa fantazmatický scenár, ako ho opisuje Caton, sa obmieňal a prispôboval – podobne ako ozvena – rôznym historickým momentom v meniacich sa geopolitických väz-

bách medzi Východom a Západom (Caton 2000; pozri aj Caton 1999: 153, 208–209).

Fantazmatická ozvena nie je nálepka, ktorej použitím možno jednoducho objasniť identitu. Je skôr označením súboru psychických operácií, vďaka ktorým sa pri istých kategóriách identity obchádzajú ich historické odlišnosti a vytvárajú zdanlivé kontinuity. Fantazmatická ozvena je nástrojom, ktorý môže slúžiť analytikám a analytikom politických a sociálnych hnutí pri čítaní historických materiálov v ich konkrétnosti a špecifickosti. Nepredpokladá poznanie podstaty identity, rezonancie jej príťažlivosti ani poznanie premien, ktorými identita prešla. Predpokladá len to, že všade tam, kde nachádzame dôkazy toho, čo sa javí ako pretrvávajúca a nemenná identita, sú dejiny, ktoré treba skúmať.

Literatúra

- Addams, J., Hamilton, A., Balch, E. G. 1972. *Women at the Hague: The International Congress of Women and its Results*. New York: Garland.
- Bard, Ch. 1995. *Les Filles de Marianne: Histoire des féminismes 1914–1940*. Paríž: Fayard.
- Bassin, D., Honey, M., Kaplan, M. M. (eds.). 1994. *Representations of Motherhood*. New Haven: Yale University Press.
- Boris, E. 1989. „The Power of Motherhood: Black and White Activist Women Redefine the ‘Political’.“ *Yale Journal of Law and Feminism*, No. 2: 25–49.
- Braun, L. 1923. „Memoiren einer Sozialistin: Lehrjahre.“ *Gesammelte Werke*, 5 zväzkov. Berlín: Hermann Klemm. Zv. 2.
- Caton, S. 1999. *Lawrence of Arabia: A Film’s Anthropology*. Berkeley: University of California Press.
- Caton, S. 2000. „The Sheik.“ Pp. 99–117 in Edwards, H. (ed.). *Noble Dreams, Wicked Pleasures: Orientalism in America, 1870–1930*. Princeton: Princeton University Press.
- Collingwood, R. G. 1956. *The Idea of History*. New York: Oxford University Press.
- Deroine, J. „Bez názvu.“ *La Voix des Femmes*, 28. marec 1848, nestránkované.
- Deroine, J. 1849. „Compte-rendu du résultat de notre appel aux éleceurs.“ *L’Opinion des Femmes*, príloha k č. 4 (máj), nestránkované.
- Deroine, J. 1853. *Almanach des femmes, pour 1853*. Londýn.
- Freud, S. 1953–1974. „‘A Child Is Being Beaten’: A Contribution to the Study of the Origin of Sexual Perversions.“ Vol. 17, pp. 175–204 in Strachey, J. (ed., trans.). *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*. London: Hogarth Press. (Česky: „Je bito dítě.“ S. 301–313 in Freud, S. 2003. *Sebrané spisy: XII. svazek /1917–1920/*. Praha: Psychoanalytické nakladatelství. Preložil Miloš Kopal).
- Gouges, O. de. 1791. *Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne*. Paríž. (Česky de Gouges, O. 2015. Deklarace práv ženy a občanky. Pp. 74–82 in Tinková, D. /ed./ *Zrození občana: Antologie dokumentů z Francouzské revoluce*. Praha: Academia. Preložila Eva Tinková).

- Grogan, S. K. 1992. *French Socialism and Sexual Difference: Women and the New Society, 1803–1844*. Londýn: Macmillan.
- Hobsbawm, E. 1983. „Inventing Traditions.“ Pp. 1–14 in Hobsbawm, E., Ranger, T. (eds.). *The Invention of Tradition*. New York: Cambridge University Press.
- Hollander, J. 1981. *The Figure of Echo: A Mode of Allusion in Milton and After*. Berkeley: University of California Press.
- Homer, S. 1999. „The Frankfurt School, the Father and the Social Fantasy“. *New Formations*, No. 38 (Summer): 78–90.
- Chodorow, N. J. 1999. *The Power of Feelings: Personal Meaning in Psychoanalysis, Gender, and Culture*. New Haven: Yale University Press.
- Irigaray, L. 1991. „The Bodily Encounter with the Mother.“ Pp. 34–46 in Whitford, M. (ed.), Macey, D. (trans.). *The Irigaray Reader*. Oxford: Wiley – Blackwell.
- Kristeva, J. 1986. „Stabat Mater.“ Pp. 160–186 in Moi, T. (ed.), Roudiez, L. S. (trans.). *The Kristeva Reader*. New York: Columbia University Press. (Česky: Kristeva, J. 2005. „Stabat mater.“ Pp. 200–232 in *Jazyk lásky: Eseje o sémiotice, psychoanalýze a mateřství*. Praha: One Woman Press. Preložil Josef Fulka).
- Lacan, J. 1988. „On Feminine Sexuality, the Limits of Love and Knowledge. Encore 1972–1973.“ In Miller, J.-A. (ed.), Fink, B. (trans.). *The Seminars of Jacques Lacan – XX*. New York: Norton.
- Lairtullier, E. 1840. *Les Femmes célèbres de 1789 a 1795*. 2 zväzky. Zväzok 2. Paríž: Chez France.
- Laplanche, J., Pontalis, J.-B. 1986. „Fantasy and the Origins of Sexuality.“ Pp. 5–34 in Burgin, V., Donald, J., Kaplan, C. (eds.). *Formations of Fantasy*. London: Routledge.
- Morgan, R. (ed.). 1996. *Sisterhood Is Global: The International Women's Movement Anthology*. New York: Feminist Press.
- Nikolchina, M. *Meaning and Matricide: The Tradition of Mothers in the Light of Julia Kristeva*. Nepochikovaný rukopis.
- Ovid. 1977. *Metamorphoses*. Preložil F. J. Miller, editoval G. P. Goold. Cambridge: Harvard University Press.
- Nouvet, C. 1991. „An Impossible Response: The Disaster of Narcissus“. *Yale French Studies*, No. 79: 103–134.
- Pelletier, M. 1908. *La Femme en lutte pour ses droits*. Paríž: Giard & Brière.
- Pelletier, M. 1933. *La Femme vierge*. Paríž: Bresle.
- Riley, D. 1988. *'Am I That Name?': Feminism and the Category of 'Women' in History*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Riley, D. 2000. *The Words of Selves: Identification, Guilt, and Irony*. Stanford: Stanford University Press.
- Riot-Sarcey, M. 1994. *La démocratie à l'épreuve des femmes: Trois figures critiques du pouvoir 1830–1848*. Paríž: Albin Michel.
- Rivière, J. 1986. „Womanliness as a Masquerade“. Pp. 35–44 in Burgin, V., Donald, J., Kaplan, C. (eds.). *Formations of Fantasy*. London: Routledge.
- Rose, J. 1996. *States of Fantasy*. Oxford: Clarendon Press.
- Scott, J. W. 1995. „Multiculturalism and the Politics of Identity.“ Pp. 3–12 in Rajchman, J. (ed.). *The Identity in Question*. New York: Routledge.
- Scott, J. W. 1996. *Only Paradoxes to Offer: French Feminists and the Rights of Man*. Cambridge: Harvard University Press.
- Segal, H. 1964. *Introduction to the Work of Melanie Klein*. New York: Heinemann.
- Segal, N. 1989. „Echo and Narcissus“. Pp. 168–185 in Brennan, T. (ed.). *Between Feminism and Psychoanalysis*. New York: Routledge.
- Serrière, M. 1981. „Jeanne Deroin.“ In *Femmes et travail*. Paríž: Editions Martinsart.
- Slama, B. 1989. „Écrits de femmes pendant la Révolution.“ Zväzok 2. Pp. 291–306 in Brive, M.-F. (ed.). *Les Femmes et la Révolution française*. Toulouse: Presses Universitaires du Mirail.
- Žižek, S. 1997. *The Plague of Fantasies*. London: Verso.

Poznámky

1 Text bol preložený z anglického originálu Scott, J. W. 2001. „Fantasy Echo: History and the Construction of Identity.“ *Critical Inquiry*, Vol. 27, No. 2: 284–304. Reproduced by permission of The University of Chicago Press and the author. Translation Ľubica Kobová.

2 Napísanie tohto článku pre mňa predstavovalo výzvu nielen v tom, že som sa snažila naplniť slovné spojenie „fantazmatická ozvena“ nejakým obsahom, a vzdať tak hold Georgeovi Mossovi. Bol výzvou aj v tom, že som sa po niekoľkých rokoch výskumnej práce a vyučovania kurzu Psychoanalýza a dejiny na Rutgers University pokúsila nájsť využitie psychoanalytického pojmu, ako je napríklad *fantazma*, v chápaní historicky špecifických javov. Za pomoc pri premýšľaní o týchto problémoch by som chcela poďakovať študentkám a študentom, ktorí na kurzoch neuveriteľne tvrdo pracovali, a z nich predovšetkým Joeovi Bonicaoovi, Bradymu Browerovi, Jennifer Pettit a Sandrine Sanos. Za podnetnú kritiku ďakujem tiež Judith Butler, Gilbertoovi Chaitinovi, Laure Engelstein, Denise Riley, Mary Louise Roberts, Sylvii Schafer a predovšetkým Debre Kates. Pokiaľ nie je uvedené inak, sú všetky preklady v texte moje.

3 Názov pôvodného textu v angličtine je „fantasy echo“ [fæntəzi ekou]; jeho výslovnosť je podobná uvedenému dobovému termínu „fin de siècle“ [fæn də sieklə]. – Poznámka prekladateľky.

4 Na konci storočia sa objavuje množstvo zmienok, ktoré sa ako hodnotenia minulosti ozývajú smerom dozadu (*echo back*) a ako predpovede budúcnosti sa zase ozývajú smerom dopredu (*echo forward*); ich celkové využívanie možno interpretovať ako fantazmatické.

5 V nasledujúcich riadkoch autorka bližšie objasňuje svoje používanie termínu *fantasy* ako ukotvené v psychoanalytickom chápaní. Poznamenajme len, že práve preto sa termín *fantasy* neprekladá ako fantázia – v zmysle nejakej

všeobecnej schopnosti predstavivosti –, ale ako fantazma – v zmysle „vymyslen[ého] sveta, jeho obsah[ov], tvoriv[ej] činnos[ti], ktorá ho oživuje“ (Laplanche, J., Pontalis, J.-B. 1996. „Fantazma“. P. 98 in *Psychoanalytický slovník*. Bratislava: VEDA. Preložila Mária Puškárová). Bližšie k rozlíšeniu termínu *phantasia* od *fantazma* pozri aj Labarrière, J.-L., Badier, C. 2014. „Phantasia“. Pp. 772–777 in B. Cassin (ed.). *Dictionary of Untranslatables: A Philosophical Lexicon*. Princeton & Oxford: Princeton University Press. – Poznámka prekladateľky.

6 Kastrácia je zásadným činiteľom pri psychoanalytickom opise ustanovenia pohlavnej odlišnosti. Pohlavná odlišnosť sa tu chápe ako prítomnosť alebo neprítomnosť penisu. Dieťa si najskôr predstavuje, že prítomnosť penisu je univerzálnym znakom človečenstva. So zistením, že niektoré telá penisom nedisponujú, prichádza potreba vysvetlenia. To dieťa nachádza v tom, že telá žien, telá bez penisov, bude považovať za kastrované, zbavené penisu. (Por. Laplanche, J., Pontalis, J.-B. 1996. „Kastrálny komplex“. Pp. 174–178 in *Psychoanalytický slovník*. Bratislava: VEDA. Preložila Mária Puškárová.) – Poznámka prekladateľky.

7 Termín obscénny suplement v prvom rade naznačuje, že ide o takú súčasť moci či Zákona, ktorá v skutočnosti nie je jeho súčasťou, ale je voči nemu navyše. Obscénnosť suplementu spočíva v tom, že zobrazuje práve prekročenie Zákona, a tým tento Zákon znevierohodňuje. Toto prekročenie Zákona je však pre jeho vlastnú existenciu a uchopenie nevyhnutné, je podmienkou možnosti jeho existencie. – Poznámka prekladateľky.

8 V slovenčine: 1998. *Mor fantázií*. Bratislava: Kalligram. Preložili Marína Gálisová a Vladislav Gális. Slovenský preklad je prekladom časti rukopisu *The Plague of Fantasies*, ktorý pred samotným anglickým vydaním prešiel určitými zmenami. Preto časti, ktoré cituje Scott, v slovenskom preklade nenájdeme. – Poznámka prekladateľky.

9 V anglickom preklade, s ktorým pracuje Scott, znie Narcisov nárek takto: „Here let us meet, let us come together“. Echo mu odpovedá: „Let us come. Together.“ Slovenský

preklad túto slovnú hru neumožňuje. Na Narcisovu výzvu „Tuná zídme sa spolu!“ Echo odpovedá „Zídme sa spolu!“. Publius Ovidius Naso. 1979. *Metamorfózy*. Bratislava: Tatran. Preložil Ignác Šafár, p. 66. – Poznámka prekladateľky.

10 V slovenskom preklade Narcis hovorí „Ja väčšmi po smrti ako po tvojom náručí túžim“ a Echo mu odpovedá „Po tvojom náručí túžim!“. Publius Ovidius Naso, *Metamorfózy*, p. 66. – Poznámka prekladateľky.

11 Citované podľa slovenského prekladu: Publius Ovidius Naso, *Metamorfózy*, p. 67.

12 Nouvet odmieta možnú feministickú interpretáciu Ovídia, v ktorej by Echo bez tela, bez možnosti iniciovať zvuk, bola reprezentantkou feminínneho – vždy odvodeného a sekundárneho – v západnej kultúre, ako príliš obmedzenú a doslovnú. (Pozri Nouvet 1991: 109; pozri tiež Segal 1989)

13 Preložené s prihliadnutím na český preklad de Gouges, O. 2015. Deklarace práv ženy a občanky. P. 77 in Tinková, D. (ed.). *Zrození občana: Antologie dokumentů z Francouzské revoluce*. Praha: Academia. Preložila Eva Tinková. – Poznámka prekladateľky.

14 Preklad Joan W. Scott upravený podľa českého prekladu de Gouges (2015: 76). – Poznámka prekladateľky.

15 Za zakladajúci akt západnej civilizácie považuje vraždu otca jeho synmi Sigmund Freud. Zaoberá sa ňou v prácach *Mojžiš a monoteizmus* a *Totem a tabu*. – Poznámka prekladateľky.

Prof. Joan W. Scott je historička, pôsobí na Institute for Advanced Study v Princetone. Svojimi historickými a teoretickými prácami významne ovplyvňuje smerovanie feministickej historiografie, sociálnej histórie aj diskusiu o mnohých aktuálnych politických otázkach. Je autorkou dnes už klasického textu „Gender: A Useful Category of Historical Analysis“ (1986; slovensky: Scott, J. W. 2007. „Rod: Užitočná kategória historickej analýzy.“ Pp. 40–71 in Cviková, J., Juráňová, J., Kobová, L. (eds.). *História žien: Aspekty písania a čítania*. Bratislava: ASPEKT. Prel. Ľubica Hábová).
Korešpondenciu zasielajte na: jws@ias.edu.

„MODERNÍ APOŠTOLÁT NAŠICH ZÁSAD“: ŽENSKÝ TISK ČESKOSLOVENSKÉ STRANY LIDOVÉ V ČECHÁCH V PŘEDVOLEBNÍM OBDOBÍ 1919 A 1920¹ / MARIE V. FOUSKOVÁ

‘A Modern Apostleship of Our Values’: The Women’s Press of the Czech Catholic People’s Party before the 1919–1920 Elections

Abstract: The municipal elections of 1919 and the parliamentary/senate elections of 1920 gave women their first opportunity to exercise their new right to vote, and as such were important milestones in the forming of women’s new status as equal citizens. The paper analyses election campaigns aimed at female voters in selected periodicals published by the Czech Catholic People’s Party in 1919 and 1920: the newspaper *Lid* (The People) and the newly established magazine *Žena* (Woman). It explores the main topics and strategies of the campaign and identifies the underlying concepts of women’s political interests and motivations. The main focus is on the magazine *Žena* and its attempts to reconcile traditional Catholic femininity and the ‘separate spheres’ model with women’s newfound status as political actors and to create a picture of a new, politically active Catholic woman for its readership.

Key words: interwar Czechoslovakia, election campaign, political Catholicism, gender

Fousková, Marie V. 2016. „Moderní apoštolát našich zásad“. *Ženský tisk Československé strany lidové v Čechách v předvolebním období 1919 a 1920.* *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, Vol. 17, No. 2: 18–28, DOI: <http://dx.doi.org/10.13060/12130028.2016.17.2.279>

Máme citelný nedostatek řečnic, jako jiné strany. Naše ženy touží, aby k nim promluvila žena, dívky rády slyší dívku. Žena ženě nejlépe rozumí. A jsou i momenty – a dnešní život veřejný zvláště často přivádí je na přetřes – o kterých i mluva delikátního muže působí trapně na ženu. Jinak přijme tu žena slovo ženy a jak vděčný jsou naše dobré ženy věřící! Vyzýváme naše milé čtenářky, aby, pokud mají vloh, chuť a možnost vůbec, věnovaly se tomuto modernímu apoštolátu našich zásad. Námaha přináší s sebou i chvíle vysokého mravního uspokojení a dojísta i odměnu Boží.
Časopis *Žena*, 8. 5. 1919

Těmito slovy vyzýval nový katolický časopis *Žena* své čtenářky k tomu, aby absolvovaly řečnické kurzy organizované při lidové straně a zapojily se do předvolební kampaně. Zbývalo pár posledních týdnů před obecními volbami na jaře 1919 a politické strany tentokrát čelily nové výzvě: musely se snažit co nejlépe oslovit nejen své voliče, ale také zástupy nových voliček. Obecní volby na jaře 1919 a první parlamentní a senátní volby na jaře 1920 totiž představovaly první příležitost, kdy mohly ženy přistoupit k volební urně v masovém měřítku za stejných podmínek jako muži. Jednalo se tedy nejen o mezník v procesu konsolidace nového státu (Kárník 1998), ale i v procesu formování nového statusu žen jako formálně politicky rovných občerek vznikající ČSR. Předvolební kampaň představovala významné veřejné fórum, na němž se jednotlivé strany vyrovnávaly s novým politickým statutem žen, a jako taková hrála výraznou roli při utváření a přetváření společenské-

ho diskursu o ženách jako občankách a politických aktérkách v nové republice.

V tomto textu se soustředíme na nově vzniklou Československou stranu lidovou,² nástupkyni předválečných stran katolických, která se v této situaci potýkala s jistým znevýhodněním. Katolické strany totiž před první světovou válkou soustavně odmítaly volební právo žen (Musilová 2007: 31), a lidovci tak na rozdíl od některých svých politických konkurentů nemohli vycházet z předválečné tradice politického ženského tisku nebo členství žen ve straně.³ Dlouhodobá podpora konzervativní podoby konceptu oddělených sfér (Tinková 2008) pro lidoveckou kampaň znamenala specifický handicap, protože se dala jen obtížně skloubit s novým požadavkem institucionální politické angažovanosti katolických žen coby voliček. Předvolební kampaň lidové strany tak v tomto období poskytuje jedinečný vhled do toho, jakým způsobem se tato část politického spektra vyrovnávala s vizí radikální změny politického statusu žen, kterou nová republika slibovala.

Případ lidové strany je o to zajímavější, že se jí přitom v meziválečném období podařilo vybudovat mohutné ženské zájmové organizace přidružené ke straně⁴ a přesvědčit významný počet žen i k přímému vstupu do strany – podle údajů z roku 1927 tvořily ženy téměř polovinu veškerého jejího členstva (Trapl 1990: 42, 33). S vysokým počtem stranicky organizovaných žen však po většinu existence ČSR kontrastovala absence lidoveckých poslankyň. Za celou dobu trvání ČSR měla lidová strana pouze

jedinou poslankyni, a to právě v prvním volebním období 1920–1925.

Tento text se soustředí na tisk českého křídla lidové strany, který z hlediska genderové historie doposud stále nebyl dostatečně probádán,⁵ a sleduje způsob, jakým tento tisk oslovoval voličky před volbami v letech 1919 a 1920. Stranický tisk byl vedle letáků, plakátů a veřejných schůzí nejdůležitějším komunikačním prostředkem, kterým politické strany v meziválečném období oslovovaly voliče a voličky. V rozporu s dnešním ideálem žurnalistické objektivitu, a na rozdíl od dobového tzv. bezbarvého tisku, stranický tisk otevřeně hájil a zprostředkoval politiku, názory a zájmy dané strany (Křeček 2013: 80–82, 86).

Dostatečné portfolio takového tisku, ideálně cíleně rozprostřené mezi různými skupinami voličstva, bylo nutnou podmínkou politického úspěchu. Významné politické strany měly často nejen řadu vlastních novin a časopisů, ale i svá vlastní nakladatelství a tiskárny. Lidová strana v Čechách v tomto ohledu nepředstavovala výjimku (Trapl 2001; Kubíček 2005). Mezi významné stranické noviny vydávané v Čechách patřil zejména deník *Lid*, zaměřený především na venkovské čtenáře, s bulvární večerní mutací *Pražský večerník*, určenou pro Prahu. Na ženské čtenářstvo byl od roku 1919 zaměřen již citovaný čtrnáctideník *Žena*, vycházející s podtitulem „Politický, sociální a kulturní list československých žen“.

Tato studie vychází z analýzy diskursu čtrnáctideníku *Žena* v období šesti měsíců před volbami a měsíc po volbách (1919 i 1920), kdy se začínaly objevovat články pracující s možností nadcházejících voleb a články bilancující volební výsledky. Tu doplňuje analýza deníku *Lid* v období jednoho měsíce před volbami, což odpovídá období nejvypjatější volební kampaně.

Stranický tisk zkoumám při vědomí jeho agitační funkce, tím spíše pak v období předvolební kampaně (Bartoš 2001). Aby strana byla schopna svoje voličky oslovit, musela si vytvořit a v kampani přímo či nepřímou vyjádřit nějaký obraz své cílové voličky, její povahy, zájmů, identity a společenské role. Na základě toho formulovala komunikační strategii a normativní reprezentace (Trampota 2006: 59), s nimiž se měly voličky identifikovat. Na stránkách stranického tisku se tak představy o tom, jaké jsou jeho cílové čtenářky a jaké mají zájmy, prolínají s normativními představami o tom, jaké by tyto čtenářky měly být. Studium stranického tisku tedy nezískáme přímý vhled do toho, co si jeho čtenářky myslely – což ostatně platí o jakémkoli mediálním textu (Purvis 1992; Orság 2008;). Umožní nám však seznámit se s tím, k jakým způsobům porozumění a identifikace se redakce snažila směřovat své čtenářky. Stranické ženské časopisy⁶ byly od počátku existence ČSR jedním z výrazných činitelů při vyjednávání nového společenského statusu žen. Nabízely prostor pro veřejnou reflexi vztahu žen a politiky a předkládaly ženám zformulované způsoby porozumění jejich nové roli občanek a politických aktérek (srov. Fousková 2013).

Pozice lidové strany před volbami a výsledky voleb v roce 1919 a 1920. Aktivizace katolických žen při lidové straně

Po vyhlášení nezávislosti se v české společnosti projevila silná vlna antikaticismu. Tyto sentimenty měly samozřejmě výrazný negativní vliv na politickou pozici lidové strany, která se musela potýkat s diskreditací způsobenou prorakouskými postoji některých církevních představitelů a se stigmatem údajné nenárodnosti (Trapl 1990: 21). Revoluční národní shromáždění se přes odpor lidoveckých poslanců snažilo rychle omezit vliv církve v novém státě, a tak symbolicky vyznačit kulturní a politickou nezávislost republiky na bývalé monarchii (Pehr, Šebek 2012: 13–23). Nejvýraznějšími příklady této politiky bylo uzákonění rozluky (Feinberg 2006: 43–50) a zavedení opatření směřujících k laicizaci školství, což bylo provedeno ještě před obecními volbami 1919 (Cigánek 2011). Lidová strana oba tyto zásahy do oblastí, které ve svých programových dokumentech koncipovala jako své „kulturní zájmy“ (Marek 2011), ostře odmítala. Školství a rodinné právo pro ni zůstaly trvalým „evergreenem“ předvolební kampaně během celého trvání ČSR. Souhrnné výsledky obecních voleb 15. června 1919 přinesly výrazné vítězství sociální demokracie a potvrdily komparativně oslabenou pozici strany lidové (Kárník 2003: 71–72).

Volby do Poslanecké sněmovny Národního shromáždění se konaly 18. dubna 1920, do Senátu 25. dubna 1920. V roce 1920 již vlna nejostřejších antikaticických sentimentů pomalu opadala, ale katolicismus se v ČSR musel vyrovnávat s krizí uvnitř církve samotné, jež v lednu 1920 vyústila v odštěpení samostatné Československé církve (Marek 2005). Na pořadu dne stále zůstávala otázka laicizace školství i možnost odluky církve od státu, stejně jako nevyřešené diplomatické vztahy s Vatikánem. Volby však ukázaly, že se pozice lidové strany postupně konsoliduje: ve volbách do Poslanecké sněmovny získala v Čechách 8,6 %, na Moravě a ve Slezsku 27,1 % hlasů (Trapl 1990: 73).

Pro meziválečné období bohužel nemáme dostupné statistické údaje zachycující volební chování žen – na rozdíl např. od německé výmarské republiky, kde se v některých volebních okrscích sledovalo volební chování mužů a žen pomocí odlišně zbarvených hlasovacích lístků nebo oddělených uren (Sneeringer 2002: 5). Nelze tedy přesně ověřit opodstatněnost obav (či nadějí – podle politické afliace), které v letech 1919 a 1920 vyjadřoval stranický tisk v celém politickém spektru, a sice že ženy budou volit „klerikálně“.

Lidová strana si však po válce rozhodně rychle uvědomila nevyhnutelnost nových politických práv žen a nutnost získat jejich hlasy. Potřebu reagovat na novou situaci si české vedení strany uvědomovalo přinejmenším již na podzim roku 1918, jak dokládá dochovaná korespondence Bohumila Staška se spisovatelkou a učitelkou Bělou Pečínkovou. Již v předvečer říjnového převratu Stašek Pečínkovou žádal, aby vypracovala „zásadní program řešení otázky ženské“ a aby „organizování katolických žen vzala do svých rukou“,

což doplnil příslibem vlastního ženského časopisu (Ferklová 2011: 232). Krátce po vzniku republiky bylo také zřízeno ženské ústředí přímo v rámci strany – Rada žen (Burešová 2001a: 231–232).

Program české lidové strany z prosince 1918, schválený na zemském sjezdu 5. a 6. ledna 1919, vedle požadavku na ochranu manželství a rodiny explicitně podporoval i rovné hlasovací právo žen i „připuštění žen do všech oborů národního života“ (Marek 2011: 149–150). Tentýž sjezd zvolil do vedení strany Bělu Pečinkovou a do výkonného výboru strany zvolil další čtyři ženy (Burešová 2001a: 230–231). Podle deníku *Lid* se mužští řečníci na sjezdu k politické aktivizaci žen stavěli opatrně pozitivně – „se součinností žen nutno rozumně počítat“ – a podporovali zřízení katolického ženského tisku, který by ženy s politikou seznámil (*Zemský sjezd... 1919*). V lednu 1919 začal v souladu se Staškovým slibem vycházet v redakci Běly Pečinkové časopis *Žena*, jehož první číslo označuje stranický sjezd za mezník, kdy „poprvé tu zdůrazněna potřeba politické činnosti žen katolických“ (*Sjezd Československé strany lidové... 1919*).

Časopis *Žena* měl zaplnit místo uvolněné po předválečném katolickém ženském časopise *Jitřenka*, ovšem s výraznějšími intelektuálními a zejména politickými ambicemi. Celý časopis byl politicky a společensky angažovaný, včetně otiskované beletrie, typické součásti dobového ženského časopisu. Měl pravidelnou rozsáhlou rubriku *Ženská hlídka*, v níž podrobně kriticky monitoroval konkurenční politický ženský tisk a činnost Národního shromáždění, zejména činnost poslankyň. Rubrika Odborová a organizační hlídka informovala čtenářky o dění v katolických ženských odborech. Časopis *Žena* se tak kromě rubrik věnujících se módě a domácnosti pokoušel nabídnout svým čtenářkám ženský politický a společenský tisk.

Tisková kampaň lidové strany v Čechách před obecními volbami v roce 1919: deník *Lid* a časopis *Žena*

S politickými texty zaměřenými na ženy se v předvolebním období setkáme zejména na stránkách čtrnáctideníku *Žena*. Deník *Lid* ve sledovaném období nevykazuje žádnou propracovanou koncepci oslovování žen: na jeho stránkách např. nenalezneme žádnou pravidelnou ženskou rubriku, která by lákala čtenářky, a počet článků obracejících se explicitně na ženy je nízký. Čtrnáctideník *Žena* naproti tomu od ledna do června 1919 otiskl celkem čtyři velké předvolební úvodníky a věnoval se řadě témat, na nichž představoval katolicismus jako zastávce ženských zájmů a práv. Pravidelně informoval čtenářky o organizování volební kampaně a možnostech se zapojit a reagoval na „ženskou“ agitaci a tisk konkurenčních stran.

Během následující analýzy periodik *Lid* a *Žena* sleduji předpokládanou podobu povahy a zájmů voliček, hlavní agitační strategie zaměřené na ženy, konceptualizaci politického statusu žen i předkládané mediální reprezentace žádoucí i nežádoucí ženské politické aktivity a občanství.

Voličky a jejich zájmy

Obě sledovaná periodika koncipují zájmy žen obdobně, a sice v okruhu kostel–škola–rodina. Nejvýraznějším zájmem žen na stránkách časopisu *Žena* je po celé sledované období odvrácení nebo později zrušení manželské rozluky. Zatímco v deníku *Lid* rozluka po svém schválení jako výrazné agitační téma mizí a objevuje se pouze v textu adresovaném specificky ženám, v časopise *Žena* si stále udržuje výrazné místo. Dalším zájmem voliček, tentokrát jako matek, bylo podle lidoveckého tisku zabránit chystané laicizaci školství, která by údajně přinesla nutný úpadek mravnosti a odvrát děti od víry (srov. např. *Česká žena křesťanská!* 1919; Reyl 1919a; *Ženy, dívky, voličky!* 1919).

Výše definované ženské zájmy se v programech lidové strany většinou objevovaly pod hlavičkou tzv. zájmů kulturních. Nesetkáme se s nimi jen v textech určených ženám, ale i v textech určených obecnému čtenářstvu deníku *Lid* (tj. primárně mužům). Tam však „kulturní zájmy“ neměly prominentní místo a bývaly doplněny širokou paletou dalších zájmů socioekonomických, zatímco v textech určených specificky ženám byly nejčastěji uváděnými a mnohdy vůbec jedinými očekávanými zájmy voliček.⁷

Je zjevné, že autoři a autorky většiny agitačních textů se domnívali, že voličky budou motivovány právě těmito „kulturními zájmy“. Je ovšem třeba podotknout, že odpor proti rozluce zahrnoval kromě důvodů hodnotových, jimž se budeme věnovat níže, i socioekonomický aspekt vyplývající z vědomí ekonomické závislosti manželky na manželovi. Na rozdíl od socialistického tisku však ani časopis *Žena*, ani deník *Lid* nevyužívaly k předvolební agitaci mezi ženami problémy spojené se zásobováním, drahotou, výživou matek a kojenců apod.

Ve sledovaném období nalezneme pouze jeden text, který se z omezení na „kulturní zájmy“ vymykal, a sice předvolební výzvu časopisu *Žena* otištěnou v květnu 1919, jež vyjmenovává různé sociálněreformní požadavky jako zvýšení platů dělnic, služebných a úřednic (spojenou ovšem, zjevně bez jakkoli vnímaného rozporu, s požadavkem zavedení rodné mzdy), starobní a úrazové pojištění dělnic a služebných, zákaz noční práce žen a „zákon proti opilství“ (*Ženy, dívky, voličky!* 1919). S podobnou tematickou obsáhlostí se v pozdějších letech v lidovecké „ženské“ kampani setkáme jen zřídka a i zde je nutno podotknout, že časopis tyto požadavky nikde jinde hlouběji nerozpracovává. Výše uvedené profesní skupiny – dělnice, služebné a úřednice – byly v dané době nejsilněji organizovanými ženskými skupinami v rámci lidoveckých odborů a redakce v sociálně rozjitřené době pravděpodobně cítila potřebu explicitně deklarovat podporu jejich zájmů; jinak se však soustředila na již připomínaná „kulturní“ témata.

Politické aktérství žen a ženská diference

Zaměření na „kulturní zájmy“ vyplývalo z přesvědčení o zásadní ženské diferenci, které se prolíná téměř všemi texty určenými pro ženy. „Přirozená povaha“ žen, jak jí rozumě-

li autoři a autorky otiskování v časopise *Žena*, byla charakterizována zvláštní citovostí, intuicí, nábožností, zaměřením na rodinu a mezilidské vztahy; žena byla ztotožňována s přírodou a sférou domova. Tato charakteristika v zásadě odpovídala konstruktivní feminině, jak se vytvořil během „dlouhého“ 19. století (Lenderová a kol. 2009: 36–50; Bahenská a kol. 2011: 33–49), a zapadala do ideologie oddělených sfér (Tinková 2008), která ženám a mužům připisovala odlišné komplementární „sféry“ domova, péče, přírody a citu, respektive veřejnosti a politiky, placené práce, technologie a rozumu. V rámci tohoto uvažování byla angažovanost žen mimo jejich „přirozenou“ sféru považována za škodlivou nejen pro ženy samotné, ale i pro celou společnost, zejména pro děti (Novák 1919; Pečínková 1919d aj.).

Věrnost ideologii oddělených sfér však na stránkách časopisu jen nesnadno koexistovala s vybízením žen k politické angažovanosti. Stejně jako u ženského tisku jiných politických stran se i v časopise *Žena* v roce 1919 setkáváme s potřebou obhajovat nebo alespoň vysvětlovat nový politický status žen. I *Žena* pracuje s argumentem, že ženy si po povinnostech vykonaných pro národ za války zaslouží stejná práva. Právě věřící křesťanské ženy údajně dostaly svým povinností, které časopis definuje jako „povinnosti žen a matek, vychovatelek dětí, hospodyň a členek trpícího národa“ (*Sjezd Československé strany lidové...* 1919) nejčestněji, a proto si také zasloužily mít zásadní vliv na podobu nového státu. Byly to primárně povinnosti vykonávané v soukromé sféře rodiny a domova, což v očích autorky citovaného úvodníku, pravděpodobně redaktorky Pečínkové, zakládalo právo žen politicky se angažovat. Na rozdíl od sociálnědemokratického ženského tisku se v časopise *Žena* nesetkáme s poukazy na pracovní zásluhy žen v továrnách nebo v placeném zaměstnání.

Politická angažovanost ve prospěch lidové strany byla ovšem na stránkách *Ženy* daleko častěji rámována nikoli jako právo, ale jako nesnadná povinnost žen, k níž je zavazovala jejich zodpovědnost vůči dětem a jejich údajná zvláštní stálost ve víře, vyplývající z jejich přirozené povahy jako žen. Některé texty v časopise *Žena* pracují s představou, že odvrát od víry je mužskou záležitostí, zatímco ženy přirozeně zůstávají víře věrné. Podle tohoto narativu měly právě věřící ženy zvláštní úkol hájit ohroženou víru a opět k ní muže vychovatelsky přivést. V politicky angažované poezii Běly Pečínkové tento úkol přerůstá až do požadavku, aby ženy zastaly místa, která nestáli muži opustili: „Kde jste, Kristovi praporečníci? (...) Kdo z Vás bude, bratří, o květné snít louce / zatímco národu kyne jen boj / požáry, plnění všeho, co svato? // Umdlely paže Vám, umdlely duše? / Pusťte jen z rukou žádostivých světa / posvátný prapor! // Však ženy ho zvednou!“ (Pečínková 1919a, viz též 1919b, c). V optice těchto úvah tak katolické ženy k politické angažovanosti pro lidovou stranu zavazovalo jejich vlastní ženství a s ním spojené očekávání, že budou v rodině i ve společnosti plnit vychovatelskou a mravně kultivační roli.

Časopis na jedné straně přesvědčoval ženy, aby se zajímaly o politiku a organizovaly se ve straně a v odborech, ale na stranu druhou se nedá říci, že by nový politický status žen nadšeně vítal. V některých okrajových textech jsou dokonce nová politická práva žen popisována spíše jako politováníhodný důsledek poválečné krizové situace, v níž musel národ mobilizovat veškeré dostupné zdroje. Nutnost veřejně se angažovat byla v takových textech prezentována spíše jako nové břemeno než jako radostně přijímaný aspekt nové svobody: „Dnes musí být žena vychována pro rodinu, domácnost, i pro samostatné povolání a veřejnou činnost současně. Ovšem těžký a mnohostranný úkol – doufejme však, že je to doba přechodná“ (*Ženská hlídka* 1919c, viz též 1919b aj.). Je však třeba zdůraznit, že citované pasáže nejsou součástí klíčových úvodníků či předvolebních provolání, ani se nevyskytují často. Přes svou marginálnost ale dokládají ambivalenci a jistý pocit přetížení v souvislosti s politickou činností žen. Primární úkol žen podle *Ženy* stále zůstával v rodině, avšak nyní jej katolická žena pod tlakem krizové situace musela doplnit novou, veřejnou angažovaností.

Katolicismus a ženská práva

Zatímco program lidové strany ani deník *Lid* netematizovaly souběžnou podporu oddělených sfér a angažmá žen v institucionální politice jako problematické, redakce časopisu *Žena* zjevně mezi oběma prvky vnímala napětí. Ženská diference byla na stránkách časopisu nejen implicitně předpokládána, ale stávala se i předmětem soustředěné reflexe. Časopis *Žena* věnoval velké úsilí tomu, aby model oddělených sfér a ženské diference uvedl do souladu s novými právy žen a ukázal jej jako model respektující ženu. Předním příspěvatelem věnujícím se tomuto tématu byl kromě samotné redaktorky Pečínkové zejména katolický kněz František Xaver Novák,⁸ jehož texty se čtou jako elegantní shrnutí a apologie ideologie oddělených sfér. Potřebu reagovat na emancipační diskurs v časopise prozrazovala i série článků kněze Karla Vrátného, který ze svého pobytu ve Skandinávii zaslal redakci *Ženy* pravidelné svodky z nejnovějších čísel dánského feministického časopisu *Kviden og Samfundet*, protože považoval za nutné, aby byly čtenářky informovány o dění v zahraničním feministickém hnutí.

Výše uvedená květnová předvolební výzva *Ženy* (*Ženy, dívky, voličky!* 1919) jako závěrečný programový bod zdůrazňuje i rovnost ženy a muže před zákonem ve všech oblastech veřejného života, volební právo žen a přístup žen „do všech oborů středoškolského, vysokoškolského i odborného studia“. Všechny tyto požadavky již samozřejmě nová republika dávno splnila nebo je slíbila splnit, ale není nevyhnutelné se k těmto požadavkům explicitně přihlásit.⁹ Časopis *Žena* konzistentně v předvolebním období přejímal jazyk obrany ženských práv a ukazoval církve a lidovou stranu jako obhájce žen.

Konkrétně tak činil zejména na dvou tématech, která už jsme připomněli jako „evergreeny“ lidovecké kampaně: opět

na školství a rodině, respektive na otázce rozluky. Zatímco laicizace školství byla v časopise *Žena* popisována jako nepřípustný zásah do práv matek řídit výchovu vlastních dětí, rozluka byla prezentována především jako útok na ženinu pozici v rodině. Tento rámeček se pojal s obavou, že rozluky budou vzhledem ke své ekonomické převaze využívat zejména muži, kteří tak získají nejen možnost manželku snadno opustit, ale také ji pohrůžkou rozluky snadno vydírat. Podle autorek a autorů otiskovaných v *Ženě* se v rámci modelu oddělených sfér manželce mělo dostávat jisté autority a důstojnosti v „její“ sféře domácnosti a rodiny, avšak možnost rozluky tuto její pozici „kněžky domácího krbu“ zásadně destabilizovala. Církev jako odpůrce rozluky proto byla prezentována jako obhájce ženin lidské důstojnosti a autonomie v manželství (např. Reyl 1919b). Na stránkách časopisu *Žena* se nesetkáme se scénářem, který by o rozluce uvažoval jako o něčem, co by mohlo ženě prospět nebo co by si mravná žena mohla přát, a to ani v případech naproti selhání manžela.

Obrana víry (a tedy volba lidové strany) byla ženám předkládána nejen jako jejich náboženská povinnost a povinnost vůči rodině a dětem, ale i jako něco, co je v jejich vlastním zájmu z hlediska jejich práv jako žen – protože právě katolicismus je nejlépe chápe a respektuje v jejich diferencii. Závislost ženy na manželovi se však v optice časopisu *Žena* jevila jako problematická pouze v souvislosti s rozlukou. Na rozdíl od sekulárních proudů diferenčního a maternalistického myšlení, jaké dobově reprezentovala např. Ellen Key (Allen 2005: 78; Heczková 2010), se u angažovaných českých katoliček nesetkáme s požadavkem státní finanční podpory matek ani jiného způsobu zajištění jejich ekonomické nezávislosti na manželovi. Středostavovský model manželství s ekonomicky závislou manželkou byl na stránkách časopisu *Žena* nadále prezentován jako žádoucí ideál.

Negativní obrazy politicky aktivních žen a otázka ženských kandidatur

Kromě výše uvedeného způsobu prezentace rozluky se na stránkách časopisu *Žena* setkáme ještě s rámečkem jiným, byť ojediněle a zejména na začátku sledovaného období. Ten prezentuje rozluky jako dílo volnomyšlenkářských žen, které své děti chtějí svévolně připravit o otce a tak se na nich dopouštějí „násilí“ (*Ženy československé* 1919). Ačkoli tento typ prezentace rozluky téměř okamžitě vymizel (v mainstreamovém *Lidu* ve sledovaném období měsíc před volbami zcela absentoval), negativní obrazy liberálních a socialistických žen v časopise *Žena* i v deníku *Lid* přetrvávaly.

Zejména obrazy socialistických žen měly občas až odstrašující podobu, přičemž se nejčastějšími terči stávaly Luisa Landová-Štychová a její tehdy stranická kolegyně Františka Zemínová, nejen pro své vyhraněné protikatolické postoje, ale zejména pro své „neženské“ asertivní až agresivní vystupování a pro podporu požadavků jako interrupce, rozluka a svobodné mateřství. Luisa Landová-Štychová se jako jediná z členek Revolučního národního shromáždění

v předvolebním období dostala také na stránky deníku *Lid*, který ji v souvislosti s tématem interrupcí v článku příznačně nazvaném „Jest to žena?“ prezentoval jako odstrašující příklad politického (ne)ženství (*Jest to žena?* 1919; *Ženská hlídka* 1919d).

Terčem pozornosti časopisu *Žena* byly zejména socialistické a liberální ženy v parlamentu, které měly na jeho půdě příležitost k veřejnému definování „ženských zájmů“ a „ženské otázky“ a které se mnohdy stylizovaly jako zástupkyně žen vůbec (srov. např. Musilová 2007: 52). Jedním ze závažných společenských úkolů, jež časopis *Žena* katolickým ženám předkládal, bylo bojovat proti vlivu těchto žen: „Řada návrhů v Nár. shromáždění (...) buď ženami podaných či od žen podepsaných chová nebezpečí pro samo bytí a trvání národa, celá třída žen staví se v služby podvrtné činnosti živelů, které zapalují sociální boj v celé Evropě a ohrožují těžce a krvavě získanou samostatnost republiky – a to vše proti vůli statisíců našich nejlepších, nejmázejších žen (...). Proto dnes ženy věřící srážejí se v šik, zanechávají své pasivity a hlásí se o svá práva“ (*Sjezd Československé strany lidové...* 1919) píše redakce v úvodníku prvního čísla časopisu *Žena*. Skutečnost, že podle redakce *Ženy* bylo povinností katolických žen bojovat proti ženám jiného politického přesvědčení na jakési „ženské politické frontě“, dokresluje i koncepce rubriky *Ženská hlídka*, která pravidelně kriticky monitorovala činnost poslankyň, navrhované či schvalované zákony týkající se žen a konkurenční ženský politický tisk v celém politickém spektru, přičemž jiný druh politických zpráv časopis nesledoval.

Povinnost katolických žen působit jako protiváha žen liberálních a socialistických však podle redakce *Ženy* nekončila u stranické a odborové organizace a voličské podpory strany, ale pokračovala až na půdu parlamentu. Zejména lednové číslo *Ženy*, které ještě předpokládalo brzké parlamentní volby, podporovalo parlamentní kandidatury lidoveckých žen, a dokonce vyzývalo čtenářky k tomu, aby po straně vyžadovaly „spravedlivé poměrné zastoupení“ na kandidátních listinách vzhledem k počtu lidoveckých voliček (*Sjezd Československé strany lidové...* 1919). Otázka (ne)zastoupení katolických žen v parlamentu byla také citlivým místem z hlediska kýžené reputace lidovců jako strany podporující demokracii a respektující ženy. Nulový počet lidoveckých poslankyň v Revolučním národním shromáždění vystavoval lidovou stranu kritice, kterou *Žena* odmítala se samozřejmým přesvědčením, že po nových parlamentních volbách do lavic Národního shromáždění usednou jistě i lidovecké poslankyně (*Ženská hlídka* 1919a).

Tisková kampaň lidové strany v Čechách před parlamentními a senátními volbami v roce 1920: deník *Lid* a časopis *Žena*

Ve volbách do sněmovny v pražském kraji roku 1920 lidová strana skutečně kandidovala na pátém místě ženu, nestorku ženského katolického hnutí Augustu Rozsypalovou, která byla nakonec zvolena a stala se v meziválečném období

jedinou lidoveckou poslankyní.¹⁰ Na nevolebních místech strana v Čechách kandidovala celkem 15 dalších žen, z toho tři na čelnějším (třetím) místě. Pouze v jednom kraji strana do sněmovny nekandidovala žádnou ženu. Podle dochované korespondence B. Stašek před volbami nabízel kandidaturu na zvolitelném místě i redaktorce *Ženy* Běle Pečínkové, nově provdané Dlouhé, která ji však odmítla (Ferklová 2011: 231–232). Ve volbách do Senátu ovšem nekandidovala tato strana ženy nikde v Čechách (*Kandidátní listiny...* 1919).

Deník *Lid* před volbami 1920 věnoval čtenářkám soustavnější pozornost než v roce 1919. Byla zavedena rubrika *Ženská hlídka*, jejíž autorkou byla Ludmila Tichá, která v tomto období přispívala i do časopisu *Žena*. Ačkoli tato rubrika otiskovala zejména nepolitické fejetony na témata z každodenního života, byla nepochybně známkou toho, že noviny chtěly přilákat a udržet si ženy jako čtenářky. Koncepte i redaktorka časopisu *Žena* zůstaly stejné jako v loňském roce. Ve sledovaném období *Žena* publikovala čtyři velké úvodníky věnované tematice voleb a politické angažovanosti žen i řadu menších politických textů, zejména v rubrice *Ženská hlídka*.

Politické aktérství žen, ženské zájmy a ženská diference

V agitačních textech určených ženám v roce 1920 již nena-
lezneme tak častou potřebu obhajovat nový politický status žen. Voličky byly k volbě lidové strany opět vyzývány na základě náboženské povinnosti, posilované jejich předpokládaným přirozeným příklonem k náboženství. Volba lidové strany tak byla v mnohých textech opět nepřímou předkládána jako potvrzení „správného“ žentství voličky a některé texty přímo hovořily o zvláštní povinnosti žen volit lidovce, která údajně vyplývala z jejich výchovného působení ve společnosti (*Ženám* 1920; *Naše ženy a volby* 1920 aj.).

I v roce 1920 najdeme v deníku *Lid* odstrašující obrazy politicky aktivních žen z konkurenčních stran, zejména socialistek, které měly sloužit k negativní motivaci nejen voliček, ale pravděpodobně i voličů (*Bezvěří a charakternost* 1920; *Případ skoro neuvěřitelný* 1920; *Jak byl bestiální...* 1920). Socialistické ženy bývají v podobných pasážích popisovány jako divoké, bezcitné a agresivní, opak normativní „tradiční“ podoby žentství. Ačkoli jsou tyto obrazy četnější než v roce 1919, nejedná se o téma, na němž by byla výrazně postavena negativní kampaň: tuto roli zaujímá spíše údajně zkažená mládež a zejména antisemitské výpady.

Snaha časopisu veřejně a politicky angažovat věřící ženy v roce 1920 nadále koexistovala s přetrvávajícím ambivalentním postojem k politické aktivitě žen. Některé texty B. Pečínkové vykreslovaly nový politický status žen jako ne-
spravedlivou zátěž, důsledek mužského selhání, něco, co bylo na katolické ženy „uvaleno“, a ony byly „strženy do proudu“ (Pečínková 1920e). Pečínková sice vyjadřovala naději, že se žena jednou zase vrátí na své pravé místo v rodině, ale v současné chvíli nabádala čtenářky, že se s novou situací musí jako křesťanky vypořádat, nové povinnosti se

ujmout a hájit ve veřejné sféře křesťanské hodnoty tak, jako je předtím hájily v rodině.

Výše citovaný text, předvolební úvodník z března 1920, poodhaluje i skutečnost, že zdaleka ne všichni mužští členové lidové strany byli k politické aktivitě žen vstřícní. Pečínková nabádá čtenářky, aby se ve straně organizovaly i proti případnému odporu spolustraníků mužů a případně se dovolávaly i „vedení strany, aby pro nás učinila, co slouží i jejím cílům“ (Pečínková 1920e). Příčiny případného odporu katolických mužů proti politické organizaci žen Pečínková nehledala ani v katolictví, ani v konceptu oddělených sfér, ale popisovala je jako ztrátu původního křesťanského názoru na rovnocennost ženy. Náprava katolických mužů přitom podle ní závisela na „důstojném vystupování“ katolických žen, kterým tak vlastně redaktorka za jejich případnou diskriminaci ve straně připisovala zodpovědnost.

Skutečnost, že vysoké množství katoliček v obecních volbách zjevně nevolilo lidovou stranu, si pisatelky a pisatelé v časopise *Žena* vysvětlovali politickou nevzdělaností žen nebo zejména tím, že ženy podlely nátlaku manžela. Agitační texty na stránkách *Ženy* i *Lidu* v otázce voleb zdůrazňovaly morální autonomii ženy a její povinnost následovat své svědomí při obraně víry i proti manželově vůli. Ani autoři a autorky povolebních reflexí si nepřipouštěli, že by volba odlišné strany mohla mít jiné důvody než vliv manžela, např. že ženy měly jako voličky jiné priority než „kulturní“ témata předkládaná ženám lidovou stranou (Pečínková 1920f; Reyl 1920; *Ženám* 1920). Voličky byly v roce 1920 totiž stále oslovovány především prostřednictvím témat školství, rozluky a obrany víry, zatímco v textech určených čtenářstvu *Lidu* se tato témata pojila se širokou paletou socioekonomických problémů a zájmů, kterým se také téměř výhradně věnoval i předvolební manifest strany (*Manifest Českoslov. strany lidové...* 1920).

Ženská práva a výzva feminizmu

Podobně jako v předchozím roce byl i v roce 1920 v agitačních textech používán jazyk ženských práv, z části v reakci na konkurenční kampaň socialistických stran. Čtené texty v *Ženě* i *Lidu* odmítaly obvinění, že katolictví znevažuje ženy, a naopak se pokoušely představovat církve jako zastánkyni ženské důstojnosti a práv, zejména opět v otázce rozluky (např. Pečínková 1920f; *Ženám* 1920). Respekt k náboženství byl ztotožňován s respektem k ženě, jejím hodnotám a potřebám: „Povinností všech žen je voliti proti stranám, jež zneuctívají náboženský cit a tím i ženu, již náboženství je oporou životní i směrnicí pro výchovu dětí,“ apeloval na voličky deník *Lid* v textu, jehož autorkou byla pravděpodobně opět B. Pečínková (*Naše ženy a volby* 1920).

Časopis *Žena* odmítal liberální feminizmu jako slepou mravní uličku, jež ničí ženskou diferenci, působí mravní úpadek žen a nakonec vede i ke společenskému znevážení ženy (viz Pečínková 1920e; 1920g; *Ženská hlídka* 1920e aj.). V zájmu obrany ženské diference vyzýval ženy k veřejné angažovanosti, která by vyvážila vliv emancipační

ho hnutí. Některé texty vyzývaly čtenářky k tomu, aby se angažovaly v mezinárodním katolickém hnutí žen, či dokonce i na zahraničních feministických sjezdech, a narušily tak monopol liberálních a socialistických žen na reprezentaci republiky v cizině: „Naše národní čest by jistě žádala, aby také naše ženy byly nějak zastoupeny na takovém světovém kongresu. (...) A žádá-li toho čest žen českých, stejně snad žádá toho čest žen katolických. Také české ženy katolické měly by zblízka kontrolovati jednání kongresu a jeho se účastniti. Bylo by arci především dvou věcí potřebí: Vhodných žen, a potom peněz,“ píše kněz Karel Vrátný o chystané konferenci mezinárodní Aliance pro volební právo žen (Vrátný 1920).¹¹ Takové výzvy ukazují, že redakce časopisu *Žena* považovala emancipační ženské hnutí za vážného politického protivníka. Prozrazují však i pokračující problém nalézt dostatek katolických žen, které by byly schopny a ochotny se náročně veřejně angažovat.

Parlamentní reprezentace žen

Navzdory ambivalentnímu postoji k politické aktivitě žen časopis pokračoval v prosazování jejich parlamentních kandidatur. Požadavek, aby se do parlamentu za lidovou stranu dostaly i ženy, byl stejně jako v roce 1920 většinou uveden příkladem konkurenčních stran nebo býval vysloven přímo v reakci na vnější kritiku. Byl tak do značné míry otázkou prestiže lidové strany a zejména lidoveckých žen: „Jsme už syty těch stálých předhůzek straně činěných,“ reagoval časopis *Žena* na kritiku Františky Zemínové, že lidovci nevysláním žen do Revolučního národního shromáždění popřeli rovnoprávnost ženy. „Jako jsme disciplinovaně mlčely dříve, tak resolutně prosadíme teď zvolení ženy – poslankyně“ (*Ženská hlídka* 1920f). Časopis vítal kandidaturu Augusty Rozsypalové, a byť vyjadřoval nespokojenost s jejím relativně nízkým umístěním na kandidátce, snažil se představit lidovou stranu jako stranu respektující ženy a otevřenou jejich politické participaci. Kandidaturu A. Rozsypalové, kterou charakterizoval mj. jako „zastánkyni ženských práv,“ využíval k mobilizaci voliček: „Proto do boje, ženy katolické I. volebního kraje, přičiňte se o zvolení sl. Rozsypalové!“ (Pečínková 1920f). Na stránkách deníku *Lid* se však s voláním po kandidaturách žen nebo s jejich agitačním využíváním nesetkáme.

Přetrvávajícím motivem k podporování ženských kandidatur byla i snaha vyvážit vliv socialistických a liberálních žen, na jejichž činnost reagoval katolický tisk střídavým zděšením a posměchem.¹² Soudě podle článků v časopise *Žena* si politicky angažované katoličky nepřály mít lidovecké poslankyně proto, že by chtěly prosazovat nějaká vlastní nová politická témata a usilovat proto o jistou mocenskou pozici. Jejich hlavní motivací bylo přání, aby je v parlamentu reprezentovala osoba slučitelná s jejich koncepcí ženství a aby byla posílena společenská prestiž katolictví a lidové strany. Obraz žádoucí politické činnosti žen tak nedostává jasnější kontury, kromě představ o výchovně-morálním „ženském přínosu“ (např. Reyl 1920).

Závěr

Rozvíjející se komunikační strategie strany vzhledem k ženám v letech 1919–1920 zřetelně vycházela z předpokladu, běžného v celém stranickém spektru, že je třeba komunikovat se ženami zvláštním způsobem a vytvořit pro ně jakési zvláštní ženské politické prostory, ať už přítomností řečnice na veřejné politické schůzi nebo vydáváním ženského časopisu. I denní tisk lidové strany se zejména v roce 1920 pokoušel občasně zařadit rubriky či články speciálně oslovující ženy. Tato komunikace k ženám voličkám byla – opět typicky – zvláštním úkolem žen angažovaných ve straně. Na stránkách *Lidu* stejně jako *Ženy* se vyznačovala osobnějším, emotivnějším stylem a lišila se od ostatní kampaně i ve výběru klíčových témat. Tento přístup mohl vycházet ze dvou důvodů: za prvé z přesvědčení o odlišné ženské povaze, která vyžadovala i odlišné komunikační strategie, a za druhé ze skutečnosti, že politický prostor včetně tisku byl dlouhodobě chápán a prezentován jako prostor maskulinní, který bylo třeba pro ženy specificky označit jako „ženám přístupný“.

Tento způsob komunikace s ženami zapadal do typické meziválečné koncepce stranické komunikace, v níž se strany pokoušely specificky oslovovat různé zájmové a profesní skupiny voličstva. Strany oslovovaly své voliče, jimiž byli doposud pouze muži, diferencovaně v závislosti na jejich socioekonomické pozici, již determinovalo zejména povolání – v případě lidové strany doplněné katolickou identifikací. Chápání povolání jako nejdůležitější kategorie sociální mobilizace bylo opět typickým znakem meziválečné předvolební kampaně, a to nejen v ČSR, ale např. i v sousední německé výmarské republice (Childers 1990). Ženy byly do tohoto komunikačního konceptu zahrnuty jako další „profesní“ skupina – s čímž souvisí i problém takto postavené kampaně: homogenizace žen pod jejich jedinou společnou „profesí“, tedy mateřství a rodinu.

Analyzovaný lidovecký tisk tak v kampani až na výjimky nevěnoval pozornost socioekonomickým zájmům voliček, ačkoli by se v letech 1919–1920 jistě daly najít takové zájmy důležité specificky pro ženy, např. problémy se zásobováním. Výsledný statický obraz povahy a zájmů voliček (kulturní zájmy, citovost, mateřskost, mravnost, víra) vyplýval nejen z konzervativní koncepce femininity a z pocítované potřeby její obrany, ale i z typických širších tendencí meziválečné předvolební agitace.

S perpetuací konzervativního normativního konstruktů femininity v analyzovaném stranickém tisku koexistovala zřejmá nutnost reagovat na emancipační diskurs a prezentovat stranu jako obhájkyni žen a jejich práv. Lidová strana si v revolučním období 1919–1920 nemohla dovolit vypadat jako strana odmítající zrovnoprávnění žen, jež bylo symbolicky spjata s novým demokratickým státem (Feinberg 2006: 30–40). Jazyk ženských práv byl především u tématu rozluky typický i pro následující volební roky, což ukazuje, že strana otázku ženské rovnoprávnosti považovala za něco, co je pro voličky důležité. Bylo by však možná přesněj-

ší říci, že v ženském lidoveckém tisku šlo zejména o obhajobu ženské rovnocennosti v rámci konceptu oddělených sfér než o aktivní radostné přitakání novým rovným politickým právům žen.

Redakce časopisu *Žena* přesto v letech 1919 a 1920 podporovala politickou aktivitu katolických žen, dokonce včetně ženských kandidatur. Výše načrtnutý obraz voličky a jejích zájmů ovšem neumožňoval vykreslit nějakou konkrétnější představu toho, čím by se katolické ženy v parlamentu vlastně měly zabývat, pokud by se tam už dostaly – kromě rozluky a konfesijních škol, u nichž však již postoj katolických žen podle názoru redakce *Ženy* uspokojivě hájili mužští lidovečtí poslanci (*Listárna redakce* 1919). Podpora ženských kandidatur nevycházela z nespokojenosti s tím, jak lidová strana v parlamentu hájila katolickou věc a zájmy katolických žen, ale s tím, jak tam byly katoličky reprezentovány jako *ženy* – což byl úkol, kterého se mužští poslanci z principu zhostit nemohli.

Přiložíme-li na tuto situaci moderní politologickou typologii reprezentace, jak ji rozvinula Judith Squires, vidíme, že politicky angažovaným katoličkám, jako byla redaktorka *Ženy* Běla Pečínková, šlo především o *symbolickou reprezentaci* katolických žen na půdě parlamentu, tedy o reprezentaci, která nutně nezahrnuje nějaké politické jednání ve prospěch zastupované skupiny, ale která „reprezentuje identitu či kvality nějaké třídy osob“ (Squires 2000: 203).¹³ V rámci tohoto pojetí reprezentace se od zastupitele očekává především to, že bude adekvátně odrážet a reprodukovat vlastnosti a identitu zastupovaných. Úkol lidovecké poslankyně v analyzovaném tisku vskutku nebyl definován jinak než jako reprezentace katolického modelu ženství, narušující monopol socialistických a liberálních žen na parlamentní „ženský hlas“.

Časopis *Žena* v redakci Běly Pečínkové ospravedlňoval podporu aktivity katolických žen v institucionální politice prostřednictvím dvou hlavních momentů: vedle údajného společenského ohrožení katolické víry šlo zejména o ohrožení hodnot spjatých s konzervativním modelem katolické femininity. Podíváme-li se podrobněji na oblasti, v nichž se v letech 1919–1920 odehrával tzv. kulturní boj proti katolické církvi, zjistíme, že byl z nezanedbatelné části i bojem o normativní podobu femininity a rodiny: politické zrovnoprávnění ženy, uzákonění rozluky a zasahování do katolického modelu výchovy laicizací škol. Analyzovaný katolický tisk určený ženám se soustředil zejména na tyto oblasti a prezentoval „kulturní boj“ nejen jako útok na víru a církev, ale i jako ohrožení katolického ženství. V symbolické rovině bylo takovým způsobem v předvolebním tisku prezentováno i stržení mariánského sloupu, které deník *Lid* v předvolební výzvě ženám označil jako zhanobení ideálu katolických žen (*Česká žena křesťanská!* 1919). Nová politická práva byla přitom střídavě označována za samozřejmost, zátěž, nebo přímo zástěrku zakrývající útok na skutečné zájmy žen: „Jednou rukou vám dávají právo volební, ale druhou rukou sahají předem na vaše práva jako vychova-

telek rodin a budoucích matek“ (*Ženy, dívky, voličky!* 1919). Tato situace na stránkách časopisu *Žena* zakládala potřebu a ospravedlnění politické aktivity katoliček, které měly vyvážit veřejný hlas žen liberálních a socialistických. Politicky angažované katoličky na stránkách analyzovaného tisku hovořily jako *ženy* na základě vědomí jisté genderové identity, což však neznamená, že by takový ženský hlas musel nutně být hlasem feministickým (srov. Schreiber 2009).

Zájem angažovaných katoliček na adekvátní politické reprezentaci se protnul se zájmem lidové strany získat voličky a demonstrovat svůj pozitivní postoj vůči nové republice. Jak jsme viděli výše, přinejmenším někteří vedoucí představitelé strany si uvědomovali, že strana nyní potřebuje svůj ženský politický hlas. Zdá se však, že poptávka po těchto angažovaných ženských hlasech převyšovala nabídku. Z časopisu *Žena* je zřejmé, že katolických žen, které by byly ochotny a schopny se politicky angažovat a/nebo psát do novin, nebylo mnoho. Autorkou politických úvodníků a jiných náročnějších textů v časopise *Žena* je buď samotná redaktorka B. Pečínková, nebo v roce 1920 také její nová kolegyně Ludmila Tichá. Ostatní náročnější články jsou psány muži, kteří buď hovoří k ženám jako učitelé (F. X. Novák), nebo se paradoxně snaží jakýsi „ženský hlas“ sami nasimulovat a hovořit jménem mlčících žen (Reyl 1919b).

Shrňme-li obraz občanky katoličky v předvolební agitační zejména na stránkách časopisu *Žena*, vidíme, že neměla chtít přejímat „mužské“ hodnoty a životní scénář, ale měla požadovat respekt a podporu pro svou specifickou práci, vycházející z „ženských“ hodnot, které také měla hájit a do politiky je přinášet (citovosti, intuice, péče, víra). Svých nových práv měla využívat k obraně a zachování „starých“ hodnot a k obraně ohrožené víry, jež byla dalším významným faktorem ospravedlňujícím její politickou aktivitu. Politická angažovanost, ba i politická agitace a veřejné vystupování tak mělo být pro katoličky „moderním apoštolátem našich zásad“ (*Naše odborová...* 1919). Politické angažmá však přece jen mělo ideál katolického ženství částečně změnit. Časopis *Žena* na několika místech vyjadřuje potřebu nutné reformace toho, jak by měla vypadat věřící žena nové éry: žena, která se orientuje v politice, čte katolické noviny, ba i apologetické teologické spisy a umí svou víru řečnický obhájit ve střetu s cizí agitací (např. Pečínková 1920f).

Tento vnitřně protikladný model umožnil lidové straně a ženám v ní angažovaným držet se konceptu oddělených sfér a zároveň relativně úspěšně čelit výzvě, kterou před ně postavilo formálně politické zrovnoprávnění žen. Uchopení politické aktivity jako „apoštolátu“, tedy šíření víry (a konzervativní podoby genderového řádu), umožnilo katolickým ženám relativně úspěšně překlenout rozpor mezi věrností modelu oddělených sfér a novou potřebou angažovanosti v institucionální politice. Stalo se to však za cenu problematického vztahu k zápasu o moc a k praktickému politickému jednání vůbec, jak ostatně ukazuje i absence katolických žen na půdě parlamentu v dalších volebních obdobích.

Literatura a prameny**Prameny***Lid* (1919, 1920)*Žena* (1919, 1920)**Seznam citovaných dobových textů**

- „Bezvěří a charakternost.“ *Lid* 3. 4. 1920, roč. neuveden, č. 76: nestránkováno.
- „Česká ženo křesťanská!“ *Lid* 8. 6. 1919, roč. neuveden, č. 129: nestránkováno.
- „Jak byl bestiální a nemravný rudý teror v Pešti.“ *Lid* 28. 3. 1920, roč. neuveden, č. 71: nestránkováno.
- „Jest to žena?“ *Lid* 12. 6. 1919, roč. neuveden, č. 131: nestránkováno.
- „Kandidátní listiny Československé strany lidové do Poslanecké sněmovny.“ *Lid* 4. 4. 1920, roč. neuveden, č. 77: nestránkováno.
- „Listárna redakce.“ *Žena* 5. 6. 1919, roč. 1, č. 11: nestránkováno.
- „Manifest Českoslov. strany lidové k volbám do Národního shromáždění dne 18. dubna.“ *Lid* 4. 4. 1920, roč. neuveden, č. 77: nestránkováno.
- „Naše odborová a organizační hlídka.“ *Žena* 8. 5. 1919, roč. 1, č. 9: nestránkováno.
- „Naše ženy a volby.“ *Lid* 17. 4. 1920, roč. neuveden, č. 87: nestránkováno.
- „Případ skoro neuvěřitelný.“ *Lid* 18. 3. 1920, roč. neuveden, č. 63: nestránkováno.
- „Sjezd Československé strany lidové v Praze.“ *Žena* 16. 1. 1919, roč. 1, č. 1: nestránkováno.
- „Vyprávět je...“ *Lid* 13. 4. 1920, roč. neuveden, č. 83: nestránkováno.
- „Zemský sjezd Československé strany lidové v Čechách.“ *Lid* 9. 1. 1919, roč. neuveden, č. 5: nestránkováno.
- „Ženská hlídka.“ 1919a. *Žena* 24. 4. 1919, roč. 1, č. 8: nestránkováno.
- „Ženská hlídka.“ 1919b. *Žena* 8. 5. 1919, roč. 1, č. 9: nestránkováno.
- „Ženská hlídka.“ 1919c. *Žena* 22. 5. 1919, roč. 1, č. 10: nestránkováno.
- „Ženská hlídka.“ 1919d. *Žena* 5. 6. 1919, roč. 1, č. 11: nestránkováno.
- „Ženská hlídka.“ 1920e. *Žena* 11. 3. 1920, roč. 2, č. 6: nestránkováno.
- „Ženská hlídka.“ 1920f. *Žena* 8. 4. 1920, roč. 2, č. 8: nestránkováno.
- „Ženám.“ *Lid* 14. 4. 1920, roč. neuveden, č. 81: nestránkováno.
- „Ženy československé.“ *Žena* 16. 1. 1919, roč. 1, č. 1: nestránkováno.
- „Ženy, dívky, voličky!“ *Žena* 8. 5. 1919, roč. 1, č. 9: nestránkováno.
- Novák, F. X. 1919. „Rozházené kapitoly.“ *Žena* 5. 6. 1919, roč. 1, č. 11: nestránkováno.

- Pečínková, B. 1919a. „Kristovi praporečníci.“ *Žena* 30. 1. 1919, roč. 1, č. 2: nestránkováno.
- Pečínková, B. 1919b. „Ničitelům chrámů.“ *Žena* 27. 3. 1919, roč. 1, č. 6: nestránkováno.
- Pečínková, B. 1919c. „Rabboni!“ *Žena* 24. 4. 1919, roč. 1, č. 8: nestránkováno.
- Pečínková, B. 1919d. „Vína nemají.“ *Žena* 20. 6. 1919, roč. 1, č. 12: nestránkováno.
- Pečínková, B. 1920e. „Česká katolická žena a politika.“ *Žena* 11. 3. 1920, roč. 2, č. 6: nestránkováno.
- Pečínková, B. 1920f. „Naše ženy a volby.“ *Žena* 8. 4. 1920, roč. 2, č. 8: nestránkováno.
- Pečínková, B. 1920g. „Před volbami.“ *Žena* 29. 1. 1920, roč. 2, č. 3: nestránkováno.
- Reyl. 1919a. „Rozluka manželství.“ *Žena* 31. 1. 1919, roč. 1, č. 2: nestránkováno.
- Reyl. 1919b. „Hlasy žen o rozluce manželské.“ *Žena* 13. 2. 1919, roč. 1, č. 3: nestránkováno.
- Reyl. 1920. „Volební právo žen.“ *Žena* 12. 2. 1920, roč. 2, č. 4: nestránkováno.
- Vrátný, K. 1920. „Ze Severu.“ *Žena* 11. 3. 1920, roč. 2, č. 6: nestránkováno.

Edice pramenů

Marek, P. (ed.) 2011. *Politické programy českého politického katolicismu 1894–1938*. Praha: Historický ústav AV ČR

Sekundární literatura

- Allen, A. T. 2005. *Feminism and Motherhood in Western Europe*. New York: Palgrave Macmillan.
- Bahenská, M., Heczková, L., Musilová, D. 2011. *Iluze spásy. České feministické myšlení 19. a 20. století*. České Budějovice a Hradec Králové: Veduta.
- Bartoš, J. 2001. „Noviny jako historický pramen.“ Pp. 7–33 in Marek, P. (ed.). *Tisk a politické strany*. Olomouc: Katedra politologie a evropských studií FF UP, Moneta – FM.
- Burešová, J. 2001a. *Proměny společenského postavení českých žen v 1. polovině 20. století*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého.
- Burešová, J. 2001b. „Tisk ženských spolků za první Československé republiky 1918–1938.“ Pp. 112–129 in Marek, P. (ed.). *Tisk a politické strany*. Olomouc: Katedra politologie a evropských studií FF UP, Moneta – FM.
- Burešová, J. 2005. „Význam ženského faktoru pro činnost politických stran v české společnosti v první třetině 20. století.“ Pp. 199–219 in Malíř, J., Marek, P. (eds.). *Andros probabilis. Sborník prací přátel a spolupracovníků historika prof. PhDr. Miloše Trapla, CSc. K jeho 70. narozeninám*. Brno, Olomouc: Matice moravská a Univerzita Palackého.
- Cigánek, R. 2011. „Jan Šrámek, Československá strana lidová a školské otázky.“ Pp. 315–328 in Marek, P. a kol. *Jan Šrámek a jeho doba*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

- Feinberg, M. 2006. *Elusive Equality. Gender, Citizenship and the Limits of Democracy in Czechoslovakia, 1918–1950*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Ferklová, R. 2011. „Novinářka Běla Dlouhá a katolické laické aktivity.“ Pp. 229–246 in Marek, P. a kol. *Jan Šrámek a jeho doba*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Fousková, M. 2013. „Ku předu, ženy! Reprezentace femininity na stránkách Ženských novin před obecními volbami 1919.“ *Střed*, č. 2: 30–56.
- Heczková, L. 2010. „Zneužitá ženská síla. Poznámky k textům Laury Marholmové a Ellen Keyové v časopise *Zeit* a některým souvislostem v českém prostředí.“ *Střed*, č. 1: 74–85.
- Childers, T. 1990. „The Social Language of Politics in Germany.“ *The American Historical Review*, Vol. 95, No. 2 (April): 331–358.
- Kárník, Z. 1998. „Volby na jaře 1920. Československo na cestě od národněrevoluční diktatury k parlamentní demokracii.“ Pp. 95–131 in Pecka, J. (ed.). *Acta contemporanea. K pětadesátinám Viléma Prečana*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Kárník, Z. 2003. *České země v éře první republiky. Díl první. Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*. Praha: Libri.
- Křeček, J. 2013. *Politická komunikace. Od res publica po public relations*. Praha: Grada.
- Kubiček, J. 2005. „Noviny Československé strany lidové v období 1918–1938.“ Pp. 187–197 in Malíř, J., Marek, P. (eds.). *Andros probabilis. Sborník prací přátel a spolupracovníků prof. PhDr. Miloše Trapla, CSc., k 70. narozeninám*. Brno: Matice moravská.
- Lenderová, M. a kol. (eds.) 2009. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Praha: Lidové noviny.
- Marek, P. 2000. *České schizma. Příspěvek k dějinám reformního hnutí katolického duchovenstva v letech 1917–1924*. Olomouc – Rosice: Gloria.
- Marek, P. 2005. *Církevní krize na počátku první Československé republiky (1918–1924)*. Brno: Katedra politologie a evropských studií FF UP, nakladatelství L. Marek.
- Musilová, D. 2007. *Z ženského pohledu. Poslankyně a senátorky Národního shromáždění Československé republiky 1918–1939*. Hradec Králové: Veduta.
- Orság, P. 2008. „Mediální text jako historický pramen – možnosti a limity interpretace.“ Pp. 133–142 in Bočák, M., Rusnák, J. (eds.). *Média a text II*. [online]. Prešov: Prešovská univerzita. [cit. 9. 11. 2015]. Dostupné z: http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Bocak1/pdf_doc/or-sag.pdf.
- Pehr, M., Šebek, J. 2012. *Československo a Svatý stolec. Od nepřátelství ke spolupráci (1918–1928)*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR.
- Purvis, J. 1992. „Using Primary Sources When Researching Women’s History from a Feminist Perspective.“ *Women’s History Review*, Vol. 1, No. 2: 273–306.
- Schreiber, R. 2009. „Injecting a Woman’s Voice: Conservative Women’s Organisations, Gender Consciousness and the Expression of Women’s Policy Preferences.“ Pp. 208–229 in Jónasdóttir, A. G., Jones, K. B. (eds.). *The Political Interests of Gender Revisited. Redoing Theory and Research with a Feminist Face*. Manchester: Manchester University Press.
- Sneeringer, J. 2002. *Winning Women’s Votes. Propaganda and Politics in Weimar Germany*. Chapel Hill & London: The University of North Carolina Press.
- Squires, J. 2000. *Gender in Political Theory*. Cambridge, Maldon: Polity Press.
- Tinková, D. 2008. „Oddělené sféry – tradiční polarita nebo dědictví 19. století?“ Pp. 458–478 in Řepa, M. (ed.). *19. století v nás: modely, instituce a reprezentace, které přetrvávají*. Praha: Historický ústav.
- Trampota, T. 2006. *Zpravodajství*. Praha: Portál.
- Trapl, M. 1990. *Politický katolicismus a Československá strana lidová v Československu v letech 1918–1938*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Trapl, M. 2001. „Tisk Československé strany lidové 1918–1948.“ Pp. 89–95 in Marek, P. (ed.). *Tisk a politické strany*. Olomouc: Katedra politologie a evropských studií FF UP, Moneta – FM.

Poznámky

1 Studie byla zpracována s podporou Grantové agentury Univerzity Karlovy (projekt č. 1484214).

2 Československá strana lidová vznikla sjednocením předválečných katolických stran. Do roku 1922 zůstala na zemské úrovni decentralizovaná a i později si zemské organizace ponechaly značnou autonomii, včetně vlastního tisku (Trapl 1990: 28–31, 67).

3 Křesťansko-sociální spolky katolických žen začaly vznikat již od roku 1897, avšak politicky se neangažovaly (Burešová 2001a: 229–230).

4 Svaz katolických žen a dívek z Moravy, Slezska a Hlučínska a český Svaz katolických ženských spolků (později Svaz katolických žen a dívek republiky československé) (Burešová 2001a).

5 Dosavadní bádání se soustředilo zejména na větší a významnější organizace moravské a jejich tisk (Burešová 2001a, 2001b, 2005 aj.).

6 Většina významných českých stran vydávala od roku 1919 ženské politické listy: sociálnědemokratické *Ženské noviny*, agrární *Zvěstování*, moravský lidovecký list *Moravská žena* a národnědemokratická *Nová síla* (Burešová 2001b; 2005).

7 Například předvolební výzva zemského výboru strany předkládá voličům přehled konkrétních požadavků navázaných na tematiku obcí a obecní správy, zatímco souběžně otištěná výzva adresovaná ženám obsahuje pouze požadavky „kulturní“ (*Lid* 8. 6. 1919).

8 F. X. Novák byl vedoucí osobností konzervativního křídla Jednoty katolického duchovenstva (Marek 2000: 251; 2005: 77, 123) a autorem několika knih věnujících se ženské otázce.

Jeho názory zjevně konvenovaly s názory B. Pečínkové, která s ním udržovala přátelskou korespondenci (Ferklová 2011).

9 Alespoň na stránkách českého stranického tisku reprezentovaného časopisem *Žena*. Tisk moravský byl ve sledovaném období konzervativnější (Burešová 2001a).

10 A. Rozsypalová byla ještě v roce 1925 zvolena do Senátu, avšak zemřela dříve, než se stihla ujmout své funkce (Musilová 2007: 113).

11 K. Vrátný, který i v tomto roce pokračoval v sérii článků o dění v zahraničním feministickém hnutí, vyzval katolické ženy k účasti na sjezdu nikoli proto, že by choval k feminismu sympatie, ale proto, že považoval za důležité, aby bylo na sjezdu Československo reprezentováno a aby je tam reprezentovaly katoličky.

12 Odstrašujícími příklady politicky aktivního ženství byly opět zejména F. Zemínová a L. Landová-Štychová (např. *Naše ženy a volby 1920*; *Vypráskat je 1920*).

13 Přeložila autorka.

© Marie V. Fousková, 2016

© Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 2016

PhDr. Marie V. Fousková je doktorandkou v Ústavu politologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a zabývá se předvolební komunikací zaměřenou na voličky v meziválečné ČSR. Korespondenci zasílejte na adresu: marie.fouskova@seznam.cz.

„DOMÁCÍ JE POLITICKÉ“? HOSPODYŇSTVÍ V POVÁLEČNÉM ČESKOSLOVENSKU PERSPEKTIVOU ÚSTŘEDÍ ČESKOSLOVENSKÝCH HOSPODYŇ A NÁRODNĚSOCIALISTICKÝCH POSLANKYŇ / MARIE LÁNÍKOVÁ, ADÉLA SOURALOVÁ¹

The Domestic Is Political? Housework in Post-War Czechoslovakia from the Perspective of the Organisation of Czechoslovak Housewives and National-Socialist MPs

Abstract: Housework has always been one of the main issues of feminist debates. The aim of the article is to show how the housewife became the subject of political debate. The article focuses on the feminist and political discourse surrounding household chores in post-war Czechoslovakia (1945–1947). Drawing on an analysis of the journal *Our Household* (Naše domácnost) and discussions in parliament, we argue that after WWII the women's movement and the National Socialists called for the recognition of domestic work as equal to occupations outside the home. This article contributes to the debates about the recognition of housework by showing how the issue of housework was addressed in a particular period of Czech history and what strategies were employed to improve the representation of household chores and the position of housewives in society.

Key words: recognition of housework, housewife, post-war Czechoslovakia, women's movement, national socialists

Láníková, Marie, Adéla Souralová. 2016. „Domácí je politické“? Hospodyňství v poválečném Československu perspektivou Ústředí československých hospodyň a národněsocialistických poslankyň. *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, Vol. 17, No. 2: 29–41, DOI: <http://dx.doi.org/10.13060/12130028.2016.17.2.280>

Práce v domácnosti byly a jsou jedním z hlavních témat feministické vědy a interdisciplinárního feministického výzkumu. Tento text přináší exkurz do způsobů reprezentace práce v domácnosti v relativně úzce vymezeném časovém období. Cílem naší stati je ukázat, jak se ženy v domácnosti stávají tématem politických debat a jak je politizována práce v domácnosti. To vše sledujeme na přístupu Československé strany národně socialistické a Ústředí československých hospodyň k otázce hospodyňství v letech 1945–1947.

Proč právě poválečné Československo? Československo se po druhé světové válce nacházelo ve velmi specifické situaci. Sociální nálady se značně radikalizovaly a vláda Národní fronty představovala stav, kdy mocenským monopolem disponovaly strany socialistické nebo sociálně reformní (komunisté, sociální demokraté, národní socialisté a lidovci) (Kocian 2005a). Politický program Národní fronty – později nazývaný Košický, měl přinést zásadní změny v politice, hospodářství, ale i v etnickém složení obyvatel, což v praxi znamenalo zejména znárodnění průmyslu a vyhnání několika milionů Němců a maďarsky mluvících občanů (Feinberg 2006a). Mimo jiné i tímto vyhnáním značné části obyvatel se Československo dostalo do problematické situace nedostatku pracovních sil (Jančík, Kubů 2010). Přestože byla zákonem stanovena povinnost pracovat, deficit pracovních sil stále nebyl vyřešen, a proto cílovou skupinu agitace tvořily ženy, na které se tento prezidentský dekret nevztahoval (Nečasová 2011). Určité skupiny žen byly totiž

z „pracovní povinnosti“ vyňaty nebo se nacházely níže na seznamu lidí stanovených k mobilizaci (B. Havelková 2015). Potřeba obnovit hospodářství rozvrácené válkou vedla ke snaze vlády řešit především situaci ekonomicky aktivních žen, a to i za cenu diskriminace žen nevydělečných (Musilová 2005).

Otázka uznání práce v domácnosti se proto v období po druhé světové válce stala aktuálnější než dříve, neboť nedostatek pracovních sil přinášel čím dál naléhavěji otázku zapojení žen hospodyň do pracovního procesu (Jančík, Kubů 2010), a tak se do popředí dostávala otázka statusu práce v domácnosti ve vztahu k jiným povoláním. Ženské organizace a v rozličné míře i politické strany reflektovaly dvojí zatížení žen, které vznikne jejich nástupem do placených zaměstnání. Ženské organizace proto požadovaly státem dotovaná zařízení, jež by měla ženy od tohoto dvojího břemene osvobodit (více Láníková, Souralová 2015; Jechová 2012). V červnu 1947 uvedla poslankyně Žáčková-Batková (Československá strana národně socialistická), že v Československu pracují tři miliony žen hospodyň ve svých domácnostech. Ve stejném roce informoval časopis *Československá žena*, že přes milion žen pracuje v zemědělství, 680 000 žen v průmyslu, dílnách, obchodech a kancelářích a na všechny tyto ženy po příchodu ze zaměstnání doma čekají další namáhavé práce, čili druhá směna („Osvobozená domácnost“ 1947). Zatímco ženy v Československu byly kvůli nedostatku pracovních sil státem podporovány v nástupu do place-

ných povolání, v západních zemích ženy opouštěly svá zaměstnání a podporovány státními politikami navracely se do soukromí svých domácností (Allen 2005).

Tento text předkládá analýzu populárně-naučného a politického diskursu o hospodyňství a práci ženy hospodyně v domácnosti v letech 1945–1947. Sledujeme různé roviny procesu uznávání práce hospodyně a nabízíme tak sondu do dobových reprezentací a aktérství žen hospodyň. Ukazujeme, jak se ženy v domácnosti stávaly tématem politických debat a jak byla práce v domácnosti politizována. Naší ambicí však není postihnout tehdejší politické spektrum v celé jeho šíři. Věnujeme se zde přístupu Ústředí československých hospodyň (dále ÚČH) a poslankyň a poslanců za Československou stranu národně socialistickou (dále ČSNS). Mezi těmito skupinami existovalo významné jak názorové, tak personální propojení. Mnohé národněsocialistické poslankyně byly významnými aktivistkami ženského hnutí a členkami Rady československých žen (dále RČŽ), která úzce spolupracovala s Ústředím československých hospodyň.

Naše analýza odkrývá tehdejší strategie vyjednávání statusu hospodyň jako plnohodnotných občanek a jejich přispění společnosti nikoliv prostřednictvím nástupu do placených zaměstnání ve veřejné sféře, ale prostřednictvím práce a přínosu pro rodinu, národ a nově se budující stát prostřednictvím neplacené práce ve sféře soukromé. V následující části popíšeme historický kontext debat o ženské otázce s důrazem na hospodyňství v poválečném Československu včetně exkurzu do meziválečného období, kdy vzniklo ÚČH a rozvíjely se debaty, na něž poválečné hnutí navazovalo. Druhá část naší stati stručně představí náš metodický postup. Po něm následuje prezentace výsledků naší analýzy, kterou dělíme do dvou sekcí. Analýzu začínáme na stránkách časopisu *Naše domácnost*, kde jsou prezentována témata a požadavky organizace hospodyň. Tyto požadavky – jak ukazujeme ve druhé analytické části – byly reflektovány národněsocialistickými poslankyněmi a poslanci, kteří se prostřednictvím svých vystoupení v Národním shromáždění a interpelací ministrům snažili tato témata dostat na pořad dne.

Historický exkurz do debat o hospodyňství

Hospodyně v perspektivě poválečných politických stran
Jednotlivé politické strany poválečného Československa se věnovaly ženské otázce, jejich přístup však nebyl jednotný. Všechny strany Národní fronty se snažily podporou ženských práv získat nové voličky. Komunisté a sociální demokraté ženám slibovali, že je zbaví tíhy domácích prací, umožní jim nastoupit do pracovního procesu a stát se ekonomicky nezávislými na mužích. Ženám slibovaly úlevu prostřednictvím praček, ústředního topení a také pečovatelských služeb. Oproti tomu lidová strana zůstávala v tomto směru zdrženlivější. Určující pro ni bylo, jaké dopady bude mít nástup do placeného zaměstnání na ženu a její rodinu (Feinberg 2006a). Pro nás je ale nejdůležitější

Československá strana národně socialistická (dále ČSNS), jejíž diskurs o problematice postavení hospodyň a řešení domácích prací je společně s diskursem Ústředí československých hospodyň (dále jen ÚČH) hlavním předmětem zájmu této stati.

ČSNS zastupovalo v provizorním Národním shromáždění nejvíce žen a ve svých řadách měla i vůdčí osobnosti ženského hnutí – Miladu Horákovou či Fráňu Zeminovou. Společně se svým předsedou Petrem Zenklem se ČSNS snažila prezentovat jako strana nejvíce nakloněná ženám a prosazování ženských práv. Jako jediná strana měli národní socialisté konkrétní programové požadavky ve prospěch žen (Feinberg 2006a), např. důsledné dodržování rovnoprávnosti mezi muži a ženami nebo reformu trestního a občanského zákona, podle kterého je muž hlavou rodiny a řídí domácnost (Nečasová 2011). ČSNS chtěla pro ženy získat přístup ke vzdělání, péči o děti pracujících žen a také usilovala o zaručení práv ženám v domácnosti. Prosazovala pro ženy možnost vybrat si mezi placeným zaměstnáním a povoláním hospodyně. Zároveň zdůrazňovala práva hospodyň a oproti komunistům a sociálním demokratům, kteří chtěli ženy „pouze“ osvobodit od domácích prací a zapojit je do pracovního procesu, požadovala ještě navíc uznání domácích prací jako plnohodnotné práce. Přestože se k problematice hospodyňství vyjadřovali i muži, sama strana zdůrazňovala, že to byly právě Milada Horáková a Fráňa Zeminová, jež se zasazovaly za uznání hospodyň jako plnohodnotných pracovníků ve vládních programech (Feinberg 2006a). Po válce se Zeminová znovu stala místopředsedkyní strany, kterou zastupovala v Národní frontě žen (dále jen NFŽ). Na půdě Národního shromáždění byla velmi aktivní a zasazovala se o ulehčení práce hospodyň v domácnostech pomocí mechanizace (Musilová 2010). Dále to byla Jaromíra Žáčková-Batková, jež se po válce opět zaměřovala na hájení práv a zájmů žen. Mnoho let usilovala o to, aby byla státem uznávána práce ženy v domácnosti. Volala po tom, aby práce ženy v domácnosti byla považována za povolání, ke kterému se ženy již od útlého věku musí vzdělávat jako k jakékoliv jiné práci (Musilová 2009). ČSNS měla také stranický odbor žen, jenž se aktivně zabýval otázkou sociální a profesní rovnoprávnosti. V jeho čele stály právě Milada Horáková, Fráňa Zeminová, Jaromíra Žáčková-Batková, Jarmila Uhlířová nebo Růžena Pelantová (Kocian 2005b).

Hospodyňství jako dlouhodobé téma pro ženské hnutí
Diskuse o uznání práce v domácnosti se vedla především na poli ženských organizací, které byly s politickou sférou personálně propojené. Jednou z nich byla RČŽ, v jejímž čele stála Milada Horáková. Cílem této organizace bylo oživit tradici liberálního ženského hnutí a prosazovat dodržování rovnosti ve všech sférách života (Uhrová 2005; Feinberg 2006a; Jechová 2008; Nečasová 2011). RČŽ chtěla sdružovat všechny ženy a ženské spolky, a to bez ohledu na politické nebo náboženské smýšlení a sociální příslušnost. Přesto-

že byla RČŽ nestranickou organizací, apelovala na ženy, aby se zajímaly o veřejné mínění a chodily k volbám. Po politických stranách požadovala, aby se na jejich kandidátkách objevovalo co nejvíce žen (Nečasová 2011).

Druhou celorepublikovou organizací se stala Národní fronta žen (dále NFŽ), a to z iniciativy komunistek, které chtěly sdružovat reprezentantky ze všech politických stran (Nečasová 2011). NFŽ měla představovat „ženskou sekci Národní fronty“ (Nečasová 2011: 86). Následný rozkol v NFŽ byl způsoben snahou zejména komunistických žen prosazovat v organizaci své stranické zájmy (Feinberg 2006a; Nečasová 2011). NFŽ se nakonec ukázala nejednotná i z hlediska „ženské otázky“ a přestala fungovat mnoho měsíců před únorovým převratem (Nečasová 2011). Seskupení všech stran do jedné ženské organizace bylo nemožné i z toho důvodu, že diskurs jednotlivých politických stran byl určován převážně mužskými politiky, kteří měli jiné priority (Uhrová 2005). Obě organizace – RČŽ a NFŽ – vzájemně spolupracovaly, současně se však považovaly za konkurentky (Nečasová 2011).

Problematika uznání domácích prací a jejich politizace v Československu nebyla novinkou. Vykonávání role matky a hospodyně se stávalo veřejným tématem již před první světovou válkou a zejména v jejím průběhu, kdy ženy nacházely veřejné uplatnění při řešení racionalizace konzumace, správné výživy a využití dostupných zdrojů potravin. Velký význam měly například putovní kurzy vaření Anuše Kejřové zaměřené zejména na dělnické hospodyně. Právě jejich postavení v rodině se významně proměnilo díky tomu, že se stávaly nositelkami nejnovějších vědeckých poznatků ohledně stravování. Válečná situace tak přinesla práci v domácnosti zcela nový společenský status a ocenění (Kučera 2013).

V průběhu první republiky to byla Ženská národní rada (dále ŽNR) předchůdkyně RČŽ, která zdůrazňovala veřejný význam neplacené práce hospodyň a žádala, aby se této činnosti dostalo společenského uznání. ŽNR vyzdvihovala význam hospodyně jako ekonomické aktéry a činitelky, na které spočívá odpovědnost za výživu a hygienu rodiny (Fousková 2009). Její práci považovala ŽNR za kvalifikované povolání rovnocenné práci muže ve veřejné sféře, a proto požadovala její odměňování. Organizace navrhovala v občanském zákoníku řešit majetkovou otázku manželství, a to tak, že „pro manželku starající se o domácnost požadovala zákonný nárok na půl manželova platu a v případě rozvodu pak na polovic majetku získaného během manželství, ať už sama v domácnosti fyzicky pracovala nebo ji, jen‘ řídila a reprezentovala“ (Fousková 2009: 111).

V roce 1928 vzniklo Ústředí československých hospodyň (dále ÚČH), které za první republiky představovalo nejpočetnější ženský spolek (Guzik 2009). Díky němu také vznikl Československý zkušební a výzkumný ústav pro domácí hospodaření. Ten osvědčeným průmyslovým výrobkům udílel značku ÚČH (Guzik 2009). V roce 1932 začalo ÚČH vydávat časopis *Žena a domov*. Na něj na konci roku

1945 navázal námi analyzovaný časopis *Naše domácnost*, který vycházel se čtrnáctidenní periodicitou. ÚČH bylo nepolitickou organizací, jež během války fungovala v okruhu nejužších spolupracovnic a zaměřovala se na práci v komisi pro úspornou domácnost („Valná hromada Ústředí čs. hospodyň“ 1946). Na tuto svou činnost posléze navazovala například kurzy vaření a úsporného zavařování. Po válce byla členkou celorepublikové RČŽ. RČŽ rozdělovala svou činnost do několika pracovních komisí, přičemž komisi Práce ženy v domácnosti mělo zcela na starosti ÚČH. Za svůj cíl si stanovila „starat se o zvýšení životní úrovně našich rodin po stránce hmotné a mravní, ulehčovat ženě její hospodyňské povinnosti a hledat cesty ke zkrácení a zjednodušení její práce“ (Nečasová 2011: 119). *Naše domácnost* byla významným odborným periodikem na dané téma, které kromě odborných rad a článků také prezentovalo a informovalo o činnosti ÚČH, odráželo snahy, práci a především názorové linky této organizace. Periodikum a vůbec činnost ÚČH se zaměřovaly jak na městské, tak na venkovské domácnosti a tomu přizpůsobovaly například nabízené kurzy.² Předsedkyní ÚČH byla po válce opět Růžena Pelantová, která byla rovněž členkou již uvedeného stranického odboru žen ČSNS (Kocian 2005b).

Nebylo to ale pouze liberální ženské hnutí, které se už v meziválečné době zabývalo problematikou práce v domácnosti. V tehdejší době se v celé Evropě zabývaly jak komunistky, tak sociální demokratky řešením dvojí směny žen. Členky těchto stran tvořily především dělnice, jež jako první z žen byly nuceny řešit sladění neplacené práce v domácnosti a placené práce mimo domov. Právě na zkušenosti těchto žen odpovídala volání po řešení druhé směny ve formě prádelen, společných kuchyní nebo jeslí (Bahenská, Heczková, Musilová 2010). Kupříkladu komunistky Anna Křenová a Anna Malá psaly v Programu komunistických žen³ o domácnosti jako o přítěži pro ženu, která ji ponižuje jako člověka. Výdělečnou práci považovaly za jedinou správnou cestu pro ženu i pro hospodářský život státu, neboť jedině tím, že se z ženy stane placená pracovnice, bude zrovnoprávněna s mužem. V roce 1926 psala Anna Malá v periodiku *Komunistka* o řešení situace zaměstnaných žen (zejména dělnic) prostřednictvím reorganizace domácnosti a zavedení společného hospodaření. Tato opatření měla ženu uvolnit od práce v domácnosti, aby se mohla věnovat důležitějším aktivitám ve veřejné sféře.⁴ Obdobný byl pohled Betty Karpíškové, významné představitelky sociálnědemokratického ženského hnutí. Ta za nejdůležitější považovala získání hospodářské nezávislosti žen. Uznání práce v domácnosti podle ní může být dosaženo převedením této práce na jinou (za tuto práci placenou) osobu, která současně pomůže ženě usnadnit nástup do placeného zaměstnání.⁵ Jak sociálnědemokratický, tak komunistický proud ženského hnutí tedy za důležitější považoval placenou práci ženy ve veřejné sféře než neplacenou práci v rámci její vlastní domácnosti, která měla být řešena společným hospodářstvím nebo přesunem na placený personál.

V době druhé republiky bylo poslankyní Marií Tumlířovou (agrární strana) založeno Ústředí žen, podporované Beranovou vládou. Ústředí žen (dále jen Ústředí) tematizovalo význam a hodnotu práce žen v domácnosti, avšak činilo tak ve velmi konzervativních termínech. Ženy a muže považovalo za bytosti odlišné svou podstatou, které se mají v životě ubírat stejným směrem – k ochraně národa – ovšem prostřednictvím jiných aktivit. Ženské kvality považovalo za stejně hodnotné jako mužské a mateřství vyzdvihovalo jako podstatu ženského bytí. Právě přiznání a glorifikace ženské odlišnosti měly ženám podle Ústředí přinést rovnocennou pozici ve společnosti (Feinberg 2006a). Některé cíle Ústředí však byly podle Melissy Feinberg (2006b) protichůdné, na jedné straně oslavovaly mateřství, na druhé straně podporovaly ženskou ekonomickou nezávislost a hospodářské příležitosti a povolání pro ženy. V rámci Ústředí vznikly mimo jiné dvě příručky o vaření s příděly, které k ženám promlouvaly jako k profesionálkám, jejichž práce je velmi důležitá pro udržení zdraví národa. Příručky utvářely obraz domácích prací jako hodnotné a kvalifikované práce (Feinberg 2006b).

Analýza dobových reprezentací

Tento text je založen na analýze dvou dobových souborů reprezentací.

Prvním materiálem pro naši analýzu byl jeden ročník, konkrétně 1946, čtrnáctidenního periodika *Naše domácnost: časopis Ústředí československých hospodyň*. Analýza byla vedena hlavní otázkou, a to – jaký se utváří diskurs o hospodyních a domácích pracích v časopise *Naše domácnost*? Hledaly jsme takové texty, které explicitně tematizovaly práci hospodyň nebo nám přibližovaly činnost ÚČH. V periodiku jsme následně vybraly sedm informativních či postoje vyjadřujících sloupků, jeden sloupek ze sekce Z naší činnosti, jeden obrazový materiál a osm článků o stěžejních a opakujících se tématech. V těchto textech jsme pak sledovaly strategie prezentace hospodyň a hospodynství – s jakými tématy se pojí, s čím je naopak tato činnost dávana do protikladu nebo jaké jsou ideové základy argumentací.

Druhým zdrojem datového materiálu pro nás byly stenoprotokoly z jednání a tisky Prozatímního Národního shromáždění republiky Československé 1945–1946 (dále jen Prozatímní NS RČS) a Ústavodárného Národního shromáždění republiky Československé 1946–1948 (dále jen Ústavodárné NS RČS). Tyto stenoprotokoly a tisky jsou veřejně dostupným materiálem nacházejícím se na oficiálním webovém portálu Poslanecké sněmovny ČR. U tohoto materiálu jsme zvolily dvojí postup. Za prvé, do vyhledávacího formuláře v digitální knihovně PSP jsme zadaly klíčové slovo „hospodyně“. Pro tuto strategii jsme se rozhodly z toho důvodu, abychom postihly otázku politické reprezentace hospodynství. Tak jsme získaly celkem 169 záznamů, přičemž z toho pětkrát se toto slovo objevuje ve stenoprotokolech Prozatímního NS RČS a pětadvacetkrát ve stenoprotokolech Ústavodárného NS RČS. Vyhledané a následně

analyzované projevy pocházejí ze tří schůzí Prozatímního NS RČS a osmi schůzí Ústavodárného NS RČS. Šlo nám o to zjistit, kdy, jak a při jakých příležitostech se na půdě zákonodárné moci hovoří o hospodyních, o uznání a významu jejich práce.

Digitální knihovnu jsme virtuálně prohledaly ještě jednou, tentokrát jsme však v seznamu tisků hledaly interpelace týkající se hospodyň. Tyto interpelace, stejně jako příspěvky nám posloužily jako klíčový materiál pro analýzu, protože díky své obsáhlosti a předpřipravenosti poskytují bohatý zdroj informací o tehdejší rétorice. Pro naši analýzu jsme tak kromě záznamů ze stenoprotokolů zvolily tři interpelace, které představují jediné interpelace týkající se problematiky hospodynství. Všechny tyto interpelace vzešly z iniciativy národněsocialistických poslankyň a byly podepsány dalšími poslanci a poslankyněmi za tuto stranu. V případě jedné z nich se připojili i zástupci a zástupkyně lidové strany. I tato skutečnost odráží fakt, že to byla právě strana národně socialistická a její stranický odbor žen, který se nejvíce zasazoval za práva hospodyň. Přestože i poslankyně a poslanec za jiné strany přispívali do debaty o těchto otázkách, činili tak ve velmi omezené míře. Navíc interpelace oproti příspěvkům v rozpravě představují dotaz na člena vlády, který má povinnost na něj odpovědět. Znamenají tedy větší důraz a naléhavost ze strany tážajících než příspěvek v plénu. První interpelace byla směřována ministru výživy ve věci přiznání přídavkových lístků ženám hospodyním, další dvě interpelace byly zaměřeny na ministra průmyslu ve věci zvýšení výroby kuchyňského náčiní a pomůcek do domácnosti. Analyzované diskuse na půdě národního shromáždění se kromě těchto témat týkaly širší otázky uznání práce v domácnosti, kvalifikace hospodyň, zřízení Československého ústavu práce a také nutnosti zastoupení žen-hospodyň v důležitých státních institucích.

Diskurs o domácích pracích a hospodyních v časopisu *Naše domácnost*

Následující řádky představí způsob, jakým ÚČH na stránkách svého oficiálního periodika *Naše domácnost* prezentuje otázku uznání práce v domácnosti a postavení žen hospodyň. *Naše domácnost* oslovuje čtenářky svého časopisu následovně.

HOSPODYNĚ! Také vy máte svoji organizaci, která pomáhá a hájí vaše zájmy. Touto organizací je Ústředí československých hospodyň v Praze, které hájí zájmy žen, jejichž povoláním je péče o rodinu a domácnost. Pořádá přednášky, kursy vaření, pomáhá hospodyním ve starosti o zdravou výživu, má svoje odborné poradny. Stará se však také, aby náš průmysl vyráběl pro domácnost hodnotné předměty, aby budoucí domy byly zdravé a aby ženě byla ušetřena namáhavá práce. („Hospodyně!“ 1946)

Právě proto jsme zvolily tento časopis pro analýzu, pomáhá nám totiž odkrýt jak ideologické a názorové základy, tak

činnost dané ženské organizace v této oblasti. Zde je třeba říci, že téma uznávání domácích prací se na stránkách časopisu objevuje velice často – pravděpodobně bychom nenašli ani jedno číslo, v němž by nebyl publikován alespoň jeden text tematizující tuto otázku. Typickou ukázkou způsobu, jak je toto téma na stránkách časopisu opakovaně prezentováno, představuje následující úryvek:

Hospodyňství – péče o rodinu a domácnost – je především povolání jako jiné. Srovnáváme-li je s jinými, je zodpovědnější, složitější, zajímavější – ale i náročnější. Chceme-li je úspěšně zastávat, potřebujeme k němu svědomitost, osobní kázeň, též vtip, tvůrčí fantasii a dobrou přípravu. (Krchová 1946d)

Velice zjednodušeně bychom mohly říci, že texty publikované v *Naší domácnosti* volají po uznání prací v domácnosti a zásadní role hospodyně jak pro rodinu, tak pro stát. Redaktorky *Naší domácnosti* apelovaly na to, aby práce hospodyně byla považována za práci, která je produktivní, ale hlavně rovnocenná s každým jiným povoláním (např. „Ocenění práce hospodyně“ 1946). My jsme se v naší analýze nespokojily jen s tímto tvrzením a pokusily jsme se dekodovat, na čem má toto uznání být založeno a od čeho se odvíjí.

V této části textu se postupně zaměříme na hlavní témat, jež se opakovaně objevují na stránkách *Naší domácnosti*. Na jejich průsečíku se vytváří postava hospodyně – pracující občanky, bez jejichž schopností a náročných prací by se neobešla ani rodina, ani nově se budující stát. V analyzovaných tématech prostupuje důraz na skutečnost, že v dané době je péče o děti a domácnost mezi ženami nejrozšířenějším povoláním, a ženy jsou přesto často konfrontovány pochybnostmi o užitečnosti a důležitosti své práce. *Naše domácnost* se snaží vyvrátit tyto pochybnosti a usiluje o definici důležitosti ženy hospodyně a domácích prací pro celou společnost. Z naší analýzy vyplývá, že texty publikované v tomto časopise argumentují pro uznání domácích prací čtyřmi způsoby uznání práce v domácnosti. Jsou jimi: 1. nutnost symbolického uznání na úrovni jazyka, 2. uznání zásadního místa hospodyňství v celospolečenské dělbě práce a v budování státu, 3. uznání odbornosti a naučených dovedností nutných pro vykonávání hospodyňství, 4. uznání pracovní zátěže a organizačních schopností hospodyň.

Od hospodyněk k hospodyním: symbolické uznávání práce hospodyň

Naše domácnost vidí v tomto směru jako velmi problematické dlouholeté rozlišování mezi „ženou pracující“ a „ženou v domácnosti“, kdy toto rozlišování používají i samy ženy. Právě v tomto rozdělování vidí jedna z autorek prvopočátků posuzování žen v domácnosti jako „příživníků“ a „neužitečných tvorů“, zde se podle ní nacházejí kořeny veřejné představy o práci ženy v domácnosti jako činnosti nepotřebné. Takové veřejné mínění autorka ilustruje na příkladu rozhlasového skeče, ve kterém byla řeč o školení hospodyň, kdy by ženy dostávaly známky z vaření knedlíků, přiřívání knoflíků

a česání dětí („Jak je to s časem hospodyně?“ 1946). Nedostatečné uznání také souvisí s neviditelností domácích prací. Tento fenomén *Naše domácnost* zpracovala v obrazovém materiálu s názvem „Práce hospodyně je vidět – když není udělána“. Tímto obrázkovým zpracováním se snaží vyvrátit veřejně rozšířený názor, že hospodyně dělá domácí práce jen tak mimochodem a bez větší námahy.

Naše domácnost se rovněž zabývá symbolickým ohodnocením hospodyň na lingvistické úrovni. Můžeme to vidět na příkladu sloupku s nadpisem „Hospodyně – žádné hospodyňky!“ Božena Krchová (1946a) se zde ohrazuje vůči tomu, aby byla dospělá žena titulována hospodyňka. Toto oslovení se totiž velmi často objevovalo v inzerátech nebo úředních spisech. „Cožpak se píše nebo říká obuvníci, lékárníci, pekaříčkové?“ Označení hospodyňka autorka vnímá jako degradující a ptá se, zda snad ženy ještě na pořádné hospodyně nedorostly.

Hospodyně občanky ve službách národa: uznání práce v domácnosti pro budování státu

Naše domácnost zdůrazňuje zapojení žen hospodyň jako zodpovědných občanek, a to jak během války, tak v průběhu poválečné obnovy státu. Toto téma se objevuje, například když Pavla Buzková (1946) píše, že na velmi často podceňované práci ženy v domácnosti stojí kultura celého národa. Je to právě žena, která utváří útočiště zvané domov, kde všichni členové rodiny odpočívají a nabírají nové síly. O důležitosti hospodyně při budování státu se dozvídáme také z článku Jozy Břízové (1946b) „Hospodyně pomáhá a buduje“, kde autorka píše následující. „Tedy i ve své domácnosti – v péči o ostatní členy rodiny plní žena-hospodyně část svých povinností k celku. Domácnost bez otřesů – kde pracující najde klid a péči o své zdraví, je místem, kde načerpávají nové síly. Kolik trpělivosti, sebezapření, tělesné námahy, duševní síly dává matka a žena-hospodyně denně rodině, nepočítajíc pracovní čas ani výkon. Že všechno jde doma bez nářku a v klidu – to je často výsledkem dlouhého ženina přemýšlení a dobrého plánu.“ Podle *Naší domácnosti* je dobře fungující domácnost s hospodyní, která výborně zastává svoji práci, klíčová při budování nové republiky. Zde je také zdůrazňováno, že stát musí vzít v potaz situace, kdy žena může být prospěšnější právě při práci ve vlastní domácnosti a neměla by být nucena k nástupu do výrobního procesu. Jak zdůrazňuje Božena Krchová (1946b): „Naše práce udržuje zdraví, pracovní schopnost, duševní harmonii dospělých, ale především je investicí pro národní budoucnost, neboť ošetřujeme a vychováváme děti. Vedle problému zdravého národního dorostu všechny ostatní ztrácejí na významu, neboť bez zdravých dětí nemá národ budoucnost.“ Za nedílnou součást práce hospodyně je považována i péče o rodinu, manžela a především výchova dětí.

Podobné argumenty jako v *Naší domácnosti* se objevují také na jednáních Národního shromáždění, například díky poslankyni Žáčkové-Batkové při příležitosti projednávání osmihodinové pracovní doby. Poslankyně navrhovala,

aby byla práce ženy v domácnosti oceněna tím, že se spočítá, kolik set milionů hodin práce věnovaly hospodyně republice. V tuto dobu – v květnu 1946 – uvádí, že se jedná o 3 400 000 žen hospodyň. Úkolem vlády a Národního shromáždění podle ní je postavit hospodyně na roveň všem ostatním pracujícím, uznat její důležitost a také potřebu přípravy pro toto povolání.

Domácí práce je tedy definována jako nezbytná a důležitá nejen pro rodinu, ale pro celý národ, stát a jeho budoucnost. Argumenty jsou mnohdy založeny na esencialisticky laděné definici ženství a hospodyňství, které musí být vykonáváno s „vřelým srdcem“ či „s láskou“. Žena se zde podílí na budování státu tím, že plní normativní očekávání spojené s její (biologicky danou) rolí matky a (konvenčně utvrzenou) rolí manželky. Žena hospodyně, fungující v soukromé sféře, vychovává děti a *pomáhá* manželovi – a prostřednictvím těchto dvou rolí se stává zodpovědnou občankou, budovatelkou, jejíž přínos společnosti je stejně důležitý jako přínos všech ostatních pracujících ve veřejné oblasti.

Hospodyně jako kvalifikované pracovníce: uznání odbornosti práce v domácnosti

Třetím důležitým krokem, který směřuje k obecnému uznání práce v domácnosti, je zdůraznění kvalifikovanosti a odbornosti domácích prací, jež nemohou být vykonávány jen tak, *ad hoc*. Jinými slovy, aby mohla hospodyně zastat tak širokou náplň práce, potřebuje k tomu disponovat určitým vzděláním. Jak by taková kvalifikace měla vypadat? Odpověď na tuto otázku poskytuje Pavla Buzková (1946) v článku s názvem „Rozšíření ženských práv a povinností“. Otázka vzdělávání hospodyň podle ní není otázkou soukromou, otázkou individuálních strategií a rozhodnutí. Naopak, klíčová zde má být úloha státu. Hospodyně je pracující občankou, jež se chce plně zapojovat do chodu státu a přispívat k jeho růstu. Stát jí však k tomu musí poskytnout adekvátní pracovní podmínky a především vzdělání, aby mohla tuto práci kvalifikovaně vykonávat. V opačném případě je to opět sám stát, který bude nepřipraveností hospodyně poškozen.

Téma kvalifikace se objevuje také v článku Jozy Břízové (1946a) „Výchova budoucích francouzských hospodyň“, kde redaktorka uvádí: „Zkušená hospodyně se nerodí – ta se vychovává... Výchově hospodyňství by mělo být věnováno více péče nejen na školách národních, ale nauka o výživě patří i do středních škol. A nemusí a neměly by se dělati žádné výjimky mezi děvčaty a hochy. I chlapci potřebují si umět něco spravit, uvařit, uklidit po sobě.“ Zde vidíme, že Břízová apeluje na nutnost vzdělání v oblasti domácnosti a nechce dělat žádné rozdíly mezi muži a ženami. V tomto ohledu můžeme v diskursu časopisu spatřovat určitou tenzi v názoru na vrozené versus naučené schopnosti hospodyně. Rovněž Pavla Buzková (1946) totiž zdůrazňovala potřebu vzdělání pro hospodyně, současně však také psala o hospodyních, domácnosti a domově tak, že „vybudovati jej co nejtulněji náleží k vrozeným ženským talentům“, Přestože autorka vyzdvihuje, že je to právě žena, která je

svou přirozeností předurčena k tomu, aby dobře vedla domácnost, apeluje na vládu, aby byl organizován „alespoň půlroční kurs sociální, hospodyňské a mateřské výchovy, obecně povinný“. Na jednu stranu tedy od některých autorek, jako je Joza Břízová (1946b), můžeme číst, že žena se hospodyně nerodí, ale stává a potřebuje k tomu dostatečné vzdělání a kvalifikaci, které si musí obstarávat z tisku, přednášek, různých kurzů a rozhlasových vysílání, na druhou stranu z článků jiných autorek – například Pavly Buzkové – vyplývá, že žena se sice hospodyně nerodí, ale stává, ale musí se narodit jako žena, aby se jí mohla stát. Být ženou je tedy podle některých první, avšak ne jediná kvalifikace hospodyně. Názor na potřebu vzdělání pro hospodyně můžeme vidět i ve výše uvedené činnosti samotného ÚČH, které uskutečňovalo a vedlo nejrůznější kurzy, přednášky a poradny. *Naše domácnost* tedy prezentuje domácí práci jako práci kvalifikovanou, pro kterou jsou nutné specifické znalosti, jež si hospodyně musí obstarat a osvojit si je.

Náplň práce v domácnosti: uznání pracovní zátěže a organizačních schopností hospodyň

V neposlední řadě je *Naší domácností* zdůrazňován také výkon hospodyň, o kterém se, jak časopis upozorňuje, příliš nemluví. Jak píše doktorka Marie Hokešová (1946): „Kdyby všechno obyvatelstvo bez rozdílu pracovalo s tak tvrdší vytrvalostí jako hospodyně, pak by to u nás už teď muselo vypadat jinak.“ Pod „výkonem“ hospodyň se skrývá schopnost vynikající organizace práce, její fyzická námaha a časová náročnost, ale rovněž široká náplň práce.

Na tomto místě je třeba podtrhnout dvě témata obsažená v textech s tematikou pracovní vytiženosti hospodyň. Tím prvním je způsob, jakým texty v *Naší domácnosti* hovoří o možnostech sňadování práce v domácnosti se zaměstnáním ve sféře veřejné. Takzvaná druhá směna se stává důležitým tématem na stránkách *Naší domácnosti* – mnoho textů si všímá dvojího břemene, které na ženách leží (např. Krchová 1946c, „Domácnost a výdělečná činnost“). Konkrétně v článku „Výdělečná činnost vdané ženy“ předkládá Božena Krchová (1946c) myšlenky Američanky Agnes N. Bass. Ta uvádí, že v době, kdy konečně byly uznány schopnosti ženy pracovat mimo domácnost, je třeba uznat, že pouze toto zaměstnání, ani jen práce v domácnosti nemůže ženy plny uspokojit. Proto možnost zvolit si mezi péčí o domácnost a zaměstnáním mimo domov podle ní není dostačující a „skutečná svoboda by znamenala zavedení třetí možnosti: vedlejší placené zaměstnání“. Přestože podle redaktorky Boženy Krchové se v poválečném Československu hospodyně nacházejí v tak obtížné situaci, že na práci mimo domov nemají čas, je přesto třeba se touto otázkou zabývat již nyní.

Dalším důležitým tématem, na které *Naše domácnost* poukazuje, je „špičkový výkon“, který hospodyně odvádějí. V návaznosti na velmi časté články o vynikajících výkonech různých pracovníků a celých skupin poukazují v *Naší domácnosti* na zdatnost, kterou musejí předvádět hospodyně. Například zdůrazňují prvotřídní výkon, který mu-

sely hospodyně odvést v prosinci, v době, kdy předvánoční přípravy vrcholí a vyžadují zvýšené pracovní nasazení hospodyně. Od září až do února byl třikrát denně zavřen plyn a v prosinci se k tomu přidalo i vypínání elektrického proudu (M. St. 1946).

Výkon ženy hospodyně zahrnuje i širokou náplň práce, která úzce souvisí s výše rozváděnou potřebou kvalifikace. V článku „Jak je to s časem hospodyně?“ (1946) je uvedena anketa generálního tajemníka bývalé Společnosti národů, jež se jako první věcně zabývala touto problematikou. V ní se uvádí: „Které jsou povinnosti ženy v domácnosti? Očekává se, že žena v domácnosti dovede se zabývat: nákupem zboží, kuchyní, péčí o hygienu a čistotu domu, šitím a opravami, prádlem, péčí o nemocné, péčí o děti, výchovou dětí do 5 let, domácím účetnictvím, opravami a ozdobou domácnosti, v krajích zemědělských drůbeží, mlékárenstvím a zahradnictvím.“ Vedle tohoto výčtu článek zdůrazňuje, že k tomu, aby žena všechny tyto práce zastala, musí být vzdělána ve svém oboru, také musí být vynalézavá a mít schopnost perfektní organizace práce. Hospodyně pracuje, jak je v článku zdůrazňováno, bez povšimnutí, ne standardních osm hodin, ale 12–15 hodin denně. Autorka skutečnost, že se o časové ani fyzické námaze práce hospodyně nemluví, vysvětluje výchovou dívek, kterým je od mala vštěpováno, „že nejlepší žena je ta, o které se nejméně mluví, a že nejdokonalejší domácnost je ta, jejíž chod není ani vidět, ani slyšet“ („Jak je to s časem hospodyně?“ 1946).

Naše domácnost zdůrazňuje, že domácí práce jsou časově náročné a velmi vyčerpávající. Neobejdou se bez komplikací, jako byly v této době například uzávěry plynu a elektriny nebo hospodaření s přidělem potravin. Tato práce je rovněž zdůrazňována jako velmi zodpovědná, vzhledem k tomu, že hospodyně zodpovídá za životosprávu celé rodiny, pro kterou musí přinášet nemalé oběti. Představuje tedy nedílnou účast ženy na vybudování nového státu, pro nějž jsou dobře fungující domácnosti a hospodyně vychovávající děti a pečující o všechny členy rodiny nezbytností. Současně však je zdůrazňována potřeba kvalifikace pro hospodyně, kterou se ÚČH snažilo zajišťovat, zároveň ale považovalo za nezbytné přispění státu, jenž by hospodyňské školy a kurzy měl sám zřizovat.

Politické debaty o hospodyňství perspektivou národněsocialistických poslankyň a poslanců

Tato kapitola představuje sondu do části dobového politického spektra, zejména do přístupu poslankyň a poslanců za ČSNS k problematice hospodyňství. Jak již bylo uvedeno, problematika postavení ženy v domácnosti a uznání domácích prací se dostávala i do síní Národního shromáždění a v rozličné míře do debat jednotlivých politických stran. Následující řádky budou na několika příkladech demonstrovat snahu zvláště národněsocialistických poslankyň a poslanců politizovat tato témata a získávat pro ně pozornost v nejvyšších politických kruzích. V první řadě se bude jednat o problém přídavkových lístků, za druhé o apel na mi-

nistra průmyslu ve věci mechanizace domácnosti, konkrétně potřeby zvýšení výroby technických pomůcek a náčiní do kuchyně, a nakonec o debatu o nutné kvalifikaci pro hospodyně a o potřebě jejich zastoupení v důležitých státních institucích.

Jak již napověděl historický exkurz, přístup národních socialistů k problematice hospodyňství a postavení ženy hospodyně byl ze všech stran politického spektra nejvštricnější, současně se také zástupkyně a zástupci této politické strany k dané problematice vyjadřovali nejvíce. Zatímco za národní socialisty k této tematice v plénu hovořili předseda Petr Zenkl, Jarmila Uhlířová, Františka Zeminová, Milena Šmejcová a opakovaně Jaromíra Žáčková-Batková, za stranu lidovou se k dané problematice vyjadřovala pouze Marie Trojanová (která se rovněž připojila k jedné z níže analyzovaných interpelací) a za stranu komunistickou pouze jednou Marie Trojanová-Genyková a Josef Nepomucký. Tato odlišnost v aktivitě poslankyň a poslanců na jednu stranu ukazuje podstatně vyšší zájem strany národně socialistické o řešení situace hospodyň, na druhou stranu představuje jistá omezení pro analýzu diskursů ostatních politických stran o problematice hospodyňství ze zvoleného materiálu.

Dalším významným faktem je, že ČSNS byla personálně propojena nejen s RČŽ a NFŽ, ale také s ÚČH. Důležité bylo propojení strany s ÚČH osobou předsedkyně ústředí Růženy Pelantové. ÚČH a jeho postoje a doporučení byly prosazovány na půdě Národního shromáždění národními socialistkami, které požadovaly, aby na ně byl brán politický zřetel a aby byly ženy hospodyně prostřednictvím delegátek z ÚČH hojně zastoupeny ve státních institucích. Proto také můžeme považovat názory ÚČH za relevantní a vlivné alespoň pro stranu národně socialistickou, jejíž názorové linky a programové požadavky, jak ukáže následující kapitola, se do značné míry prolínaly s názory a požadavky ÚČH.

Ekonomické uznání: Zaslouží si hospodyně přídavkový lístek?

„Manželka je dnes nejlacinější pracovní silou na světě, ať už jde o její pomoc v obchodě, živnosti, podniku, zemědělství, písařně. Za práci se jí nic neplatí, pojištěna proti nemoci či stáří není a nakonec ji úřady ošidily i v potravinových dodávkách.“ (poslankyně Zeminová 10. července 1946)

Přestože se po válce očekávalo, že bude v Československu přidělový systém zrušen co nejdříve, zůstal zachován (Štěpek 2010) až do roku 1953, přičemž v kompetenci jej měl ministr výživy (Štěpková 2011). V roce 1946 Ministerstvo ochrany práce a sociální péče vypracovalo návrh mobilizace pracovních sil, schválený po delších debatách v květnu 1947. Ten prostřednictvím nejrůznějších kvót navazoval na řízené hospodářství známé z války, a tak stejně jako ve válečné době i v letech po válce bylo podmínkou pro vydání potravinových lístků splnění pracovní povinnosti (Jechová 2008).

Už v roce 1946 informovala *Naše domácnost*, že si z iniciativy ÚČH zástupkyně žen – NFŽ, RČŽ a ÚČH – vyžádaly schůzku s ministrem výživy, kde požadovaly vysvětlení, proč je ženám pracujícím v domácnosti, ženám zastávajícím tak těžkou fyzickou námahu odepřen přídatkový lístek. Pokud totiž byla žena zaměstnána v domácnosti za mzdu, přídatkový lístek jí byl přiznán, pokud však pracovala v rodinném poměru, lístek jí byl odepřen. Organizace se proto silně ohrazovaly vůči úřednímu výnosu, kterým je slovy Boženy Krchové (1946e) „řádně pracující občan republiky odsouzen k podvýživě“. Konkrétně šlo o debatu o přídatkových lístcích P3, které byly na chleba, maso a tuky. Ten byl určen všem, kteří byli zaměstnaní, živnostníkům, studentům, umělcům a pouze některým ženám v domácnosti – těm, jež se staraly o malé děti a současně neměly služebné. Jedním z cílů tohoto systému byla snaha přimět obyvatele k nastupu do zaměstnání (Štěpek 2006), což pro ženy v domácnosti znamenalo si k neplacené práci v soukromé sféře přibrat ještě placené zaměstnání ve veřejné sféře.

Dlouhodobé stížnosti jak ze strany národněsocialistických poslankyň v čele s Jaromírou Žáčkovou-Batkovou (toho času předsedkyně Zásobovacího výboru), tak samotných hospodyň vedly k tomu, že měl ministr výživy Václav Majer podle interpelace z iniciativy národněsocialistických poslankyň Zeminové, Šmejcové a Uhlířové závazně slíbit nápravu této situace a od září 1946 měly být přídatkové potravinové lístky, tentokrát P 3/I, vydávány všem matkám a ženám v domácnostech. Protože však v období nepřítomnosti ministra výživy, ministra zemědělství a předsedkyně Zásobovacího výboru bylo Komisí pro mobilizaci pracovních sil změněno toto usnesení vlády a lístky P 3/I neměly dostávat ženy do 60 let, pokud neměly alespoň jedno dítě ve věku do 15 let, podaly v září 1946 poslankyň Zeminová, Šmejcová, Uhlířová⁶ „naléhavou interpelaci ministru výživy ve věci nedodržení usnesení ministerstva výživy a vlády o přiznání potravinového lístku P 3/I všem ženám hospodyním a matkám“.⁷

Tato interpelace zdůrazňuje nespravedlnost odepření přídatkových lístků a ženám by podle ní měly být vydávány lístky stejně jako ostatním pracujícím. Argumentováno bylo zejména činností žen během válečných let, jejich statečností, obětavostí a poctivou prací v domácnostech, kterou zdůrazňovaly nejen ženské organizace, ale i muži váleční hrdinové. Důležité zde je podtržení hospodyň jako občanek produktivně pracujících pro stát v soukromé sféře, v rámci své vlastní domácnosti, obdobně jako tuto činnost hospodyň vyzdvihovalo ÚČH v *Naší domácnosti*. Na základě této interpelace předložil ministr výživy návrh následně schválený vládou, podle kterého na daný přídatkový lístek měly nárok všechny ženy v domácnosti bez pomocnice. Pokud se však jednalo o početnější rodinu, jejíž rodinný příslušník byl nemocný, měly na tento přídatkový lístek nárok i hospodyně s pomocnicí v domácnosti.⁸

Debata nad přídatkovými lístky poukazuje na snahu ženského hnutí a národněsocialistických poslankyň a poslanců,

ale také některých lidovců, kteří se k interpelaci připojili, o ekonomické uznání práce hospodyně a matky v domácnosti. K této snaze vedly existenční důvody a podmínky poválečného přidělového hospodářství, neboť ženy pracující ve vlastní domácnosti nebyly zásobovány potravinami stejně jako pracovníci ve veřejné sféře. V dané interpelaci je poukazováno na důležitost práce v soukromé sféře, kterou by měl stát ocenit stejně jako jakoukoliv jinou práci vykonávanou ve veřejném sektoru.

Uznání náročnosti a odbornosti práce ženy v domácnosti

Vítáme vřele slib vlády, že bude usnadňovati práci žen v domácnosti technickými vymoženostmi. Vždyť celý svět byl ztechnisován, jen naše matky a hospodyně otročí většinu života kolem plotny, necek či roztrhaných punčoch a prádla od dob Rettigové stále stejně (...). V bytech dosud převládají dřevěné podlahy, linolea není, a tak pracující žena aby věčně klečela s rýžákem na podlaze.“ (poslankyň Zeminová 10. července 1946)

Navzdory různým politickým postojům očekávalo ženské hnutí, že stát ulehčí matkám a hospodyním péči o děti i domácnost (Uhrová 2005.) Podle ministra průmyslu za sociální demokracii Bohumila Laušmana (1946) měla být všechna města i vesnice díky znárodnění strojírenského a energetického průmyslu zásobena levným elektrickým proudem i plynem, aby tak mohly hospodyně bez větších problémů používat výhody moderní elektrické kuchyně, elektrických kamen, plynového sporáku, ledniček, žehliček, koupelny i prádelny. Protože však pro ulehčení domácí práce žen na venkově (o nichž sami političtí i hospodářští činitelé tvrdili, že na jejich práci závisí úspěch dvouletého plánu, a to vzhledem k nedostatku pracovních sil v zemědělství) nebylo mnoho uděláno, podali v červenci 1947 národněsocialistické poslankyň Žáčková-Batková, Zeminová, Šmejcová, Horáková, Uhlířová, Kleinerová a jejich druhé⁹ interpelaci ministru průmyslu „ve věci zvětšení výroby technických pomůcek k vedení domácnosti a k ulehčení práce žen hospodyní na venkově“.¹⁰ Přestože v tuto dobu začínaly být na vesnicích zřizovány družstevní prádelny a správkárny prádla, nesetkávaly se podle poslankyň s takovým úspěchem, jaký byl očekáván, a hospodyně žádaly, aby se co nejrychleji začaly vyrábět lehčí typy praček, které budou za dostupnou cenu. V dané interpelaci žádaly, aby ministr průmyslu uložil železářské výrobě produkci elektrických praček, robotů a aby věnoval pozornost nutnosti ledniček, robotů a dalších pomůcek.

Jen o týden později přišla další interpelace ze strany stejných poslankyň¹¹, a to „ve věci respektování návrhů a dobrozdání Ústředí čs. hospodyní při výrobě kuchyňského náčiní a technických pomůcek, nutných k ulehčení práce ženy-hospodyně v domácnosti“.¹² Tato interpelace byla vedena požadavkem hospodyň, aby byl trh zásobován zbožím, které je pře-

dem vyzkoušeno. Byl zdůrazňován odborný a zodpovědný přístup k výrobě náčiní do domácnosti, přičemž klíčovou úlohu zde mělo sehrávat ÚČH. To mělo průmyslové produkty zkoušet a poté určovat, které zboží je vhodné vyrábět, a udělit jim proto svoji značku. Poslankyně lobbovaly za to, aby ÚČH získalo ve znárodněném státním průmyslu politickou legitimitu a vliv testováním výrobků, udílením své značky a ovlivňováním výroby. Měla tak být současně uznána nutná odbornost a kvalifikace hospodyně při volbě správných produktů.

S důrazem na nutnou kvalifikaci a odborné vyškolení hospodyně se v poválečných politických debatách setkáváme častěji. To dokládá i projev poslankyně Žáčkové-Batkové (20. prosince 1946), podle níž hospodyně výborně pracují právě díky učitelkám domácích nauk, které je k tomu řádně připravily. Odbornost a kvalifikace byly zdůrazňovány také v souvislosti s hospodářskou situací státu. Je to právě hospodyně, která hospodáří s domácím rozpočtem, stará se o výživu rodiny, nákup surovin a její hospodářský význam je proto nedocenitelný. V tuto dobu také Společnost pro racionální výživu společně s ministerstvem výživy, zdravotnictví a školství zahájily kurzy správné výživy, v nichž se učitelky a hospodyně seznamovaly s výživovou hodnotou potravin, jejich vhodným uskladněním a sestavováním jídelníčku. Výživa národa, na kterou byl v poválečných letech kladen velký důraz, byla v rukou hospodyň, které bylo podle Žáčkové-Batkové nutno správně vyškolenit. Ve svém dalším projevu zdůraznila potřebu vzdělávat hospodyně, aby si v době problematického zásobování byly schopny poradit s úsporným vařením (Žáčková-Batková 17. září 1947).

Obdobné argumenty na podporu uznání práce hospodyně zaznívaly i při projednávání zřízení Československého ústavu práce, respektive obnovení Ústavu lidské práce v reorganizované podobě, jehož výzkumným předmětem měla být práce a její výsledky. Vědecké metody se měly stát základem organizace práce, výrobních prostředků a postupů. Ústav se proto měl zabývat činnostmi ve správě, výrobě i distribuci, uskutečňovat nejrůznější studie, věnovat se otázkám plánování a přípravy, úprav pracovišť, hygienických opatření a podobně. Jaromíra Žáčková-Batková ve svém proslovu zdůraznila, že by se působnost zákona měla vztahovat také na pracoviště hospodyň, tzn. na domácnost, která představuje nejdůležitější spotřební i distribuční orgán statků jak v Československu vyrobených, tak i dovážených. Z toho důvodu se za ČSNS pozastavovala nad tím, že nebylo v představenstvu ústavu nabídnuto zastoupení delegátkám žen hospodyň, a to z řad ÚČH, ale také ženám pracujícím ve veřejné sféře. Ve své řeči informovala o tom, že ženy za ČSNS uspořádaly v červnu roku 1947 za přítomnosti 5 000 delegátek této strany manifestační sjezd, kde se shodly na požadavku „aby práce ženy-hospodyně byla plně ceněna a postavena na roveň výkonu všech příslušníků pracujících vrstev národa“ (Žáčková-Batková 24. června 1947). Dále požadovaly, aby se ústav práce zabýval výzkumem „mravního, hospodářského i sociálního významu prá-

ce“ žen hospodyň, ale také žen výdělečně činných. Tím mělo být zákonem uznáno povolání žen hospodyň a žena hospodyně měla být považována za „pracujícího člověka“.

V říjnu 1947 (ve stejný měsíc, kdy byly podány ony interpelace), tedy dva roky po znárodnění průmyslu, byly v Národním shromáždění zhodnoceny výsledky zestátnění. Vystupovala při tom poslankyně za stranu lidovou Marie Trojanová, která zdůraznila přínos, který měl mít znárodněný průmysl pro ženy. Měl přinést zejména kvalitní a levné výrobky, zmechanizovat pracoviště ženy v domácnosti a ženy zemědělské. Proto poslankyně vytykala ministru průmyslu, že se o této potřebné racionalizaci, mechanizaci a elektrizaci domácností ve svém shrnujícím projevu vůbec nezmínil. Ceny spotřebičů byly tehdy stále pro většinu obyvatel nedostupné a čekací lhůty trvaly kolem dvou let. V této rozpravě vystoupila i komunistická poslankyně Marie Trojanová-Genyková (30. října 1947), která se věnovala spíše stručně otázce zmechanizování domácnosti. Jako příklad uvedla význam zřízení prádelen, které by mohly ženám, zejména zemědělským ušetřit velké množství hodin práce, aby se tak mohly zapojit „mnohem účinněji: v produktivní práci“, zejména v oblastech, kde chybí pracovní síly. Zatímco lidovecká poslankyně kladla důraz na ulehčení práce ženy v domácnosti a také na zlepšení hygienických podmínek pomocí státem vyrobených kvalitních a levných pomůcek, komunistická poslankyně se zabývala otázkou mechanizace domácností ve vztahu k uvolnění pracovní síly ženy pro práci ve veřejné sféře, kterou považovala za důležitější a především za práci produktivní.

Obdobné snahy o mechanizaci a racionalizaci práce v domácnosti nebyly v českých zemích novinkou. Objevovaly se od poloviny 19. století, kdy například Vojta Náprstek předváděl ženám nejrůznější technické vymoženosti do domácnosti (Jechová 2012). V roce 1905 přednášel T. G. Masaryk o zespolečňování domácích prací prostřednictvím kolektivního bydlení, v němž viděl potenciál pro ekonomickou a sociální emancipaci ženy, které mohlo zprůměrnění práce v domácnosti přinést možnost realizovat se ve veřejné sféře (Guzik 2012, 2014). V kontextu znárodněného průmyslu v Československu však ona mechanizace a racionalizace domácnosti, výroba náčiní a pomůcek, nabývá zcela nového významu. Pokud je průmysl znárodněn státem, převede na sebe nutně stát tuto odpovědnost za výrobu, a tedy racionalizaci domácností, zejména v situaci, kdy bude požadovat, aby se ženy vzdaly svého povolání hospodyně v soukromé sféře a nastoupily do placených zaměstnání ve sféře veřejné. Jedním z možných řešení nedostatečné výroby mělo být zkolektivizování domácích prací a jejich převedení do veřejných podniků. Tato myšlenka byla nakonec realizována založením družstva Osvobozená domácnost, které mělo prostřednictvím kvalifikace domácích prací a jejich kolektivizací osvobodit ženy od druhé směny. Prostřednictvím kvalifikace a postavení práce v domácnosti na roveň ostatním zaměstnáním měly být získány pracovnice do veřejných družstev Osvobozená domácnost, která měla zajis-

tovat praní, žehlení, ale také úklid domácností (Láníková, Souralová 2015).

Závěr

Poválečná doba přinesla zásadní změnu v postavení žen, zejména žen hospodyň. Přídělové hospodářství, špatná zásobovací situace, nedostatečná mechanizace domácností, málo pomocnic do domácnosti – to všechno komplikovalo hospodyním práci. Navíc obnova Československa zničeného válkou vyžadovala pracovní mobilizaci, do které sice nebyly zahrnuty všechny ženy, avšak zvyšující se ceny nakonec většinu žen k nástupu do placených zaměstnání přinutily kvůli potřebě materiálního zabezpečení rodiny (Jančík, Kubů 2010). Současně však poválečná situace představovala období plné změn a očekávání sociálních reforem. Toto tranzitní období vytvářelo příležitosti pro ženské aktivistky a současně političky a politiky vnášet do politického diskursu různá témata, a navazovat tak na úsilí, jež začali již v meziválečném období. Na politickém fóru se tak objevovala témata, která byla v předválečném období obvykle vnímána jako záležitost „soukromé sféry“. V situaci mobilizace pracovních sil se nabízel vyjednávání o statusu domácích prací a hospodyň, uznání jejich práce státem za plnohodnotné povolání a současně přenesení odpovědnosti za vyřešení dvojího břemene žen pracujících ve veřejné sféře na stát, včetně povinnosti zajistit dostatečné množství kvalitního a cenově dostupného zboží a služeb ze strany státem řízeného hospodářství a znárodněného průmyslu.

Naše analýza představila systematickou snahu ÚČH a také poslankyň a poslanců za ČSNS o uznání práce žen hospodyň a také o to, aby – slovy předsedy Zenkla (14. listopadu 1945) – „byly postaveny na roveň ostatním kategoriím pracujících občanstva“. Na průsečíku diskursů ÚČH a ČSNS se rýsuje snaha o 1. symbolické uznání povolání ženy hospodyně jako jakékoliv jiné práce, 2. uznání hospodyně jako pracujících občanek, bez jejichž usilovné práce v soukromé sféře domácnosti se nemůže obnovující se stát (stejně jako ve válečných letech) obejít, 3. ekonomické uznání práce hospodyň pro stát prostřednictvím přiznání přídatkových lístků, 4. uznání hospodyňství jako kvalifikovaného, odborného povolání, práce, pro kterou by měl stát zajišťovat odborné vzdělání, jež umožní odpovědnou práci hospodyň v jeho službách, 5. uznání pracovního vytížení a namáhavosti práce hospodyně, která by měla být usnadňována pomocí mechanizace státním průmyslem, a nakonec 6. uznání práva ženy zvolit si, zda se bude podílet na chodu státu prostřednictvím neplacené práce v soukromé sféře nebo bude tuto činnost slaďovat s placenou prací ve sféře veřejné. U ÚČH a ČSNS můžeme tedy sledovat společnou programovou linii a mezi jejich postoje klást rovnítko. Současně jak v případě ústředí hospodyň, tak u národních socialistů můžeme spatřovat určitou tenzi v otázce esencializace ženství. Ani ústředí, ani národní socialisté nechtěli uzavírat ženu do soukromé sféry domova, současně však viděli v mateřství a pečovatelství neoddělitelnou sou-

část jejího života. Proto také ČSNS při projednávání zákona o opatřeních k provedení národní mobilizace pracovních sil (stejně jako ÚČH prostřednictvím svého periodika) trvala na tom, aby nástup žen a matek do placených zaměstnání byl dobrovolný. Role ženy jako matky byla národními socialisty stejně jako ústředím hospodyň zdůrazňována jako přirozená. Současně však obě skupiny žádaly dostatečnou kvalifikaci a vzdělání pro hospodyně a matky, aby mohly své povolání vykonávat odborně. Fráňa Zeminová (10. července 1946) rovněž požadovala, aby ženy získávaly pracovní příležitosti ve veřejné sféře a tím aby bylo umožněno dobré „uplatnění ženského nadání, vkusu a schopnosti“.

Přestože se naše analýza politického diskursu zaměřovala především na stranu národně socialistickou, její aktivity byly spojeny také s delegáty a delegátkami strany lidové. Především se jednalo o interpelaci ve věci přiznání přídatkových lístků ženám hospodyním, ke které se k 45 podepsaným národním socialistům připojilo i šest lidovců. Přesto však byl přístup lidovců odlišný a jejich zapojení v debatě o hospodyňství o mnoho menší. Zatímco pro národní socialisty bylo zásadní jak uznání práce ženy hospodyně, tak možnost jejího nástupu do funkcí ve veřejné sféře, zůstávala strana lidová konzervativnější a zdrženlivější v otázce nástupu žen do placených zaměstnání, což bylo pravděpodobně motivem k podpoře ekonomického uznání práce v domácnosti přídatkovými lístky. Pokud by totiž práce hospodyně byla uznána a dostatečně oceněna, snížila by se tak materiální potřeba pro její nástup do placeného zaměstnání.

Významnější rozpor se projevil v náhledu na práci žen hospodyň mezi národními socialisty a komunisty (kteří se ovšem debaty o hospodyňství v plénu NS účastnili jen sporadicky). Národní socialistky léta usilovaly o to, aby byla práce ženy v domácnosti uznána jako práce hodnotná a zejména práce *produktivní*. Oproti tomu pro komunisty byla klíčová mechanizace domácností, která měla ženám umožnit nástup do veřejné sféry. Důležitá byla pro ČSNS také otázka zastoupení hospodyň ve státních institucích.

I přes všeobecnou tendenci odkládat požadavky žen na pozdější dobu, většinou pod výmluvou řešení významnějších problémů (Bahenská, Heczková, Musilová 2010), můžeme ve dvou letech následujících po válce sledovat vytrvalou snahu ženského hnutí, personálně a názorově se prolínajícího se stranou národně socialistickou, navazovat na svoji předválečnou činnost. Toto systematické úsilí o politizování tématu hospodyňství, o zvyšování jeho významu, uznání práce v domácnosti, důležitosti hospodyně, zastoupení hlasu žen hospodyň ve vysoké politice, ale také svobody volby pro ženy v situaci mobilizace pracovních sil, představuje významnou součást politických debat tranzitních poválečných let.

Literatura

Allen, A. T. 2005. *Feminism and Motherhood in Western Europe, 1890–1970: The Maternal Dilemma*. New York: Palgrave Macmillan.

- Bahenská, M., Hečková, L., Musilová, D. (eds.). 2010. *Ženy na stráž! České feministické myšlení 19. a 20. století*. Praha: Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky.
- Feinberg, M. 2006a. *Elusive Equality: Gender, Citizenship, and the Limits of Democracy in Czechoslovakia, 1918–1950*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Feinberg, M. 2006b. „Dumplings and Domesticity: Women, Collaboration, and Resistance in the Protectorate of Bohemia and Moravia.“ Pp. 95–110 in Wingfield, N. M., Bucur, M. (eds.). *Gender and War in Twentieth-Century Eastern Europe*. Bloomington: Indiana University Press.
- Fousková, M. 2009. *Mateřství jako politikum? Prvorepublikové ženské hnutí v napětí mezi „soukromým“ a „veřejným“*. Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova.
- Guzik, H. K. 2009. *Architektura a feminismus v Československu 1. poloviny 20. století*. Disertační práce. Praha: Univerzita Karlova.
- Guzik, H. 2012. „K prehistorii českých kolektivních domů.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 13, č. 1: 42–51.
- Guzik, H. 2014. *Čtyři cesty ke koldomu: kolektivní bydlení – utopie české architektury 1900–1989*. Praha: Zlatý řez.
- Havelková, B. 2015. „Tři stadia genderu v socialistickém právu.“ Pp. 45–81 in Havelková, H., Oates-Indruchová, L. (eds.). *Vyvláštěný hlas: Proměny genderové kultury české společnosti 1948–1989*. Praha: SLON.
- Jančík, D., Kubů, E. 2010. „Hospodářská obnova Československa po druhé světové válce (Cesta průmyslového státu od tržní k plánové ekonomice).“ Pp. 375–391 in Němeček, J., Šedivý, I., Kocian, J., Tůma, O. (eds.). *Československo a krize demokracie ve střední Evropě ve 30. a 40. letech XX. století. Hledání východisek*. Praha: Historický ústav AVČR.
- Jechová, K. 2008. „Cesta k emancipaci. Postavení ženy v české společnosti 20. století. Pokus o vymezení problému.“ Pp. 69–129 in Tůma, O., Vilímek, T. (eds.). *Pět studií k dějinám české společnosti po roce 1945*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Jechová, K. 2012. „Osvobozování domácnosti.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 13, č. 1: 52–61.
- Kocian, J. 2005a. „Politický systém v letech 1945–1948.“ Pp. 1125–1130 in Malíř, J., Marek, P. (eds.). *Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1938–2004*. Brno: Doplněk.
- Kocian, J. 2005b. „Československá strana národně socialistická.“ Pp. 1143–1163 in Malíř, J., Marek, P. (eds.). *Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1938–2004*. Brno: Doplněk.
- Kučera, R. 2013. *Život na příděl: válečná každodennost a politiky dělnické třídy v českých zemích 1914–1918*. Praha: Lidové noviny.
- Láníková, M., Souralová, A. 2015. „Domácí práce a druhá směna v režii československých ženských organizací v letech 1945–1948.“ *Český lid: Etnologický časopis*, roč. 102, č. 3: 281–306.
- Musilová, D. 2005. „Ženské hnutí 1945–1948: naděje a zklamání.“ Pp. 339–345 in Kokošková, Z., Kocián, J., Kokoška, S. (eds.). *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody. Sborník z konference k 60. výročí konce druhé světové války*. Praha: Národní archiv.
- Musilová, D. 2009. „Činnost poslankyně Jaromíry Batkové-Žáčkové v Národním shromáždění Československé republiky.“ Pp. 161–172 in *Sborník prací Filozofické fakulty Ostravské univerzity. Historie/Historica* č. 16. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity.
- Musilová, D. 2010. „Život pro politiku. Františka Zemínová.“ Pp. 92–112 in Vošahlíková, P., Martínek, J. (eds.). *Cesty k samostatnosti: portréty žen v éře modernizace*. Praha: Historický ústav AV ČR.
- Nečasová, D. 2011. *Buduj vlast – posílíš mír!: ženské hnutí v českých zemích 1945–1955*. Brno: Matice moravská.
- Štěpková, B. 2011. *Přídělové systémy a jejich právní aspekty na československém území v letech 1939–1953*. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita.
- Štěpek, J. 2006. „Počátky československého přídělového systému v roce 1945: návaznost na systém protektorátní a říšský.“ *Numizmatika*, č. 21: 329–344.
- Štěpek, J. 2010. „Přídělové systémy na československém území v letech 1939–1953.“ *Archivní časopis*, č. 4: 361–385.
- Uhrová, E. 2005. „Národní fronta žen a Rada československých žen – dva proudy ženského hnutí v českých zemích a jejich zájem o sociální a právní postavení žen. Květen 1945 až únor 1948.“ Pp. 88–112 in Kárník, Z., Kopeček, M. (eds.). *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu, sv. IV*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Dokořán.

Dobové prameny

- Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna:*
- Interpelace poslanců Žáčkové-Batkové, Zeminové, Šmejcové, dr. Horákové, Uhlířové, Kleinerové a druhů ministru průmyslu ve věci zvětšení výroby technických pomůcek k vedení domácnosti a k ulehčení práce žen hospodyní na venkově. 2. července 1947. [cit. 2. 8. 2016]. Dostupné z: http://www.psp.cz/eknih/1946uns/tisky/t0731_00.htm.
- Interpelace poslanců Žáčkové-Batkové, Zeminové, Šmejcové, Uhlířové, dr. Horákové, Kleinerové a druhů na ministra průmyslu ve věci respektování návrhů a dobrozdání Ústředí čs. hospodyní při výrobě kuchyňského náčiní a technických pomůcek, nutných k ulehčení práce ženy-hospodyně v domácnosti. 9. července 1947. [cit. 2. 8. 2016]. Dostupné z: http://www.psp.cz/eknih/1946uns/tisky/t0752_00.htm.
- Naléhavá interpelace poslankyně F. Zeminové, M. Šmejcové a J. Uhlířové, ministru výživy ve věci nedodržení usnesení ministerstva výživy a vlády o přiznání potravinového lístku P 3/I všem ženám hospodyním a matkám. 18. září 1946. [cit. 2. 8. 2016]. Dostupné z: http://www.psp.cz/eknih/1946uns/tisky/t0092_00.htm.
- Odpověď ministra výživy na naléhavou interpelaci poslankyně Zeminové, Šmejcové, Uhlířové a druhů ve věci nedodržení usnesení ministerstva výživy a vlády o přiznání

- ní potravinového lístku P 3/I všem ženám, hospodyním a matkám. 26. září 1946. [cit. 2. 8. 2016]. Dostupné z: http://www.psp.cz/eknih/1946uns/tisky/t0133_00.htm.
- Trojanová-Genyková, M. 30. října 1947. Stenoprotokoly. 81. schůze. [cit. 2. 8. 2016]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/081schuz/s081016.htm>.
- Zeminová, F. 10. července 1946. Ústavodárné NS RČS 1946–1948. Stenoprotokoly. 5. schůze. [cit. 2. 8. 2016]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/005schuz/s005013.htm>.
- Zenkl, P. 14. listopadu 1945. Prozatímní NS RČS 1945–1946. Stenoprotokoly. 7. schůze. [cit. 2. 8. 2016]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1945pns/stenprot/007schuz/s007006.htm>.
- Žáčková Batková, J. 15. května 1946. Prozatímní NS RČS 1945–1946. Stenoprotokoly. 52. schůze. [cit. 2. 8. 2016]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1945pns/stenprot/052schuz/s052004.htm>.
- Žáčková-Batková, J. 20. prosince 1946. Ústavodárné NS RČS 1946–1948. Stenoprotokoly. 32. schůze. [cit. 2. 8. 2016]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/032schuz/s032004.htm>.
- Žáčková-Batková, J. 24. června 1947. Ústavodárné NS RČS 1946–1948. Stenoprotokoly. 59. schůze. [cit. 2. 8. 2016]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/059schuz/s059002.htm>.
- Žáčková-Batková, J. 17. září 1947. Ústavodárné NS RČS 1946–1948. Stenoprotokoly. 71. schůze. [cit. 2. 8. 2016]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/071schuz/s071001.htm>.
- Československá žena: obrázkový týdeník Národní fronty žen 1946–1947:
 „Osvobozená domácnost.“ 1947. *Československá žena: obrázkový týdeník Národní fronty žen*, roč. 3, č. 8: 7.
- Laušman, B. 1946. „O racionalizaci domácnosti.“ 1946. *Československá žena: obrázkový týdeník Národní fronty žen*, roč. 2, č. 20: 3.
- Naše domácnost: časopis ústředí československých hospodyň 1945–1946:*
 „Domácnost a výdělečná činnost.“ 1946. *Naše domácnost*, roč. 1, č. 9: 114.
 „Hospodyně!“ 1946. *Naše domácnost*, roč. 1, č. 5: 62.
 „Jak je to s časem hospodyně?“ 1946. *Naše domácnost*, roč. 1, č. 21: 250.
 „Ocenění práce hospodyně.“ 1946. *Naše domácnost*, roč. 1, č. 22: 262.
 „Práce hospodyně je vidět – když není udělána.“ 1946. *Naše domácnost*, roč. 1, č. 4: 61.
 „Valná hromada Ústředí čs. hospodyň.“ 1946. *Naše domácnost*, roč. 1, č. 10: 131.
 „Z naší činnosti.“ 1946. *Naše domácnost*, roč. 1, č. 4: 56.
- Břízová, J. 1946a. „Výchova budoucích francouzských hospodyň.“ 1946. *Naše domácnost*, roč. 1, č. 11: 147.
- Břízová, J. 1946b. „Hospodyně pomáhá a buduje.“ 1946. *Naše domácnost*, roč. 1, č. 19: 303.
- Buzková, P. 1946. „Rozšíření ženských práv a povinností.“ 1946. *Naše domácnost*, roč. 1, č. 15: 223.
- Hokešová, M. 1946. „Iniciativa hospodyně.“ 1946. *Naše domácnost*, roč. 1, č. 4: 48.
- Krchová, B. 1946a. „Hospodyně – žádné hospodyňky.“ 1946. *Naše domácnost*, roč. 1, č. 3: 30.
- Krchová, B. 1946b. „Hospodyně a dnešek.“ 1946. *Naše domácnost*, roč. 1, č. 4: 45–46.
- Krchová, B. 1946c. „Výdělečná činnost vdané ženy.“ 1946. *Naše domácnost*, roč. 1, č. 19: 306–307.
- Krchová, B. 1946d. „Hospodyňství je nejrozšířenější ženské povolání.“ 1946. *Naše domácnost*, roč. 1, č. 20: 322.
- Krchová, B. 1946e. „Mají hospodyně právo na lístek pro pracující?“ 1946. *Naše domácnost*, roč. 1, č. 20: 326.
- M. St. 1946. „Špičkový výkon našich hospodyň.“ 1946. *Naše domácnost*, roč. 1, č. 10: 128.

Poznámky

1 Text vznikl díky podpoře projektu specifického výzkumu realizovaného Ústavem populačních studií (MUNI/A/1369/2014). Děkujeme anonymním recenzentům/recenzentkám a editorkám za podnětné komentáře a připomínky.

2 V sekci Z naší činnosti (Jaké kursy chystáme) byl např. inzerován „Speciální kurs 14denní pro venkovské dívky“, který se zaměřoval právě na členky a čtenářky z venkova. Různým skupinám členek a čtenářek byly nabízeny rozličné kurzy podle zájmu (*Naše domácnost*, roč. 1, č. 4: 56).

3 Malá, Anna, Křenová, Anna. 1921. „Program, organizace a taktika komunistických žen.“ (in Bahenská, Heczková, Musilová 2010: 238–240).

4 Malá, Anna. „Kus nového života.“ *Komunistka* 1926, č. 14 (in Bahenská, Heczková, Musilová 2010: 259–261).

5 Karpíšková, Betty. Kolem 1927. „Žena a socialism.“ (in Bahenská, Heczková, Musilová 2010: 262–265).

6 Dále podepsalo 42 poslanců a poslankyň za národní socialisty a šest za stranu lidovou.

7 Naléhavá interpelace poslankyň F. Zeminové, M. Šmejcové a J. Uhlířové, ministru výživy ve věci nedodržení usnesení ministerstva výživy a vlády o přiznání potravinového lístku P 3/I všem ženám hospodyním a matkám. 18. září 1946. [cit. 2. 8. 2016]. Dostupné z: http://www.psp.cz/eknih/1946uns/tisky/t0092_00.htm.

8 Odpověď ministra výživy na naléhavou interpelaci poslankyň Zeminové, Šmejcové, Uhlířové a druhů ve věci nedodržení usnesení ministerstva výživy a vlády o přiznání potravinového lístku P 3/I všem ženám, hospodyním a matkám. 26. září 1946. [cit. 2. 8. 2016]. Dostupné z: http://www.psp.cz/eknih/1946uns/tisky/t0133_00.htm.

9 Podepsalo dalších 15 národních socialistů.

10 Interpelace poslanců Žáčkové-Batkové, Zeminové, Šmejcové, dr. Horákové, Uhlířové, Kleinerové a druhů ministru průmyslu ve věci zvětšení výroby technických pomů-

cek k vedení domácnosti a k ulehčení práce žen hospodyní na venkově. 2. července 1947. [cit. 2. 8. 2016]. Dostupné z: http://www.psp.cz/eknih/1946uns/tisky/t0731_00.htm.

11 Podepsalo dalších 17 národních socialistů.

12 Interpelace poslanců Žáčkové-Batkové, Zeminové, Šmejcové, Uhlířové, dr. Horákové, Kleinerové a druhů na ministra průmyslu ve věci respektování návrhů a dobrozdání Ústředí čs. hospodyní při výrobě kuchyňského náčiní a technických pomůcek, nutných k ulehčení práce ženy-hospodyně v domácnosti. 9. července 1947. [cit. 2. 8. 2016]. Dostupné z: http://www.psp.cz/eknih/1946uns/tisky/t0752_00.htm.

© Marie Láníková, Adéla Suralová, 2016

© Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 2016

Bc. Marie Láníková je studentkou sociologie na Fakultě sociálních studií v Brně. Korespondenci zasílejte na adresu: lanikova@mail.muni.cz.

Mgr. et Mgr. Adéla Suralová, Ph.D., působí na katedře sociologie a v Ústavu populačních studií, Fakulty sociálních studií na Masarykově univerzitě v Brně. Korespondenci zasílejte na adresu: asouralo@fss.muni.cz.

„AKO ODVRÁVAŤ NOVEMBRU 1989. SKÚMANIE NARATÍVOV HISTORICKÝCH UDALOSTÍ Z RODOVÉHO HĽADISKA“ / ZUZANA MAĎAROVÁ

Talking Back to November 1989: Analysing Historical Narratives from the Gender Perspective

Abstract: Every autumn, monolithic narratives of November 1989 emerge in the media in Slovakia. On the one hand, these narratives tend to reproduce the image of the revolution as a man-made historical event; on the other hand, they raise questions about agency, the space of politics, and the way historical memory has been constructed. The article provides a dialogue between the media narratives of the Velvet Revolution and the narratives of 16 women who were interviewed in a study. The narrative analysis is embedded in research on the feminist social movement and the theory of everyday resistance. The article challenges the idea of the public square as the primary space of the revolution and the ‘tribunes’ as the main actors of November 1989. The title is a reference to Deborah Cohen and Lessie Jo Frazier’s study *Talking Back to ‘68. Gendered Narratives, Participatory Spaces, and Political Cultures* analysing narratives of 1968 in Mexico. Their research provides a broader context for an interpretation of the narratives of November 1989, revealing the similarities and specific features of the two different events.

Key words: November 1989, gendered narratives, resistance, exclusion

Maďarová, Zuzana. 2016. „Ako odvrávať Novembru 1989. Skúmanie naratívov historických udalostí z rodového hľadiska.“ *Gender, rovné príležitosti, výzkum*, Vol. 17, No. 2: 42–52, DOI: <http://dx.doi.org/10.13060/12130028.2016.17.2.281>

Kto už by odvrával...

Feministická teoretička a aktivistka bell hooks vo svojej knižke *Talking Back. Thinking Feminist, Thinking Black* (2015, pôvodne vyšlo 1989) opisuje, ako sa – ako čierne dievča vyrastajúce v USA – učila odvrávať. Podobne ako v tomto prostredí, aj v stredoeurópskom kontexte sa o odvrávaní uvažuje predovšetkým v súvislosti s jazykovým prejavom detí voči dospelým. *Krátky slovník slovenského jazyka* napríklad definuje pojem odvrávať ako „neúctivo, zlostne ap. slovne odporovať: o. rodičom“ (Kačala, Pisárčiková, Považaj 2003). hooks pripomína, že hoci sa implikuje rovnocenné postavenie detí a dospelých, v skutočnosti sú tieto dve strany v moci nerovnováhe a pripodobňuje to aktu prehovárania, hovorenia čiernych žien v spoločnosti USA. „Hovoríť pravdu pre nás nebolo len prejavom tvorivej sily; bol to akt odporu, politické gesto nabúrjavajúce politiku dominancie, ktorá by z nás spravila tých bez mena a bez hlasu. V tomto zmysle ide o čin odvahy, v tomto zmysle predstavuje hrozbu“ (hooks 2015: 27). Preto je pre hooks prechod od ticha k reči prechodom z pozície objektu do pozície subjektu.

Čo ale znamená odvrávať historickej udalosti a komu sa tým v skutočnosti odvráva? Autorky Deborah Cohen a Lessie J. Frazier (2015) „odvrávali“ roku 1968, keď v štúdiu *Talking Back to ‘68* usúvzťažnili dominantné naratívy sociálneho hnutia, prezentované mužmi považovanými za lídrov udalostí v Mexiku, s naratívmi tých istých udalostí, predstavovanými poväčšine neznámymi aktérkami. Do vzájomnej komunikácie tak vložili príbehy, ktoré majú moc spoluvytvárať verejný diskurz o roku 1968 (nielen) v Mexiku

a formovať predstavy aj o následných sociálnych hnutiach, aktérstve, politickej subjektivite, verejnom a súkromnom priestore, s naratívmi už zabudnutými alebo ešte nevyslovenými, s naratívmi, ktoré sú priebežne ovplyvňované historickým a politickým kánonom. Hoci Cohen a Frazier sa nevracajú k názvu štúdie, aby ju bližšie vysvetlili, svojím postupom odvrávajú zjednodušujúcim tendenciám prezentovať sociálne hnutie roku 1968 v Mexiku ako hnutie monolitické, vedené prevažne intelektuálne i duchovne vyspelými, autonómnymi mužmi. Autorky zároveň poskytujú priestor a možnosť odvrávať aj ženám, ktoré sa na hnutí podieľali, zostali však poväčšine bez hlasu, relevantnej miery aktérstva, bez povšimnutia. V rozhovoroch s autorkami štúdie sa účastníčky udalostí roku 1968 dostávajú z pozície objektu, o ktorom mali možnosť doteraz hovoriť len lídri hnutia, do pozície politických subjektiek. Aby sa tak stalo, berú už existujúci jazyk udalostí roku 1968 do úst, skúmajú, do akej miery im umožní opísať vlastné skúsenosti, narážajú na jeho bariéry a aj si ho privlastňujú, hľadajú alternatívne spôsoby vyjadrovania. Dôsledkom takéhoto hľadania je aj náraz na kánon, viac či menej zamýšľaný konflikt s tými, čo sa považujú za historických dejateľov, a efekt „odvrávania“, protirečenia. Napriek tomu Cohen a Frazier (2003, 2009, 2015) zdôrazňujú, že ich zámerom nie je príbehy účastníkov a účastníčok hnutia roku 1968 konfrontovať, ale skôr komplementovať, premýšľať o nich vo vzájomných súvislostiach a rozrôzňovať obrazy roku 1968, ako aj neskorších sociálnych hnutí, ktorých základná rodová štruktúra vo verejnom diskurze zostáva podobná. Práve výskum Cohen

a Frazier a ich spôsob práce s naratívami roku 1968 v Mexiku vytvára širší kontext pri interpretácii predkladanej štúdie, ktorá chce odvrátať udalostiam Novembra 1989 tak, ako ich poznáme z verejného diskurzu na Slovensku.¹ Východiskový bod oboch skúmaní má totiž porovnateľný charakter – maskulinizovaný diskurz zužujúci aktérstvo rôznych skupín obyvateľstva na vodcovstvo niekoľko jednotlivcov.

Historik James Krapfl (2009) tvrdí, že počet ľudí, ktorí majú možnosť verejne sa vyjadrovať k tomu, čo sa počas revolučných udalostí dialo, klesol v priebehu rokov na pár desiatok. Možno dodať, že na pár desiatok mužov, pričom vylučovanie žien je inherentným aspektom tohto procesu zužovania, ktorý sa začal už počas revolúcie. Ako prvá na to v roku 1992 upozornila švajčiarska spisovateľka slovenského pôvodu Irena Brežná.² „Z druhých bitevných polí, z revolučných tribún, z parlamentných siení vyhánajú zamatovaní revolucionári svojimi dorážanými laktami všetko ženské von. Konečne zasa sami medzi svojimi. Kázaním: žena, bola si zvedená na zlú cestu, spamätaj sa, ju posielajú naspäť k deťom, k opisovaniu svojich uznesení poškodujúcich záujmy žien, k vareniu kávy, k umývaniu dlážky, k bežiacemu pásu, k súťaži o najkrajšie prsia“ (Brežná 1993: 55). Brežná takto opísala situáciu žien na Slovensku a v Českej republike, pričom reflektovala rodový poriadok pred rokom 1989, samotný proces revolúcie a vylučovanie žien z verejného priestoru po Novembri 1989. Je pritom veľmi príznačné, že prvá osoba, ktorá začala písať o neprítomnosti žien na revolučných tribúnach, bola pozorovateľka zo západných krajín (pozri aj Cviková, Maďarová 2011; Maďarová 2011), veď dodnes sa účasti žien na zmene politického režimu v Československu venuje len malá pozornosť. Ich participácia zostáva do veľkej miery nepreskúmaná, miesto v revolučných hnutiach nejasné, spravidla ohraničené úlohami pomocníčok. Ako v roku 1993 zhodnotila Angela Repka: „Kde totiž na scéne konajú hrdinovia, tam už niet pre ženy miesto. Prinajlepšom sa ocitnú ako šikovné asistentky v predizbách moci“ (Repka 1993: 54).

Účasť žien na Nežnej revolúcii sa začala na Slovensku verejne pertraktovať najmä pri príležitosti jej 20. výročia, predovšetkým ako reakcia na silný mediálny diskurz o „mužoch Novembra“, ktorý predstavoval revolúciu ako mužmi tvorenú historickú udalosť.³ Spisovateľka Ingrid Hrubaničová (2009) napísala otvorený list adresovaný „potenciálnym ženám Novembra“, ktoré vyzvala, aby prehovorili o skúsenostiach z revolúcie. Feministická vzdelávacia a publikačná organizácia ASPEKT jej výzvu zverejnila na svojej webovej stránke a postupne publikovala 28 príbehov žien, ktoré sa podelili o svoje skúsenosti z Nežnej revolúcie.⁴ Práve táto výzva viedla k môjmu skúmaniu participácie žien na udalostiach Novembra 1989. Prvým krokom bola realizácia rozhovorov so šestnástimi ženami aktívnymi v Nežnej revolúcii a ich analýza, ktorá bola súčasťou diplomovej práce *Mechanisms of Invisibilization of Women in the Velvet Revolution* na Central European University (Maďarová 2010) v Budapešti. Keďže táto práca ponúkla len struč-

ný náhľad na mechanizmy zneviditeľňovania žien v Nežnej revolúcii, analýzu som rozšírila, upravila pre slovenský kontext a publikovala pod názvom *Ženy Novembra* (Maďarová 2011) v publikácii *Politiky a političky. Aspekty politickej subjektivity žien*. Výsledky analýzy priniesli množstvo podnetov pre ďalšie reflexie novembrových udalostí, vrátane potreby kontextualizácie s dominantnými naratívami hnutia, hlbšej teoretickej reflexie témy a rozpracovania konceptov. Kým predchádzajúce práce dávali skôr priestor aktérkam revolúcie a ich príbehom, predkladaná štúdia analyzuje konštruovanie Novembra 1989 v dvoch skupinách naratívov – vo výpovediach žien, ktoré zväčša nie sú súčasťou dominantného mediálneho a politického diskurzu revolúcie, a v médiách pri príležitosti výročia revolúcie v roku 2013. V tomto zmysle je táto štúdia ďalšou súčasťou kontinuálneho a postupne sa rozvíjajúceho skúmania historického a politického aktérstva.

Feministické prístupy k skúmaniu revolúcií a sociálnych hnutí

Feministický výskum považuje za dôležité to, čo je súčasťou výskumnej otázky, ako aj to, čo sa predmetom výskumu bežne nestáva (Tickner 2006: 23). Hrobové ticho o rodovej hierarchii, ktoré by sme v tomto kontexte mohli nazvať aj *rodovým tichom*, nie je len problémom Nežnej revolúcie. Ako konštatujú Rutvica Andrijasevic, Carrie Hamilton a Clare Hemmings (2014), vo všeobecnosti história revolúcií, ktorá nezohľadňuje rod, sexualitu a rasu, zostáva parciálna, poznačená tichom. Takéto ticho v sebe zahŕňa na jednej strane tých, čo vytvárali revolúciu a písali o nej v danom čase a priestore, ako aj tých, čo písali históriu uchovávaciu a reprodukovajúcu takéto vylúčenie.⁵ Vylúčovanie teda nie je výlučne minulým javom, ale reprodukuje sa aj v súčasnosti, napríklad rozhodovaním o tom, čo sa ne/považuje za revolúciu, revolučnú aktivitu alebo kto má možnosť o revolúcii verejne hovoriť a písať.

Keďže v produkcii poznania hrozí reprodukcia rodovej asymetrie (pozri napr. Harding 1987; Reinhartz 2002; Hawkesworth 2006; Nagl-Dočekal 2007) aj prostredníctvom ticha, feministický výskum si kladie za cieľ zviditeľniť to, čo bolo doteraz neviditeľné, priniesť okrajové témy do centra záujmu, predstaviť ako dôležité to, čo sa považovalo za triviálne, upriamiť pozornosť na ženy ako aktérky, chápať ich ako subjekty s vlastnými právami, a nie ako objekty mužského záujmu (Reinhartz 2002). Pre „prelomenie ticha“ (*breaking the silence*; Kronsell 2006) v rôznych oblastiach spoločnosti, histórie či politiky navrhujú a využívajú viaceré teoretické metódy rozhovorov (Grele 1998; Portelli 1998; Sangster 1998; Thomson 1998; Ackerly, Stern, True 2006; Kronsell 2006; Ackerly, True 2013). Rozhovory sú dôležitým zdrojom informácií, na základe ktorých možno dôkladne skúmať rodovo podmienené praktiky v inštitúciách alebo spôsoby vytvárania a vyjednávania rodových identít v určitom čase a priestore (Kronsell 2006). Interviewované osoby sa pritom nechápu len ako zdroj informácií, ale

ako subjektky – spoluúčastníčky výskumu, pričom veľký dôraz sa kladie na etický rozmer skúmania a mocenské vzťahy medzi interviewovanými a interviewujúcimi osobami. S cieľom adresnejšie sa zamerať na mocenskú dynamiku v analýze rozhovorov niektoré výskumy využívajú naratívnu analýzu ako nástroj, ktorý explicitne rozlišuje medzi naratívnu konštrukciou participantky výskumu a výskumníčky či výskumníka (Ackerly, True 2013: 148). Výhodou naratívnej analýzy je aj skutočnosť, že ju možno aplikovať aj na iné druhy dát než ústne výpovede. Rozhovory sa tak môžu kombinovať napríklad s oficiálnymi dokumentmi inštitúcií, zákonmi, zápismi z participatívneho výskumu alebo mediálnymi výstupmi (Ackerly, True 2013: 148).

Ticho v súvislosti s Novembrom 1989 sa týka mnohých tém vrátane účasti žien na revolúcii, mocenských vzťahov vo vnútri hnutia Verejnosť proti násiliu, ako aj ďalších hnutí, rodového poriadku v spoločnosti i špecificky vo vnútri týchto hnutí. Snaha o prelomenie tohto ticha viedla k realizácii rozhovorov s účastníčkami Novembra 1989 a k sprostredkovaniu ich príbehov. Predkladaný text má za cieľ prostredníctvom naratívnej analýzy priblížiť proces zneviditeľňovania aktérok revolúcie, ku ktorému dochádza tak v rozprávaniach samotných účastníčok Novembra 1989, ako aj v médiách. Práve v mediálnom priestore možno sledovať, ako sa v súčasnosti reprodukuje proces vylúčovania, ako sa konštruuje priestor revolúcie, aktérstvo a odpor v naratívoch Novembra 1989.

Štúdia usúvzťažňuje naratívy Novembra 1989, ktoré boli publikované v mediálnom priestore na Slovensku v roku 2013 pri príležitosti 24. výročia revolúcie,⁶ s naratívami účastníčok predstavenými v rozhovoroch. Rozhovory som realizovala v roku 2010 so šiestimi participantkami rôzneho veku (v Novembri 1989 vo vekovom rozpätí 17–53 rokov), vzdelania, sociálneho statusu, geografického umiestnenia v rámci Slovenska (Bratislava, Košice, Martin, Nitra, Prievidza) a rôznej pozície v revolučnom hnutí (študentskom, ekologickom, divadelnom, podnikovom hnutí, hnutí maďarskej menšiny, pankovej komunite). Vzhľadom na to, že niektoré z oslovených si želali zachovať anonymitu, rešpektujem ich rozhodnutie a nezverejňujem mená účastníčok rozhovorov ani mená osôb, o ktorých v rozhovoroch hovorili. Žiadosť o zachovanie anonymity prináša v kontexte skúmania zneviditeľňovania žien úskalia a vyvoláva potrebu premýšľať nad tým, ako takéto zneviditeľňovanie ďalej nereprodukovať. Hoci to za týchto podmienok nie je úplne možné, usilujem sa zmierniť nerovnováhu aspoň tým, že neuvádzam mená ani pri medializovaných naratívoch. V konečnom dôsledku tak možno skôr upriamiť pozornosť na obsah výpovede a jej širšie súvislosti než na vypovedajúcu osobu.

Nasledujúce časti štúdie prinášajú vybrané aspekty naratívnej analýzy, ktorá kombinuje dva prístupy: naratív chápe ako objekt skúmania a zároveň prostriedok či zdroj poznávania určitého sociálneho prostredia (Davis 2002). Naratív sa teda rozumie ako sociálny akt, ako aj okno do sveta so-

ciálneho hnutia, jeho zrodu, mobilizácie a vnútornej dynamiky.

Naratívna analýza a orálna história sú spoločným prvkom štúdií zameriavajúcich sa na udalosti rokov 1968 a 1989 v rôznych krajinách, ktoré využívam ako kontext pre interpretáciu skúmaných naratívov (Kondratowicz 2001; Penn 2005; Evans 2009; Cohen, Frazier 2015). Feministické skúmanie revolúcií a sociálnych hnutí je fragmentárne, ukotvené v rôznych vedných disciplínach ako história, sociológia či politológia. Dôsledkom takejto fragmentárnosti je na jednej strane rôznorodosť, zmnožovanie prístupov a tém, ale zároveň aj oslabené či neexistujúce prieniky medzi jednotlivými výskumami a absentujúca kontinuita (Maďarová, Ostertágová 2015). Práve pre pocit odcudzenia vlastného skúmania, ako aj zdanlivú osamotenosť jednotlivých existujúcich výskumov je jedným z cieľov predkladaného textu usúvzťažniť premýšľanie o roku 1989 na Slovensku s vybranými štúdiami rokov 1968 a 1989.

Skúmanie z hľadiska vylúčovania

Feministické výskumy revolúcií a sociálnych hnutí sa zhodujú na tom, že kánon poznania sa zameriava primárne na špecifický typ vedúcich osobností, ktorými sú najmä muži. Utvára sa obraz hrdinov, dejateľov histórie a spoločenských zmien. Rok 1968 prevažne v západných krajinách je v tejto súvislosti preskúmaný najrozsiahlejšie, hoci autorky konštatujú, že ešte stále nedostatočne (Cohen, Frazier 2009; Evans 2009). Podľa Sary Evans (2009) sa rok 1968 naprieč krajinami konštruuje ako boj synov proti otcom a opisuje sa prostredníctvom militaristických metafor. „Po celom svete mala vláda aj polícia mužskú tvár. Najviditeľnejšími bojovníkmi a martýrmi boli synovia z elitného prostredia. V nasledujúcich rokoch pamäti mužských lídrov ponúkali kľúčové naratívy hnutí“ (Evans 2009: 333).⁷ Deborah Cohen a Lessie J. Frazier (2009) v publikácii, ktorá skúma rok 1968 z hľadiska rodu a sexuality, tvrdia, že verzia hnutia vytvorená lídrami sa stala optikou, cez ktorú sa interpretuje nielen dianie 1968, ale aj všetky nasledujúce hnutia. Uvedené výskumy sa zameriavajú prevažne na politický odpor, jeho formy a dominantné naratívy hnutí odporu v rôznych krajinách. Na jednej strane sa odhaľujú dôležité súvislosti medzi jednotlivými udalosťami a ich konštruovaním, na druhej strane hrozí vytváranie obrazu unifikujúceho dianie naprieč krajinami, ako aj v ich medziach. Preto je dôležité zohľadňovať historický kontext a význam roku 1968 v rôznych krajinách, ako aj spôsoby jeho interpretácie (napr. v rámcoch revolúcie, rezistencie či okupácie (pozri Cohen, Frazier 2009)).

Hoci k dispozícii nie je komparatívny medzinárodný výskum roku 1989, na základe čiastkových štúdií možno tvrdiť, že aj toto obdobie politických a spoločenských zmien sa konštruuje primárne prostredníctvom osobností a aktivít mužských lídrov. Americká autorka Shana Penn (2005), ktorá sa dlhodobo zaoberá skúmaním hnutia Solidarita v Poľsku, konštatuje, že hoci Solidaritu tvorilo v osemdesiatych rokoch množstvo hrdinov a hrdiniek, viditeľnými

sa stali a zostali predovšetkým mužskí lídri (por. Kondratowicz 2001): „Poľská spoločnosť spoločne so západnými médiami posilňovala obraz mužskej revolúcie, čím práve vo chvíli, keď sa rodila demokracia, inštitucionalizovala neviditeľnosť žien v hnutí Solidarita“ (Penn 2005: 3).

Aj na Slovensku a v Českej republike sa v odbornej literatúre ako aj vo verejnom diskurze utvára obraz mužských tvorcov Nežnej revolúcie (Brežná 1993; Repka 1993; Cviková, Juráňová 2009; Maďarová 2011). Dôležité je pritom zohľadňovať rod ako aj ďalšie sociálne kategórie – revolucionár, ktorý sa javí ako univerzálny, je totiž mladý heterosexuálny muž alebo muž v strednom veku z elitného prostredia. Naratívy „univerzálnych revolucionárov“ do veľkej miery určujú všeobecný obraz revolúcií, ich aktivity zastupujú celú škálu skúseností iných revolucionárov a revolucionárov (Cohen, Frazier 2015). Dochádza k vylučovaniu rôznych ľudí, skupín, činností a skúseností z verejného priestoru, histórie i teórie.

Ako sa takéto vylučovanie deje v médiách, možno sledovať prostredníctvom výsledkov mediálneho monitoringu z roku 2013 na Slovensku. V sledovanom období sa v médiách objavili rozhovory alebo diskusie s 15 osobami – štyrmi ženami a 11 mužmi. Ani všetky interviewované však nehovorili primárne o svojich skúsenostiach so sociálnym hnutím. Jedna z oslovených sa v rozhovore venovala najmä svojim ezoterickým aktivitám a účasti na iných, v danom období aktuálnych protestoch, pričom spomenula aj svoju históriu, keď sa zapojila do diania Novembra 1989. Druhá účastníčka bola oslovená primárne preto, aby spomínala na svojho príbuzného, ktorý patril k významným predstaviteľom študentského hnutia. Až ďalšie dve oslovené – herečka zo Slovenska a speváčka z Českej republiky – mali možnosť obsažnejšie hovoriť o svojich aktivitách a spomienkach na revolúciu. V tom istom období rozhovory s 11 predstaviteľmi revolúcie smerovali na ich aktivitu v Novembri 1989, hodnotenie toho, čo sa z požiadaviek toho obdobia podarilo alebo nepodarilo uskutočniť, a následné komentovanie súčasnej spoločenskej a politickej situácie.

Priestory revolúcie

V naratívoch publikovaných v médiách sa Nežná revolúcia primárne stotožňuje s námestím ako priestorom demonštrácie. K takejto zúženej konštrukcii Novembra 1989 dochádza dvoma spôsobmi: používaním pojmov tribúna alebo námestie ako synonymum revolúcie alebo sústredením sa takmer výlučne na tie udalosti, ktoré sa počas demonštrácií diali, pričom sa vynecháva množstvo ďalších priestorov a aktivít. Takýmto chápaním revolúcie dochádza zároveň k vytváraniu dualistického a nerovnocenného obrazu zúčastnených ako „tribúnov“ a „tých ostatných“.

Stotožňovanie revolúcie s námestím možno sledovať vo viacerých mediálnych výpovediach. Jedna z účastníčok uvádza, že jej najväčším zážitkom z daného obdobia je moment, keď vystúpila na tribúnu a odovzdala revolucionárovi kyticu ruží. Účastník revolúcie spomína na to, „ako som

to vyhlásenie odhodlane zvieral v ruke a predieral sa davom na Námestí SNP, aby som ho doručil priamo na tribúnu“ (Hríb 2013). Ďalšia účastníčka hodnotí úspešnosť revolučných udalostí na základe predstáv formovaných a formulovaných na demonštráciách: „Ale či je to teraz tak, ako sme si to predstavovali na tých námestiach, to už by som až tak jasne netvrdila“ (V politike 2013). Všetky spomínané príbehy sa pritom odohrávajú v Bratislave, čím sa priestor revolúcie opätovne zužuje a posilňuje sa hierarchia medzi Bratislavou a ostatnými mestami.

V niekoľkých výpovediach sa revolúcia dostáva aj za hranice Bratislavy, a to prostredníctvom vybraných umelkyní, ale predovšetkým umelcov, ktorí cestovali po Slovensku, sprostredkúvali informácie o dianí a roznášali rôzne informačné materiály.

Ja som bol, tuším, jeden z prvých tých vyslaných umelcov, ktorí začali chodiť po Slovensku. Bol som určený ako expert na východné Slovensko, pretože odtiaľ pochádzam a chodil som tam aj do školy. Takže sme išli [...] do Košíc a do Prešova zvestovať nové správy. Ale nestretli sme sa s veľkým pochopením. (V politike 2013)

Geografická hierarchia sa však ani tu nenabúrava, naopak, viac sa posilňuje. Pre tieto príbehy je príznačná jednosmernosť revolúcie, ktorá vďaka lídrom cestuje autom alebo vlakom z Bratislavy až do Košíc. Akoby sa teda šírila horizontálne zo západu na východ, ale aj vertikálne od intelektuálov k „ľudu“. V naratívoch, ktoré sa objavili v médiách v roku 2013, sa revolúcia metaforicky stáva živou bytosťou, ktorá sa rozplýva krajinou. Jej epicentrum akoby bolo zrejme, ukotvené v Bratislave. V príbehu sú tiež jasne konštruovaní aktéri, ktorí z nej prichádzajú. Dochádza tak k zneviditeľňovaniu aktivít i politických subjektív za hranicami Bratislavy, odpor v regiónoch akoby neexistoval.

Subjekt(k)y revolúcie

Obraz o tom, kto bol skutočným revolucionárom či revolucionárkou, je do veľkej miery ovplyvnený tým, kto má možnosť o revolúcii verejne hovoriť, sprítomňovať vo verejnom priestore svoje spomienky a názory. Aj z pomeru respondentiek a respondentov v médiách v roku 2013 možno konštatovať, že revolučný subjekt roku 1989 sa utvára ako prevažne mužský. Okrem kvantitatívnej nerovnováhy k tomu prispieva aj skutočnosť, že zo štyroch respondentiek len dve hovorili primárne o svojich aktivitách počas Novembra 1989. V konštrukcii revolučného subjektu sú však dôležité aj miesta a aktivity revolúcie. Ak sa udalosti Novembra 1989 mali odohrávať primárne na bratislavskom námestí, resp. na tribúne námestia, nezostáva veľa miesta pre rôznorodosť revolučných aktivít. Za lídrov sa považujú najmä tí, ktorých hlasy a tváre verejnosť pozná z tribún. Podľa naratívoch niektorých účastníčok rozhovorov sa na tribúnu mohli dostať ľudia na základe určitých charakteristík ako intenzita hlasu, vystupovanie, charizma. Vo väčšine prípadov sú

predstavené ako dôsledok vykonávania určitej profesie (herečky a herci) alebo ako presadenie sa prirodzených charismatických lídrov.

Oni súhlasili s tým, že som všetko pripravila, zorganizovala, obtelefonovala, ale bola to aj moja chyba alebo moje rozhodnutie, že som povedala, že P. pôjde na tribúnu, čo si myslím, že bolo dobré rozhodnutie kvôli tomu, že predsa len bol známy, oslovil tých ľudí, bol charismatickým mužom. Keď niečo povedal, tak to malo váhu. (C.)⁸

Ak však premýšľame o charizme ako sociálnom konštrukte (Scott 1990), musíme zohľadniť, že podvedomé prisudzovanie charizmy ovplyvňujú aj spoločenské očakávania, predstavy a predsudky. Pretrvávajúce rodové stereotypy⁹ spájajúce mužov s verejnou sférou a autoritou naznačujú nielen to, prečo na tribúnach vystupovali prevažne muži, ale aj to, prečo ženy z tribún väčšinou nie sú označované za líderky revolúcie, prípadne sa nestali súčasťou kolektívnej pamäti. „Občas teda sme moderovali spolu, on istú časť, ja istú časť, vždy sme stáli spolu na tej tribúne. Ale, samozrejme, jeho si pamätajú ako tribúna.“ (C.) Prisudzovanie charizmy, ale aj vodcovstva je teda zatažené spoločenskými očakávaniami a od žien sa neočakáva(lo), že sa stanú líderkami, resp. že konajú z pozície líderiek či tribúnok. Súčasný diskurz o revolucionároch je navyše každý rok mediálne rekonštruovaný a predstavu charizmy a vodcovstva ako maskulinných črt do veľkej miery podporuje.

Naratívy lídrov revolúcie však súčasne nabúravajú určité aspekty hegemonnej maskulinity, čo možno sledovať v príbehu jedného z účastníkov. Revolúciu označuje ako veľký happening: „Debatujeme o tom, že treba niečo urobiť, ale nikto nevie, čo.“; „Bola to permanentná akcia, nebol čas na reflexiu“ (Čobejová 2013). V takomto opise začiatku a priebehu revolúcie ako happeningu a neustáleho konania niet miesta pre racionalitu, ktorá je obvykle inherentným aspektom hegemonnej maskulinity. V rozprávaniach o Novembri 1989 sa však revolučné konanie konotuje skôr so spontánnosťou a neistotou, ktoré sú spájané s nevyhnutnými omylmi a „ľudskosťou“. Dôležitým aspektom je tiež morálnosť konania – podľa ich rozprávania revolucionári verili, že konajú správne, s dobrým zámerom. To ich malo odlišovať od politikov, či už predrevolučných, alebo aj tých, čo vstúpili do politiky v 90. rokoch. Počas revolúcie sa malo konať rýchlo, spontánne, na základe „dôvery a kamarátstva“ (Čobejová 2013) a na premýšľanie nebol čas. Neskôr, keď bolo treba rozmýšľať o ďalšom vývoji a prerozdelení postov, malo to prilákať ďalších ľudí, neznámych a často nečestných. V týchto naratívoch sa racionalita spája skôr s politikou, vypočítavosťou a túžbou po moci. Prostredníctvom nabúravania hegemonnej maskulinity sa revolucionár môže dištancovať od (nečistej) politiky a aj od domnelo pasívnej, feminínnej verejnosti. Neprítomnosť verejnosti ako aktívnej participantky Novembra 1989 a prisudzovanie aktérstva úzkej skupine ľudí vedie k naratívom, ktoré implikujú, že za neúspech

revolúcie je do veľkej miery zodpovedná spoločnosť, ktorej sa revolucionári usilovali nastaviť demokratické štruktúry, ale občianky a občania neboli schopní a ochotní ich ďalej rozvíjať.

O obraze aktívnych revolucionárov a pasívnej verejnosti možno rozmýšľať ako o pokračovaní rozprávkového príbehu. Ako uvádzajú Jana Cviková a Jana Juráňová (2009), po roku 1989 sa predrevolučná verejnosť často prirovnávala k spiacej Šípkovej Ruženke. Interpretovať to možno tak, že princovia revolucionári na rečníckych tribúnach počas demonštrácií prebudili spiacu spoločnosť (Cviková, Juráňová 2009). Pokračovanie príbehu je však nešťastné, pretože napriek snahe princov sa spoločnosť prebudíť nenechala/nechcela, svoju šancu nevyužila a teraz sa k obdobiu spánku vracia s nostalgiou.

Z analyzovaných naratívov revolúcie sa tak vynárajú tri dominantné obrazy: 1. Verejnosť ako pasívna, čakajúca a nakoniec sklamáajúca a pohodlná. 2. Revolucionár ako aktívny, morálny, obetavý – vzdáva sa individuálnych snov a záujmov v prospech spoločnosti, robí, čo je v jeho silách, hoci je omylný a nedokonalý. 3. Politik si chyby nepriznáva, je skôr vypočítavý a koná vo svoj prospech, pretože túži po moci. Nakoniec je teda taký, akého si verejnosť zaslúži.

Už bližší pohľad na mediálne naratívy však naznačuje, že za takýmto striktným rozdelením je viac skrytých aktivít i subjektivít. Ako k ich zneviditeľňovaniu dochádza, možno sledovať napríklad v relácii Rádia Slovensko. Bývalý zástupca študentského hnutia dostal otázku, aká bola jeho pozícia počas revolúcie, keďže ho nebolo vidieť na námestiach. Vysvetlil, že na námestie „chodili dve, tri tváre“, ale v hnutí bola skupina ľudí, ktorá robila zásadné rozhodnutia, napríklad kto má na námestí vystupovať, ako všetko pripraviť, ako zorganizovať cesty vlakom po Slovensku.

Účastník: Ale ja vám ponúknem taký obrázok, ktorý si doteraz pamätám. To bolo presne tak, ako hovoríte, vlastne že neexistovali žiadne rozmnožovacie prostriedky k dispozícii, a hlavne pre študentov neboli. Tak my sme mali na tom celoslovenskom koordinačnom výbore jednu miestnosť, kde sedelo zhruba 10 až 15 dievčat za písacími stolmi. Každá mala v tom písacom stroji 10 kopírákov, 10 papierov a prepisovali ten istý text celý deň. Tak sa to potom dostalo na Slovensko, lebo to sa potom roznášalo, aby sa to dostalo na iné internáty a na iné školy, ale to bol jediný spôsob, ako šíriť informácie, lebo ten režim tie ostatné kanály vlastne ovládal.

Moderátor: Ale prečo ste [...] potom nevyužili príležitosť vašej angažovanosti sa v udalostiach 17. novembra na to, aby ste vstúpili trebárs do politiky ako mnohí ďalší? Nemali ste na to tie ambície? Alebo škola bola tá prvoradá? (Sobotné dialógy 2013)

Opis príbehu naznačuje, že niektoré aktivity, napríklad zásadné rozhodnutia, robia revolucionári, iné robia „dievčatá“ a ďalšie „sa robia“. Z reakcie moderátora je zjavné, kto je v danej situácii aktérom. Hoci ženy sú zapamätané ako

súčasť obrazu (momentky), v príbehu nedostávajú viac miesta. Ich činnosť nie je predmetom záujmu ani predpokladom politickej angažovanosti. Ich činnosť nie je pomenovaná ani v iných mediálnych naratívoch, ktoré opisujú cesty vlakom po Slovensku ako šírenie informácií, letákov a revolúcie. Buď teda zostáva zamlčaná úplne, alebo dotvára pozadie obrazu a stáva sa kulisou príbehu revolucionárov. Vylúčenie určitých aktivít z chápania revolučného konania je prítomné aj v rozprávaniach účastníčok revolúcie, kde sa reprodukuje zneviditeľňovanie práce žien. V jednom rozhovore napríklad participantka tvrdí, že revolúcie sa „nejako spontánne ujali chlapi“ a ženy sa jej veľmi nezúčastňovali. „Zo žien som vlastne v tej centrále fungovala ako taká koordinátorka, ktorá bola braná ako partnerka tých mužov, jediná. Všetky tie ostatné baby prepisovali na stroji alebo tam stáli pri tom stolíku.“ (C.)

Prevažne reprodukčná práca žien sa nepovažuje za prácu revolučnú, nie je na partnerskej úrovni s prácou revolucionárov. To umožňuje vsadiť ženy do obrazu revolúcie a súčasne ich vylúčiť z jej príbehu, vytvoriť dojem, že sa revolučných udalostí v skutočnosti aktívne nezúčastnili. Rodový poriadok, symbolické ohodnotenie produktívnej práce – považovanej za mužskú – a reprodukčnej práce – považovanej za ženskú –, ovplyvňuje rozdelenie aktivít na revolučné a nerevolučné. Ovpływňuje tak aj konštruovanie revolučnej subjektivity, obrazu „revolucionárov“ a verejnosti.

Skúmanie z hľadiska odporu

Nazeranie na historické udalosti alebo tvorbu poznania výlučne prostredníctvom vylučovania môže samo osebe, hoci aj neúmyselne, k takémuto vylučovaniu prispievať. Z rozhovorov s účastníčkami revolúcie je však zrejmé, že sa na sociálnych zmenách podieľali a ich schopnosť konať v rôznych sférach mala rôzne podoby. Možno teda hľadať také prístupy, ktoré napomôžu zviditeľnenie ich naratívov, rozrôznenie príbehov revolúcie a zároveň foriem aktérstva či politiky.

V tejto časti budem na vybrané aspekty naratívov účastníčok revolúcie nazerať prostredníctvom teórie každodenného odporu Anny Johansson a Stellana Vinthagena (2013). V nadväznosti na známu tézu Michela Foucaulta (1999) „kde je moc, tam je aj odpor“ a jej obmenu „kde je odpor, tam je aj moc“ (Abu-Lughod 1990: 42), Johansson a Vinthagen tvrdia, že hoci jedno bez druhého neexistuje, sociálne vedy sa intenzívne zaoberajú prevažne mocou a odporu nevenujú dostatočnú pozornosť. Možno doplniť, že ak sa odpor tematizuje, ide najmä o odpor viditeľný, kolektívny a odohrávajúci sa vo verejnej sfére. Takéto chápanie odporu zneviditeľňuje iné prejavy rezistencie, prisudzuje schopnosť konať len určitým skupinám a znemožňuje tematizovať aktivity iných skupín či jednotlivých osôb. Teória každodenného odporu preto zdôrazňuje, že odpor môže byť rovnako individuálny, ako aj kolektívny, môže byť súčasťou každodennej rutiny, nemusí sa nevyhnutne odohrávať vo

verejnej sfére a často je nielen nerozpoznaný, ale aj neuvedomovaný (pozri aj Maďarová, Ostertágová 2015).

Odpor sa tu nechápe ako atribút subjektu, ale ako prax, ktorú raz môžeme, inokedy nemusíme vykonávať. Nevzťahuje sa teda na konkrétnu predstavu subjektu (napr. revolucionára), ale vždy závisí od kontextu. Má potenciál skúmať komplexnosť mocenských vzťahov, pretože na odpor hľadí vždy v súvislosti s mocou – nekonceptualizuje sa ako od moci izolovaný či nezávislý, ale ani ako jav voči nej protichodný. Zároveň sa odpor chápe ako nevyhnutne intersekcionalný, rovnako ako formy moci, s ktorými vstupuje do kontaktu a ktorých je dôsledkom. Na rozdiel od mnohých iných konceptov odporu sa každodenný odpor vykonáva bežne, občas s politickým zámerom, ale zväčša habituálne, pričom nemusí vždy ísť o uvedomovanú rezistenciu. Aj preto, že sa nerealizuje konfrontačne a dramaticky, často zostáva nerozpoznaný a v rámci hegemónneho diskurzu býva označovaný ako nepolitický (Johansson, Vinthagen 2013).

Za revolučnou tribúnou

Skúmanie z hľadiska každodenného odporu umožňuje rozšíriť hranice politickej subjektivity konštruované v príbehoch lídrov udalostí 1968 v Mexiku a pochopiť, ako hnutie fungovalo v období, keď jeho lídri boli vo väzení (Cohen, Frazier 2015). Vykročenie z dominantného naratívu pomáha odkrývať iné formy odporu aj vo vnútri poľskej Solidarity a ukazuje, že každodenný odpor bol v čase stanného práva nielen nevyhnutný, ale aj jediný možný (Penn 2005). Chápanie rezistencie ako *kontinua* medzi verejnou konfrontáciou a skrytou subverziou teda umožňuje nazrieť za verejné prejavy odporu a v súvislosti s Nežnou revolúciou za to, čo sa dialo na revolučných námestiach.

Například, keď sme mali mať prvé veľké námestie, tak som išla na národný výbor hlavného mesta Bratislavy po povolenie. Povedali, že to musím ísť na Staré mesto, [...] tam povedali, že v Starom meste nám nepovolajú, nech ideme do Petržalky do Sadu Janka Kráľa. Viete si predstaviť, že by sa tie námestia tam konali? Povedala som, že to nie je možné [...]. (F.)

Účastníčka opisuje rôznorodosť aktivít, ktoré vykonávala v hnutí Verejnosť proti násiliu v Bratislave. Kým v médiách boli demonštrácie (a revolúcia) opisované prevažne ako spontánny happening a niečo, čo sa jednoducho udialo alebo stalo, účastníčka F. uvádza, ako každá demonštrácia znamenala prácu, dôslednú prípravu v predstihu i v priebehu mítingu. Význam povolení zdôrazňuje najmä kvôli bezpečnosti a predchádzaniu násillia zo strany štátnej moci. Uvádza pritom, že ide o pokračovanie jej predchádzajúcej činnosti v rámci ekologického hnutia, vďaka ktorej úrady poznala a vedela, kam ísť a čo vybaviť. Dodáva však, že tým sa jej práca nekončila, pretože priebeh demonštrácií bolo treba strážiť a koordinovať. „Potom na tých námestiach, keď prišli rečníci, tak cez moju ruku prechádzali jednotlivé

príspevky, lebo to sme museli akože skracovať, niečo sme pustili, niečo sme nepustili.“ (F.)

K ďalším aktivitám, ktoré predstavila ako umožňujúce prácu hnutia, patrila oficiálna registrácia Verejnosti proti násiliu alebo zabezpečenie priestorov v centre Bratislavy. V budove známej ako Mozartov dom sa potom schádzali revolucionári a prichádzala verejnosť z rôznych častí krajiny. Ako vidieť z ďalšieho naratívu, aj tu bola deľba práce zatažená rodovým poriadkom.

[M]ožno aj preto potom s odstupom času hovorili, že preto bola nežná tá revolúcia, že ženy tieto veci [organizáciu revolúcie] riadili. Lebo naši muži, tí boli zavretí za dverami, pred ktorými sedel P. a nikoho nepúšťal dnu, pretože hovoril, že je potrebné, aby to bolo nerušené, že oni tam riešia dôležité veci – zmenu režimu, novú vládu a to bolo veľmi dôležité. A všetko ostatné robili ženy, napríklad sme obsluhovali telefóny a komunikovali sme s celým Slovenskom. (N.)

Pre účastníčku N. bola neoddeliteľnou súčasťou revolúcie každodenná, zvonka neviditeľná práca. Opisuje, ako celé dni vyzváňali telefóny a volali ľudia z celého Slovenska s otázkami, čo majú robiť. Ako postupovať vo fabrikách, na úradoch, ale napríklad aj voči jednotlivým osobám – „funkcionárom“, „komunistom“. Podobne ako v prípade niektorých naratívov revolucionárov, aj tu sa zdôrazňuje potreba okamžitého konania, intuitívne a isté rozhodovanie sa. Súčasne je však medzi touto činnosťou a činnosťou tzv. lídrov revolúcie zásadný rozdiel a účastníčka to vo svojom rozprávaní reflektuje. Jej prejav odkazuje na mainstreamový naratív aj ho podryvá, zdá sa, akoby zámerne vyberala slová zvýznamňujúce pozíciu mužov považovaných za lídrov revolúcie, ale dôsledným opisom hlasov verejnosti volajúcej do budovy hnutia Verejnosť proti násiliu, otázok a potrieb občanov a občianov, ako aj autonómnosti tých, ktoré obsluhovali telefóny, revolučný kánon skúša a rozširuje. Jej rozprávanie sa tak samo stáva prejavom odporu voči prevládajúcemu historickému naratívu.

K rozširovaniu obrazu revolúcie môže prispieť aj presun pozornosti z Bratislavy do iných miest.¹⁰ Len v rámci realizovaných rozhovorov sa tak obraz revolúcie rozširuje o aktivity z učiteľského prostredia či založenie a chod prvých demokratických novín na Slovensku, *Nitrianskej verejnosti*. Aj v týchto prípadoch sa v naratívoch vo väčšej miere objavuje „normalizácia“ aktivít účastníčok, teda prezentovanie každodennej práce a infrapolitiky¹¹ s ňou spojenej:

My sme všetko prepisovali na stroji, samozrejme, keď bol omyl, tak nanovo prepisovať, lebo do tlače musí ísť úplne bezchybný text, takže nanovo, to boli nekonečné prepisovania. (A.)

V rozhovoroch možno identifikovať rôznorodé aktivity účastníčok – od vedúcich pozícií, individuálneho a kolektívneho rozhodovania, verejného vystupovania až po každodenné aktivity, ktoré iným umožňovali verejne konať, ro-

biť „skutočnú“ revolúciu. Zohľadnením, zvýznamnením reprodukívnej práce a jej zahrnutím pod revolučné aktivity sa obraz revolúcie rozrôžňuje a narúša sa privlastňovanie si udalostí Novembra 1989 úzkou skupinou ľudí. Na tento jav upozorňujú aj Cohen a Frazier v súvislosti s rokom 1968 v Mexiku. Zameriavajú sa napríklad na prípravu a podávanie jedla, ktoré malo v hnutí špecifickú úlohu. Hoci sa na „práce nakupovanie, varenie a umývanie“ spomína ako na ženskú prácu, ktorá nemala pre hnutie význam, podľa niektorých účastníčok boli v skutočnosti tieto činnosti veľmi dôležité. Jedlo bolo totiž nielen nevyhnutné pre zdravie účastníčok a účastníkov, ale čas stravovania bol dôležitý pre vymieňanie si skúseností z uplynulého dňa, vzájomné diskusie a ďalšie plánovanie. Rovnako nakupovanie sa stalo politickou aktivitou, keď ho ženy z brigád využívali na rozhovory s ďalšími ženami na trhoviskách a iných verejných priestoroch. „Najmä na základe týchto pouličných iniciatív možno pochopiť, ako sa hnutiu podarilo získať si podporu mimo univerzít či stredných škôl. Mladé ženy touto takzvanou ženskou prácou dokázali zaangažovať širšie spoločenské kruhy“ (Cohen, Frazier 2015: 90). Výskum Cohen a Frazier ukazuje, ako sa práca považovaná za ženskú (a vykonávaná prevažne ženami) v naratívoch hnutia podhodnocuje. Podobné tendencie možno vidieť aj v príbehoch Solidarity v Poľsku (Penn 2005) či v predkladanej analýze naratívov Novembra 1989. Z tohto hľadiska je teda skutočnosť, že reprodukívna práca v hnutí nie je považovaná za dôležitú revolučnú či politickú činnosť, prejavom a zdôraznením určitého rodového poriadku. Ale je tiež príležitosťou reflektovať rôznorodé dôsledky nízkeho hodnotenia reprodukívnej práce pre konštruovanie politiky a histórie, kolektívnej aj individuálnej pamäti.

Za hranicami hnutia

Napriek tomu, že väčšia časť predkladanej analýzy sa zameriava na aktivity v rámci sociálneho hnutia, každodenný odpor umožňuje nahliadnúť aj za hranice kolektívneho konania. Možno tak identifikovať individuálne akty účastníčok rozhovorov, ktoré mali v skúmanom období subverzívny charakter.

Keď som chodila na tie vypočúvania [...], tak sme nakoniec naklepali na stroji osem strán, a keď sa skončilo vypočúvanie hodinové, dvojhodinové, tak ja som si to musela prečítať, každú stranu som musela podpísať a ich išiel šľak trafiť, keďže ja som históriu a slovenčinu študovala, tak ja som im to opravovala ako diktát. (F.)

Rezistencia účastníčky nemá za cieľ „skončiť s nedemokratickým režimom“, ako sa zvykne hovoriť o cieľoch Novembra 1989. Je individuálnou reakciou na aktuálnu, opakovanú situáciu a viazaná na kontext. Možno ju konceptualizovať ako každodenný odpor a zahrnúť tak do širšieho kontextu rezistencie voči rôznym prejavom moci. Podobne možno nachádzať v rozhovoroch ďalšie individuálne či ko-

lektívne akty, ktoré nie sú viazané na činnosť sociálneho hnutia. Každodennosť špecifickej formy odporu je obzvlášť prítomná v rozhovoroch s dvoma účastníkmi výskumu, ktoré sa identifikovali s pankovou komunitou. Potrebu vizuálneho odlišenia prostredníctvom oblečenia a účesu, ale aj ideologického odlišenia prostredníctvom hudby a kníh s odstupom času účastníčky reflektujú ako odpor proti rôznym autoritám, ale aj spoločenským normám. Tento odpor je prezentovaný skôr ako intuitívna potreba líšiť sa a vybočovať zo stereotypu než racionálne rozhodnutie pre určitú ideológiu spojenú so životným štýlom. Inde je zas prezentovaný ako úsilie zachovať si časť slobodnej vôle a nenechať „štát“ zasahovať do vlastného súkromia.

Za hranicami kolektívneho odporu hnutia možno sledovať aj prejavy individuálnej rezistencie voči autorite rodičov či partnera (účastníčky K., L., N.). Možno však sledovať aj odporovanie mocenským štruktúram v rámci hnutia, čím sa zároveň nabúra predstava udalostí Novembra 1989 ako boja bezmocných proti mocným. Rozrôžňuje sa chápanie moci a odhaľujú sa mocenské vzťahy medzi jednotlivými štruktúrami hnutia, ako aj jeho členkami a členmi.

Potenciál odvrácania

Odvrácanie možno považovať za prejav odporu. Bolo by však mylné tvrdiť, že každý rozhovor s účastníkmi Novembra 1989 odporuje dominantnému naratívu revolúcie, ktorý identifikuje niekoľko tribunov ako hlavných aktérov revolúcie (pozri Hrubaničová 2009; Krapfl 2009; Maďarová 2011). Naopak, dominantný naratív je často zvnútornený samotnými účastníkmi revolúcie, ktoré o sebe hovoria v rámci mainstreamového malestreamového diskurzu. V ňom však ženy ako aktívne subjekty pôsobia akoby cudzo a musia hľadať rôzne stratégie, ako svoje skúsenosti a aktivity formulovať a sprostredkovať. Internalizované predstavy o správnych ženách a mužoch ovplyvňujú pamätanie si, rozpomätávanie sa i reprezentáciu vlastných spomienok. Oplyvňujú aj to, ako sú naratívy žien prijímané a interpretované, účastníčky revolúcie sa zväčša nedokážu vyhnúť tomu, aby sa ich rozprávanie vzťahovalo k verejnému diskurzu revolúcie. Účastníčky Novembra 1989 sú preto nútené prekračovať obmedzenia sprítomnené v dominantnom naratíve a jazyku, ktorý v sebe nesie.

Táto úloha je o to zložitejšia, že jazyk revolúcie sa v mediálnom priestore sploštuje a jej významy sa zužujú. Skupina ľudí, ktorá sa v dominantnom naratíve Novembra 1989 môže nájsť, je čoraz obmedzenejšia (Krapfl 2009). Podporuje sa predstava pasívnej feminínnej verejnosti, ktorá nie je len odkazom minulosti, ale prostredníctvom hodnotenia rokov uplynulých od revolúcie sa stáva prítomnosťou a prezentuje sa ako pretrvávajúca spoločenská realita. Politika sa konštruuje ako maskulínna, izolovaná od čistých ideálov revolúcie a izolovaná aj od „feminínnej“ verejnosti. Revolúciou sa postupne stáva to, čo sa udialo na tribúne, čo odznelo z úst prevažne mužských tribunov. Ako teda v takomto diskurzívnom rámci pomenovať iné formy konania

a iné formy subjektivít? Ako sa pritom dostať do konfliktu s váženými revolucionármi? Alebo skôr, ako takýto konflikt zvládnuť?

Skúmanie z hľadiska odvrácania tieto obmedzenia reflektuje, počíta s nimi. Ukazuje, že prechod z ticha, z pozície objektu do pozície subjektu, v sebe nesie riziko. Riziko, že subjektka bude považovaná za priveľmi submisívnu, priveľmi asertívnu, priveľmi ženskú, priveľmi mužskú... Hrozí jej obvinenie z toho, že nezapadne do obrazu, do ktorého v skutočnosti ani nemôže zapadnúť. Skúmanie prostredníctvom odporu v sebe nesie potenciál takéto riziko reflektovať a napomáha tak prekračovanie obmedzení dominantného naratívu a reformuláciu subjektivít v histórii i jazyku.

Aj zmnožovanie alternatívnych naratívov prispieva k postupnému udomácnovaniu „iných“ subjektivít. Svedčia o tom tak naratívy účastníčok postavené vedľa mediálnych naratívov, ako aj premýšľanie o naratívoch Nežnej revolúcie v kontexte udalostí roku 1968 či roku 1989 v iných krajinách. Vedomie zdieľanej skúsenosti, či už historickej alebo skúsenosti skúmania, odkazovanie na jazykové prostriedky a stratégie iných štúdií s podobným predmetom skúmania, sledovanie iných jazykových aj výskumných ciest prispievajú k tomu, aby tematizácia skúseností účastníčok Novembra 1989 a rôznorodosti politickej subjektivity prekonávala čoraz menší jazykový odpor aj odpor poznania.

Literatúra

- Abu-Lughod, L. 1990. „The Romance of Resistance. Tracing Transformations of Power through Bedouin Women.“ *American Ethnologist*, Vol. 17, No. 1: 41–55.
- Ackerly, B. A., True, J. 2013. „Methods and Methodologies.“ Pp. 135–159 in Celis, K., Kantola, J., Waylen, G., Weldon, S. (eds.). *The Oxford Handbook of Gender and Politics*. New York: Oxford University Press.
- Ackerly, B. A., Stern, M., True, J. 2006. „Feminist Methodologies for International Relations.“ Pp. 1–15 in Ackerly, B. A., Stern, M., True, J. (eds.). *Feminist Methodologies for International Relations*. New York: Cambridge University Press.
- Andrijasevic, R., Hamilton, C., Hemmings, C. 2014. „Re-imagining revolutions.“ *Feminist Review*, No. 106: 1–8.
- Brežná, I. 1993. „Strašná pomsta.“ *Aspekt*, č. 1: 55.
- Brežná, I. 2005. *Tekutý fetiš*. Bratislava: ASPEKT.
- Bútorová, Z. et al. 1996. *Ona a on na Slovensku. Ženský údel očami verejnej mienky*. Bratislava: FOCUS.
- Bútorová, Z. et al. 2008. *Ona a on na Slovensku. Zaoštréné na rok a vek*. Bratislava: Inštitút pre výskum práce a rodiny.
- Cohen, D., Frazier, L. J. 2003. „Defining the Space of Mexico '68: Heroic Masculinity in the Prison and 'Women' in the Streets.“ *Hispanic American Historical Review*, Vol. 83, No. 4: 617–660.
- Cohen, D., Frazier, L. J. 2009. „Talking Back to '68: Gendered Narratives, Participatory Spaces, and Political Cultures.“ Pp. 145–172 in Cohen, D., Frazier, L. J. (eds.). *Gen-*

- der and Sexuality in 1968. Transformative Politics in the Cultural Imagination.* New York: Palgrave Macmillan.
- Cohen, D., Frazier, L. J. 2015. „Kto by protirečil roku 1968? Rodovo diferencované naratívny, participatívne priestory a politické kultúry.“ Pp. 71–108 in Maďarová, Z., Ostertágová, A. (eds.). *Občianky a revolucionárky. Ako, kedy, kde sa vylučujú nevhodné subjekty.* Bratislava: ASPEKT.
- Cviková, J., Juráňová, J. 2009. „Niektoré aspekty zrodu rodového diskurzu na Slovensku. Na úvod.“ Pp. 7–39 in Cviková, J., Juráňová, J. (eds.). *Feminizmy pre začiatovníčky. Aspekty zrodu rodového diskurzu.* Bratislava: ASPEKT.
- Cviková, J., Juráňová, J., Maďarová, Z. 2013. *ASPEKTin – natlačený výber z textov www.aspekt.sk.* Bratislava: ASPEKT.
- Cviková, J., Maďarová, Z. 2011. „Editoriál.“ Pp. 7–11 in Kobová, Ľ., Maďarová, Z., Ostertágová, A. *Politiky a političky. Aspekty politickej subjektivity žien.* Bratislava: ASPEKT.
- Davis, J. E. (eds.). 2002. *Stories of Change. Narrative and Social Movements.* New York: State University of New York Press.
- Evans, S. M. 2009. „Sons, Daughters, and Patriarchy: Gender and the 1968 Generation.“ [online]. *The American Historical Review*, Vol. 114, No. 2: 331–347. [cit. 5. 2. 2016]. Dostupné z: <http://ahr.oxfordjournals.org/content/114/2/331.full.pdf+html>.
- Foucault, M. 1999. *Vúle k vědě. Dějiny sexuality I.* Praha: Herrmann & synové.
- Grele, R. J. 1998. „Movement without an Aim: Methodological and Theoretical Problems of Oral History.“ Pp. 38–53 in Perks, R., Thomson, A. (eds.). *The Oral History Reader.* London: Routledge.
- Harding, S. 1987. „Introduction: Is There a Feminist Method?“ Pp. 1–14 in Harding, S. (ed.). *Feminism & Methodology.* Bloomington: Indiana University Press, Open University Press.
- Hawkesworth, M. 2006. *Feminist Inquiry. From Political Conviction to Methodological Innovation.* New Brunswick, New Jersey, London: Rutgers University Press.
- hooks, b. 2015. *Talking Back. Thinking Feminist, Thinking Black.* New York: Routledge.
- Hrabko, J. 2005. *Verejnosť proti násiliu – november 1989 v okresoch a regiónoch.* Bratislava: Stála konferencia občianskeho inštitútu SKOI.
- Hrubaničová, I. 2009. „Otvorený list potenciálnym ženám Novembra.“ [online]. *SME*. [cit. 5. 2. 2016]. Dostupné z: <http://komentare.sme.sk/c/5096981/otvoreny-list-potencialnym-zenam-novembra.html>.
- Johansson, A., Vinthagen, S. 2013. „‘Everyday Resistance’: Exploration of a Concept and its Theories.“ [online]. *Resistance Studies Magazine*, Vol. 1, No. 1. [cit. 5. 2. 2016]. Dostupné z: <http://rsmag.nfshost.com/wp-content/uploads/Vinthagen-Johansson-2013-Everyday-resistance-Concept-Theory.pdf>.
- Kačala, J., Pisárčiková, M., Považaj, M. 2003. *Krátky slovník slovenského jazyka.* Bratislava: Veda.
- Kiczková, Z. 1997. „Vzájomný vzťah medzi verejnou a súkromnou sférou z pohľadu žien.“ *Aspekt*, č. 1: 189–196.
- Kondratowicz, E. 2001. *Szminka na sztandarze.* Warszawa: Sic!
- Krapfl, J. 2009. *Revolúcia s ľudskou tvárou. Politika, kultúra a spoločenstvo v Československu po 17. Novembri 1989.* Bratislava: Kalligram.
- Kronsell, A. 2006. „Methods for Studying Silences: Gender Analysis in Institutions of Hegemonic Masculinity.“ Pp. 108–128 in Ackerly, B. A., Stern, M., True, J. (eds.). *Feminist Methodologies for International Relations.* New York: Cambridge University Press.
- Maďarová, Z. 2010. *Mechanisms of Invisibilization of Women in the Velvet Revolution.* Master Thesis. [online]. [cit. 5. 2. 2016]. Dostupné z: http://www.etd.ceu.hu/2010/madaro-va_zuzana.pdf.
- Maďarová, Z. 2011. „Ženy Novembra.“ Pp. 13–50 in Kobová, Ľ., Maďarová, Z., Ostertágová, A. *Politiky a političky. Aspekty politickej subjektivity žien.* Bratislava: ASPEKT.
- Maďarová, Z., Ostertágová, A. 2015. „Spoločné cesty občanok a revolucionárov. Úvod.“ Pp. 5–28 in Maďarová, Z., Ostertágová, A. (eds.). *Občianky a revolucionárky. Ako, kedy, kde sa vylučujú nevhodné subjekty.* Bratislava: ASPEKT.
- Nagl-Docekal, H. 2007. *Feministická filozofie. Výsledky, problémy, perspektivy.* Praha: SLON.
- Penn, S. 2005. *Solidarity’s Secret. The Women Who Defeated Communism in Poland.* Michigan: The University of Michigan Press.
- Portelli, A. 1998. „What Makes Oral History Different?“ Pp. 63–75 in Perks, R., Thomson, A. (eds.). *The Oral History Reader.* London: Routledge.
- Reinharz, S. 2002. „The Principle of Feminist Research, a Matter of Debate.“ Pp. 423–437 in Messer-Davidow, E. (ed.). *Disciplining Feminism. From Social Activism to Academic Discourse.* Durham: Duke University Press.
- Repka, A. 1993. „Moc mužov a sila žien.“ *Aspekt*, č. 1: 54.
- Sangster, J. 1998. „Telling our Stories: Feminist Debates and the Use of Oral History.“ Pp. 87–100 in Perks, R., Thomson, A. (eds.). *The Oral History Reader.* London: Routledge.
- Scott, J. C. 1990. *Dominant and the Arts of Resistance. Hidden Transcripts.* New Haven – London: Yale University Press.
- Singer, D. 2002. *Prelude to Revolution: France in May 1968.* Cambridge, MA: South End Press.
- Tatár, P. 2009. *Verejnosť proti násiliu – november 1989 v okresoch a regiónoch II.* Bratislava: Stála konferencia občianskeho inštitútu SKOI.
- Thomson, A. 1998. „Fifty Years On: An International Perspective on Oral History.“ *The Journal of American History*, Vol. 85, No. 2: 581–595.
- Tickner, A. 2006. „Feminism Meets International Relations: Some Methodological Issues.“ Pp. 19–41 in Ackerly, B., A., Stern, M., True, J. (eds.). *Feminist Methodologies*

for *International Relations*. New York: Cambridge University Press.

Ústav pamäti národa. „Kto bol kto.“ [online]. [cit. 5. 2. 2016]. Dostupné z: <http://www.17november1989.sk/sk/kto-bol-kto/>.

Analyzované materiály z mediálneho monitoringu

Čobejová, E. 11. 11. 2013. „Čistím stôl.“ *týždeň*.

Grodovská, Ľ. 12. 11. 2013. MUŽ, ktorý menil svet. *Slovenka*.

Gyarfášová, S. 16. 11. 2013. Študent: Bolo to miesto slobody. *SME*.

Hanzelová, K. 19. 11. 2013. REVOLÚCIA bola dohodnutá. *Slovenka*.

Hríb, Š. 11. 11. 2013. „Nežná.“ *týždeň*.

O päť minút dvanásť. 17.11.2013. STV1.

Sobotné dialógy. 16. 11. 2013. Rádio Slovensko.

V politike. 17.11.2013. TA3.

Vec verejná. 17. 11. 2013. Rádio Slovensko.

Zostal IDEALISTOM bez ilúzií. Rozhovor. 26. 11. 2013. *Slovenka*.

Poznámky

1 Vedľa naratívu o lídroch revolúcie ako hlavných historických dejateľoch Novembra 1989 pritom stoja ďalšie, ktoré mu rôznym spôsobom odvrávajú. Výskum Jamesa Krapfla (2009) napríklad sprostredkúva rôzne naratívy revolúcie a konštruuje ako dominantného aktéra „ľud“; publikácie *Verejnosť proti násiliu – November 1989 v okresoch a regiónoch* (Hrabko 2005; Tatár 2009) nabúrávajú predstavu Prahy a Bratislavy ako dominantných miest revolúcie; pribúdajú aj hlasy podporujúce ideu revolúcie ako udalosti organizovanej „zhora“, či už zo strany ZSSR alebo USA (konšpiračné médiá *Slobodný vysielateľ* alebo *Zem a vek*).

2 Článok Ireny Brežnej „Schreckliche Rache“ vydal nemecký feministický časopis *EMMA* v roku 1992. Slovenský preklad článku pod názvom „Strašná pomsta“ vyšiel v prvom čísle feministického kultúrneho časopisu *Aspekt* v roku 1993 a neskôr knižne v zbierke *Tekutý fetiš* (Brežná 2005).

3 Webová stránka Ústavu pamäti národa venovaná Novembru 1989 napríklad dodnes predstavuje vo svojej časti „Kto bol kto“ 40 mužov a jednu ženu – jednu z najvýznamnejších osobností študentského hnutia Zuzanu Mistríkovú [cit. 5. 2. 2016]. Dostupné z: <http://www.17november1989.sk/sk/kto-bol-kto/>.

4 Články boli publikované na www.aspekt.sk v rámci projektu „20 rokov po: rodové aspekty novej verejnosti“. V roku 2013 vyšli aj ako súčasť publikácie *ASPEKTin – natlačený výber z textov* www.aspekt.sk venovanej politickej subjektivitě žien v rôznych kontextoch (Cviková, Juráňová, Maďarová 2013).

5 V práci *Mechanisms of Invisibilization of Women in the Velvet Revolution* som v podobnom duchu zvažovala dve roviny zneviditeľňovania žien – v čase samotnej revolúcie napr. prostredníctvom delby práce alebo prisudzovania charizmy

a v čase písania histórie. Medzi oboma rovinami leží proces zapamätávania si revolúcie, jej aktérov a aktérov.

6 Výber roku 2013 ovplyvnili predovšetkým technické možnosti monitorovania článkov. Feministická organizácia ASPEKT pripravila podrobný monitoring všetkých kľúčových médií v SR vrátane prepisov rozhlasových a televíznych relácií od roku 2000 do roku 2013. Hoci rok 2014 a 25. výročie revolúcie sa v predkladanom texte núka ako vhodnejšie zvolená vzorka, rozsah takéhoto monitoringu by bol obmedzený vzhľadom na limitovaný prístup k archívu mnohých médií. Zároveň som predbežne analyzovala viaceré skupiny mediálnych výstupov v období od roku 2000 do roku 2013. Hoci možno vidieť časové posuny a rozdiely medzi jednotlivými médiami, naratívy revolúcie, ako aj prehovárajúce osoby sa zásadne z roka na rok nelíšia. Do mediálneho monitoringu boli preto zaradené výstupy publikované v období od 1. do 30. novembra 2013, ktoré obsahovali kľúčové slová „revolúcia“ a/alebo „nežná“. Monitoring obsahoval médiá v SR: *Hospodárske noviny*, *Madam Eva*, *Magazín Pravdy*, *Nový čas*, *Nový čas NEDELA*, *Plus 7 dní*, *Plus jeden deň*, *Pravda*, *Rádio Expres*, *Rádio Regina*, *Rádio Slovensko*, *Rádio Viva*, *Rytmus života*, *Šarm*, *SME*, *SME ženy*, *Šport*, *STV1*, *TA3*, *TV JOJ*, *TV Markíza*, *TV OKO*, *TV Svet*, *týždeň*, *Život*. Na základe zvoleného obdobia a kľúčových slov bolo vybraných 138 výstupov, ktoré som následne prečítala a pre účely analýzy vybrala tie, v ktorých sa dali identifikovať ucelenejšie naratívy opýtaných, teda dlhšie rozhovory alebo diskusie. V nich som označila respondentov a respondentky, naratívy ktorých sa stali predmetom skúmania v tejto štúdii. Celkovo išlo 11 mediálnych výstupov a rozhovory/diskusie s 11 mužmi a štyrmi ženami.

7 Ako príklad možno uviesť známe dielo novinára Daniela Singera o máji 1968 vo Francúzsku *Prelude to Revolution: France in May 1968* (2002, pôvodne 1970), súčasťou ktorého bola aj kapitola s názvom *The Dynamics of Youth, or Angry Young Men* (Dynamika mládeže alebo Nahnevaní mladí muži). Mladým ľuďom usilujúcim sa utvárať spoločenskú zmenu bol explicitne priradený mužský rod.

8 Rozhovory sú kódované a neimplikujú mená interviewovaných.

9 Šesť rokov po začiatku revolúcie agentúra FOCUS (1995) uskutočnila prvý rodový výskum na Slovensku, ktorý ukázal, že za špecificky ženské vlastnosti sa považujú: schopnosť postarať sa o domácnosť, jemnosť, citlivosť k problémom druhých, príjemný vzhľad, krása; za špecificky mužské vlastnosti sa považujú: schopnosť finančne zabezpečiť rodinu, samostatne sa rozhodovať, autorita doma, v rodine, podnikavosť, fyzická sila, túžba vyniknúť v práci (Bútorová a kol. 1996). Takýto názor verejnej mienky na ženy a mužov už mohla ovplyvniť samotná revolúcia a udalosti, ktoré po nej nasledovali, skutočnosťou však zostáva, že aj pred rokom 1989 vykonávali ženy väčšinu práce v domácnosti a boli zaťažované tzv. dvojitém bremenom (Kiczková 1997). Možno teda predpokladať, že v čase revolúcie boli vlastnosti spájané s verejnou a súkromnou sférou rodovo zaťažované

podobne ako v polovici 90. rokov, teda v čase uvedeného výskumu. Navyše, ako dokazuje pokračovanie výskumu z roku 2006 (Bútorová a kol. 2008), asociovanie mužov s verejnou sférou a žien so súkromnou sférou sa síce oslabilo, ale stále pretrváva, čím sa môžu reprodukovat' a posilňovat' rodovo špecifické obrazy aktérstva.

10 V rozhovoroch s účastníčkami mimo Bratislavy sa objavuje kritika „bratislavocentrizmu“ počas revolúcie aj v jej reflexiách. Väčšina aktivít Novembra 1989 sa mala koncentrovat' do Prahy a Bratislavy a súčasne sa zabúdalo na činnosť v iných mestách. Hierarchizácia regiónov tu pôsobí ako jeden z aspektov zneviditeľňovania (pozri Maďarová 2011).

11 James Scott (1990) opisuje infrapolitiku ako drobné, neviditeľné činnosti, ktoré umožňujú realizáciu spektakulárnych verejných podujatí. Termín občas využíva ako sy-

nonymum každodenného odporu a totožnosť, resp. úzku súvislosť infrapolitiky a každodenného odporu potvrdzujú aj A. Johansson a S. Vinthagen (2013).

© Zuzana Maďarová, 2016

© Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 2016

Mgr. Zuzana Maďarová, M.A., študovala žurnalistiku a rodové štúdiá, v súčasnosti dokončuje doktorandské štúdium na FSEV UK v Bratislave. Pôsobí v Európskom inštitúte pre rodovú rovnosť (EIGE) vo Vilniuse a dlhodobo spolupracuje s feministickou organizáciou ASPEKT. Svoj výskum orientuje na naratívy Nežnej revolúcie, rodové usporiadanie spoločnosti a politiky a na politickú komunikáciu. Korešpondenciu zasielajte na adresu: zmadarova@gmail.com.

„ĎAKUJEME, ŽE STE SI VŠETKY DOBRÉ RADY NECHALI PŘED DVERAMI“: O ASPEKTU A ON-LINE FEMINISMU V ČESKOSLOVENSKÉM KONTEXTU / VANDA ČERNOHORSKÁ

‘Thank you for leaving all your good advice at the door’: On ASPEKT and Online Feminism in the Czecho-Slovak Context

Abstract: This article presents a case study of the Slovak feminist organisation ASPEKT, the oldest and one of the most significant advocates of gender equality in the region. While challenging the theoretical presumption that new media and digital technologies are detaching us from our historical and socio-political context and thereby leading to greater homogenisation, it focuses on the way in which the organisation approaches and makes sense of these new platforms and tools in relation to their specific history and political beliefs. It elaborates on topics such as the tension between the effort to remain creative and independent in times of increasing bureaucratisation of funding opportunities, or making full use of the potential of new online platforms yet staying true to one’s original standards and values. It aims to highlight the following: That even though digital technologies are a global phenomenon which – organisationally and symbolically speaking – transcend time and space, the way we approach digital technologies and new media, the meaning and potential we ascribe to them, is culturally and historically specific.

Key words: digital technologies, Slovakia, contemporary feminism, ASPEKT

Černohorská, Vanda. 2016. „Ďakujeme, že ste si všetky dobré rady nechali pred dverami“: O ASPEKTu a on-line feminizmu v československém kontextu.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, Vol. 17, No. 2: 52–63, DOI: <http://dx.doi.org/10.13060/12130028.2016.17.2.282>

Chtěla jsem rozjet webovou stránku pro náctileté holky, která nebude takovou tou jednodimenzionální záležitostí plnou silných postav a emancipace, protože jedna z věcí, která dokáže být skutečně odcizující, pokud jde o mylné představy o feminizmu, je, když si holky myslí, že být feministkou znamená být zcela konzistentní ve svých názorech, nikdy nebyť nejistá, nikdy nemít pochybnosti, mít na všechno odpověď... a tohle není pravda, uvědomění si všech těch rozporů, které jsem cítila, bylo mnohem snazší, když jsem si uvědomila, že feminismus není soupis pravidel, ale diskuse, konverzace, proces. (Gevinson 2012)¹

Toto jsou slova Tavi Gevinson, zakladatelky a koeditorky úspěšného on-line magazínu *Rookie*² pro náctileté dívky, který v prvním týdnu po svém spuštění v roce 2011 nashbíral přes jeden milion zhlédnutí (Keller 2015). Gevinson, která byla sama náctiletá, dokázala oslovit obrovský dav příznivců a příznivkyň a podělit se s nimi o zkušenosti, jaké to je dospívat v kůži mladé feministky, která se „to snaží vykoumat“ (v originále „trying to figure it out“), jak naznačuje název její TED přednášky z roku 2012. Daný příběh je učebnicovým příkladem měnící se tváře současného feminizmu pod vlivem nových médií a digitálních technologií. S určitou dávkou spekulace můžeme předpokládat, že taková „obyčejná“ dospívající dívka by jen těžko byla schopná dosáhnout obrovské pozornosti bez možností, které jí poskytuje tzv. informační společnost. Příběh Tavi Gevinson a jemu podob-

né přitahují k tématu nových médií a digitálních technologií pozornost nejenom laické veřejnosti, ale zejména výzkumníků a výzkumnic z široké škály oborů.

Pokud jde o sociologickou perspektivu, lze v probíhajících diskusích na toto téma vysledovat trend, který nahlíží na nová média a digitální technologie jako na globální fenomén.³ Na tom by samozřejmě nebylo samo o sobě nic špatného. Díky novým platformám a komunikačním kanálům můžeme navazovat kontakty, spolupracovat na projektech a formovat zájmové skupiny bez ohledu na to, kde se zrovna nacházíme. S čím už ale nelze tak jednoduše souhlasit, je následující krok tohoto teoretického argumentu, jenž naznačuje, že takové vyvazování z prostorového a následně i časového kontextu nás v konečném důsledku vyvazuje i z kontextu historického a společensko-kulturního a vede k větší homogenizaci. S ohledem na vzrůstající vliv nových médií a digitálních technologií v naší společnosti a v reakci na onen teoretický předpoklad jsem se rozhodla zaměřit na tento globální fenomén lokální optikou. Lokální bude v tomto případě znamenat feministickou a československou (případně postsocialistickou) perspektivu. Mým cílem je ukázat, že i když jsou digitální technologie uvedeným globálním fenoménem, význam a potenciál, který jim přisuzujeme, je kulturně a historicky specifický.

Po detailnější prezentaci daného teoretického rámce a dále otázek, kterým čelí současné feministické hnutí, představím ústřední komponent této studie. Tím je

ASPEKT – nejstarší a zároveň jedna z nejdůležitějších feministických organizací v československém kontextu. Ve druhé, analytické části nejprve pomocí kvalitativní analýzy webových stránek, digitalizovaného archivu a komunikačních kanálů organizace rekonstruuje historický vývoj ASPEKTu s důrazem právě na implementaci digitálních technologií. Dále představím čtyři témata týkající se vztahu ASPEKTu k novým médiím, jež vykrystalizovala v první části analýzy a kolem nichž se následně rozvíjely rozhovory s několika členkami a spolupracovnicemi organizace. Daná témata jsem v rámci kvalitativní analýzy identifikovala jako klíčová, protože tvořila stěžejní a opakující se stavební kameny on-line prezentace organizace. V samotných rozhovorech je respondentky dále rozvíjely, čímž vznikly následující tematické celky. Těmi jsou nesoulad mezi pojetím digitálních technologií jako nástroje, který usnadňuje nadnárodní spolupráci na evropské úrovni, ale zároveň s sebou přináší – zejména v kontextu unijních projektů – nadměrnou byrokratizaci. Dále zajímavá konceptualizace digitálních technologií jako prostředku, jenž je orientovaný nikoliv na budoucnost, ale na uchování minulosti a vlastního odkazu. Posledním tématem je – potenciálně generační – nesoulad mezi snahou uchovat si tradiční hodnoty tváří v tvář dynamickým inovacím a rozvíjet nové kreativní projekty. V závěru textu se krátce zamyslím nad udržitelností těchto forem feministického aktivismu on-line a shrnuji výsledky studie s důrazem na hlavní teoretický problém textu. I přesto, že jsou digitální technologie globálním fenoménem, který – organizačně i symbolicky řečeno – přesahuje čas a prostor, způsoby, jakými k digitálním technologiím a novým médiím přistupujeme, význam a potenciál, které jim přisuzujeme, jsou kulturně a historicky specifické. Stejně jako samotný feminismus směřují i digitální technologie nikoliv k homogenitě a lineárnímu vývoji, ale k pluralitě a rozvoji na základě historického a kulturního kontextu.

Teoretický přehled a Metodologie

Zaměříme-li se na probíhající diskuse týkající se stavu současného feminismu, můžeme identifikovat několik trendů, které formují veřejný a akademický diskurs (Tong 2009). Jedním z těch nejrozšířenějších je představa o postupném úpadku feministického hnutí a idejí, které zastává. „Feminismus je prohlašován za ‚mrtvý‘ na běžné bázi, zvláště antifeministickými komentátory/kami ochotnými zaražít [feminismu] poslední hřebíček do rakve“ (Redfern, Aune 2010: 3). Negativní sentiment manifestovaný prostřednictvím senzacechtivých titulků jako „Feminismus: zastaralý a nepopulární“ nebo „Ženy méně šťastné po 40 letech feminismu“ (Guardian 2003 a The Times 2009 cit. v Redfern, Aune 2010: 3) není ničím novým. Jde o opakující se fenomén, který následně ovlivňuje veřejný diskurs i osobní postoje vůči feministickému hnutí v několika posledních dekáдах (Faludi 2006). Antifeministický sentiment není ale jenom záležitostí názorové opozice, která kritizuje v mainstreamových médiích ty, jež prosazují genderovou rovnost.

Daný postoj je také spojený s dalším rozšířeným fenoménem, a to s tzv. postfeminismem, který je asociován s individualismem, konzumerismem a alternativními genderovými projekty (Tasker, Negra 2007). Zatímco někteří teoretikové a teoretičky vnímají tuto diskusi jako důkaz, že feminismus ve své tradiční podobě „není již potřeba, resp. jedná se o nepoužitelnou sílu“, a proto by měl být nahrazen „repertoáry nových významů“ (McRobbie 2004: 225), jiní uvádějí, že tento termín „nemusí naznačovat zánik a nadbytečnost feminismu (...), [a vnímají předponu] post jako ‚přicházející poté‘, aniž by to nutně znamenalo, že předchozí verze feminismu byly vytlačeny a pohřbeny“ (Robinson 2009: 9).

Tyto diskuse, jež prostupují jak mainstreamovými médii, tak akademickými kruhy, reflektují skutečnost, že feministická teorie, politika i konkrétní strategie boje za genderovou rovnost prošly zásadní transformací, a to pod vlivem měnících se společenských, politických a v neposlední řadě technologických podmínek. Tyto změny nicméně neimplikují, že by feminismus jako takový byl irelevantní, nadbytečný, nebo dokonce „mrtvý“. Jak dokládá projekt Tavi Gavinson a mnoho dalších obdobných počínů, narůstají v posledních letech hlasy prosazující feministické ideje napříč on-line sférou. „Prostřednictvím odlišných kanálů a z odlišných důvodů využívají ženy mnoha různými způsoby kreativní, sociální, komunikační, politický, kulturní a ekonomický potenciál webu“ (Youngs 2007: 6). Rostoucí vliv digitálních technologií na (nejenom) feministické organizace a otázky problematizující postavení feminismu v informační společnosti tak logicky přitahují pozornost řady teoretiků a teoretiček z nejrůznějších oborů (Wolmark 2003).

V první řadě je nutné se zmínit o obsáhlé literatuře zabývající se potenciálem digitálních technologií a jejich vlivem na občanskou společnost (Downey, Fenton 2003; Chadwick, Howard 2009). Tento vliv je spojován zejména se zvyšováním demokratické participace a snazším vznikem zájmových skupin, resp. tendencemi, které jsou často stavěny do kontrastu k tzv. občansko-společenskému deficitu, upadajícímu členství v politických stranách a k nízké volební účasti (Bennett 2008). Výše uvedené teoretické předpoklady jsou následně „rámovány obecným mezinárodním konsenzem objevujícím se od počátku devadesátých let, že demokracie se nachází v těžkých časech“, a doplněny „nadějí (...), že internet bude mít nějakým způsobem pozitivní vliv na demokracii a pomůže vyléčit její neduhy“ (Dahlgren 2005: 147; 2009). Výzkumy zabývající se efektem digitálních technologií pak pokrývají nejrůznější témata od zapatistů v Latinské Americe (Burch 2002) přes hnutí Occupy ve Spojených státech amerických (Fuchs 2014) až po protestující na náměstí Osvobození v Káhiře (Alexander 2011). Přestože zájem výzkumníků a výzkumnic není limitován pouze vztahem mezi novými médii a činností protestních hnutí, jedná se v posledních letech o jeden z nejčastějších typů akademického snažení (např. Gerbaudo 2012, Fuchs 2014). Na druhou stranu s tím, jak roste využívání digitálních tech-

nologií v industrializovaných zemích a čas strávený on-line, stávají se on-line aktivity čím dál relevantnější součástí lidských životů (Bredl, Hünninger, Jensen 2014). Z toho důvodu se řada analýz začíná soustředit na vliv nových médií a digitálních technologií na naši každodennost a formování identity (Elliott, Urry 2010).

Za druhé lze v rámci existující literatury identifikovat narůstající počet autorů a autorek, kteří se snaží zachytit specifický dopad nových médií a digitálních technologií na životy žen a dívek a dále na to, jakým způsobem tyto nové platformy a nástroje napomáhají fungování feministických organizací a projektů (Gajjala, Ju Oh 2012; Wyer et al. 2014). V řadě takových studií jsou nová média a digitální technologie konceptualizovány jako globální fenomény, které mají (do jisté míry takjako samotný feminismus) potenciál transformovat fungování nadnárodních organizací i záležitosti lokálního a každodenního charakteru. Jak poznamenává Young: „uznání materiálnosti feminismu – tj. konkrétních sociálních a geografických vazeb a specifík – je implicitně obsaženo v každé kritické reflexi západního feministického vědění a principů“ (Young 1999: 56). Stejnou perspektivu je třeba uplatňovat, pokud hovoříme o digitálních technologiích. Nicméně řada autorů, včetně jednoho z nejcitovanějších teoretiků informační společnosti – Manuela Castellse –, přistupuje k digitálním technologiím jako k unifikacnímu komponentu, jenž v konečném důsledku vede k prostorové a časové reorganizaci moderní každodennosti. S odkazem na pojmy „plynoucí prostor“ a „bezčasý čas“ (v originále „space of flows“ a „timeless time“), které zavádí, zastává Castells (1996) teorii, že informační technologie nás oddělují od naší kulturní identity a lokálního kontextu, což vede v konečném důsledku k větší homogenizaci. Nová média a digitální technologie nám bezesporu umožňují překonat geografické vzdálenosti a navázat kontakt s lidmi v odlišných kulturních kontextech. Díky nim vznikají komunity, veřejný prostor habermasovského stříhu a – do jisté míry – se transformují sociální hnutí, která tato média a technologie využívají, jak Castells uvádí ve své nejnovější publikaci (Castells 2012). Nicméně to, jakým způsobem k těmto novým nástrojům a platformám přistupujeme, jak je využíváme a jak chápeme jejich význam, zůstává (v podobném duchu jako mluvíme-li o feminismu) specifické a unikátní ve vztahu k naší zkušenosti se sociálním světem. Mým cílem je v následujícím textu tuto historicko-sociální podmíněnost přístupu k digitálním technologiím demonstrovat na případové studii, v rámci níž se zaměřuji na ASPEKT, tedy na jednu z nejstarších a nejvýznamnějších feministických organizací v československém regionu. Důvody, proč jsem se rozhodla zaměřit svoji výzkumnou pozornost na danou organizaci, jsou následující.

ASPEKT byl založen v roce 1993, a jde tedy o organizaci, která aktivně zastává a propaguje genderovou rovnost více než dvě desetiletí a tak reprezentuje bohatý studijní materiál. Od svého založení upořádal ASPEKT řadu konferencí, edukačních seminářů a realizoval mnoho komplexních

projektů a analýz. Pokud jde o publikační aktivity, vydal ASPEKT více než sto beletristických i odborných publikací představujících českému a slovenskému publiku klasickou i současnou feministickou teorii, významné autory a autorky a edukační materiály. V letech 1993–2004 vyprodukoval jednadvacet čísel časopisu, která pokrývala feministická témata a poskytovala čtenářům a čtenářkám analýzy, zprávy a komentáře z oblasti ženských a genderových studií. Vzhledem k tomu, že daná organizace začala s prosazováním genderové rovnosti v tzv. off-line období a poté expandovala simultánně s rozvojem digitální sféry, poskytuje daný případ možnost srovnání předdigitální a digitální éry. Společně s obecnou expanzí digitálních technologií tak můžeme sledovat, jak ASPEKT implementoval řadu strategií, jejichž prostřednictvím rozšířil své aktivity směrem k novým médiím. Jedná se např. o správu několika webových stránek⁴ a dále vydávání on-line webzinu, který od roku 2004 nahradil tištěnou verzi původního magazínu. ASPEKT zároveň explicitně přebírá pojetí nových médií jako potenciálně subverzivního prostoru, v rámci kterého lze dekonstruovat hegemonní koncepty prosazované mainstreamovými médii. Jak uvádí na svých stránkách: „Publikování webzinu upevňuje představu, že internet je vitální médium vhodné pro názory, které nenásledují mainstream. Publikuje dramata, fikci, pobouřené komentáře, zajímavé zprávy; přitahuje pozornost k dobrým autorům/kám a umělcům/kyním i špatným reklamám.“⁵ Zároveň ASPEKT sdílí myšlenku, že digitální technologie mění klasický vertikální tok informací⁶ a zdůrazňuje organizační výhody, jako je např. schopnost reagovat rychle a flexibilně na současná témata.⁷ V neposlední řadě je nutné zdůraznit unikátnost daného případu. ASPEKT je první slovenskou feministickou organizací založenou po sametové revoluci. S odkazem na jeho rozsáhlé aktivity a dlouhou historii lze říci, že hrál v období tzv. tranzice signifikantní roli v rámci vývoje feministického hnutí v České republice a na Slovensku.

V souvislosti s vývojem digitálních technologií jsou zpochybňovány standardní výzkumné postupy v sociálních vědách. Tyto změny souvisejí zejména s velkou mírou inovací a dostupností dat (Bredl, Hünninger, Jensen 2014). Právě s ohledem na inovativní charakter nových médií a dostupnost digitálně zpracovaných dat jsem pro účely toho výzkumného projektu zvolila následující metodologický postup. V první fázi výzkumu jsem se soustředila na analýzu digitalizovaného archivu ASPEKTu včetně výročních zpráv, zpráv z uspořádaných akcí a realizovaných projektů. Mým záměrem bylo na základě dostupných materiálů zformovat vývojovou linku organizace od jejího vzniku až po současnost s důrazem na to, jakým způsobem do svého fungování postupně implementovala digitální technologie. V této fázi jsem se zároveň zaměřila na interaktivní kanály, jejichž prostřednictvím ASPEKT komunikuje se svým publikem (konkrétně na pravidelný e-mailový newsletter a facebookový profil organizace), ve snaze identifikovat, jakými způsoby k těmto novým platformám a nástrojům organi-

zace přistupuje. Snaha postihnout nejenom formální stránku věci – tedy pouhou skutečnost, že organizace digitální technologie využívá –, ale především to, jak k těmto novým možnostem a platformám přistupuje, tvoří jádro mého textu. S odkazem na zásady virtuální (nebo také digitální) etnografie se totiž domnívám, že specifické způsoby, jakými přistupujeme k novým médiím, jsou relevantní pro to, jak se vztahujeme nejenom k technologiím jako takovým, ale také ke komunitě, v níž žijeme, a sami k sobě (Pink et al. 2016). Nová média a digitální technologie jsou v tomto teoretickém rámci konceptualizovány nikoliv jako pouhé mechanické nástroje, ale – jak poznamenává Christine Hine (2000) v jednom z prvních textů na téma virtuální etnografie – jako produkt kultury sám o sobě. Z toho důvodu vnímám nová média a digitální technologie (stejně jako představy o jejich praktickém užívání) jako koncepty vyvinuté v kontextu. V tomto případě ve feministickém, postsocialistickém a československém kontextu.

Ve druhé fázi výzkumu jsem se soustředila na hloubkové rozhovory s klíčovými členkami a spolupracovnicemi ASPEKTu. Mým cílem nebylo hovořit se všemi současnými členkami, ale spíše zajistit různorodou skupinu hlasů zachycující feministickou zkušenost těsně po roce 1989 stejně jako perspektivu mladší generace, vyslechnout dlouhodobé členky stejně jako získat pohled externích spolupracovnic. Nakonec byly uskutečněny rozhovory se čtyřmi respondentkami, které byly pořázeny v létě 2015 a trvaly jednu až tři hodiny. Rozhovory sloužily především k objasnění a dalšímu rozpracování témat, jež jsem identifikovala jako klíčová a nejčastěji se opakující v rámci analýzy digitalizovaných materiálů a on-line platform organizace. V tomto textu rozvíjím primárně čtyři témata. Prvním z nich je diskrépance mezi vnímáním digitálních technologií jako nástroje, který usnadňuje mezinárodní spolupráci a realizaci velkých projektů, ale zároveň s sebou přináší – zejména v kontextu Evropské unie – nadměrnou byrokratizaci, vyprázdněnost a neautentičnost. Dalšími tématy je vnímání digitálních technologií jako prostředku k uchování vlastního odkazu pro budoucí generace a dilema mezi využitím flexibility, resp. dynamičnosti nových médií a snahou udržet vysokou kvalitu obsahu. Posledním tématem jsou kreativní projekty a otázka jejich role a udržitelnosti v kontextu feministického hnutí.

Analytická část

Následující analytická část je uvozena krátkou sondou do společensko-politického vývoje před rokem 1989 a po něm ve vztahu k genderové rovnosti v československém kontextu. Po stručném výčtu okolností, které definovaly první roky existence ASPEKTu jako průkopnické iniciativy feministického snažení v česko-slovenském kontextu, hovořím o tom, jak se daná organizace vyvinula pod vlivem měnících se dotačních struktur, zvyšující se byrokratizace a technologické evoluce. Ve druhé části analytické sekce rozvíjím již uvedená témata.⁸

Trampoty s feminismem – před rokem 1989

a po tomto roce

ASPEKT je feministickou organizací oficiálně založenou v roce 1993 (neformálně se scházející od roku 1992), která – jak uvádějí její zakladatelky – „bola a stále je jedním z východiskových bodů feministického a rodového myšlení na Slovensku, ako aj občianskeho aktivizmu a sieťovania mimovládnych organizácií vo všetkých relevantných témach feministického a rodového diskurzu“ (Cviková, Juráňová 2009: 24–25). Historické a politické okolnosti, které doprovázely vznik ASPEKTu, jsou pro povahu a budoucího směřování této organizace více než významné. Jinými slovy, krátce po roce 1989 procházel daný region fází transformace, tedy postupného přechodu směrem k demokratickému politickému, sociálnímu a ekonomickému zřízení. Mezi nejzásadnější změny patřilo znovuotevření hranic, implementace svobodného trhu, transformace politické sféry a probuzení občanské společnosti (Berglund et al. 2013). Založení ASPEKTu bylo tedy umožněno a formováno aktuálně se měnícím prostředím, na druhou stranu ale do jisté míry reagovalo i na charakter genderového univerza v předlistopadové společnosti.

Řada teoretiků a teoretiček soustředících se na pozici ženy a její reprezentaci v socialistickém diskursu ve středoevropském a východoevropském kontextu hovoří o kombinaci dvou komponent (Saurer, Lanzinger, Frysak 2006). Na jednu stranu zde byla populisticko-rovnostářská argumentační linie, která podtrhovala rovné zapojení žen a mužů do pracovního procesu. Na stranu druhou komunistická propaganda hrála na nacionalistickou strunu, jež permanentně odkazovala na loajalitu žen k národu. Jak poznamenává Mariana Kotzeva: „Obraz socialistické ženy byl vypracovaný takovým způsobem, aby podpořil unikátní misi ženy, tedy sebeobětování za účelem podpory establishmentu a budoucího vývoje systému směrem k ‚žárlivé budoucnosti‘“ (Kotzeva 1999: 85). Neustálými výzvami k rovnosti tak komunistický režim usiloval de facto o vymazání kategorie genderu stejně jako to činil v případě třídy nebo etnicity. Termín „rovnost“ se stal zprofanovaným heslem v oficiálních prohlášeních a na propagandistických plakátech, které neodrážely skutečné podmínky každodenního života žen a mužů. Tato kvazirovnost znamenala, že gender jako faktor, který významně formuje individuální životy, byl v předlistopadové společnosti silně přítomný, ale na (první pohled) neviditelný. Zakládající členky ASPEKTu – vědomy si tohoto specifického „dědictví“ komunistické éry – se tak rozhodly založit první „zájmové sdružení žen, které souhlasily, že je na čase začít brát diskurs o rovnosti a demokracii vážně a aplikovat ho na žité reality žen na Slovensku“.⁹

V prvních letech své existence se ASPEKT soustředil zejména na vydávání stejnojmenného časopisu a na organizaci akcí, např. literární večery, veřejné diskuse a semináře. Ať už šlo o konferenci o feminismu a nacionalismu (25. 2. 1994), veřejnou přednášku o čarodějnicích (20. 3. 1994), večer strávený s česko-německou spisovatelkou Alenou Wagne-

rovou (20. 2. 1995) nebo workshop o ženách v médiích a reklamách (10. 6. 1995), ASPEKT otvíral témata a pokládal otázky, které nebyly ve slovenském (a českém) veřejném prostoru doposud pokládány.¹⁰ V následujících letech kolem roku 2000 se začal ASPEKT účastnit větších edukačních a výzkumných projektů.¹¹ Za všechny lze jmenovat „ruzovymodrysvet.sk“, projekt prosazující v letech 2005 a 2008 genderově senzitivní přístup ke vzdělávání, a to prostřednictvím přednášek pro vyučující, workshopy a divadelní představení pro děti.¹² V dalším z projektů, „Equality Training for Trainers“, se ASPEKT soustředil na eliminaci nerovností na trhu práce. Daná iniciativa byla založena na mezinárodní kooperaci mezi řadou organizací ze Slovenska, Rakouska, Itálie a dalších zemí a výsledky této spolupráce zahrnovaly semináře pro školitele a školitelky, pravidelně publikovaný newsletter a on-line materiály.¹³ S tím, jak se ASPEKT postupně rozvíjel, účastnil se různorodých projektů, které nebyly omezené pouze na Slovensko a okolní státy, ale sahaly mimo středoevropský region. Taková transnacionální kooperace vyžaduje intenzivní a flexibilní komunikaci, která je do určité míry umožněna digitálními technologiemi, jež se začátkem 21. století stávaly běžnou výbavou většiny organizací v neziskovém sektoru. U řady uskupení se pak v souvislosti s implementací digitálních technologií měnily i strategie, jimiž prosazovaly své cíle a oslovovaly potenciální publikum. Výměna protestních pochodů a distribuce agitačních letáků za „kulturní jamování“¹⁴, on-line petice a virální kampaně jsou – obecně řečeno – důkazem měnících se repertoárů kolektivního jednání (Tilly 1978). Tuto „repertoárovou“ perspektivu zastávají i Donatella della Porta a Mario Diani (2006), kteří vidí v efektivnější komunikaci mezi jednotlivými členy a členkami sociálních hnutí jeden z největších benefitů využívání digitálních technologií.

To, co se zdá být narativem o další expanzi a transnacionální kooperaci (která byla pokud ne umožněna, tak alespoň zjednodušena digitálními technologiemi), je také skutečností znamenající širší politické změny, zejména vstup Slovenska do Evropské unie a následnou byrokratizaci související s čerpáním fondů.

No a potom, keď prišli EU projekty, tak to bola jedna veľká katastrofa. Myslím si, že to, čo pozitívne tieto projekty prinášajú, sa nedá vyvážiť tým množstvom negatívneho, čo spôsobujú. A hoci sme sa teda sami zapojili aj do niekoľkých takýchto projektov – a ja neviem, či to môžem nahlas povedať – ale to je také zničenie našej tvorivosti... (Jana 2015)¹⁵

A druhá vec je, že keď ideme do takých tých naozaj medzinárodných projektov, tak vždy tam máme aj ten problém, že nevieme celkom isto, s kým máme čo do činenia. Či máme čo do činenia s niekým, kto si robí – ako to povedať – agentúrne rodové projekty, alebo s niekým, koho to naozaj zaujíma. A v tomto sme naozaj staromódne a teším sa, že i naše mladé kolegyně sú staromódne (...). Pre nás je feminizmus dôle-

žitý a je dôležité, aby tie prístupy boli feministicky kritické. Proste taký ten oduťý neoliberalizmus, ktorý len počíta nejaké veci, nás zas tak nezaujíma (...). Ja viem, že to teraz znie hrozne. Myslím, že to nie je chyba tých projektov, ale že to je chyba toho, ako je to nastavené. (Jana 2015)

I přesto, že se období kolem roku 2000 neslo ve znamení transnacionální spolupráce a velkých projektů, které zahrnovaly aktivity spojené s novými médii a digitálními technologiemi (což by mělo teoreticky vést ke snazší a efektivnější spolupráci), unijní financování přeneslo pozornost – alespoň z perspektivy respondentek – na formální a byrokratické požadavky a zároveň upozadilo kreativitu, originální obsah a autentickou spolupráci. Tedy hodnoty, jež jsou stěžejní jak pro ASPEKT, tak pro nově vznikající kybernetické komunity (Desai 2013).

Feministické memoáry & gramatika genderové nerovnosti

Pojem historie a uchování vlastního odkazu se zdá být významným konceptem, který rezonoval jak v rámci analýzy on-line prezentace ASPEKTu, tak v rozhovorech. Přestože je na digitální technologie a nová média často nahlíženo jako na snažení orientované na budoucnost, a to zvláště ve vztahu k feminizmu (Blair, Gajjala, Tulley 2009), většina respondentek se opakovaně zmiňovala o významu digitálních technologií, pokud jde o uchování vlastní historie. Jak vyplývá z uskutečněných rozhovorů, vnímají historii a dosažené úspěchy ASPEKTu jako něco, co může být snadno zapomenuto. Z toho důvodu investují poměrně velké množství energie do digitalizace, archivování a katalogizace, jak dokládá zejména rozsáhlý on-line archiv organizace. Stručně řečeno, vnímají digitální technologie jako příležitost, jak uchovat svůj odkaz pro současné i budoucí generace. Příležitost, jak zanechat stopu.

Snažíme sa zachovávať tie staré webové stránky ako určitý archív (...) čo je zase veľmi dobré aj pre ďalších ľudí, ktorí sa teraz môžu k tomu vrátiť. Napríklad študenti a študentky, keď píšú záverečné práce, už na akékoľvek rôzne témy, tak veľa vecí si nájdu práve na tých webových stránkach ASPEKTu (...). Aj kvôli takejto orientácii, aj kvôli tým obsahovým teoretickým veciam a tak ďalej. Je tam veľa takých vecí, ktoré tam nájdu aj vďaka tomu, že veľa vecí bolo zaarchivovaných takto na webových stránkach. Aj potom sa tam dá presne odsledovať cez pozvánky, cez informácie o rôznych podujatiach... akože, čo sa za tie roky urobilo, akým rôznym témam sa ASPEKT venoval, ale aj iné organizácie, keďže sa vždy dávali pozvánky na iné ľudsko-právne organizácie. (Zuzana 2015)¹⁶

V tomto případě můžeme tedy hovořit o explicitním pojetí nových médií a digitálních technologií jako nástroje, který pomáhá uchovat historii organizace jednodušeji a efektivněji, než kdyby se měla spoléhat pouze na fyzickou knihov-

nu. Jak Zuzana, jež se stará o web ASPEKTu, poukazuje, nejde jenom o to mít vše spořádaně zarchivované, dané materiály musí být především přístupné veřejnosti. V 90. letech se ASPEKT ve smyslu publikační činnosti zaměřoval na překlad klasických feministických textů, produkci teoretických esejů a komentářů, které byly vydané buď v knižní podobě, nebo v periodicky vycházejícím časopise. V roce 2003 ale přešel ASPEKT od tištěného magazínu k on-line webzínu. Na jednu stranu byla daná změna výsledkem určitých finančních okolností. Na stranu druhou ale vedla k větší otevřenosti jak ve vztahu k čtenářstvu, tak pro potenciální příspěvatelky a příspěvatele, které ASPEKT oslovuje on-line výzvami a nabádá je k zaslání komentářů a článků. Přechod z tištěného do on-line prostředí má dále za následek větší diverzifikaci hlasů a v konečném důsledku přitahuje pozornost i k dalším feministickým iniciativám, o nichž ASPEKT na svých stránkách informuje. V každém případě, touha po tom tzv. zanechat stopu se neomezuje pouze na digitalizaci a katalogizaci materiálů, ale má i další argumentační rovinu.

Ja myslím, že čo je tam dôležité, je uvedomenie si toho, že ak si tá organizácia – alebo ten ženský aktivizmus – nenapíše tú históriu sám o sebe, tak je veľmi pravdepodobné, že druhí a druhí na ňu zabudnú. Že tie aktivity a všetko, čo sa spravilo, sa nestane súčasťou takých tých, ako v úvodzovkách, mainstreamových naratívov. Ja som to napríklad veľmi zvnútnila takisto (...). Vlastne tu históriu ASPEKTu, tie všetky skeny a takéto veci a tú rôznu digitalizáciu textov, prevažnú väčšinu som robila ja (...). Ako najskôr som tomu dobre nerozumela pravdupovediac, a vlastne sa mi to zdalo byť možno, že či to nie je príliš. Teraz sa mi to zdá byť veľmi dôležité a vlastne je mi ľúto, že som to celé nedokončila vtedy, ako som mala. Myslím si, že by bolo dobré to v podstate ako dofinalizovať a spraviť ako čo najlepšie aj teraz. Myslím si, že tá tendencia po uchovaní tej historickej pamäti a zdokumentovanie tam je. (Ľubica 2015)¹⁷

Můžeme argumentovat, že obava ze zapomnění přesahuje v případě ASPEKTu pouhé znepokojení nad absencí ve veřejných záznamech. Být nebo nebýt pevně zapsán v historii je totiž hluboce feministická otázka. A to v tom smyslu, že ženy, které aktivně neparticipují na zaznamenání vlastní minulosti a vyzdvihování svých úspěchů, mohou velmi snadno skončit tak, že budou z učebnic historie vynechány úplně. Navíc ti, kteří mají zkušenosti s předlistopadovou realitou a s nejrůznějšími způsoby, jak komunistický režim na běžné bázi ohýbal, přepisoval a mazal historii, jsou si dobře vědomi úzkého spojení mezi konceptem paměti a moci. Specifické dědictví komunistického režimu společně s feministicko-kritickým charakterem dané organizace představují možné vysvětlení takového přístupu k digitálním technologiím.

Jedna z největších předností digitálních technologií, díky které jsou organizace otevřenější a inkluzivnější ve vztahu

ke čtenářstvu i k možným příspěvatelkám a příspěvatelům, jde ruku v ruce s dalším, poněkud problematickým vedlejším efektem. Jak vysvětluje Zuzana, ASPEKT se snaží přilákat nové příspěvatele/ky zejména ke spolupráci na on-line webzínu. V případě, že jim někdo zašle příspěvek, prochází text ve většině případů detailní evaluací a autorka, případně autor obdrží zpětnou vazbu a prostor na zapracování navržených revizí. Vzhledem k tomu, že je editační práce pro ASPEKT velmi důležitá, vyhledávají většinou spolupráci s těmi, kteří chtějí pracovat s textem a vylepšovat své analytické schopnosti. Jak doplňuje:

Čiže tam je veľmi dôležitá ta redakčná práca. Je to predovšetkým pre ľudí, ktorí naozaj chcú pracovať s textom, posúvať sa ďalej (...). Ani na web, ani nikam inam nepustíme hocičo, nepustíme text, ktorý nemá istú úroveň. A to si myslím, že je veľmi užitočné pre ľudí, ktorí sa teraz málokde naučia pracovať s textom, lebo na nich nemá nikto čas. (Zuzana 2015)

Na jednu stranu se tedy ASPEKT snaží být otevřený a inkluzivní, zároveň ale usiluje o zachování určitých standardů pro psaný text. Vzhledem k tomu, že bezchybný obsah vyžaduje zkušenosti a časově náročný editační proces, je kombinace těchto hodnot a zásad poněkud náročná disciplína. Důraz na preciznost může zároveň – jak poznamenává Paula Jójárt¹⁸ – vést k tomu, že je organizace v on-line prostoru méně flexibilní a dynamická. Jana Cviková nicméně upozorňuje na další fenomén související s onou otevřeností a flexibilitou nových médií, v jejímž důsledku se může snižovat kvalita publikovaného obsahu.

To je zase odvrátená strana tej takzvanej demokratizácie internetu, že tam môžeš uverejniť hocičo, v hociakej podobe. Ľudia majú pocit, veľmi často – keď to tak sledujem trebárs na Facebooku alebo na niektorých blogoch – že tam ide len o akúsi gramatiku. Len akási gramatika znamená... skrátka aj keď sa vymedzujem voči pravidlám spoločnosti, gramatika sú pravidlá spoločensky dohodnuté a hovoria niečo o fungovaní spoločnosti. Nemyslím teraz len „ypsilon“ a „i“ a podobne, ale keď nerozumiem tomu, že existuje akýsi abstraktný poriadok, tak sa voči nemu nemôžem ani búriť. (Jana 2015)

S ohledem na dlouholetou zkušenost ASPEKTu s publikací knih a magazínu není překvapením, že jeho zakladatelky zdůrazňují důležitost revizí a editační práce. Kromě stylistické preciznosti jde ale také o zjevné vyjádření kritické feministické perspektivy. Jak dokládají např. Robin Lakoff a její průlomová publikace *Language and Woman's Place* ([1975] 2004), radikální kritika Dale Spender v *Man Made Language* (1980), případně koncept performativity Judith Butler (1997), koncept jazyka jako významné symbolické struktury hraje ve feministické teorii signifikantní roli. Se vzrůstajícím počtem těch, kteří mohou publikovat své názory on-line, a to okamžitě a bez cenzury, si Jana Cviková klade otázku, zda uživatelé/ky nových médií nezapomně-

li, že jazyk a to, jakým způsobem ho (zne)užíváme v každodenní komunikaci, má zásadní vliv na genderovou rovnost, respektive že je potřeba se neustále zamýšlet nad tím, jak – austinovským slovníkem řečeno – „udělat něco slovy“.

This is What a Feminist Looks Like

Rozdílné názory na přínos flexibility a participativního charakteru digitálních technologií mají – alespoň v rámci tohoto případu – generační dimenzi. Zatímco Jana Cviková, zakládající členka ASPEKTu, vyzdvihuje význam editačních standardů i v on-line sféře, mladší respondentky se zmiňují v rámci rozhovorů o svých vlastních projektech, které reprezentují poněkud odlišné hodnoty, zejména aktuálnost a schopnost reagovat na současné dění a impulsy. První z těchto projektů je komunitní blogová platforma *Feministky.sk*.¹⁹

Feministky.sk by mohli být blogovým priestorom pre kritické mladé feministky, kde by mohli komentovať, glosovať, analyzovať to, čo považujú vo verejnej sfére (alebo v tom, z čoho vec verejnú spraví) za problematické aj dobré.

Feministky.sk som nazvala dosť „univerzalisticky“. Napriek tomu by však nemuseli tvrdiť, že sú jediné feministky na Slovensku, skôr ďalšie feministky:) Samotný názov feministky.sk považujem za dôležitý ako spôsob identifikácie, otvorenie pomenovania feministka pre širšiu skupinu identít, než ktorá sa často ponúka verejnosti aj tým, ktoré by feministkami možno rady verejne boli (ale nepracujú v mimovládnych organizáciách, kde sa k takému označeniu pripravujú).

Témy článkov by mali byť aktuálne, mali by to byť reakcie na to, čo sa deje: kto povedal akú blbosť v politike, aká politika sa prerokúva a bude mať negatívne alebo pozitívne dopady na ženy, aká reklama beží v telke a znevažuje dievčatá a ženy, čo som začula (...). (Ľubica 2009, tučné v originálu)²⁰

Druhý projekt – *Hrdzavé klince*²¹ – je blog, na kterém jeho autorka Paula Jójárt sdílí a komentuje sexistické reklamy ve slovenských médiích. Tyto projekty jsou příkladem osobního a kreativního přístupu k feminismu v on-line prostoru.

Hrdzavý kliniec, to je taký blog, ktorý som [robila] ani neviem koľko rokov dozadu – dva, tri, štyri – a to bolo len tak, že mňa srali sexistické reklamy. Najprv som ich mala uložené a potom som si povedala, budem ich hádzat na taký blog a vždycky k tomu napíšem nejaký komentár (...). Nerobím to pravidelne, nemám na to čas a nevenujem sa tomu [momentálne]. Mám kopu vecí odložených, ale ešte som sa nedostala k tomu to povedať. A skôr som sa snažila vešať aktuálne veci, že keď som to niekde zachytila a mala som čas, tak som si sadla a napísala niečo a zavesila som to v priebehu toho, keď to vyšlo. Zdá sa mi také zvláštne postovať veci, ktoré mám tri roky odložené. Mne chýbalo, že u nás nie je Sexistické prasiatko ako súťaž [ktorá funguje v Čechách] (...) a vôbec, mňa

bavilo o tom písať. To sú väčšinou veľmi také krátke ironické komentáre, takže to nie je akési veľké písanie. (Paula 2015)

Dané projekty jsou signifikantní, a to zejména v československém regionu, kde sebeoznačení „feministka“ (neřkuli „feminista“) nepatří mezi nejpoblárnější způsob sebeidentifikace. I přesto, že dostupné výzkumy odkazují zejména k západní Evropě nebo USA (viz McCabe 2005), lze si na jejich základě vytvořit obrázek o tom, jakým způsobem definice feminismu v mainstreamovém veřejném diskursu ovlivňuje individuální postoje širší veřejnosti. „Jak je feminismus definován, je zásadní. Když lidé říkají, že nejsou feministé/ky, je to často proto, že používají spíše úzce než široce vymezenou definici“ (Redfern, Aune 2010: 6). Nízký počet žen, které samy sebe označují jako feministky, je způsoben příliš restriktivní definicí tohoto termínu, z čehož vyplývají poněkud schizofrenní postoje k feminismu. „Stigmatizace pojmu ‚feminismus‘ má své následky. Vede zejména k rozvinutí fenoménu, kdy člověk prohlásí ‚Nejsem feministka/ka ale...‘, s tím, že ale je následováno podporou cílů, které jsou běžně označovány za feministické, jako např. stejný plat za stejnou práci“ (Walby 2011: 3). Mladé ženy tedy obecně mohou sdílet feministické ideje, ale samotné označení „feministka“ nikoliv (Stacey 1987), což vede k asociaci daného termínu spíše s lidmi pracujícími v akademické sféře nebo v neziskovém sektoru. Pokud zkombinujeme tento fenomén s antifeministickými postoji (Faludi 2006), jež se v tradičních médiích stále těší velké oblibě, představují nová média de facto jednu z mála možností, jak přivést feminismus zpět do mainstreamového diskursu (případně jak ho zpopularizovat).

V tomto kontextu můžeme tedy vnímat využívání nových médií feministickými aktivistkami ne jako pouhou reakci na měnící se technologické prostředí, ale také jako příležitost, jak narušit antifeministický diskurs. A dále redefinovat termín „feminismus“ ve smyslu sociálně akceptovatelného nebo přímo žádoucího označení, které vyjadřuje kladný postoj k genderové rovnosti. Možnost slyšet různorodé feministické hlasy on-line dále vede k podpoře pocitu přináležetosti k širší komunitě, což je fenomén, který popisuje i řada teoretiků a teoretiček ve svých výzkumech na téma on-line skupin a jejich mobilizace (Traister 2007). Zatímco tradiční média organizovaná na základě mainstreamových schémat mají pouze limitovaný potenciál, pokud jde o způsoby, jakými bojovat proti marginalizaci feminismu, digitální technologie mohou otevřít tyto restriktivní bariéry a vést v konečném důsledku k větší diverzifikaci veřejného diskursu a k rekonceptualizaci klíčových pojmů.

Společně s diskusí na téma kreativních on-line projektů s feministickou tematikou je ale potřeba zabývat se i druhou stranou této problematiky a tou je otázka udržitelnosti, financování a expertizy. Pokud jde o výše uvedené projekty, tak kolektivní platforma *Feministky.sk* nebyla aktualizována od roku 2013 a na antisexistický blog jeho autorka rovněž nepřidává příspěvky pravidelně. Tématu udržitelnosti se dotýká i „Online Revolution Convention“, zpráva

vydaná *Barnard Center for Research on Women* (Martin, Valenti 2013) a shrnující klíčové výzvy, kterým čelí feminismus v on-line sféře. Některé body uvedené v této zprávě lze vztáhnout na případ ASPEKTu i připomínaných projektů. Na jednu stranu zpráva oceňuje neoddiskutovatelnou roli on-line feminizmu a horizontálně produkovaných médií při kritice sexismu, vytváření tzv. bezpečných zón a zviditelnování feministických témat v mainstreamovém diskursu. Na druhou stranu ale kritizuje nedostatečné propojení mezi on-line feminizmem (ve smyslu individuálních projektů) a širším hnutím (Martin, Valenti 2013). Tato témata úzce souvisejí s nedostatkem podpory a chybějícím systémovým řízením, což v konečném důsledku vede k neudržitelnosti individuálních projektů a platform. Na druhou stranu jedna z respondentek, Ľubica, zdůrazňovala, že realizace projektu bez jakéhokoliv externího financování byl přesně ten důvod, proč si zvolila on-line platformu. Jenom tam – po řadě nepříjemných zkušeností s přebujelou byrokracií – měla pocit, že se může podílet na feministickém aktivismu bez restriktivních mantinelů. Udržitelnost jednotlivých projektů souvisí zároveň se zkušenostmi v oblasti správy nových médií a s určitým stupněm profesionality.

Tie organizácie podľa mňa si to trochu uvedomujú [že ide na sociálnych sieťach napáchať veľa chýb], takže sa toho trochu boja a skôr sú také konzervatívne. Možno je to taký druh konzervatizmu, alebo je to len obmedzené množstvo skúseností. Nie je to jednoduché podľa mňa, u nás je to do značnej miery ešte akoby v plienkach. Takých expertov a expertiek na to, čo by s tým vedeli organizáciám dobre poradiť, je málo, alebo sa dajú ťažko zaplatiť. Mám pocit, že to baby dávajú často na kolene. No ono je to super, keď sa učí za pochodu (...), ale keď nemajú prachy na tie klasické masové kampane, tak ani na toto nemajú. (Paula 2015)

Je tedy zřejmé, že mít přístup k novým médiím a digitálním technologiím neznamená umět je automaticky používat tím nejefektivnějším způsobem. Nutno ale poznamenat, že určit, jaký způsob užívání nových médií a digitálních technologií je ten nejvhodnější, by vyžadovalo stanovení určitého ideálu, na který by měli všichni ostatní aspirovat. Takový předpoklad je ale problematický. Zatímco pro některé uživatele/ky je tím hlavním cílem zasáhnout co největší obecnost, pro jiné je tou nejvyšší kvalitou kritický hlas, hodnotný obsah, případně nezávislost a alternativní status. Snaha definovat jednu vývojovou linii by naznačovala, že zatímco některé organizace si již umění digitálních technologií osvojily, jiné ještě takového stupně nedosáhly. Jak ale dokládá i tato studie, vztah mezi novými platformami a těmi, kteří je využívají, je ovlivněn řadou faktorů. A ty lze jen velmi těžko zachytit standardizovanými měřítky.

Závěr

S odkazem na vzrůstající počet sociologických výzkumů, které se zabývají vlivem nových médií a digitálních techno-

logií na povahu sociálních hnutí, jsem se rozhodla ve svém výzkumu zaměřit právě na tento fenomén. Ve snaze kriticky reflektovat teoretickou perspektivu, jež vnímá daný trend jako globálně unifikační a homogenizační sílu, jsem přistoupila k této problematice na lokální úrovni. Mým cílem bylo ukázat, jak ovlivňují historické realie a specifický politicko-společenský kontext způsoby, jakými tyto nové digitální nástroje a mediální platformy využíváme. Samozřejmě neopomím vliv digitálních technologií na záležitosti organizačního charakteru, např. přístup k informacím, rychlost komunikace a vznik virtuálních komunit. Mou snahou bylo nicméně poukázat na to, že debatu o nových médiích nelze redukovat pouze na otázku dostupnosti a efektivity. V předkládané studii jsem nejprve pomocí analýzy on-line kanálů a digitalizovaných materiálů dostupných na webových stránkách a v obsáhlém archivu organizace rekonstruovala vývoj ASPEKTu od založení po současnost s důrazem na implementaci digitálních technologií. Poté jsem identifikovala klíčová témata, která se v souvislosti s těmito novými platformami nejčastěji objevovala ve zkoumaných materiálech. Jednalo se např. o identifikaci digitálních technologií jako nezbytného nástroje při realizaci velkých nadnárodních projektů, případně jako způsobu, jak přilákat do svých řad nové přispěvatele a přispěvatelky. Daná témata pak byla určitou teoretickou kostrou, kolem níž se odvíjely rozhovory s několika členkami a spolupracovnicemi ASPEKTu. V textu představuji čtyři z těchto témat. Konkrétně šlo o nesoulad mezi potenciálem digitálních technologií usnadnit spolupráci na mezinárodních (resp. unijních) projektech a nadměrnou byrokratizací, kterou s sebou tyto projekty přinesly. Zatímco analýza webové prezentace naznačovala, že právě efektivnost přeshraniční spolupráce je pro ASPEKT jednou z největších výhod spojených s digitálními technologiemi, ze samotných rozhovorů vyplynulo, že řada těchto projektů je zatížena neúnosnými formálními požadavky, kvůli kterým se ve skutečnosti vyprazdňuje obsah jednotlivých iniciativ. Samotná digitalizace samozřejmě nemá za následek nárůst byrokracie, ale unijní projekty, které od jednotlivých aktérů digitální propojení vyžadují, ano. Dalšími tématy bylo pojetí digitálních technologií jako prostředku k uchování vlastní historie a dilema mezi flexibilitou a kvalitním obsahem. V obou případech bylo zajímavé sledovat, jakým způsobem se feministická perspektiva jednotlivých respondentek i organizace jako celku promítla do přístupu k novým médiím a digitálním technologiím. Zatímco řada výzkumů uvedených v úvodu článku zdůrazňuje orientaci nových platform na budoucnost, v této studii zaznívala zřetelně snaha po využití digitálních technologií k uchování minulosti a dosažených úspěchů. Stejně jako téma opomíjení žen a milníků feministického hnutí v mainstreamové historii je i význam jazyka v otázce genderové (ne)rovnosti výsostně feministickým tématem. Poslední část otevírá aktuální problematiku nezávislých projektů, které využívají dostupnost a flexibilitu nových médií a digitálních technologií. Jak naznačují roz-

hovory zejména s Ľubicou a Paulou, tyto platformy umožňují zakládat nové alternativní iniciativy nezávisle na externím financování a mimo tradiční organizace. Jejich největší výhodou – nezávislost – je ale zároveň jejich slabinou. Řada těchto projektů postupem času ztrácí svoji životaschopnost právě proto, že nejsou součástí tradičních organizací, chybí jim externí financování a jejich zakladatelky se musí věnovat jiným povinnostem.

Jak ilustruje tato případová studie, představy o nových médiích a digitálních technologiích, jejich potenciálu a nejvhodnějším způsobu využití se značně liší. Zatímco pro někoho mohou představovat způsob, jak předat svůj odkaz a dosažené úspěchy nadcházejícím generacím, pro jiné jsou možností, jak vyjádřit své feministické postoje kreativně a bez svazující byrokratické, kterou s sebou přináší externí financování. Z této perspektivy je přístup k on-line feminismu stejně rozmanitý jako feminismus samotný. Jak poznamenává Angela McRobbie, „co feminismus skutečně znamená, se doslova liší od jedné sebe-identifikující se [v orig. self-declared] feministky k druhé, což ale neredukuje pole jeho potenciální působnosti, právě naopak“ (McRobbie 2009: 2). Mou druhou ambicí bylo ukázat, že i když jsou nová média a digitální technologie ve své podstatě globálním fenoménem, který nás pomáhá propojovat nad sdílenými projekty nehledě na naše geografické umístění, je potřeba k němu přistupovat a snažit se jej pochopit pomocí lokální perspektivy. Jenom když se pokusíme porozumět tomu, co znamenají tyto nové platformy a nástroje pro (nejenom) feministické aktivistky/ky v různých koutech světa, můžeme pochopit jejich roli v budoucím fungování feminismu i dalších sociálních hnutích. Dosavadní akademická produkce se z větší části soustředí na západní, resp. anglofonní region, čímž se logicky redukovala potenciální diverzita získaných dat (Horst, Miller 2012). Nejde ale pouze o uznání existence on-line feminismu a jiných forem aktivismu mimo západní kontext, je také nezbytné pokusit se porozumět tomu, jak jsou rozdílné podoby tohoto fenoménu ovlivněny místními historickými, politickými a kulturními okolnostmi. V neposlední řadě jsem se snažila poukázat na to, že v rámci výzkumu on-line feminismu nemůžeme redukovat naši pozornost pouze na příklady efektivního prosazování genderové rovnosti, ale rovněž na nová úskalí a dilemata, která z využívání nových médií a digitálních technologií pramení. Organizace i jednotliví aktivisté/ky čelí řadě výzev ve snaze prosadit svůj hlas za pomoci nových médií. Musí se vypořádat s rozmanitými otázkami, např. zda digitální technologie přinášejí emancipaci a dávají hlas těm, kteří jsou v mainstreamových médiích tradičně opomíjeni, anebo zda prohlubují existující nerovnosti spíše, než aby je pomáhaly odstraňovat. Zároveň musí čelit dilematu mezi využitím plného potenciálu nových médií a zachováním původních hodnot, jež tvoří jádro dané organizace nebo hnutí. Mezi další výzvy patří nejenom zakládání nových a kreativních projektů, ale také snaha o jejich udržitelnost. Závěrem lze říci, že všechna tato dilemata, překážky a výzvy jsou spí-

še než známkou úpadku feministického aktivismu dokladem jeho snahy o adaptaci na nové technologické výzvy. Jak poznamenává v úvodu citovaná Tavi Gevinson – *feminismus není soupis pravidel, ale diskuse, konverzace, proces*.

Literatura

- Alexander, J. 2011. *Performative Revolution in Egypt. An Essay in Cultural Power*. London & New York: Bloomsbury Academic.
- Bennett, L. W. (ed.). 2008. *Civic Life Online. Learning How Digital Media Can Engage Youth*. London and Cambridge: The MIT Press.
- Berglund, S., Ekman, J., Deegan-Krause, K., Knutsen, T. (eds.). 2013. *The Handbook of Political Change in Eastern Europe*. Cheltenham, UK & Northampton, MA: Edward Elgar Publishing.
- Blair, K., Gajjala, R., Tulley, C. 2009. *Webbing Cyberfeminist Practice. Communities, Pedagogies, and Social Action*. New Jersey: Hampton Press.
- Bredl, K., Hünninger, J., Jensen, J. L. (eds.). 2014. *Methods for Analyzing Social Media*. London and New York: Routledge.
- Burch, S. 2002. „Latin American Social Movements Take on the Net.“ *Society for International Development*, Vol. 45, No. 4: 35–30.
- Butler, J. 1997. *Excitable Speech. A Politics of the Performative*. New York: Routledge.
- Castells, M. 1996. *The Rise of the Network Society, The Information Age: Economy, Society and Culture Vol. I*. Cambridge: Blackwell.
- Castells, M. 2012. *Networks of Outrage and Hope: Social Movements in the Internet*. Cambridge: Polity Press.
- Couldry, N., Curran, J. (eds.). 2003. *Contesting Media Power. Alternative Media in a Networked World*. New York: Rowman & Littlefield Publisher.
- Cviková, J., Juráňová, J. (eds.). 2009. *Feminizmy pre začiatníčky. Aspekty zrodu rodového diskurzu na Slovensku*. Bratislava: Aspekt.
- Dahlgren, P. 2005. „The Internet, Public Spheres, and Political Communication: Dispersion and Deliberation.“ *Political Communication*, Vol. 22: 147–162, DOI:10.1080/10584600590933160.
- Dahlgren, P. 2009. *Media and Political Engagement. Citizens, Communication, Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Desai, G. 2013. *The Virtual Transformation of the Public Sphere*. New Delhi: Routledge.
- Downey, J., Fenton, N. 2003. „New Media, Counter Publicity and the Public Sphere.“ *New Media & Society*, Vol. 5, No. 2: 185–202, DOI: 10.1177/1461444803005002003.
- Elliot, A., John, U. 2010. *Mobile Lives*. London & New York: Routledge.
- Faludi, S. 2006. *Backlash. The Undeclared War Against American Women*. New York: Doubleday.
- Fuchs, C. 2014. *OccupyMedia!: The Occupy Movement and Social Media in Crisis Capitalism*. Hants: Zero Books.

- Gajjala, R., Ju Oh, Y. (eds.). 2012. *Cyberfeminism*. New York: Peter Lang Publishing.
- Gerbaudo, P. 2012. *Tweets and the Streets: Social Media and Contemporary Activism*. London: Pluto Press.
- Gevinson, T. 2012. „Teen Just Trying to Figure It Out.“ [online]. *TED Talk Series*. [cit. 10. 2. 2016]. Dostupné z: http://www.ted.com/talks/tavi_gevinson_a_teen_just_trying_to_figure_it_out/transcript.
- Hine, C. 2000. *Virtual Ethnography*. London: Sage.
- Horst, H. A., Miller, D. (eds.). 2012. *Digital Anthropology*. London & New York: Berg.
- Hunsinger, J., Senft, T. (eds.). 2014. *The Social Media Handbook*. New York & London: Routledge.
- Chadwick, A., Howard, Philip N. (eds.). 2009. *Civic Life Online: Learning how Digital Media Can Engage Youth*. London and New York: Routledge.
- Kaplan, A. M., Haenlein, M. 2010. „Users of the World, Unite! The Challenges and Opportunities of Social Media.“ *Business Horizons*, Vol. 53: 59–68, DOI: 10.1016/j.bushor.2009.09.003.
- Keller, J. 2015. „Girls Power’s Last Chance? Tavi Gevinson, Feminism, and Popular Media Culture.“ *Continuum: Journal of Media & Cultural Studies*, Vol. 29, No. 2: 1–12, DOI: 10.1080/10304312.2015.1022947.
- Kotzeva, T. 1999 „Re-imagining Bulgarian Women: The Marxist Legacy and Women’s Self-identity.“ Pp. 83–99 in Corrin, C. (ed.). *Gender and Identity in Central and Eastern Europe*. London: Frank Cass.
- Lakoff, R. [1975] 2004. „Language and Woman’s Place“ in *Language and Woman’s Place. Text and Commentaries*. Edited by M. Bucholtz. New York: Oxford University Press.
- Martin, C., Valenti, V. 2013. *#FemFuture: Online Revolution*. [online]. Barnard Center for Research on Women. [cit. 10. 2. 2016]. Dostupné z: <http://bcrw.barnard.edu/wp-content/nfs/reports/NFS8-FemFuture-Online-Revolution-Report-April-15-2013.pdf>.
- McCabe, J. 2005. „What’s in a Label? The Relationship between Feminist Self-Identification and ‚Feminist’ Attitudes among U.S. Women and Men.“ *Gender and Society*, Vol. 19, No. 4: 480–505, DOI: 10.1177/0891243204273498.
- McRobbie, A. 2004. „Post-Feminism and Popular Culture.“ *Feminist Media Studies*, Vol. 4, No. 3: 255–264, DOI: 10.1080/1468077042000309937.
- McRobbie, A. 2009. *The Aftermath of Feminism: Gender, Culture and Social Change*. London: Sage.
- Pink, S., Horst, H., Postill, J., Hjorth, L., Lewis, T., Tacchi, J. (eds.). 2016. *Digital Ethnography: Principles and Practice*. London & Los Angeles: Sage.
- Porta, D. della, Diani, M. 2006. *Social Movements*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Redfern, C., Aune, K. 2010. *Reclaiming the F Word. The New Feminist Movement*. London, New York: Zed Books.
- Robinson, P. 2009. „No More Waves: Reconceptualising Generation and Postfeminism.“ *TASA Conference Proceedings, The Future of Sociology*. Canberra: Australian National University.
- Saurer, E., Lanzinger, M., Frysak, E. (eds.). 2006. *Women’s Movements: Networks and Debates in Post-Communist Countries in the 19th and 20th Centuries*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau Verlag.
- Spender, D. 1980. *Man Made Language*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Stacey, J. 1987. „Sexism by a Subtler Name? Postindustrial Conditions and Postfeminist Consciousness in the Silicon Valley.“ *Socialist Review*, Vol. 17, No. 6: 7–28.
- Tasker, Y., Negra, D. (eds.). 2007. *Interrogating Postfeminism. Gender and the Politics of Popular Culture*. Durham and London: Duke University Press.
- Tilly, C. 1978. *From Mobilization to Revolution*. Indianapolis: Addison-Wesley.
- Tong, R. 2009. *Feminist Thought*. Boulder: Westview Press.
- Traister, R. 2007. „Preface“. „Blogging Feminism: (Web)Sites of Resistance.“ [online]. *The Scholar and Feminist Online*, Vol. 5, No. 2: nečíslováno. [cit. 15. 11. 2011]. Dostupné z: http://barnard.edu/sfonline/blogs/traister_01.htm.
- Walby, S. 2011. *The Future of Feminism*. Cambridge: Polity Press.
- Wolmark, J. 2003. „Cyberculture.“ Pp. 215–236 in Eagleton, M. A *Concise Companion to Feminist Theory*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Wyer, M., Barbercheck, M., Cookmeyer, D., Ozturk, H., Wayne, M. (eds.). 2014. *Women, Science, and Technology. A Reader in Feminist Science Studies*. New York: Routledge.
- Youngs, G. 1999. „Virtual Voices: Real Lives.“ Pp. 55–68 in Harcourt, W. *Women@Internet: Creating New Cultures in Cyberspace*. New York: Zed Books.
- Youngs, G. 2007. „Making the Virtual Real: Feminist Challenges in the Twenty-First Century.“ [online]. *The Scholar and Feminist Online*, Vol. 5, No. 2: nečíslováno. [cit. 15. 11. 2011]. Dostupné z: <http://barnard.edu/sfonline/blogs/printgyo.html>.

Internetové zdroje, navštíveno 10. 2. 2016

- Archiv ASPEKTu [<http://archiv.aspekt.sk>]
- ASPEKT [http://aspekt.sk/en/aspekt_english]
- Equality Training for Trainers [<http://www.frauenberatung.eu/eq-train/en/default.asp>]
- Feministky.sk [<http://feministky.sk>]
- Glosář ASPEKTu [www.glosar.aspekt.sk]
- Hrdzavé klince [<https://hrdzaveklinec.wordpress.com>]
- Kobová, Ľubica. 2009. *Průvodní email k blogu Feministky.sk*.
- Ružový a modrý svet [<http://www.pinkandblueworld.sk/en>]
- Rookie Magazine [<http://www.rookiemag.com>]

Poznámky

- 1** Dostupné z: <http://bit.ly/1SNA6vT>, stránka navštívena 10. 2. 2016.
- 2** Dostupné z: <http://www.rookiemag.com>, stránka navštívena 10. 2. 2016.

3 Termín nová média používám spíše v širším než v restriktivním smyslu a vycházím z definice A. M. Kaplana a M. Haenleina. Ta zahrnuje všechny webové služby a platformy, které „staví na ideologických a technologických základech Webu 2.0 a umožňují vytváření a výměnu obsahu budovaného uživateli/kami“ (Kaplan, Haenlein 2010: 61). Zásadní podmínkou je zde „socializační aspekt Webu 2.0 obecně“ (Hunsinger, Senft 2014), který umožňuje sociální interakci, vznik komunit a horizontální distribuci informací.

4 Např. www.aspekt.sk, www.archive.aspekt.sk, www.pinkandblueworld.sk, www.glosar.aspekt.sk.

5 Dostupné z: http://www.aspekt.sk/en/aspekt_english, navštíveno 10. 2. 2016.

6 „[Aspektin/webzine] Vítá stále i nové čtenáře/ky a přispěvatele/ky.“ Dostupné z: http://www.aspekt.sk/en/aspekt_english, navštíveno 10. 2. 2016.

7 „Jeho sekce se vyvíjejí v závislosti na aktuálním dění.“ Dostupné z: http://www.aspekt.sk/en/aspekt_english, navštíveno 10. 2. 2016.

8 V analýze pracuji s rozhovory z roku 2015 s Ľubicou Kobovou, Janou Cvikovou, Zuzanou Maďarovou a Paulou Jójárt.

9 Dostupné z: http://www.aspekt.sk/en/aspekt_english, navštíveno 10. 2. 2016.

10 Dostupné z: <http://archiv.aspekt.sk/desat.php>, navštíveno 10. 2. 2016.

11 Dostupné z: <http://archiv.aspekt.sk/zprojektov.php>, navštíveno 10. 2. 2016.

12 Dostupné z: <http://www.pinkandblueworld.sk/en>, navštíveno 10. 2. 2016.

13 Dostupné z: <http://www.frauenberatung.eu/eq-train/en/default.asp>, navštíveno 10. 2. 2016.

14 Kulturní jamování je strategie, která obrací korporátní moc proti sobě samé, a to pomocí metod hackování [neautorizovaný přístup k datům, on-line sítím apod.], trollingu [záměrné zveřejňování provokativního a urážlivého obsahu on-line] a rekontextualizace významů” (Peretti cit. in Coul-dry, Curran 2003: 32).

15 Jana Cviková je zakládající postavou a jednou z nejuznávanějších feministických osobností na Slovensku a v České republice, která v době rozhovoru působila v *Ústave svetovej literatúry SAV* a v ASPEKTu má na starosti koordinaci projektů a vydavatelské aktivity.

16 Zuzana Maďarová byla v době rozhovoru doktorandkou v *Ústave európskych štúdií a medzinárodných vzťahov* v Bratislavě. V ASPEKTu, kde působila od roku 2005, měla kromě jiného na starosti správu webových stránek.

17 Ľubica Kobová je genderová výzkumnice a akademička, která v době rozhovoru působila na Karlově univerzitě v Praze. S ASPEKTem spolupracuje od roku 1998, pracovala na řadě mezinárodních projektů, digitalizaci archivu a produkci webzínu. V době rozhovoru působila v organizaci na externí bázi.

18 Paula Jójárt je LGBTQ aktivistka a spoluzakladatelka organizace Altera (nezisková organizace zaměřující se na lesbické a bisexuální ženy na Slovensku), která spolupracuje s ASPEKTem na externí bázi. Má zkušenosti s on-line aktivismem v Makedonii a pomáhala ASPEKTu s vytvořením prvních webových stránek kolem roku 2000.

19 Dostupné z: <http://feministky.sk>, navštíveno 10. 2. 2016.

20 Toto jsou citace z e-mailu, který Ľubica Kobová zkomponovala v roce 2009 jako úvodní pozvánku k *Feministkám.sk* pro své feministické kolegyně a potenciální spolupracovnice.

21 Dostupné z: <https://hrdzaveklince.wordpress.com>, navštíveno 10. 2. 2016.

© Vanda Černožorská, 2016

© Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 2016

Vanda Černožorská je doktorandkou na katedře sociologie Masarykovy univerzity v Brně. V akademickém roce 2015/2016 pobývala díky podpoře Fulbrightova stipendia na Yaleově univerzitě v USA. Ve svém výzkumu se soustředí na nová média, digitální technologie a současné feministické hnutí, a to perspektivou kulturní sociologie. Korespondenci zasílejte na adresu: vanda.cernohorska@gmail.com.

NIC PRO HOLKY? GENDEROVÉ NEROVNOSTI V POLITICKÉ PARTICIPACI NA SOCIÁLNÍCH SÍTÍCH¹ / LENKA VOCHOCOVÁ, JAROMÍR MAZÁK, VÁCLAV ŠTĚTKA

Nothing for the Girls? The Gender Gap in Political Participation on Social Network Sites

Abstract: This paper elaborates on the authors' previous research on the relatively unexplored area of the gender aspects of online political participation. Quantitative content analysis is used to analyse communication on selected Czech political parties' Facebook profiles during the campaign for the parliamentary elections in 2013 and 2014. The article focuses on women's presence in political discussions and the relationship between their presence and the negativity of the communication in the forum, and presents a literature review offering possible explanations for the surprising difference in both the activity of men and women and the differences in the activity of female participants on the profile pages of different parties. The results of this research challenge some established assumptions about the alleged narrowing of the gender gap in the Internet environment and in social media specifically, as men turn out to be much more active than women.

Key words: online political participation, gender, election campaigns

Vochocová, Lenka, Jaromír Mazák, Václav Štětka. 2016. „Nic pro holky? Genderové nerovnosti v politické participaci na sociálních sítích.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, Vol. 17, No. 2: 64–75, DOI: <http://dx.doi.org/10.13060/12130028.2016.17.2.283>

Předvolební kampaně politických subjektů i diskuse voličů a voliček se v posledních několika letech do velké míry přesouvají do prostředí internetu, resp. sociálních sítí (Lilleker, Jackson 2010; Jungherr 2012). Rostoucí význam sociálních médií v politické komunikaci a politickém marketingu, který se odvíjí od přelomové prezidentské kampaně Baracka Obamy v roce 2008, tak představuje výzvu nejen pro výzkum politické participace, ale také pro obory, jejichž primárním zájmem jsou média a mediálně zprostředkovaná komunikace (Lilleker, Jackson 2010). Vzhledem k důležité roli sociálních médií ve volebních kampaních posledních let v řadě tzv. západních demokracií rozšiřují sociální vědy tradiční výčet participačních aktivit a svůj výzkumný zájem také o on-line deliberaci a účast jednotlivců a jednotlivkyň v politických diskusích v prostředí internetu (Jungherr 2012; Casteltrione 2015).² Tyto aktivity, které nutně nesměřují přímo či primárně k ovlivňování rozhodovacích procesů ve společnosti a nevyžadují hlubší zapojení nebo závazek (Carpentier 2011), označují někteří výzkumníci/ce jako expresivní způsoby participace nebo *on-line politickou expresi* (Gibson, Cantijoch 2013). Do této výzkumné oblasti se pak promítají i otázky klasického participačního výzkumu týkající se různých nerovností v participačních aktivitách občanů a občanek. Naším výzkumným záměrem je přispět k diskusi o tom, zda jedním z faktorů, které ovlivňují on-line politickou expresi jednotlivců/kyň, je také gender.

Relevance on-line politické exprese, tedy mimo jiné diskusí o politice na sociálních sítích, jako výzkumného tématu se totiž neodvíjí jen od toho, že je toto prostředí ve zvýšené míře užíváno politickými aktéry/kami i potenciálními voli-

či a voličkami. Nástup fenoménu sociálních médií na počátku 21. století se do velké míry časově překrývá s takzvanou krizí demokracie (ztráta zájmu občanů a občanek o politické dění, či dokonce ztráta důvěry v parlamentní systémy, především mezi příslušníky/cemi mladších generací, často v důsledku rozmachu politického marketingu), na niž upozorňují někteří autoři a autorky (Norris 2002; Coleman, Blumler 2009; Dahlgren 2013). Právě internet jako jedna z nových komunikačních technologií může podle mnohých kompenzovat odklon veřejnosti od tradičních forem politické participace a opět posílit jejich politickou angažovanost (Weber, Loumakis, Bergman 2003; Dahlgren 2005; Davis 2010; Jakubowicz 2013) a zároveň může oslabit nerovnosti v přístupu k politické participaci založené především na sociodemografických charakteristikách jedinců (Vitak et al. 2011; Enjolras et al. 2012; Holt et al. 2013).

Tyto optimistické vize spojující internet s novou érou demokracie však nepotvrzuje dominantní tradice ve výzkumu on-line participace, podle níž internet existující nerovnosti nejen neoslabuje, ale do určité míry je i zvyrazňuje (Norris 2001; Davis 2010). Koncept tzv. digital divide (Norris 2001) tedy odmítá zjednodušující pojetí internetu jako „bezbariérového“ prostředí, jehož potenciálu využívají zástupci a zástupkyně různých společensky marginalizovaných skupin, a spíše sleduje rozdíly v on-line politické participaci založené právě na odlišných sociodemografických a socioekonomických charakteristikách.

Jednou z tradičních kategorií marginalizace sledovaných v souvislosti s politickou participací je právě gender. Ačkoli v participačním výzkumu panoval po desetiletí konsenzus,

který potvrzoval obecně nižší stupeň participace žen na politických aktivitách (Burns, Schlozman, Verba 1997; Norris 2002; Gallego 2007; Lutz, Hoffmann, Meckel 2014;), současné výzkumy politické participace se přiklánějí spíše k závěru, že význam genderových rozdílů (společně s některými dalšími faktory tradičně ovlivňujícími občanskou participaci) v liberálních demokraciích i zemích bývalého východního bloku slábnou (Gil de Zúñiga, Puig-I-Abril, Rojas 2009; Vesnic-Alujevic 2012; Vráblíková 2009). V poměrně mladé oblasti výzkumu on-line politické participace, která je hlavním rámcem naší studie, prozatím není možné identifikovat dominantní závěr týkající se toho, zda existují rozdíly v míře a způsobech participace žen a mužů – studie ukazují jak na mizení genderových rozdílů, nebo dokonce dominance žen v určitých oblastech, tak na přetrvávající nižší aktivitu žen zejména v některých formách on-line politické exprese (Hampton et al. 2011; Vesnic-Alujevic 2012; Junco 2013; Strandberg 2013; Gil de Zúñiga et al. 2014; Bode 2016).

Cílem našeho výzkumu je přispět k výše uvedené diskusi daty z České republiky a zodpovědět otázku, zda existují rozdíly v politické expresi žen a mužů na sociálních sítích. Data jsme získali analýzou obsahů komunikace na oficiálních profilech politických stran na sociální síti Facebook. Na příkladu předvolebních kampaní v letech 2013 a 2014 odhalujeme rozdíly v kvantitě i kvalitě on-line politické exprese žen a mužů. Ve snaze hlouběji porozumět zjištěným rozdílům se věnujeme také otázce možného vztahu mezi kvalitou komunikace na konkrétním fóru, přesněji mezi mírou negativity příspěvků, a účastí žen v diskusích v tomto prostředí, k níž nás inspiroval výzkum prezentovaný níže (Norris, Lovenduski, Campbell 2004; Polletta, Chen 2013).

Tradiční a on-line politická participace genderovou optikou

Genderové nerovnosti jsou po desetiletí tématem výzkumu politické participace, který poukazuje na nižší míru politických aktivit u žen (Burns, Schlozman, Verba 1997; Gallego 2007; Lutz, Hoffmann, Meckel 2014; Norris 2002), ale také na jejich obecně menší zájem o politiku i menší povědomí o politických tématech (Burns, Schlozman, Verba 1997). Feminismus se od 70. let 20. století zaměřuje na genderovou propast v oblasti politické participace v souvislosti s obecnějšími otázkami týkajícími se statusových rolí a distribuce moci ve společnosti. Od doby, v níž se Susan C. Bourque a Jean Grossholtz (1974) pozastavovaly nad tím, jak překvapivě genderově slepý je participační výzkum, v němž jsou ženy uváděny jen velmi málo, se v této oblasti postupně vytvořil určitý konsenzus. Ženy byly dlouho považovány za obecně méně politicky aktivní než muži (Burns, Schlozman, Verba 1997; Norris 2002; Gallego 2007; Lutz, Hoffmann, Meckel 2014). V posledních letech však výzkumy poukazují na to, že některé faktory, které tradičně ovlivňovaly politickou či občanskou participaci, ztrácejí v liberálnědemokratických zemích svůj význam. Právě gender je

podle výzkumníků a výzkumníků také jedním z těchto faktorů, jejichž vliv mizí (Gil de Zúñiga, Puig-I-Abril, Rojas 2009; Vráblíková 2009; Vesnic-Alujevic 2012), a pravděpodobně v tomto ohledu neexistují velké rozdíly mezi západními demokraciemi a postsocialistickými zeměmi střední a východní Evropy. Podle Kateřiny Vráblíkové (2009), která se ve svém výzkumu zaměřila právě na země bývalého „východního bloku“, až na několik relativně nepodstatných výjimek „u většiny sledovaných zemí neexistuje rozdíl v míře politické participace podle pohlaví“ (Vráblíková 2009: 885).

Závěr současného participačního výzkumu o mizejícím vlivu pohlaví na míru politické participace se promítá také do výzkumu politické participace v prostředí internetu, který většinou nepracuje s genderem jako s klíčovým faktorem. Výzkumy, které k genderu přihlížejí (převážně pouze jako ke kontrolní proměnné), obvykle nepotvrzují tradiční závěr, že muži participují v oblasti politiky více než ženy (Strandberg 2013; Gil de Zúñiga, Veenstra, Vraga, Shah 2014; Lutz, Hoffmann, Meckel 2014). V ranějších studiích, které s genderem pracují jako s kontrolní proměnnou, se ještě objevuje závěr, že ačkoli u tradičních forem participace už gender není považován za podstatný faktor, „v čele internetové participace stále stojí muži“ (Weber, Loumakis, Bergman 2003: 36). Novější výzkum však zjišťuje, že obě pohlaví jsou v politické komunikaci v prostředí sociálních médií zastoupena stejně (Vesnic-Alujevic 2012), nebo výzkumníci/ice dokonce docházejí k závěru, že on-line aktivita žen je vyšší (Strandberg 2013; Gil de Zúñiga et al. 2014). Kim Strandberg (2013) například zjistil, že charakteristiky Finů, kteří jsou na Facebooku a Twitteru aktivní v souvislosti s předvolebními kampaněmi, jdou proti dosavadním vzorcům – jsou to převážně mladí, méně vzdělaní lidé a ženy (Strandberg 2013: 12–14). Gil de Zúñiga a kol. (2014) byli podle vlastních slov překvapeni výsledkem svého výzkumu, podle kterého mezi čtenáři blogů vykazují ženy „vyšší stupeň [...] politické participace“ (s. 46). Takové závěry odpovídají poznatkům výzkumů, které studují obecnou aktivitu na internetu, podle nichž jsou ženy o něco aktivnějšími uživateli sociálních médií než muži (Hampton et al. 2011; Vesnic-Alujevic 2012; Junco 2013; Strandberg 2013; Gil de Zúñiga et al. 2014).

Lisa Harrison a Jamie Munn (2007) však nabízejí perspektivu, podle níž mohou mít takové optimistické výsledky příčinu především v dominantní volbě výzkumné metody – výzkumy založené převážně na dotazníkových šetřeních obvykle nenacházejí velké rozdíly v participaci žen a mužů, protože podle autorů/ek jednak oslabuje vliv strukturních překážek v samotném přístupu k participaci,⁴ ale především se do odpovědi na otázky v dotaznících promítají „sociální a kulturní očekávání, která určují standardy politické participace“ (Harrison, Munn 2007: 43). Jinými slovy, ženy mohou pod vlivem kulturních očekávání v odpovědích například nadhodnocovat svoji aktivitu.

Ve výzkumu on-line politické participace je tak nutné přihlídnout také k výsledkům tradičního participačního

výzkumu, který se zaměřuje na typologii a kvalitativní aspekty participace žen a mužů a odhaluje, že ženy se obecně zapojují do jiných aktivit než muži. Už v 70. letech 20. století Susan Bourque a Jean Grossholtz (1974) vysledovaly jasný kauzální vztah mezi sociálními rolemi žen a jejich politickou participací. Klíčovou je podle nich otázka, do jaké míry participaci žen ovlivňuje samotná definice politiky či politična (ibid). Tradičním argumentem souvisejícím s feministickou kritikou „oddělených sfér“ a vylučování žen z veřejné sféry (Young 1981; McLaughlin 1993; Lorber 1998) je, že „úzká a výlučná definice politiky [...] omezuje politickou aktivitu na soubor rolí, které jsou [...] stereotypizovány jako mužské“ (Bourque, Grossholtz 1974: 225). Podle Hilde Coffé a Catherine Bolzendahl (2010), jež komparovaly politickou participaci občanů/ek v 18 západních demokraciích, neparticipují ženy navzdory tradičnímu pojetí méně, ale zapojují se do jiných typů aktivit než muži. Ženy podle nich častěji chodí k volbám a jsou aktivnější ve sféře „soukromého aktivismu“, který autorky definují jako méně formální politické aktivity (bojkot zboží z politických důvodů, podepisování petic, dárcovství, zájem o komunitu atd.). Muži z jejich dat vycházejí jako aktivnější, pokud jde o kolektivní akce (*collective action*) a formální, institucionalizovanou politiku, například častěji vstupují do politických stran. Klíčové pro naše výzkumné téma je rovněž zjištění, že ženy se účastní politických aktivit, které jsou méně viditelné, a jsou zdrženlivější ve veřejném vyjadřování svých politických postojů (Coffé, Bolzendahl 2010). Podobná data prezentovaly o několik let dříve Pippa Norris, Joni Lovenduski a Rossie Campbell (2004) – ženy jsou aktivnější než muži v činnostech, jež jsou zaměřené na konkrétní téma (podepisují petice, bojkotují produkty), ale mnohem méně se účastní aktivit typických pro politické kampaně (Norris, Lovenduski, Campbell 2004). Také v oblasti výzkumu on-line politické participace upozorňují např. Homero Gil de Zúñiga a kol. (2014), že „význam genderu se liší v závislosti na typu participace“ (Gil de Zúñiga et al. 2014: 46).

Tématem odlišných aktivit žen a mužů v prostředí sociálních médií a jejich kvality se zabývá především psychologicky orientovaný participační výzkum. Ten potvrzuje tradiční předpoklad, že ženy více než muži užívají internet spíše ke komunikačním účelům, zejména k utváření vztahů (Lin, Lu 2011; Junco 2013; podobně také Joiner et al. 2014). Takový závěr může sloužit jako vysvětlení faktu, že na základě některých výzkumů jsou ženy aktivnější, pokud jde o zveřejňování příspěvků a komentování obsahů druhých – může se z jejich strany jednat o aktivity směřující k budování či udržování vztahů (Junco 2013). Vezmeme-li však v úvahu z podstaty konfliktní povahu diskusí o politice, které jsou naším výzkumným tématem, navíc v období předvolebních kampaní a na veřejných profilech politických subjektů, nabízí se nahlížet na tyto aktivity žen a mužů ještě z jiného pohledu. Vyhledávají-li ženy prostřednictvím zveřejňování obsahů na sociálních sítích především sociální kontakt, ocenění či pozitivní hodnocení, a snaží-li se proto více než muži

vyhnout konfliktu nebo nepříjemným interakcím, jak tvrdí některé výzkumy (Lin, Lu 2011; Polletta, Chen 2013; Joiner et al. 2014), je otázkou, jak se ženy (kvantitativně i kvalitativně) zapojují do vytváření těchto veřejných, více viditelných a potenciálně konfliktních obsahů.

Pokud jde o regionální kontext našeho tématu, výzkum politické aktivity v on-line prostředí je v České republice ve svých počátcích, a není tedy překvapivé, že cíleně shromažďovaná a komplexnější data o vlivu genderu na politickou participaci v prostředí internetu chybějí. Studie týkající se tradiční i on-line participace, které s faktorem genderu pracují, poukazují spíše na mizení genderových rozdílů (Vráblíková 2009; Linek 2013; Lupač, Chrobáková, Sládek 2014;), a vyskytují-li se rozdíly, jsou obvykle vysvětlovány jako důsledek vzájemného vlivu několika strukturních faktorů (Linek 2013).

Výzkumné otázky

Předmětem našeho výzkumného zájmu jsou genderové aspekty specifického typu participačních aktivit, které nabývají na významu díky narůstajícímu vlivu sociálních médií v politické komunikaci – takzvaných „e-expressivních způsobů participace“ (Gibson, Cantijoch 2013), které lze definovat jako „veřejné vyjadřování politických postojů“ (Rojas, Puig-i-Abril 2009: 906). Zaměřujeme se na sociální síť Facebook, a to s ohledem na míru jejího využití politickými aktéry ve sledovaných volbách a na její význam v prostředí České republiky obecně. Naš výzkum byl motivován následujícími výzkumnými otázkami, které jsme formulovali na základě rešerše literatury představené výše:

Existují rozdíly v participaci mužů a žen v diskusích na stránkách politických stran na Facebooku v období předvolebních kampaní v České republice?

Existuje vztah mezi mírou negativity přítomnou v diskusích na konkrétních stranických fórech a účastí žen v nich?

Mezi e-expressivní participační aktivity řadíme „lajkování“, zveřejňování a sdílení komentářů s politickým obsahem nebo sledování (*following*) politických aktérů (Rojas, Puig-i-Abril 2009; Gil de Zúñiga, Jung, Valenzuela 2012; Gil de Zúñiga, Molyneux, Zheng 2014). Je však zřejmé, že relevance jednotlivých uvedených aktivit ve vztahu k politické participaci je různá – zveřejnění vlastního komentáře vyžaduje mnohem větší úsilí než prosté kliknutí na tlačítko „líbí se mi“ a spolu s komentováním obsahu zveřejněného druhými je zároveň výrazně viditelnější aktivitou. Právě viditelnost aktivity může být významným faktorem ovlivňujícím různou participaci žen a mužů, jak ukazuje psychologický výzkum zaměřující se na způsoby jednání v on-line prostředí. Podle některých autorů/ek neexistují v soukromé komunikaci na Facebooku (například posílání zpráv) výrazné genderové rozdíly, zatímco ve veřejném projevu (komentování statusů druhých) rozdíly patrné jsou (Lin, Lu 2011; Junco

2013; Joiner et al. 2014). To může naznačovat, že ženy ve svém veřejně viditelném jednání na sítích uplatňují genderové normy chování – že upřednostňují ty způsoby komunikace, které jsou vnímané jako typické nebo vhodné pro ženy (Joiner et al. 2014: 166). Francesca Polletta a Pang Ching Bobby Chen (2013) veřejné politické debaty nebo obecně „veřejnou deliberaci“ přímo označují za dominantně maskuliní (Polletta, Chen 2013: 292). Na základě těchto východisek jsme se rozhodli zaměřit náš výzkum na specifický typ e-expressivních aktivit, a sice na komentování politických statusů na profilech politických stran, a zjistit, zda existují rozdíly mezi muži a ženami v České republice v tom, do jaké míry se na Facebooku v období předvolebních kampaní těmto aktivitám věnují.

Psychologický výzkum jednání lidí v prostředí internetu nabízí další možný pohled na genderové aspekty on-line politické participace. Zaměřuje se totiž na odlišná očekávání, která ženy a muži vůči sociálním médiím mají, a na jejich různé strategie jednání a interakce. Ženy podle výzkumů tohoto směru využívají sociální sítě především jako nástroj utváření a udržování vztahů, což také ve srovnání s muži vede k odlišným způsobům jednání (Lin, Lu 2011; Joiner et al. 2014). K.-Y. Lin a H.-P. Lu (2011) tvrdí, že ženám více záleží na hodnocení druhých a dávají přednost pozitivnějšímu komunikačnímu stylu. Richard Joiner a kol. (2014) ale poukazují na to, že tyto rozdíly se mohou týkat jen veřejně viditelných forem komunikace v on-line prostředí, jelikož v soukromé, neveřejné komunikaci takové rozdíly neidentifikovali. Podle nich se veřejné komentáře žen liší od komentářů mužů v duchu tradičních představ o „konsenzuálních“ ženách a „agresivních“ mužích. Polletta a Chen (2013) shrnují, že muži častěji přerušují druhé a volí konfliktnější tón. V souladu s těmito poznatky dále zjišťujeme, zda se liší komentáře mužů zveřejněné v období předvolebních kampaní na Facebooku od komentářů žen s ohledem na pozitivitu, respektive negativitu těchto komentářů.

Inspirativní je pro nás také ta větev participačního výzkumu, která hledá souvislost mezi charakterem určitého veřejného (diskusního) fóra a účastí žen v něm (Norris, Lovenduski, Campbell 2004; Polletta, Chen 2013). Podle tohoto přístupu je genderovaný charakter veřejných diskusí klíčový pro ochotu žen zapojovat se do debaty. Polletta a Chen (2013) tvrdí, že veřejná fóra jsou obvykle kulturně zakotvena jako spíše ženská, nebo spíše mužská, a že od toho se rovněž odvíjí aktivita žen na těchto fórech, přičemž ženy mohou být odrazovány systematickou interpretací politiky jako mužské domény (srov. Norris, Lovenduski, Campbell 2004). Fóra jsou podle nich spjata s určitými normami, jež definují, která témata jsou považována za vhodná, jaký je preferovaný styl promluv nebo typ argumentů a či názory jsou považovány za důvěryhodné. Tyto normy určují konkrétní „skupinový styl“ daného fóra, který pak ovlivňuje zapojení žen do debat (Polletta, Chen 2013: 292). Vzhledem k výše řečenému i k tomu, že jednotlivé politické strany v obou námi sledovaných volbách konstruovaly svoji kam-

paň ve vztahu k genderovým otázkám různě, v různé míře a různým způsobem zapojovaly do kampaně ženy politiky a zároveň vykazovaly v námi získaných datech (viz níže) různou míru negativity fóra na různých úrovních (a měly tedy různý skupinový styl, a to i s ohledem na genderové otázky), zjišťujeme také, jestli existují významné rozdíly mezi jednotlivými politickými stranami, pokud jde o zapojení žen do diskusí na jejich profilech na Facebooku.

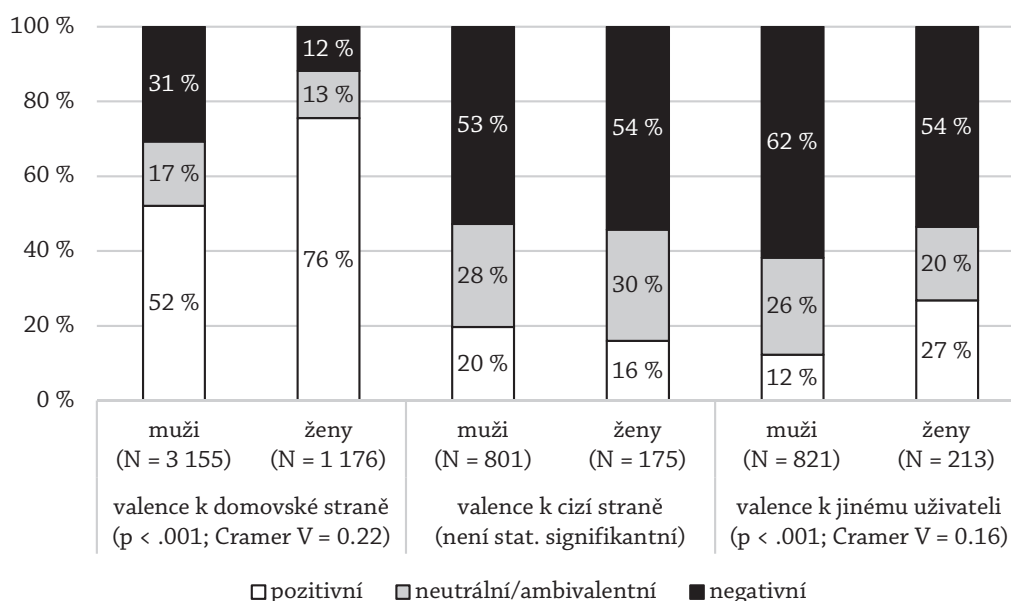
Metodologie výzkumu

Naše studie je založena na obsahové analýze příspěvků zveřejňovaných na facebookových profilech vybraných politických stran. Data pro obsahovou analýzu byla sbírána ze sociální sítě Facebook ve dvou vlnách vztahujících se ke dvěma předvolebním kampaním, tedy ke kampani pro volby do Poslanecké sněmovny PČR v roce 2013 a kampani pro volby do Evropského parlamentu v roce 2014. V obou případech byly do vzorku zařazeny příspěvky publikované na oficiálních fanouškovských stránkách vybraných českých politických stran (ČSSD, ANO 2011, KSČM, ODS, Strana zelených, Piráti, Svobodní⁵ a Úsvit), a to v období posledního předvolebního týdne (21.–26. 10. 2013, respektive 19.–24. 5. 2014). Tyto stránky byly archivovány s použitím nástroje Scrapbook (doplňkový modul prohlížeče Mozilla Firefox). Z důvodu nutnosti omezení velikosti vzorku pro následnou manuální obsahovou analýzu bylo archivováno vždy prvních 30 příspěvků (komentářů a odpovědí) vztahujících se k jednotlivým statusům politických stran.⁶ Vzorek pro první vlnu obsahové analýzy (volby do PSP 2013) tak obsahoval celkem 278 stranických statusů, 3 436 uživatelských komentářů (tzv. *comments*) a 3 392 uživatelských odpovědí (tzv. *replies*). Vzorek pro druhou vlnu (volby do EP 2014) obsahoval 333 stranických postů, 3 074 uživatelských komentářů a 2 678 uživatelských odpovědí. Vzorek jsme sestavovali tak, aby v něm byli zástupci tří typů politických stran – tradiční strany s kontinuální historií existence v ČR (ve vzorku je zastupují ČSSD, KSČM a ODS), dále alternativní a aktuálně neparlamentní strany (Česká pirátská strana a Strana zelených) a nově vzniklé strany, které můžeme označit za populistické či protestní (ANO 2011 a Úsvit přímé demokracie). Obsahová analýza příspěvků na sociální síti Facebook zkoumala (kromě samotného určení pohlaví uživatelů, primárně prostřednictvím jména a/nebo fotografie) valenci⁷ jejich příspěvků, která byla kódována na třech různých úrovních: jako valence příspěvku ve vztahu k „domácí“ straně (tedy ke straně, na jejímž profilu byly komentář či odpověď zveřejněny), valence příspěvku k „cizí“ straně (tj. k jakékoli jiné straně mimo té, na jejímž profilu se příspěvek objevil) a konečně valence příspěvku ve vztahu k jinému uživateli. Příspěvky byly kódovány dvěma kodéry (respektive třemi kodéry v případě EP 2014), přičemž reliabilita (měřená prostřednictvím Krippendorffova alfa) po několika kolech školení dosáhla skóre 0,708 (0,672 EP 2014), 0,701 (0,748 EP 2014) a 0,901 (0,684 EP 2014) pro výše uvedené úrovně valence (číslo před závorkou udává hodno-

Tabulka 1: Počty a podíly přispěvatelů podle pohlaví.

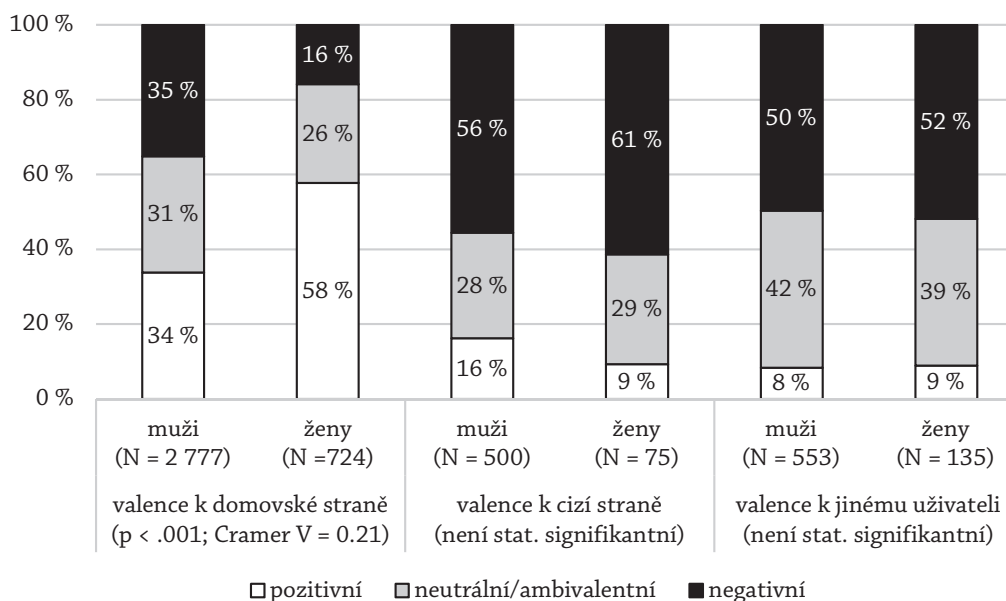
	PSP ČR 2013				EP 2014			
	Příspěvky celkem (7 106)		Unikátní přispěvatelé (3 758)		Příspěvky celkem (4 273)		Unikátní přispěvatelé (2 952)	
	Počet	Procento	Počet	Procento	Počet	Procento	Počet	Procento
Muži	4 762	67	2 648	70	4 273	70	2 277	77
Ženy	1 598	23	1 017	27	1 048	17	618	21
Pohlaví neurčeno	109	2	86	2	100	2	48	2
Politické strany	637	9	7	0	664	11	7	0

Zdroj: Obsahová analýza profilů politických stran, PolCoRe.

Graf 1: Emoční charakter příspěvků podle pohlaví – volby do PS PČR v roce 2013.

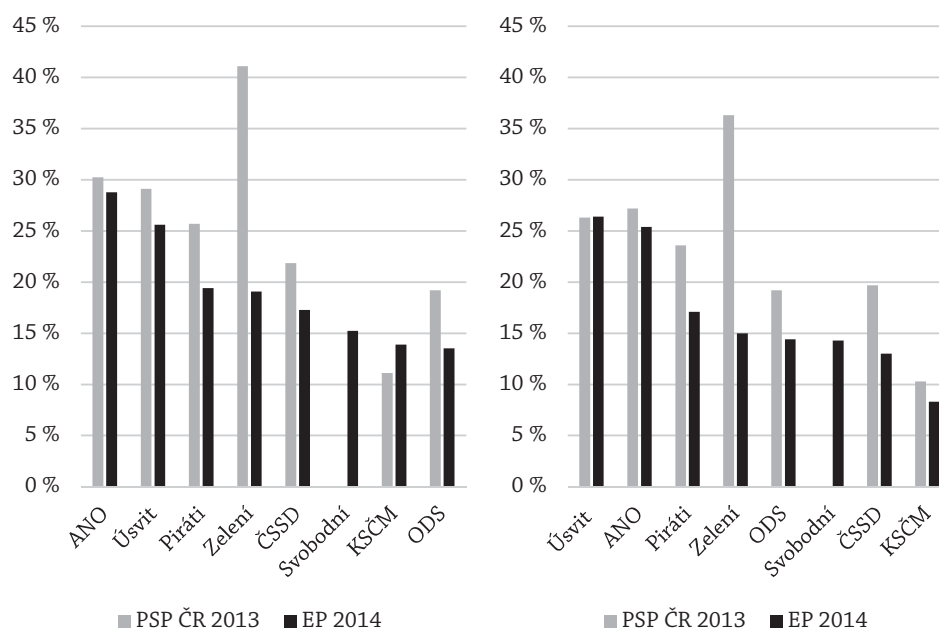
Zdroj: Obsahová analýza profilů politických stran, PolCoRe.

Poznámka: Jednotlivé typy valencí byly měřeny jako tři samostatné proměnné, každá se čtyřmi možnými hodnotami: „pozitivní“, „neutrální/ambivalentní“, „negativní“ a „netýká se“. Hodnota „netýká se“ není v grafu vynesena.

Graf 2: Emoční charakter příspěvků podle pohlaví – volby do EP v roce 2014.

Zdroj: Obsahová analýza profilů politických stran, PolCoRe.

Graf 3: Podíl žen na profilech jednotlivých stran – vlevo: podíl žen z unikátních přispěvatelů; vpravo: podíl příspěvků psaných ženami.

Zdroj: Obsahová analýza profilů politických stran, PolCoRe. Strany jsou řazeny sestupně podle podílu žen v kampani do EP, a to pro každý ukazatel zvlášť. Data pro SSO nebyla v roce 2013 sbírána.

tu pro datový soubor z parlamentních voleb v roce 2013, číslo v závorce hodnotu pro datový soubor z evropských v roce voleb 2014). Tyto hodnoty jsou obecně pokládány za akceptovatelné (Lombard, Snyder-Duch, Campanella Bracken 2002). Pro proměnnou gender bylo skóre reliability mezi kodéry 0,915 (0,929 EP2014).

Výsledky

Účast žen na on-line politické participaci

Obsahová analýza, ve které se zaměřujeme na velké množství příspěvků na facebookových fórech, v nichž lidé vyjadřují své politické názory a postoje, odhalila výrazné rozdíly v míře expresivních aktivit žen a mužů. Jak ukazuje tabulka 1, podíl žen mezi přispěvateli na profilech politických stran v průběhu předvolební kampaně při volbách do PSP ČR v roce 2013 je jen něco přes 27 %. Data, jež jsme získali z navazující obsahové analýzy z kampaně do Evropského parlamentu (EP), naše závěry potvrzují, nebo spíše ukazují dokonce na ještě nižší míru zapojení žen do diskuse na profilech politických stran: mezi přispěvateli/kami bylo jen 21 % žen oproti 77 % mužů (u ostatních uživatelů nebylo možné určit pohlaví podle jména a/nebo fotografie nebo šlo o politické strany).⁸

Dále jsme se v našich analýzách dat zaměřili na míru negativity v komentářích žen a mužů v některých kontextech (emoční charakter příspěvků označujeme jako valenci – viz výše, pozn. pod čarou č. 6). Graf 1 ukazuje výrazně větší podíl příspěvků s pozitivní valencí u ženských autorek v případě příspěvků adresovaných „domovské straně“, tedy straně, na jejímž profilu se příspěvek objevil. Naopak, pokud se příspěvek týkal jiné (cizí) strany, nebyl ve valenci příspěvků žen a mužů žádný rozdíl. U příspěvků, které

se vyjadřovaly k jiným uživatelům/kám, byl rozdíl ve valenci pouze malý.

Pokud se touto optikou podíváme na příspěvky z kampaně před volbami do EP v roce 2014, získáváme podobný obrázek, který posiluje robustnost našeho zjištění (graf 2). Ačkoliv celkově se zdá, že v kontextu evropských voleb poklesl podíl pozitivních příspěvků, nadále platí, že ženy častěji komentují pozitivně, pokud se vyjadřují o straně, na jejíž profil píšou. Naopak u příspěvků zaměřených na cizí stranu nebo v případě voleb do EP i na jiného uživatele nejsou ve valenci příspěvků žen a mužů statisticky významné rozdíly. Příspěvky mužů a žen se od sebe tedy ve svém emočním charakteru obecně liší, ve vztahu k cizí straně nebo jinému uživateli však rozdíly v emocionálním charakteru příspěvků mezi ženami a muži nepozorujeme.

Participace a charakter diskusních fór

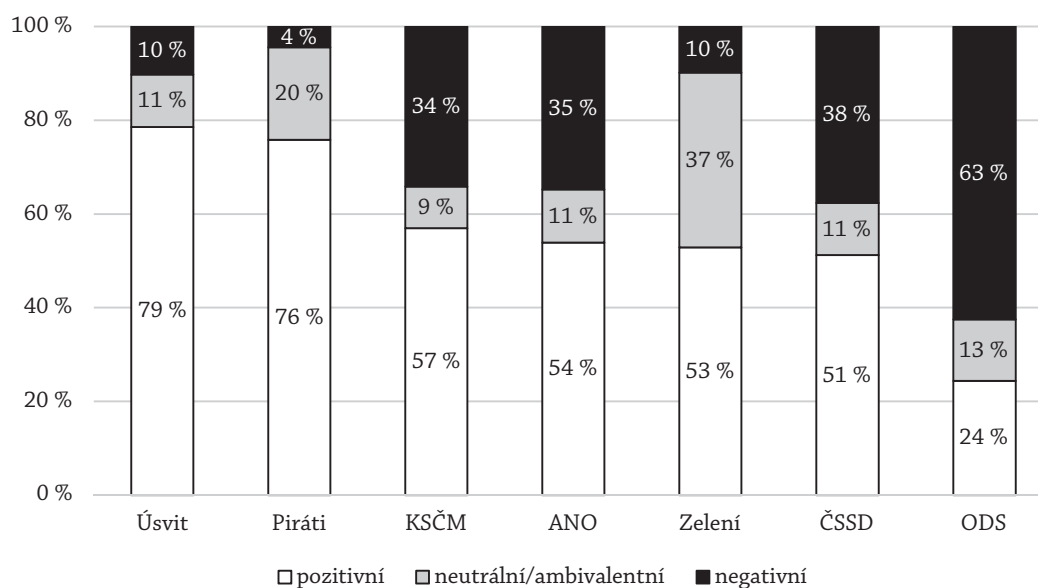
Ústředním záměrem naší analýzy bylo zjistit, jak se podíl žen liší na různých diskusních fórech, která v naší analýze představují jednotlivé profily sledovaných politických stran na Facebooku. Na první pohled je zřejmé, že podíl žen se na jednotlivých diskusních fórech liší poměrně významně (graf 3). Protože většina uživatelů/ek je autorem pouze jednoho příspěvku, není překvapivé, že zobrazení podílu žen mezi unikátními uživateli (vlevo) a podílu příspěvků psaných ženami ze všech příspěvků, u kterých lze identifikovat pohlaví (vpravo), je velmi podobné. Zajímavé jsou především dvě věci: Za prvé, podíl ženské participace téměř u všech stran v roce 2014 oproti předchozímu roku poklesl. Jde sice o jiný typ voleb, ale přinejmenším můžeme říct, že naše data v žádném případě nepoukazují na to, že by se mezer v on-line politické aktivitě mezi pohlavími uzavírala.

Za druhé, jednotlivé strany mají tendenci k relativně stálému podílu ženské participace v tom smyslu, že pokud měla strana relativně vysoký, resp. relativně nízký podíl ženské participace v jedné kampani, měla pravděpodobně relativně vysoký, resp. relativně nízký podíl ženské participace také ve druhé kampani.⁹

V návaznosti na literaturu a diskusi o souvislosti charakteru diskusního fóra a účasti žen (Norris, Lovenduski, Campbell 2004; Polletta, Chen 2013) si klademe otázku, zda valence příspěvků může souviset s podílem žen na daném fóru. Protože výraznější rozdíly ve valenci příspěvků podle pohlaví autorů se objevují pouze u proměnné valence k domov-

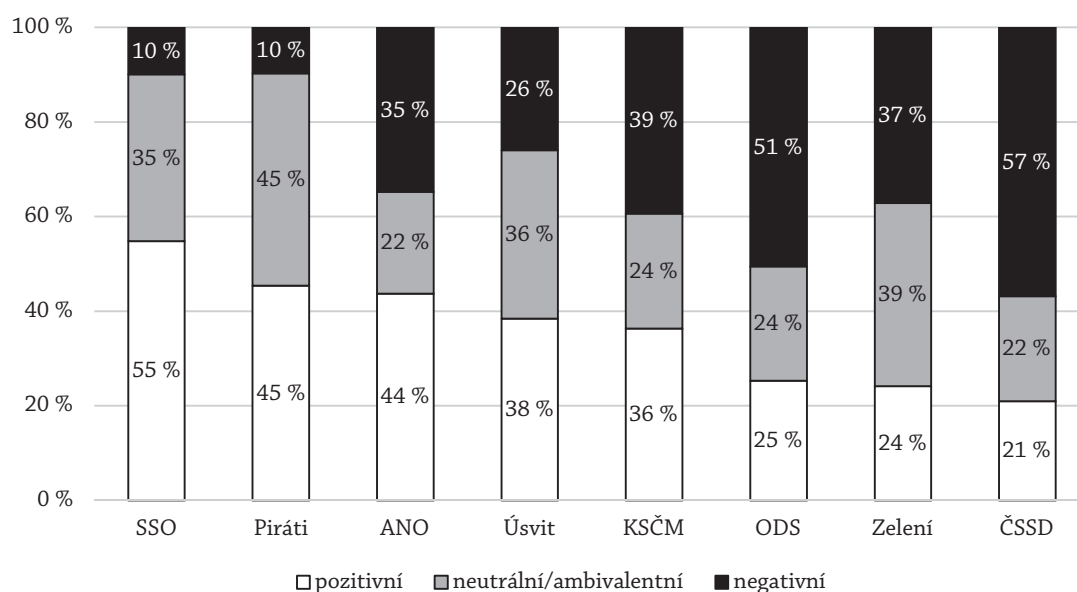
ské straně, zaměřujeme se v podrobnější analýze pouze na tuto proměnnou. Nejprve je přirozeně potřeba zodpovědět otázku, zda existuje variabilita ve valenci mezi jednotlivými fóry – tato variabilita existuje v obou sledovaných obdobích a je poměrně významná (graf 4 a graf 5). Pozitivní komunikace směřuje k malým stranám, které se ucházejí o vstup do PS PČR, případně EP, zatímco nejnegativnější komunikace se v roce 2013 objevila na profilu tradiční politické strany ODS, která byla v době voleb u moci a čelila politickému skandálu doprovázenému velkým poklesem volebních preferencí. V roce 2014 se nejvíce negativních příspěvků týkalo ČSSD, také tradiční a tehdy již rovněž vládnoucí strany.

Graf 4: Valence příspěvků týkajících se „domovské strany“ podle jednotlivých stran – volby do PS PČR v roce 2013.

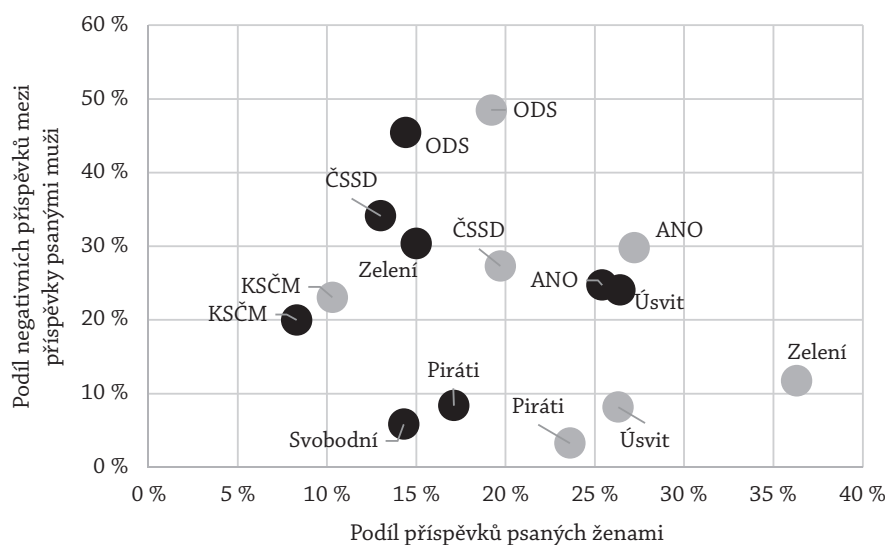
Zdroj: Obsahová analýza profilů politických stran, PolCoRe.

Graf 5: Valence příspěvků týkajících se „domovské strany“ podle jednotlivých stran – volby do EP v roce 2014.

Zdroj: Obsahová analýza profilů politických stran, PolCoRe.

Graf 6: Vztah valence mužských příspěvků vztahujících se k domovské straně a podílu příspěvků psaných ženami – šedé body: volby do PS PČR v roce 2013; černé body: volby do EP v roce 2014.

Zdroj: Obsahová analýza profilů politických stran, PolCoRe.

Lze ale tvrdit, že valence jednotlivých fór souvisí s podílem žen na daném fóru? Na tuto otázku odpovídáme pomocí grafu 6, ve kterém ukazujeme vztah mezi valencí diskusního fóra a podílem příspěvků psaných ženami. Valenci diskusního fóra operacionalizujeme jako podíl příspěvků, které se vztahují k domovské straně negativním způsobem, na všech příspěvcích na sledovaném fóru. Protože jsme již výše ukázali, že ženy jsou v příspěvcích adresovaných domovské straně pozitivnější, chceme se vyhnout námitce, že vyšší podíl žen přirozeně vede k pozitivnější valenci fóra právě proto, že ženy přispívají pozitivněji. Proto měříme valenci fóra jen na základě příspěvků, jejichž autory jsou muži. Graf 6 ukazuje, jak spolu souvisí valence příspěvků psaných muži, vztahujících se k domovské straně, a podíl žen, které vstupují do diskuse.

Vzhledem k relativně malému počtu pozorování v grafu 6 nám nejlepší vhled poskytne samotný graf. Je vidět, že body v grafu nepředstavují nějaký ostrý se rýsující vztah. Je také patrné, že i diskusní fóra s vysokým podílem žen (např. Úsvit v roce 2014 nebo ANO v obou letech) mohou mít relativně vysoký podíl negativních příspěvků. Hovořit tedy o tom, že by podíl žen nějakým způsobem souvisel s valencí fóra, není na základě dat dost dobře možné. Je ovšem pravda, že podíl příspěvků psaných ženami je na všech sledovaných fórech menší než 40 %. Také Pearsonův korelační koeficient vyobrazeného vztahu je pouze $-0,25$ a Spearmanův korelační koeficient činí dokonce jen $-0,13$. Vzhledem k malému počtu pozorování navíc nejsou tyto koeficienty statisticky významné. Celkově sice nelze vyloučit, že charakter fóra má v některých případech dopad na ochotu žen účastnit se diskuse, případně že účast žen má někdy dopad na charakter fóra, ale pomocí korelační analýzy se takový vztah nepodařilo v našich datech identifikovat.

Závěr a diskuse

V tomto článku jsme se zaměřili na postižení genderových aspektů politické participace v prostředí sociálních médií v České republice ve dvou předvolebních obdobích – v letech 2013 a 2014. Vycházíme z kvantitativní analýzy obsahů komunikace na profilech vybraných politických stran na Facebooku. Taková redukce vzorku samozřejmě přináší určitá omezení, zejména není možné naše výsledky zobecnit na veškerou on-line politickou expresi týkající se předvolebních kampaní, která probíhá v mnoha dalších on-line prostředích a na mnoha fórech, často i primárně nepolitických. Sociální síť Facebook jsme zvolili především proto, že ve srovnání s dalšími sítěmi i fóry v ČR je dominantní z hlediska množství uživatelů a uživatelek a také s ohledem na význam, který jí v předvolebních kampaních věnovala řada stran i jednotlivých politiků a političek.

Vztažným rámcem naší studie je historicky se vyvíjející pohled na význam faktoru pohlaví v participačním výzkumu. Zatímco ještě v 70. letech 20. století autorky upozorňovaly na genderovou slepotu participačního výzkumu, po několika desetiletích, během nichž byly ženy považovány za obecně politicky méně aktivní než muži, se hlavní proud výzkumu na základě empirických dat opět odklání od studia genderu jako faktoru, který by politickou participaci významně ovlivňoval. Tyto závěry se promítají i do studia participace v prostředí internetu, resp. Webu 2.0, ve kterém je spíše výjimečné zaměřovat se přímo na faktor genderu. Studie, jež s genderem pracují, obvykle docházejí k závěru, že genderová propast se v on-line participačním výzkumu uzavírá, či přímo uzavřela, a že ženy dokonce v některých oblastech participují více než muži.

Někteří autoři a autorky však poukazují na to, že taková zjištění mohou být výsledkem metodologických omezení. Ačkoli se jistě mění strukturální podmínky ne/rovnosti pohlaví, a spolu s nimi tedy teoreticky i význam genderu

v politické participaci, je možné, že mizející rozdíly mezi pohlavími mohou být dány spíše představami respondentů a respondentek o tom, jaká míra participace je od nich očekávána. Ženy proto mohou svoji účast na politickém dění nadhodnocovat (srov. s Harrison, Munn 2007). Tomu by nasvědčovaly i výsledky naší obsahové analýzy, které ukázaly, že ženy se e-expressivním participačním aktivitám věnují výrazně méně než muži. Zajímavý výsledek podle našeho názoru přináší také srovnání těchto výsledků obsahové analýzy s výsledky z dotazníkového šetření, jež jsme realizovali ve stejném období v roce 2013 (Vochocová, Štětka, Mazák 2016). Odhaluje totiž výrazný rozdíl mezi deklarovanou mírou participace a tím, jaká je skutečná míra participace žen na sledovaných fórech. V dotazníkovém šetření z přelomu října a listopadu 2013 uvedlo 21 % uživatelů Facebooku, že během volební kampaně do PS PČR 2013 „lajkovaly“ příspěvky politiků/ček nebo politických stran, zatímco totéž uvedlo 26 % uživatelů Facebooku – mužů. Podobně 15 % uživatelů tvrdilo, že během kampaně sdílely příspěvky politických stran nebo politiků/ček, totéž uvedlo 18 % uživatelů. Konečně 10 % uživatelů uvedlo, že v tomto období komentovaly příspěvky politiků/ček či politických stran, oproti 16 % mužských uživatelů sítě. Jen poslední uvedený rozdíl se přitom ukázal jako statisticky významný ($p < 0,05$). Odpovědi na otázku o komentování příspěvků politiků/ček a politických stran by naznačovaly, že podíl žen mezi příspěvateli a příspěvatelkami na profilech politických stran bude asi 40 %, resp. 10 z 26. Rozdíly zjištěné obsahovou analýzou jsou ale výrazně větší – ženy tvořily mezi příspěvateli/kami během voleb do PSP ČR v roce 2013 jen přibližně 27 %.

Ve snaze hlouběji porozumět faktu, že uživatelky sociální sítě Facebook v ČR nebyly motivovány účastnit se v předvolebním období veřejných diskusí na profilech politických stran do takové míry jako muži, jsme se obrátili k výzkumné tradici, podle které je ochota nebo vůle žen účastnit se diskusí na určitých veřejných fórech ovlivněna genderovým diskursem a podobou komunikačních norem, tedy tzv. skupinovým stylem na jednotlivých fórech (Polletta, Chen 2013). Vzhledem k tomu, že naše data odhalila velké rozdíly v účasti žen na stránkách jednotlivých politických stran a zároveň rozdíly ve valenci příspěvků na jednotlivých fórech, rozhodli jsme se testovat domněnku, že by účast žen v on-line politických diskusích mohla souviset s valencí, konkrétně s mírou negativity komunikace v daném prostředí. Analýza valence komunikace na jednotlivých sledovaných fórech však tuto hypotézu příliš nepotvrzuje: přestože s vyšší účastí žen se valence fóra stává trochu méně negativní, tento vztah je relativně slabý a především vzhledem k malému počtu pozorovaných fór není statisticky významný.

Pro navazující výzkum tak nabízíme zaměřit se na hlubší, kvalitativní analýzu skupinového stylu jednotlivých diskusních fór (v našem případě profilů politických stran na Facebooku) a porovnat tento skupinový styl s účastí žen

v diskusích. Naše dřívější případová studie (Štětka, Vochocová 2014) však naznačuje, že samotný skupinový styl pravděpodobně není dostatečným klíčem k vysvětlení motivace žen účastnit se diskusí na daném fóru. V uvedené případové studii jsme se věnovali porovnání míry homogenity, respektive heterogenity diskusí na stránkách dvou stran, které byly ve volbách do Poslanecké sněmovny v roce 2013 velmi úspěšné při mobilizaci fanoušků na Facebooku (získaly nejvyšší počet „likes“ během samotné kampaně), České pirátské strany a hnutí ANO 2011.¹⁰ Ty zároveň patří mezi strany s nejvyšším procentem žen účastnících se diskusí na jejich facebookovém profilu, jak ukazuje kvantitativní analýza prezentovaná výše. Zjistili jsme ale, že profily těchto dvou sledovaných stran, na nichž participovalo podobné procento žen, představují velmi odlišné politické diskursy. Ačkoli participace na obou stránkách byla ve sledovaném období do velké míry konfliktní a obsahovala vysokou míru kritiky, jednalo se o velmi odlišné formy kritiky i konfliktu. Pro fórum Pirátské strany byl typický kritický dialog mezi podporovateli (nebo přímo voliči) strany se sdílenými politickými hodnotami, zatímco stránka ANO 2011 byla prostorem otevřeného konfliktu mezi nekritickými podporovateli hnutí a jeho oponenty (c.d.). Nabízí se tedy interpretace, že spíše než skupinový styl on-line fóra samotný mohou účast žen (spolu)ovlivňovat externí faktory, jakými může být program strany, jeho zaměření na témata, která mohou být ženám s ohledem na genderový řád společnosti bližší (např. dostupnost péče o děti v předškolních zařízeních), důraz na rovné příležitosti (např. téma příjmových nerovností), prostor, jenž strana dává politikám, míra, jakou se kampaň strany na ženy zaměřuje a podobně. Těmito otázkami se otevírá prostor pro navazující výzkum, který by se mohl komplexněji věnovat srovnání účasti žen na on-line diskusních fórech konkrétních politických stran s výsledky kvalitativní analýzy skupinového stylu těchto fór a zároveň s výsledky analýzy „genderového charakteru“ a programu těchto politických stran. Za zajímavé považujeme také zaměřit se na ženy, které jsou v on-line prostředí v oblasti politické participace aktivní, a zkoumat jejich motivace účastnit se veřejných diskusí k politickým otázkám, nebo je dokonce iniciovat.

Literatura

- Bode, L. 2016. „Closing the Gap. Gender Parity in Political Engagement on Social Media.“ [first online]. *Information, Communication & Society* [cit. cit. 19. 6. 2015], <http://dx.doi.org/10.1080/1369118X.2016.1202302>.
- Bourque, S. C., Grossholtz, J. 1974. „Politics an Unnatural Practice: Political Science Looks at Female Participation.“ *Politics & Society*, No. 4: 225–266, <http://dx.doi.org/10.1177/003232927400400205>.
- Burns, N., Schlozman, K. L., Verba, S. 1997. „The Public Consequences of Private Inequality: FamilyLife and Citizen Participation.“ *American Political Science Review*,

- No. 91: 373–389, <http://dx.doi.org/10.2307/2952362>.
- Carpentier, N. 2011. *Media and Participation: A Site of Ideological-Democratic Struggle*. Bristol & Chicago: Intellect.
- Casteltrione, I. 2015. „The Internet, Social Networking Web Sites and Political Participation Research: Assumptions and Contradictory Evidence.“ *First Monday*, Vol. 20, No. 3, <http://dx.doi.org/10.5210/fm.v20i3.5462>.
- Coffé, H., Bolzendahl, C. 2010. „Same Game, Different Rules? Gender Differences in Political Participation.“ *Sex Roles*, No. 62: 318–333, <http://dx.doi.org/10.1007/s11199-009-9729-y>.
- Coleman, S., Blumler, J. G. 2009. *The Internet and Democratic Citizenship: Theory, Practice and Policy*. Communication, Society, and Politics. Cambridge; New York: Cambridge University Press.
- Correa, R., Hinsley, A. W., Gil de Zúñiga, H. 2010. „Who Interacts on the Web? The Intersection of Users' Personality and Social Media Use.“ *Computers in Human Behavior*, No. 26: 247–253, <http://dx.doi.org/10.1016/j.chb.2009.09.003>.
- Dahlgren, P. 2005. „The Internet, Public Spheres, and Political Communication: Dispersion and Deliberation.“ *Political Communication*, Vol. 22, No. 2: 147–162, <http://dx.doi.org/10.1080/10584600590933160>.
- Dahlgren, P. 2013. *The Political Web: Media, Participation and Alternative Democracy*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan.
- Davis, A. 2010. „New Media and Fat Democracy: The Paradox of Online Participation.“ *New Media & Society*, Vol. 12, No. 5: 745–761, <http://dx.doi.org/10.1177/1461444809341435>.
- Enjolras, B., Steen-Johnsen, K., Wollebæk, D. 2012. „Social Media and Mobilization to Offline Demonstrations: Transcending Participatory Divides?“ *New Media & Society*, Vol. 15, No. 6: 890–908, <http://dx.doi.org/10.1177/1461444812462844>.
- Gallego, A. 2007. *Inequality in Political Participation: Contemporary Patterns in European Countries*. Irvine: Center for the Study of Democracy, University of California.
- García-Blanco, I. 2014. „Discussing the News on Social Media: An Analysis of Citizens' Democratic Values and Aspirations.“ Příspěvek prezentovaný na *European Communication Conference* v Lisabonu, 12.–14. 11. 2014.
- Gibson, R., Cantijoch, M. 2013. „Conceptualizing and Measuring Participation in the Age of the Internet: Is Online Political Engagement Really Different to Offline?“ *The Journal of Politics*, No. 75: 701–716, <http://dx.doi.org/10.1017/S0022381613000431>.
- Gil de Zúñiga, H., Puig-I-Abril, E., Rojas, H. 2009. „Weblogs, Traditional Sources Online and Political Participation: An Assessment of How the Internet Is Changing the Political Environment.“ *New Media & Society*, Vol. 11, No. 4: 553–574, doi: 10.1177/1461444809102960.
- Gil de Zúñiga, H., Jung, N., Valenzuela, S. 2012. „Social Media Use for News and Individuals' Social Capital, Civic Engagement and Political Participation.“ *Journal of Computer & Mediated Communication*, Vol. 17: 319–336, <http://dx.doi.org/10.1111/j.1083-6101.2012.01574.x>.
- Gil de Zúñiga, H., Molyneux, L., Zheng, P. 2014. „Social Media, Political Expression, and Political Participation: Panel Analysis of Lagged and Concurrent Relationships.“ *Journal of Communication*, Vol. 64, No. 4: 612–634, <http://dx.doi.org/10.1111/jcom.12103>.
- Gil de Zúñiga, H., Veenstra, A., Vraga, E., Shah, D. 2014. „Digital Democracy: Reimagining Pathways to Political Participation.“ *Journal of Information Technology & Politics*, Vol. 7, No. 1: 36–51, <http://dx.doi.org/10.1080/19331680903316742>.
- Hampton, K. N., Sessions Goulet, L., Rainie, L., Purcell, K. 2011. *Social Networking Sites and Our Lives. How People's Trust, Personal Relationships, and Civic and Political Involvement are Connected to Their Use of Social Networking Sites and Other Technologies*. Washington: Pew Research Center's Internet & American Life Project.
- Harrison, L., Munn, J. 2007. „Gendered (Non)participants? What Constructions of Citizenship Tell Us about Democratic Governance in the Twenty-first Century.“ *Parliamentary Affairs*, Vol. 60, No. 3: 426–436, <http://dx.doi.org/10.1093/pa/gsm016>.
- Himmelboim, I., Sweetser, K. D., Tinkham, S. F., Cameron, K., Danelo, M., West, K. 2016. „Valence-based Homophily on Twitter: Network Analysis of Emotions and Political Talk in the 2012 Presidential Election.“ *New Media & Society*, Vol. 18, No. 7: 1382–1400, <http://dx.doi.org/10.1177/1461444814555096>.
- Holt, K., Shehata, A., Strömbäck, J., Ljungberg, E. 2013. „Age and the Effects of News Media Attention and Social Media Use on Political Interest and Participation: Do Social Media Function as Leveller?“ *European Journal of Communication*, No. 28: 19–34, <http://dx.doi.org/10.1177/0267323112465369>.
- Hooghe, M., Hosch-Dayican, B., van Deth, J. 2014. „Conceptualizing Political Participation.“ *Acta Politica*, Vol. 49, No. 3: 337–348, <http://dx.doi.org/10.1057/ap.2014.7>.
- Hughes, D. J., Rowe, M., Batey, M., Lee, A. 2012. „A Tale of Two Sites: Twitter vs. Facebook and the Personality Predictors of Social Media Usage.“ *Computers in Human Behavior*, No. 28: 561–569, <http://dx.doi.org/10.1016/j.chb.2011.11.001>.
- Jakubowicz, K. 2013. *Nová ekologie médií. Konvergence a mediamorfóza*. Zlín: Radim Bačuvčík – VeRBuM.
- Joiner, R., Stewart, C., Beaney, C., Moon, A., Maras, P., Brosnan, M. 2014. „Publically Different, Privately the Same: Gender Differences and Similarities in Response to Facebook Status Updates.“ *Computers in Human Behavior*, No. 39: 165–169, <http://dx.doi.org/10.1016/j.chb.2014.07.004>.
- Junco, R. 2013. „Inequalities in Facebook Use.“ *Computers in Human Behavior*, Vol. 29, No. 6: 2328–2336, <http://dx.doi.org/10.1016/j.chb.2013.05.005>.

- Jungherr, A. 2012. „The German Federal Election of 2009: The Challenge of Participatory Cultures in Political Campaigns.“ *Transformative Works and Cultures*, Vol. 5, No. 10, <http://dx.doi.org/10.3983/twc.2012.0310>.
- Lilleker, D. G., Jackson, N. A. 2010. „Towards a More Participatory Style of Election Campaigning: The Impact of Web 2.0 on the UK 2010 General Election.“ *Policy & Internet*, Vol. 2, No. 3: 67–96, <http://dx.doi.org/10.2202/1944-2866.1064>.
- Lin, K.-Y., Lu, H.-P. 2011. „Why People Use Social Networking Sites: An Empirical Study Integrating Network Externalities and Motivation Theory.“ *Computers in Human Behavior*, No. 27: 1152–1161, <http://dx.doi.org/10.1016/j.chb.2010.12.009>.
- Linek, L. 2013. *Kam se ztratili voliči? Volební účast v ČR v letech 1990–2010*. Brno: Centrum pro studium demokracie.
- Lombard, M., Snyder-Duch, J., Campanella Bracken, C. 2002. „Content Analysis in Mass Communication: Assessment and Reporting of Intercoder Reliability.“ *Human Communication Research*, Vol. 28, No. 4: 587–604, <http://dx.doi.org/10.1111/j.1468-2958.2002.tb00826.x>.
- Lorber, J. 1998. *Gender Inequality. Feminist Theories and Politics*. Los Angeles: Roxbury.
- Lupač, P., Chrobáková, A., Sládek, J. 2014. *Internet v České republice 2014. Světový projekt o Internetu – Česká republika*. [online]. Praha: Univerzita Karlova. [cit. 19. 6. 2015]. Dostupné z: www.worldinternetproject.net.
- Lutz, C., Hoffmann, C. P., Meckel, M. 2014. „Beyond Just Politics: A Systematic Literature Review of Online Participation.“ *First Monday*, Vol. 19, No. 7: 1–36, <http://dx.doi.org/10.5210/fm.v19i7.5260>.
- McLaughlin, L. 1993. „Feminism, the Public Sphere, Media and Democracy.“ *Media, Culture & Society*, No. 15: 599–620, <http://dx.doi.org/10.1177/016344393015004005>.
- Neumayer, C., Schossböck, J. 2011. „Political Lurkers? Young People in Austria and Their Political Life Worlds Online.“ Pp. 131–143 in Parycek, P., Kripp, M. J., Edelman, N. (eds.). *CeDEM11: Conference for E-Democracy and Open Government*. Krems: Edition-Donau-Universität.
- Norris, P. 2001. *Digital Divide: Civic Engagement, Information Poverty, and the Internet Worldwide*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Norris, P. 2002. *Democratic Phoenix: Reinventing Political Activism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Norris, P., Lovenduski, J., Campbell, R. 2004. *Gender and Political Participation*. [online]. Electoral Commission. [cit. 11. 3. 2014]. Dostupné z: www.electoralcommission.org.uk.
- Polletta, F., Chen, P. C. B. 2013. „Gender and Public Talk: Accounting for Women’s Variable Participation in the Public Sphere.“ *Sociological Theory*, Vol. 31, No. 4: 291–317, <http://dx.doi.org/10.1177/0735275113515172>.
- Rojas, H., Puig-i-Abril, E. 2009. „Mobilizers Mobilized: Information, Expression, Mobilization and Participation in the Digital Age.“ *Journal of Computer-Mediated Communication*, No. 14: 902–927.
- Strandberg, K. 2013. „A Social Media Revolution or Just a Case of History Repeating Itself? The Use of Social Media in the 2011 Finnish Parliamentary Elections.“ *New Media & Society*, Vol. 15, No. 8: 1329–1347, <http://dx.doi.org/10.1177/1461444812470612>.
- Štětka, V., Vochocová, L. 2014. „A Dialogue of the Deaf, or Communities of Debate? The Use of Facebook in the 2013 Czech Election Parliamentary Elections Campaign.“ *Teorija in Praksa*, roč. 51, č. 6: 1361–1380.
- Švelch, J., Vochocová, L. 2015. „Sociální média jako nová výzva pro výzkum politické participace.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, roč. 51, č. 1: 65–88, <http://dx.doi.org/10.13060/00380288.2015.51.1.154>.
- van Deth, J. 2014. „A Conceptual Map of Political Participation.“ *Acta Politica*, roč. 49, č. 3: 349–367, <http://dx.doi.org/10.1057/ap.2014.6>.
- Vesnic-Alujevic, L. 2012. „Political Participation and Web 2.0 in Europe: A Case Study of Facebook.“ *Public Relations Review*, No. 38: 466–470, <http://dx.doi.org/10.1016/j.pubrev.2012.01.010>.
- Vitak, J., Zube, P., Smock, A., Carr, C. T., Ellison, N., Lampe, C. 2011. „It’s Complicated: Facebook Users’ Political Participation in the 2008 Election.“ *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, No. 14: 107–114, <http://dx.doi.org/10.1089/cyber.2009.0226>.
- Vochocová, L., Štětka, V., Mazák, J. 2016. „Good Girls Don’t Comment on Politics? Gendered Character of Online Political Participation in the Czech Republic.“ *Information, Communication & Society*, Vol. 19, No. 10: 1321–1339, <http://dx.doi.org/10.1080/1369118X.2015.1088881>.
- Vráblíková, K. 2009. „Politická participace a její determinanty v postkomunistických zemích.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, č. 5: 867–897.
- Weber, L. M., Loumakis, A., Bergman, J. 2003. „Who Participates and Why?: An Analysis of Citizens on the Internet and the Mass Public.“ *Social Science Computer Review*, Vol. 21, No. 1: 26–42, <http://dx.doi.org/10.1177/0894439302238969>.
- Young, I. M. 1981. „Beyond the Unhappy Marriage: A Critique of the Dual Systems Theory.“ Pp. 43–70 in Sargent, L. (ed.). *Women and Revolution*. Boston: South End Press.

Poznámky

1 Tento výzkum byl financován Grantovou agenturou ČR (GA ČR) v rámci standardního grantu 14-05575S „Role sociálních médií v transformaci politické komunikace a občanské participace v České republice“.

2 Komplexněji k poměrně složité akademické diskusi o definici politické participace a jejímu vývoji v souvislosti s rozvojem internetu a sociálních médií viz Jaroslav Švelch a Lenka Vochocová (2015), k diskusi o kritériích politické participace srov. s Marcem Hooghem (Hooghe et al. 2014) nebo Janem van Deth (van Deth 2014).

3 K ní řadíme zejména on-line diskuse na politická témata, přesvědčování lidí ve svých sítích o vlastním názoru, sdílení politických obsahů nebo jejich vlastní vytváření, ale také kontroverznější „lajkování“ profilů politických aktérů/ek nebo politických názorů druhých (Gibson, Cantijoch 2013). Někteří autoři a autorky však řadí „lajkování“ spíše k aktivitám, které od skutečné participace odvádějí, a užívají pro něj termín „clickivismus“ nebo „slackivismus“ (Neumayer, Schossböck 2011; Vitak et al. 2011).

4 Nelze opomenout vzájemnou korelaci genderu s dalšími socioekonomickými a sociokulturními faktory. Ve studiích s genderovou optikou je politická participace studována jako genderované jednání, které je ovlivňováno procesem socializace a příležitostmi jednotlivců a také úzkým prováděním genderu se strukturálními, institucionálními, kulturními, sociálními a ekonomickými překážkami, stejně jako s osobnostními charakteristikami jednotlivců (Harrison, Munn 2007; Correa, Hinsley, Gil de Zúñiga 2010; Hughes et al. 2012; Joiner et al. 2014). Právě těmito faktory bývají tradičně vysvětlovány odlišné participační vzorce u mužů a žen. Ženy mají obvykle ztížený přístup k ekonomickým zdrojům (například k práci na plný úvazek), vykazují nižší stupeň politické informovanosti a méně zájmu o politiku a jejich role v politice je vnímána jako menší (a dokonce i samy ji tak vnímají) (Norris, Lovenduski, Campbell 2004; Vráblíková 2009; Coffé, Bolzendahl 2010; Lutz, Hoffmann, Meckel 2014). Některé výzkumy ukazují, že s vyšším vzděláním a příjmem se genderové rozdíly v participaci zmenšují (Norris, Lovenduski, Campbell 2004).

5 Strana svobodných občanů byla zahrnuta jen ve vzorku pro obsahovou analýzu v roce 2014.

6 K redukci vzorku jsme zvolili shodný postup jako Iñaki Garcia-Blanco při analýze uživatelských komentářů na facebookových stránkách vybraných novin (Garcia-Blanco 2014). Archivovali jsme obsah sledovaných stránek s dvou-denním zpožděním a pro archivaci jsme vybírali obsah označený jako „nejrelevantnější“. Vybraných 30 komentářů a odpovědí tedy nepředstavuje 30 chronologicky prvních komentářů, ale komentáře vybrané s ohledem na stupeň interakcí, které vyvolaly („líbí se mi“, sdílení). Analyzovali jsme u každého statusu 30 komentářů, které vzbudily největší pozornost uživatelů.

7 K označení emočního charakteru příspěvků užíváme termín „valence“ odvozením od anglického „emotional valence“, jak s ním pracují např. Itai Himelboim a kol. v kontextu politické komunikace, resp. přímo politické exprese (*political expression*) (Himelboim et al. 2016).

8 Dále můžeme na základě tabulky 1 vytvořit poměry mezi unikátními příspěvatelkami a unikátními příspěvateli na

jedné straně a všemi příspěvků psanými ženami a všemi příspěvků psanými muži na straně druhé. Konkrétně pro rok 2015 tak získáváme $21 : 77 = 0,27$ a vedle toho $17 : 70 = 0,24$. To souvisí s tím, že mezi opakovanými příspěvateli je převaha mužů ještě silnější.

9 Výraznou výjimku tvoří Strana zelených (SZ), která měla zdaleka největší podíl žen vstupujících do debaty na facebookovém profilu strany v kampani do PS PČR, ale v kampani do EP už byl podíl žen v debatě pouze průměrný. Skok je natolik razantní, že jsme se spojili s volebním manažerem SZ pro kampaň do PS PČR 2013 i s manažerem on-line kampaně strany. Jejich vysvětlení pozorovaného rozdílu má dvě roviny. Jednak se SZ ve volbách do PS PČR zaměřovala na „ženská“ témata, konkrétně školky a nerovnosti v odměňování mezi ženami a muži (*gender pay gap*). Jednak se SZ ve volbách do PS PČR více než ve volbách do EP soustředila při zvyšování viditelnosti svých příspěvků na ženy.

10 Kvalitativní analýza pracovala se stejným korpusem dat jako kvantitativní analýza věnující se volbám do PSP ČR v roce 2013.

© Lenka Vochocová, Jaromír Mazák, Václav Štětka, 2016

© Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 2016

PhDr. Lenka Vochocová, Ph.D., je výzkumnou a pedagogickou pracovnící katedry mediálních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy a působí ve výzkumné skupině PolCoRe při Institutu sociologických studií téže univerzity. Mezi její odborné zájmy patří oblast kritických teorií, zejména politické ekonomie komunikace, genderová mediální studia, teorie veřejných sfér a expresivní formy politické participace v prostředí sociálních médií. Korespondenci zasílejte na adresu: lenka.vochocova@fsv.cuni.cz.

Mgr. Jaromír Mazák je výzkumným a pedagogickým pracovníkem katedry sociologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy a působí také ve výzkumné skupině PolCoRe. Jeho výzkumné zájmy se soustředí na politickou a občanskou participaci a sociální hnutí. Korespondenci zasílejte na adresu: jaromir.mazak@ff.cuni.cz.

PhDr. Václav Štětka, Ph.D., působí na Loughborough University (Department of Social Sciences) a jako vedoucí výzkumné skupiny PolCoRe v Institutu sociologických studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy. Ve svém výzkumu se zaměřuje na politickou komunikaci a roli nových médií, užití sociálních sítí pro politickou participaci a na mediální vlastnictví a globalizaci. Korespondenci zasílejte na adresu: vaclav.stetka@fsv.cuni.cz.

ON ADVOCATES OF ANTI-MODERNIST EMANCIPATION: AN INTERVIEW WITH ANDREA PETÖ

BY JITKA GELNAROVÁ

Gelnarová, Jitka, Andrea Petö. 2016. „On Advocates of Anti-modernist Emancipation: An Interview with Andrea Petö by Jitka Gelnarová.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, Vol. 17, No. 2: 76–80, DOI: <http://dx.doi.org/10.13060/12130028.2016.17.2.284>

Andrea Petö is a professor at the Department of Gender Studies at the Central European University (CEU) in Budapest. Her research areas include gender history, gender and politics, political extremisms and oral history. In her research she deals with sensitive periods in Hungarian history from a feminist perspective. She concentrates, among other things, on the gendered memory of WWII and the Holocaust and transitional justice. She focuses on women as victims of war crimes, as well as perpetrators, and applies the women's history claim 'make them visible' to women who for a long time remained outside the scope of scholarly attention – female perpetrators of war crimes and women involved in fascist movements. She has studied the background and political agency of women involved in the Arrow Cross Party (Hungarian Nazi party). She also researches the reasons for the far right's appeal to women today. Andrea Petö has published extensively on women's and gender history and gender and politics. Most recently (2016) she co-edited a book with Ayse Gül Altınay titled *Gendered Wars, Gendered Memories. Feminist Conversations on War, Genocide and Political Violence*. She is also the author of books on women in Hungarian politics in 1945–1951 (Petö 2003a), biography of Julia Rajk (Petö 2007), and, with Ildikó Barna, *Political Justice in Budapest after WWII* (Barna, Petö 2015).

Jitka Gelnarová: The current issue of *Gender and Research* is dedicated to the political agency of women in history. I would therefore like to focus particularly on your research on women involved in the Arrow Cross Party (a Hungarian Nazi party) and as perpetrators of war crimes. Would you give us some more details as to when and how you came to be interested in this subject? Also, what obstacles did you encounter in your research?

Andrea Petö: I did write a book based on interviews with conservative and far-right women in contemporary politics in 2003 (Petö 2003b), about how they entered politics and what their expectations were. During these interviews I found that the discourses and ideas of the pre-1945 were coming back. After the long period of communism, which was ruthlessly fighting for a hegemonic discourse, I was in-

terested in how this continuity of a subculture was possible. That prompted me to work on political radicalism before WWII: The greatest obstacle was related to the issue of visibility. Female perpetrators' historiographic invisibility can be found in the trajectory of perpetrator research itself. Holocaust-related perpetrator research started in the second half of the 1990s, and for a long time solely focused on men. Following the logic of the Nazi state's activities, research represented perpetrators either as psychopaths or as banal bureaucrats. Primarily as a result of the debate surrounding Goldhagen's book (Goldhagen 1996), which argued for a nuanced scientific inquiry devoid of stereotypes, research has finally turned towards the issue of ideological commitment, and, therefore, towards the intellectual elites that provided the intellectual background of the Holocaust. Perpetrator research gained further relevance when the children of famous and well-known Nazis published their books one after another. But the real step in the right direction was when research began on how someone from the 'everyday' level of the common people becomes a perpetrator, and how the memory of perpetrators evolves on the individual level. Finding sources about the activity of common people in a turbulent historical period was a real challenge.

Jitka Gelnarová: The involvement of women in the Arrow Cross Party was disproportionately high (relative to their overall degree of participation in politics in the inter-war period (Petö 2014). Nonetheless, we know much less about them than about the men. In this connection, you refer to a representation deficit (Petö 2016a). In one of your interviews you mention that your objective is 'to elevate them from oblivion' (Petö 2016b). Rendering invisible women 'present' in some sense is a fundamental objective of the history of women. However, this endeavour is for the most part associated with positive heroines – models that we could emulate. Why is it important that feminist historians deal with women who were perpetrators of war crimes? Why is it so important to make them visible?

Andrea Petö: Women in far-right politics represent a real challenge for feminist research. First because you mostly

choose to work on women whom you admire and you think that your work will contribute to constructing feminist genealogies. That was the case when I wrote the biography of Julia Rajk (Petö 2007). Walter Benjamin famously wrote that the strength of the extreme right is always due to the weakness of progressive politics. It was the same in inter-war Europe, when after getting the right to vote most women turned towards conservative and far right parties. As far as gender political mobilisation is concerned, the massive attraction of women to the emerging extreme right-wing parties and movements was a new phenomenon in Europe after WWI. The shift from liberalism requires historical research as we are also experiencing today how women are becoming not only supporters of illiberal regimes but they give their face to extreme right-wing parties and movements disseminating hate and exclusion. When analysing these movements we also need to be self-critical: what were the mistakes that led to the rise of women's participation in these movements? In the case of the Arrow Cross Party, among members in some districts 30% were women. In the current Hungarian Parliament women constitute 9% of the MPs. We have to ask painful and relevant questions about different forms of anti-modernist emancipation. Partly because it helps to reconceptualise one of the key themes in feminist research: gender and power. Women's power can be born in a situation where allegedly there is no women's power, because that lack of power creates power. This explains why so many women joined parties that celebrated dominant forms of masculine power. In the case of *Croix de feu*, the far-right organisation of French WWI veterans that was founded to restore masculine values questioned by the war, women utilised their professional background, and their network tied to the Catholic Church, to construct their own political agenda. As part of the dominant group, even women – the relatively and not absolutely weaker partners – also get their share. No matter that the political discourse is constructing a dichotomy about 'strong men' and 'weak women', women could still benefit from this political discourse. Applying their subordinate position, they could become political actors.

Jitka Gelnarová: Could you tell us more about the sources on women perpetrators in Hungary? What sources do you draw on? Where and in what state of preservation are they to be found? Have they been catalogued or digitised? Do we encounter the aforementioned representation deficit at the level of the sources themselves – in the very manner in which they are stored and processed? Do you find that the women have been made invisible already by this stage?

Andrea Petö: I had spent long years in the archives researching the people's tribunals' trials. A project from these years spent in the archives is the book we wrote with Ildikó Barna *The Political Justice of Post Second World War Budapest* published by CEU Press (Barna, Petö 2015). This was the ju-

risdictional institution, which between 1945 and 1949 performed the investigation of war crimes committed in Hungary. As in all other European countries, serving justice in Hungary after the war was an urgent task, and its unfolding was determined by political processes. For my work on women perpetrators, I was looking for women war criminals among the people's tribunals' trial documents, as well as in the contemporary press. I also looked at the testimonies of survivors in the different archives including the USC Shoah Foundation Visual History Archive (VHA). As far as general criticism regarding the collection is concerned, I partly agree with the comment by Annette Wieviorka (2006), who blames the collection for the 'Americanisation of the Holocaust', and claims that the massive collection of interviews resulted in nothing else but myriads of 'authentic' witness stories. However, her views can be criticised on both political and methodological grounds. The political grounds for the first criticism are based on the understanding that the more survivors stories collected, the greater the possibility there is to combat anti-Semitism and racism. Had the Shoah Foundation not collected these stories, they would have been lost forever. The interviews made with survivors will make a difference in the future as far as the politics of memory is concerned. The methodological criticism tackles the question of what we can do with this massive digital archive that has already been created. It would be a mistake to dismiss it as an unprofessionally collected, mass, 'Americanised' collection, the way Wieviorka does. Rather, I argue that scholarship should strive to understand the peculiarities of this collection given by its digital format. Therefore, I am interested in the narrative framework used by the survivors: how do they talk in the interviews they gave for the VHA? I was curious about how survivors were narrating their own participation in the events in their testimonies. From the interviews we get to know how masculinities and femininities are being performed. The indexing of this digital archive is also not without problems. After I started using the Visual History Archive to teach the course 'Gendering the Holocaust' it became obvious that not only does the archive not use the key word 'rape', but it also fails to recognise sexual assault told in the stories, as the interviewers were not instructed to pay attention to these stories. Therefore, these digital testimonies are creating a special version of the events that happened. The good news is that due to constant pleas from our students the archive recently introduced the indexing term 'rape' in the collection.

Jitka Gelnarová: You refer to a 'conspiracy of silence' in connection with the historical memory of rapes committed by Red Army soldiers in Hungary (Petö 2012). Could you tell us more about the mechanism involved?

Andrea Petö: Researching wartime rape is exceptionally difficult because the phenomenon is surrounded by a 'conspiracy of silence'. The silence has also been reinforced by

practically everyone involved, be it the perpetrators, the rape victims, or witnesses, as they all share an interest in keeping what has happened silenced. The wartime rape cases that we hear about should be handled with some methodological precaution. In recent mainstream literature the definition of rape has also noticeably shifted from being an exceptional occurrence solely linked to the deviance of a single perpetrator.

Jitka Gelnarová: How is the fascist period in Hungarian history perceived within contemporary Hungarian society? How is it portrayed in public discourse, and in family narratives? And in what roles do women feature here?

Andrea Pető: I would like to use the concept of non-remembering when talking about interwar Hungary. I am using the concept of non-remembering as a conscious process of forgetting and also a process of substituting painful 'hot memories' with cold, less painful memories. In the Hungarian 'Holocaust70' commemorations, the 'non-remembering' happened in a way that it did not lead to the construction of 'dialogic remembering' to use Assmann's term (Assmann 2006), but promoted the further pillarisation of different memory cultures present in Hungary. The memories that have been transmitted mostly within the family are conflicting. Just take the example of the monument of the German Occupation on Liberty Square in Budapest, which sought to create an alternative narrative to the previous anti-fascist discourse. The framework for story-telling has been determined by the paradigm of the Veritas (Truth) Historical Research Institute, which was recently established by the Christian-conservative government. For this institute, the task is to research the 'truth'. Paradoxically, the civic organisations, historians, and Jewish organisations that have rallied against the Veritas Institute have defined their primary task as formulating and sustaining a 'counter-truth', rather than analysing the factors that go beyond the true/false binary. As long as the discussion is limited to the concept of 'truth' the construction of a counter-canon is possible, one that necessarily excludes certain groups, such as women.

Jitka Gelnarová: When it comes to political extremism, the autonomy of women as political agents is often doubted. You have demonstrated that something similar happened in the post-WWII legal trials, where doubt was cast on the autonomy of women as perpetrators. You have written that often their punishments were made lighter on the grounds that they acted under the influence of, or pressure from, others (Pető 2012). Did those women regard themselves as autonomous agents? Are there any sources that could enable us to establish this one way or the other?

Andrea Pető: Indeed, that was one of the key findings of the research – female defendants usually got a lighter sen-

tence if they indicated that they had been acting under the influence of their male relatives: husband, father, or brothers. The gender dynamics of the people's court is very interesting as they shed light on the changing gender regimes. A good example is Erzsébet Rátz. Narrative frames about Erzsébet Rátz, one of the very few Hungarian female political journalists before WWII, were revised dramatically twice during her lifetime. Erzsébet Rátz, as a student of archaeology, sent home from Italy the most enthusiastic letters praising Italian fascist achievements. These letters were published by the Nazi newspapers because her father, Jenő Rátz, was deputy Prime Minister of the government of quisling Sztójay. After the liberation of the country by the Red Army in 1945, as a 'fascist journalist' she was condemned to eight years of imprisonment, an exceptionally harsh sentence in 1946. During the trial, her journal articles and reports were used as evidence. According to the sentence handed down by the communist-dominated people's tribunal, she was punished for being engaged in the so-called 'unwomanly' activity of political journalism, and Rátz, being a woman, was unfit 'for the huge responsibility which is a part of political journalism'. This gender bias of the people's tribunal worked to her advantage later when she herself successfully petitioned for her rehabilitation, after the collapse of communism, in 1994. There she claimed that as a woman she could only repeat and re-edit what others had already said: it was not her own opinion, because being a woman, she could not possibly have an 'opinion of her own', and therefore her trial in 1946 had been a show trial. The people's tribunal, as well as the rehabilitation process after 1989, also served as a corrective force to restructure the gender hierarchy: after World War II she was punished as a politically active woman, as a Nazi and as a 'class enemy', and after the collapse of communism, in 1994, she was celebrated as a 'passive' woman and at the same time as a victim of communism. On the other hand, if you investigate the activity of Erzsébet Rátz herself, then you see that she was very much an agent of her life regardless of the fact that the gendered narrative frameworks about the same event have changed.

Jitka Gelnarová: Throughout history women speaking from the rostrum often emphasise that in taking a political stand they speak as 'mothers'. To what extent are we to regard this as the strategy women use to establish themselves in a male-dominated environment? In considering the 'mothers argument' primarily as a strategy, are we not in danger of reproducing the image of these women as mere puppets?

Andrea Pető: Maternal feminism, mobilising women as mothers, is one of the challenges of feminist scholarship. Let's look at the example of the women's demonstration in Budapest on 4 December 1956 – a month after the Soviet invasion men organised women to demonstrate on the

streets as 'Hungarian Mothers'. Tens of thousands of women showed up in Hero's Square. Should we dismiss this demonstration the same way it has been omitted from all types (leftist, liberal, conservative) of historical canons on the 1956 Revolution? Rather I would suggest investigating the anti-militarist tradition from a gendered perspective and analysing different forms of protests critically.

Jitka Gelnarová: At the present time also, women of the current far right are perceived as mere pendants of male politicians. You disagree with this perception, maintaining that we ought not to regard them as mere puppets. In your view, they are 'agents of change' and 'the advocates of an anti-modernist emancipation' (Petö 2016b). Could you explain what exactly you mean by the term 'anti-modernist emancipation'? What does emancipation signify in this context? Parties of the extreme right tend to see a woman's place as primarily in the family. Yet those women want to be politically active; they want to stand on the political rostrum and speak from it. Is there not a paradox in this?

Andrea Petö: Extreme right-wing female politicians create rhetorical space for themselves in political protests and define 'well-being' as an anti-modernist utopia. It is anti-modernist because of a special temporality. These women advocate a new beginning independent from the modernist tradition. They conceptualise their political role as a civilising mission rooted in their fight against the impact of the 'anti-national' communist experiment of modernism. This attempt is based on the imagined tradition of pre-modernity, whereas they identify the modernity which brought women's suffrage with cosmopolitanism. The rhetoric of victorious neoconservative politics after 1989 left emancipatory leftist politics in a defensive position, as theirs is a defensive (protecting women) and negative rhetoric (fighting against discrimination). Because it is not critiquing neoliberal politics, it remains the prisoner of progress. Lisa Brush (Brush 1996) has called maternalism 'feminism for hard times'. Perhaps the rethinking of maternalism is the way out of the deadlock when the electoral support of traditional progressive parties is not growing, while social, economic problems are increasing.

Jitka Gelnarová: In the Czech Republic over the last year and a half, women have been playing a relatively major role in anti-refugee demonstrations, as both organisers and speakers. What is the situation like in Hungary in this respect?

Andrea Petö: The anti-refugee campaign, which concluded in a referendum in Hungary, is organised by men. Research shows women are mostly doing supporting and background work. This should not be underestimated as they are running ethnic businesses, publishing houses etc., but the branding of these movements has been connected with na-

tionalised masculinity. The appearance of women in this is only as the one who allegedly need to be protected from the influx of migrants, who are portrayed as potential rapists. The country was literally flooded with posters equating migrants with rapists. Playing the hate card did not work well, as the referendum was not valid, but in any case it managed to mobilise more than three million voters to show sympathy for the government. However, in 2015, at the peak of refugee crisis in Hungary, those who volunteered to fill in the gap in services that were expected to be provided by the state were mostly women. It is still typical that when unpaid and care work is expected you mostly see women doing that work.

Jitka Gelnarová: You also organise feminist historical walks in Budapest. Could you tell us a little more about those? What led you to this, and whom do you try to address?

Andrea Petö: I was invited to launch a book in Novi Sad in Serbia in the early 2000s. The women's studies centre had just issued a map of the city marking different places relevant to the history of the women of the multi-ethnic Novi Sad. While looking at the map I was wondering why there was no similar map of Budapest. I started to do research and it turned out that several women's studies centres have started alternative memory tours in reclaiming their city. From Bochum to Rome, from Cracow to Istanbul, women have started to map the city with stories. In the case of Budapest, my first book was about women's organisations between 1945 and 1951. The communist regime gradually banned these organisations. The police raided their offices and put all their documents in boxes and archived them in the basement of the Ministry of Interior. After 1989, when the documents there were made accessible, they of course started with the documents that they thought to be the most unproblematic: the documents of the banned women's organisations. I was the one who first opened those boxes and actually noted where these organisations had been operating for decades before the communists banned them. I used this inventory first to make a map of feminist Budapest. Later, I added the names of streets and squares named after women. This was not that difficult exercise as there are fewer and fewer female names. After 1989 the re-naming of public spaces affected those women who were connected to leftist political movements and their names had been erased. I also added public statues of women. It is very telling that the first public statue of a woman in Budapest, the statue of Johanna Bischitz, is still in the Hungarian Jewish Museum, as there has been no political power or will since 1989 to re-erect the statue, which was removed in the process of aryanisation. The tour I am organising visits spaces connected to women, including the present-day women's movements, the women's library, and queer clubs. The tours I am offering to my students at the CEU,

visitors, and also as a money-making enterprise with one of the companies working on city tours are always packed. I am truly enjoying my scholarly foray into public history.

References

- Assmann, A. 2006. 'History, Memory and the Genre of Testimony.' *Poetics Today*, Vol. 27, No. 2: 261–273.
- Barna, I., Petö, A. 2015. *Political Justice in Budapest after World War II*. Budapest: Central European University Press.
- Brush, L. D. 1996. 'Love, Toil, and Trouble: Motherhood and Feminist Politics.' *Signs*, Vol. 21, No. 2: 429–454.
- Goldhagen, D. J. 1996. *Hitler's Willing Executioners. Ordinary Germans and the Holocaust*. New York: Knopf.
- Petö, A. 2003a. *Women in Hungarian Politics 1945–1951*, New York: Columbia University Press.
- Petö, A. 2003b. *Napasszonyok és Holdkissasszonyok. A mai magyar konzervatív női politizálás alaktana*. Budapest: Balassi Kiadó.
- Petö, A. 2007. *Geschlecht, Politik und Stalinismus in Ungarn. Eine Biographie von Júlia Rajk*. Studien zur Geschichte Ungarns, Bd. 12. Herne: Gabriele Schäfer Verlag.
- Petö, A. 2012. 'Women and Victims and Perpetrators in World War II: The Case of Hungary.' Pp. 81–97 in Rogen, M., Leiserowitz, R. (eds). *Women and Men at War. A Gender Perspective on World War II and Its Aftermath in Central and Eastern Europe*. Osnabruck: Fibre Verlag.
- Petö, A. 2014. 'Gendered Exclusions and Inclusions in Hungary's Right-Radical Arrow Cross Party (1939–1945): A Case Study of Three Female Party Members.' *Hungarian Studies Review*, Vol. 41, No. 1–2: 107–131.
- Petö, A. 2016a. 'Forgotten Perpetrators: Photographs of Female Perpetrators after WWII.' Pp. 203–217 in Altinay, A. G., Petö, A. (eds.). *Gendered Wars, Gendered Memories. Feminist Conversations on War, Genocide and Political Violence*. Abingdon: Routledge.
- Petö, A. 2016b. "Populist Female Leaders Should Not Be Underestimated." An interview with Andrea Petö.' *Queries*, 27 February 2014 (retrieved 20 October 2016). Available at: <http://www.queries-feps.eu/populist-female-leaders-should-not-be-underestimated/>.
- Wieviorka, A. 2006. *The Era of the Witness*. New York: Cornell University Press.

© Andrea Petö, Jitka Gelnarová, 2016

© Institute of Sociology CAS, 2016

FEMININNÍ A MASKULINNÍ OZNAČENÍ: VLIV NA HODNOCENÍ PRESTIŽE /

IRENA SMETÁČKOVÁ

Feminine and Masculine Labels: The Influence on Prestige

Abstract: The labour market is segregated both vertically and horizontally by gender. Some research has concluded that gender segregation results in a lower prestige being attributed to occupations labelled as feminine (Merkel et al. 2012, Formanowicz et al. 2012). On the other hand, gender-sensitive language that uses feminine labels for better contingency with social reality is considered a basic tool for gender equality. This article explores whether in Czech society there are differences in the level of prestige attached to 37 occupations labelled as feminine and masculine. The survey results show (sample of 642 adults that a gender difference exists only in a few occupations. In fields with a real prevalence of men or women the prestige of gender-congruent labelled occupations was significantly higher. Men's and women's opinions on occupational prestige are similar; this finding is interpreted in relation to social identity theory and system justification theory.

Key words: gender, gender sensitive language, gender segregation, labour market, prestige

Smetáčková, Irena. 2016. „Femininní a maskulinní označení: vliv na hodnocení prestiže.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, Vol. 17, No. 2: 81–92, DOI: <http://dx.doi.org/10.13060/12130028.2016.17.2.285>

Postavení žen a mužů na českém trhu práce dlouhodobě vykazuje řadu nerovností (Dudová et al. 2006; Křížková, Sloboda 2009). Týkají se jak horizontální, tak vertikální genderové segregace. Vertikální segregace představuje převahu mužů ve skupinách zaměstnání s vyššími rozhodovacími pravomocemi a na řídicích pozicích (Anker 1998). Podle klasifikace zaměstnání CZ-ISCO užívané Českým statistickým úřadem tvořili v roce 2014 v nejnižší postavené skupině „zákonodárců a řídicích pracovníků“ muži 72,8 % a ženy 27,2 %; naopak ve skupině „pomocní a nekvalifikovaní pracovníci“ bylo zastoupení žen 61,3 % a mužů 38,7 % (ČSÚ 2014). Horizontální segregace pak představuje výrazně nevyvážené zastoupení žen a mužů v různých odvětvích a oborech, které mají obdobné postavení v sociální stratifikaci, a to na základě stereotypní představy, že pro některé z nich mají ženy nebo muži vhodnější dispozice (Anker 1998). Například se jedná o odlišné zastoupení žen a mužů v různých lékařských oborech, jako je chirurgie versus pediatrie (ÚZIS 2002). Společným vzorcem vertikální a horizontální genderové segregace je, že muži častěji obsazují vyšší pracovní pozice a dominují v oborech, jež se těší větší prestiži a nabízejí lepší finanční ohodnocení (např. Charles, Grusky 2004; IWPR 2010).

Příčinou genderové segregace trhu práce jsou stereotypy¹ spojující muže s dominancí, racionalitou, soutěživostí a ženy se vztahovostí, která je údajně disponuje k prioritnímu uplatnění v soukromé sféře, a tudíž je vytlačuje do pečovatelských oborů s nízkou prestiží (Křížková, Sloboda 2009). Jak dokládá Mary Talbot (2003) i jiní (Holmes, Meyerhoff 2003), genderové stereotypy se odrážejí v jazyku a současně jsou jazykem dále posilovány. Ve snaze odstranit

genderové nerovnosti jde tedy mimo jiných opatření také o rozrušování genderových stereotypů, a to včetně jejich jazykového vyjádření. Tento článek se proto zabývá vlivem femininního a maskulinního označování různých povolání na hodnocení jejich prestiže. Otázkou, kterou si klade, je, zda femininně označené povolání (např. vědkyně) je spojeno s nižší prestiží než maskulinně označené povolání (vědec).

Genderově ne/přiléhavý jazyk

Podstatou jakéhokoliv hodnocení, včetně hodnocení prestiže povolání, je srovnávání. V kognitivní psychologii je doloženo (Sternberg 2002), že mechanismus hodnocení zahrnuje jednak vzájemné srovnávání více vybraných položek (v našem případě více povolání) a jednak srovnávání určité položky s jejím ideálním vzorem (v našem případě konkrétní povolání s ideálem tohoto povolání). Na poli hodnocení povolání ukazuje prolnutí obou rovin srovnávání výzkumně podložená teorie profesních aspirací Lindy Gottfredson (1981), jejíž součástí je periodizace utváření vlastní pracovní preference, kde ve třetí fázi probíhající během dospívání jedinci zvažují kulturně akcentovaná povolání a porovnávají je mezi sebou a poté i s vlastními schopnostmi a zájmy.

Hodnocení neboli srovnávání je myšlenkovým procesem. Lidské myšlení probíhá dominantně v jazyku a rovněž paměť, má-li být zdrojem záměrně vybavitelných informací, je jazykově kódována (Greene 2014). Navíc informace využívané při srovnávání jsou často přijímány prostřednictvím jazykové komunikace. Z toho vyplývá, že při formování nebo následné prezentaci představ o okolním světě, včetně trhu práce, jsou důležité jazykové prostředky. Každý jazyk má přitom specifickou strukturu a vykazuje urči-

tou míru genderové zatíženosti, která může determinovat proces myšlení a výsledné představy (Holmes, Meyerhoff 2003).

Čeština patří mezi silně genderované jazyky (Valdrová 2005). Podílí se na tom tzv. generické maskulinum, jež představuje nadřazování mužského rodu nad ženským při označování osob. Například označení „vědci“ má sémanticky zahrnovat vědce muže i vědkyně ženy. Výzkumy ale ukazují vysokou tendenci si pod generickým maskulinem představovat výhradně muže. V případě češtiny to přesvědčivě prokázala studie Jany Valdrové (2008) na souboru 425 žáků a žákyní, kterým zadala tzv. test vtipných příjmení, v němž generické maskulinum spojovalo s obrazem muže 83 % dívek a 93 % chlapců. Závěrem studie je, že „generické maskulinum evokuje převážně obraz muže, a to včetně názvů osob označujících tzv. feminizovaná povolání“. Generické maskulinum tedy vede k nepřiléhavému jazykovému označování reality a k upozadování žen.

Protože je jazyk nástrojem komunikace i myšlení, je důležité se zabývat tím, jak přesné představy si lidé jeho pomocí utvářejí a vzájemně sdílejí. Jinými slovy, jak přiléhavý jazyk je. To ústí ve snahu o jazykovou genderovou korektnost. Obecně lze rozlišit dvě strategie, které se používají ke zvyšování genderové přiléhavosti či korektnosti jazyka (Pauwels 2003; Litosseliti 2014). Jednou je neutralizace, která představuje využívání zastřešujících označení bez určení mužského či ženského rodu (např. učitelstvo, učitelská populace). Druhou je feminizace, jež naopak znamená zvýšené používání ženského rodu ve všech označeních, která mohou zahrnovat ženy (např. učitelky a učitelé). Feminizace v jazyce vede ke zvýšení viditelnosti žen, a tedy k zahrnutí žen do představ, které si jedinci na základě rozšířených označení vytvářejí. Například německý tým pod vedením Dagmar Stahlberg (2001) prokázal, že když jsou lidé požádáni o vyjmenování oblíbených spisovatelů a herců, vybaví si téměř výhradně muže, zatímco je-li v instrukci použitý mužský i ženský tvar, roste zastoupení žen. Obdobné výsledky přinesla i studie Jany Valdrové (2008). Pokud to platí i v případě představ o povoláních, femininní a maskulinní označení (např. vědec – vědkyně) by měla evokovat odlišné představy a případně i odlišné hodnocení jejich prestiže.

Ambivalence genderově korektního jazyka

Protože feminizace jazykových označení jednotlivých povolání vede ke zviditelnování žen v různých sociálních sférách, má nezpochybnitelný vliv na rozrušování genderových stereotypů, které zakládají představy o a priori polarizovaných dispozicích žen a mužů pro různé obory a pracovní pozice, a tedy i na snižování faktických genderových nerovností na trhu práce (Valdrová 2008; Litosseliti 2014). Z dlouhodobého hlediska je tedy feminizace jazyka jednoznačně pozitivní strategií. Avšak její krátkodobé dopady mohou být opačné (Pauwels 2003).

Některé výzkumy docházejí k závěrům, že užívání ženského rodu může nést negativní konotace a tím pádem

může způsobovat degradaci žen. Například Elisa Merkel, Anne Maass a Laura Frommelt ve své studii (2012) ukázaly, že lidé hodnotí status femininně označovaných povolání níže než maskulinních povolání, a to včetně situace, kdy je povolání vztahováno ke konkrétní ženě. Autorky v tomto výzkumu také zjistily, že pod vlivem existujících genderových stereotypů byly ženy označované femininním názvem povolání hodnoceny jako vřelejší než ty, ke kterým bylo přiřazeno maskulinní označení. I jiné studie naznačují, že femininní označení evokuje atributy tradičně spojované s femininitou, jako je vztahovost, pečovatelsví, afektivita atd. (McConnell, Fazio 1996; Rudman, Glick 2012).

K podobným závěrům dospěl také výzkum Magdaleny Formanowicz a Sylwie Bedynske (Formanowicz et al. 2013), které testovaly, jak budou hodnoceny žádosti o povolání v závislosti na tom, zda žádající osobou je žena nebo muž a zda je povolání označeno mužským či ženským tvarem. Zjistily, že ženy žadatelky o povolání v ženském rodě byly hodnoceny hůře než muži žadatelé a než ženy žadatelky o povolání v mužském rodě. Vysuzují z toho, že pojmenování může vést k diskvalifikaci konkrétních uchazeček, a tedy že paradoxně může být genderově korektní jazyk nástrojem diskriminace žen.

Důvodem krátkodobě negativních důsledků feminizace jazykových označení povolání je, že některé femininní tvary jsou relativně neobvyklé, či dokonce neznámé, takže vyvolávají nedůvěru a negativní hodnocení, a dále že feminizované tvary jsou vnímány v kontextu genderových stereotypů. Pod jejich vlivem je femininita považována v souvislosti s veřejnou a pracovní sférou za méněcennou oproti maskulinitě. Jestliže jazykové označení vede k evokaci těchto femininních atributů, může klesnout hodnocení prestiže konkrétního povolání a osoby, která ho zastává. Vysvětlení konkrétního mechanismu nabízejí Alice Eagly a Steven Karau (2002), podle nichž femininní označení může vyvolávat inkongruenci. Definují ji jako rozpor mezi atributy povolání na jedné straně a genderovou rolí konkrétní osoby ucházející se o dané povolání na straně druhé. Pokud jazyk zdůrazňuje ženskost, ale přitom konkrétní povolání je asociováno spíše s maskulinitou, vznikne konflikt, který může vyústit ve znevýhodnění žen.

Inkongruence hrozí zvláště u vysokostatusových profesí, ve kterých tradičně dominují muži (Heilman, Eagly 2008). Dále to platí o případech, kdy se k povolání váže silně genderovaná sada atributů a tomu odpovídající označení, ale následně se přiléhavě k situaci použije opačné označení (tj. muž je označen mužským rodem v povolání tradičně asociovaném s femininitou a opačně). V obou uvedených situacích by inkongruence měla vést k odlišnému hodnocení femininně a maskulinně označených povolání, a to v neprospěch toho tvaru, který jde proti genderově stereotypní představě o dispozicích žen nebo mužů pro dané povolání. Jestliže ale atributy povolání nejsou jednoznačně spojeny s femininitou či maskulinitou a/nebo jestliže je zastoupení žen a mužů v povolání rovnoměrné, inkongruence nenastá-

vá a hodnocení maskulinně i femininně označeného povolání by mělo být obdobné.

Gender a prestiž povolání

Výzkumy, které zjišťují hodnocení prestiže povolání na pozadí genderové segregace trhu práce, mají praktické i teoretické opodstatnění. Právě gender a prestiž představují dva klíčové principy, podle nichž probíhá laické třídění povolání. Nejprve to prokázala Linda Gottfredson (1981) ve své studii, kde žádala osoby o volné vyjádření k seznamu vybraných povolání. Ve výsledných popisech bylo zdůrazněno jednak to, zda respondenti/ky považují povolání za typicky ženské či mužské a dále zda je považují za společensky oceňované. Odlišnou metodologií dospěl ke stejným závěrům Peter Glick s kolektivem (1995), který potvrdil, že lidé spontánně uvažují o povolání v dimenzi genderu a v dimenzi prestiže.

Otázkou je, co představuje genderová dimenze. Může se jednat o reálné zastoupení žen a mužů v daném povolání nebo o asociaci charakteristik požadovaných pro úspěšný výkon povolání s femininitou či s maskulinitou. Výzkumy ukazují, že obě roviny spolu úzce korelují, takže čím vyrovnanější je zastoupení žen a mužů v povolání, tím více jsou požadované charakteristiky vnímány jako genderově neutrální, a naopak čím větší je převaha žen nebo mužů v povolání, tím více jsou požadované charakteristiky považovány za „přirozené“ ženské či mužské (Glick et al. 1995; Charles, Grusky 2004). Existence korelace mezi oběma rovinaми svědčí o tom, že mezi narušováním genderových stereotypů a odstraňováním reálných genderových nerovností na trhu práce existuje souvislost.

Výzkumy využívající časové řady docházejí k závěrům, že vliv genderu při posuzování prestiže povolání klesá. To prokázal například John Goyder, Neil Guppy a Mary Thompson (2003), když v roce 2000 replikovali kanadskou studii z roku 1975. Zatímco původně bylo průměrné hodnocení prestiže povolání vykonávaných muži signifikantně vyšší, nový výzkum v průměru neukázal žádný rozdíl, a dokonce v povoláních založených na kontaktu s druhými byly ženy hodnoceny výrazně lépe. Výsledky tohoto i jiných výzkumů (např. Anker 1998; IWPR 2010) jsou interpretovány tak, že rozvolňování úzkých představ o femininitě a maskulinitě a přijímaná opatření směřující k vyrovnávání zastoupení žen a mužů v různých segmentech trhu práce vedou k oslabování genderové pracovní segregace, což se pozitivně promítá do snižování genderových rozdílů v prestiži povolání zastávaných ženami a muži.²

Tento trend však neplatí všeobecně. Zahraniční výzkumy ukazují, že v některých segmentech trhu práce rozdíly v hodnocení femininně a maskulinně označených povolání přetrvávají (Glick et al. 1995; Charles, Grusky 2004; Rudman, Glick 2012). Týká se to zejména tzv. modrých límečků, které zahrnují manuálně orientovaná, technická povolání s nižší prestiží, v nichž jsou preferováni muži. Dále jde o povolání s nejvyšší prestiží, ve kterých je předpokládána

vysoká racionalita, dominance a rozhodnost, což jsou charakteristiky asociované spíše s maskulinitou.

Trh práce z pohledu žen a mužů: teoretické konsekvence

Nyní přesuňme pozornost k tomu, jaké představy o genderové segregaci trhu práce mají ženy a muži. Většina výzkumů dochází k závěru, že ženy a muži hodnotí jednotlivá povolání podobně (Glick et al. 1995; Goyder et al. 2003; Formanowicz et al. 2013). To se zdá být logickým zjištěním, bereme-li v potaz, že při vytváření představ mají lidé k dispozici stejné zdroje – jsou vystaveni shodně působícím genderovým stereotypům a mají zkušenosti se shodným pracovním trhem.

Takové výsledky jsou v souladu s teorií ospravedlňování systému (Jost, Banaji, Nosek 2004). Jedná se o velice vlivnou sociálněpsychologickou teorii, která vysvětluje, proč se ve společnosti udržují sociální nerovnosti, včetně nerovného postavení žen a mužů na trhu práce. Navzdory předpokladu, že lidé hájí své osobní zájmy, a tudíž odmítají takové sociální nerovnosti, které je stavějí do nevýhodné pozice, výzkumy opakovaně ukazují, že i v marginalizovaných skupinách panuje vysoký souhlas se společenským uspořádáním. John Jost a Mahzarin R. Banaji (1994) popsali, že příčinou jsou mechanismy ochraňující osobnost jedince, referenční skupinu a celou společnost. Psychologicky je jejich společným východiskem potřeba kognitivního řádu, jež vede k získání orientace v sociální realitě a k jejímu následnému uchovávaní (a to i za cenu zkreslení). Pociť porozumění realitě a svému místu v ní je podle teorie ospravedlňování systému pro lidskou psychiku tak důležitý, že způsobuje i akceptaci vlastního znevýhodněného postavení. Jedinec interiorizuje obecně rozšířenou představu o přirozeném a správném uspořádání společnosti. Legitimita této představy je ale často založena na stereotypech, jako je tomu v případě genderových nerovností (Jost, Kay 2005). Protože jsou ženy socializovány stejně jako muži v prostředí strukturovaném genderovými stereotypy, přijímají je a využívají ve svém pohledu na sebe samé i na druhé lidi. Z toho by vyplývalo, že se názory na různá sociální témata, včetně pracovních nerovností a užívání genderově korektního jazyka, ve skupině žen a ve skupině mužů zásadně neliší.

Některé výzkumy ale naopak potvrzují, že lidé z marginalizovaných skupin jsou vůči sociálním nerovnostem kritičtější než lidé, kteří z nich těží. Tedy například že ženy silněji kritizují genderové nerovnosti než muži (Rudman, Glick 2012). Psychologicky jsou takové výsledky vysvětlitelné teorií sociální identity. Podle jejího autora Henryho Tajfela (2010) je bazálním motivem potřeba pozitivní a silné identity. Identita představuje kontinuální a ohraničené vědomí sebe sama, jehož součástí je i přináležitost k subjektivně významným sociálním skupinám a kategoriím³ (mimo jiné k ženám nebo mužům). Aby si jedinec mohl vážít sám sebe, musí také pokládat skupiny, v nichž je a chce být členem, za hodnotné. Využívá k tomu srovnávání s jinými skupinami,

u kterých vyzdvihuje záporné charakteristiky a bagatelizuje klady. Snaží se tedy favorizovat vlastní skupinu a tím posilovat i vlastní hodnotu (Gaertner, Dovidio 2014). Dalším důsledkem by podle teorie sociální identity mělo být, že pokud je vlastní skupina v sociálně znevýhodněném postavení (např. ženy na trhu práce), vidí jedinec příčiny v nespravedlnosti společenského systému, a nikoliv ve špatných schopnostech lidí náležejících do dané skupiny; ty naopak hodnotí jako dobré.

Obě představené teorie by měly mít určité konsekvence pro hodnocení prestiže povolání, které jsou zastávané ženami a muži. Pokud by platila teorie ospravedlňování systému, muži a ženy by se neměli lišit v tom, jak jednotlivá povolání hodnotí. Ženy by měly akceptovat nerovnosti na trhu práce a hodnotit femininně označená povolání stejně slabě jako muži. Pokud by naopak platila teorie sociální identity, měly by ženy favorizovat svoji genderovou skupinu a hodnotit femininně označená povolání lépe než muži. Ti by naopak favorizovali ostatní muže, a tedy i maskulinně označená povolání.

Zaměření analýzy

Cílem našeho výzkumu bylo zjistit, jaké vzorce existují v hodnocení maskulinně a femininně označených povolání v české společnosti. Konkrétně jsme si položili dvě hlavní výzkumné otázky: 1. *Existuje rozdíl v hodnocení povolání, která jsou označena femininními a maskulinními názvy?*, 2. *Liší se muži a ženy v hodnocení povolání s maskulinními a femininními názvy?* Na jejich základě jsme formulovali následující tři hypotézy:

H1: Prestiž, osobní úcta a bohatství maskulinně označených povolání jsou hodnoceny výše než u femininně označených povolání. První hypotéza předpokládá, že v posuzovaných dimenzích panuje signifikantní rozdíl, a to ve prospěch maskulinně označených povolání. Maskulinní označení vede respondenty/ky k představě mužů, kteří vykonávají dané povolání (Valdrová 2008). Hypotéza je opřena o existenci vertikální genderové segregace na trhu práce, která svědčí o podceňování pracovních kariér žen (Křížková, Sloboda 2009) a o existenci generického maskulina, pod jehož vlivem působí femininní tvary mnoha povolání neobvykle a nedůvěryhodně, což snižuje jejich hodnocení (Holmes, Meyerhoff 2003). V souvislosti s tím, jak se v posledních dekádách postupně zavádějí opatření proti genderové diskriminaci na trhu práce a zvyšuje se podíl žen v povoláních, kam dříve nevstupovaly, genderový rozdíl v prestiži povolání může klesat (Goyder et al. 2003). Proto je důležité testovat také alternativní hypotézu *Maskulinně a femininně označené profesní kategorie mají stejné hodnocení prestiže, bohatství a osobní úcty.*

H2: V povoláních s reálnou převahou mužů je prestiž femininně označených povolání nižší než prestiž maskulinně označených povolání. Druhá hypotéza předpokládá, že v povoláních, kde převažují

muži a jejichž obecná představa je tedy spojena s muži a maskulinitou, bude hodnocení femininně označených povolání horší než u povolání s převahou žen či s neutrálním poměrem žen a mužů. Důvodem je, že se vytvářejí inkongruence mezi nároky povolání a nároky genderové role (Heilman, Eagly 2008). Odhadujeme, že zvláště silná inkongruence bude v manuálních technických povoláních a v povoláních s nejvyšší prestiží (Glick et al. 1995).

H3: Ženy a muži hodnotí prestiž femininně a maskulinně označených povolání stejně. Třetí hypotéza předpokládá, že muži a ženy zastávají obdobný pohled na uspořádání trhu práce, protože jsou pod vlivem shodných genderových stereotypů. Potvrzení této hypotézy by vedlo k podpoření teorie ospravedlňování systému, podle níž lidé bez ohledu na své postavení akceptují status quo, včetně sociálních nerovností, které je osobně mohou znevýhodňovat (Jost, Banaji, Nosek 2004). Naopak bude-li tato hypotéza vyvrácena, naznačuje to platnost teorie sociální identity, podle níž lidé upřednostňují tu sociální kategorii, k níž náleží.

Analyzovaná data

Zde prezentovaná studie je součástí širšího výzkumného projektu „Legitimizace stereotypů v české společnosti“.⁴ V jeho první fázi jsme realizovali dotazníkové šetření mapující postavení různých sociálních kategorií. Celkem bylo hodnoceno 65 sociálních kategorií, které jsme rozdělili do tří skupin – na kategorie etnické (např. Rom/Romka), kategorie profesní (např. kuchař/kuchařka) a kategorie sociálnědemografické (např. bezdomovec/bezdomovkyně). Dotazníky byly připraveny ve variantě maskulinních tvarů a ve variantě femininních tvarů, přičemž instrukce i pořadí kategorií byly zcela shodné.

Jednotlivé skupiny kategorií se výrazně liší, a proto jsme po celkové analýze přistoupili k odděleným analýzám jednotlivých kompaktních skupin. Zde jsou prezentovány výsledky za profesní kategorie. Těch bylo 37 a tvořily genderově komplementární páry (seznam povolání uvádí graf 1). Při výběru povolání jsme přihlíželi zejména k požadovanému vzdělání, manuální versus intelektuální náročnosti a k socioekonomickému statusu podle dosavadních výzkumů (Tuček 2013). Při vývoji dotazníku se postupně ve dvou krocích zužoval počet profesních kategorií z původních 62 na konečných 37, a to prostřednictvím vynechávání těch, které v pilotážích vykazovaly zcela shodné parametry. Výsledný seznam tedy obsahuje vnitřně odlišné profesní kategorie reprezentující všechny skupiny povolání s odlišnými charakteristikami a pokrývající celou škálu trhu práce.

Cílem šetření bylo zjistit socioekonomický status jednotlivých povolání. Podle Martina Kreidla a Lucie Hoškové (2008) je v sociologických výzkumech povolání definováno buď prostřednictvím finanční odměny a materiální životní úrovně, nebo prostřednictvím prestiže. Oba znaky spoluvytvářejí socioekonomický status, k němuž se ješ-

tě v některých přístupech zařazuje úroveň vzdělání, podíl na mocenském rozhodování a životní styl. Vůči sociologické operacionalizaci prestiže, která není zcela ustálená,⁵ lze vznést výhradu z psychologické perspektivy. Podle ní je nutné rozlišovat mezi prestiží, jež je vyjádřením struktury symbolického hodnocení profesních kategorií (ve společnosti ustálené a sdílené), a úctou, která je plně subjektivním hodnocením konkrétních zástupců určitých povolání (Smetáčková, Komárková 2017). Proto jsme do výzkumu zařadili vedle bohatství a prestiže také dimenzi osobní úcty, jejímž prostřednictvím je možné zjistit, nakolik se pohled konkrétní osoby shoduje s tím, jaká je podle ní/něho obecná společenská představa o jednotlivých povoláních. To je důležité zejména pro ověření teorie ospravedlňování systému (Jost, Banaji, Nosek 2004).

Instrukce k jednotlivým škálám byly následující: 1) Škála bohatství – *Různé skupiny žen v ČR mají různé příjmy a různý majetek. Pokuste se odhadnout, jaká je finanční a majetková situace typických příslušnic těchto skupin. Použijte škálu v rámečku. Do tabulky pak zapisujte čísla odpovídající vašemu názoru. Pokud nedokážete odpovědět, napište X. Hodnoťte skutečný majetek a finanční situaci skupiny – co všechno ve skutečnosti mají, jaké jsou jejich příjmy, co si můžou dovolit. Jinými slovy – pokuste se uvést, jak na tom daná skupina žen skutečně je, ne jak by na tom podle Vašeho názoru měla nebo neměla správně být.*; 2) Škála prestiže – *Různá povolání a různé skupiny žen dostávají odlišné uznání, úctu či prestiž. Pokuste se odhadnout, jakou úctu a prestiž tato povolání a skupiny žen v české společnosti mají. Nezhledňujte, zda s tímto hodnocením osobně souhlasíte. Použijte škálu v prvním rámečku. Do sloupečku „společnost“ v tabulce pak zapište čísla odpovídající vašemu názoru. Pokud nedokážete odpovědět, napište X.*; 3) Škála osobní úcty – *Pokud s hodnocením společnosti nesouhlasíte, napište do posledního sloupečku označeného „já“, jak si dané skupiny vážíte Vy osobně. Nemusíte v něm vyplňovat všechna políčka, ale jen ta, kde se Váš názor neshoduje s názorem společnosti. Při vyplňování vycházejte z Vašeho prvního dojmu.*

Každý parametr byl posuzován na škále od -3 do +3. Instrukce zdůrazňovaly možnost vynechání odpovědi, což bylo využito jen zhruba ve 3 % případů. Vyšší vynechanost (do 10 %) vykazovaly pouze dvě kategorie – zedník/zednice a automechanik/automechanička. Obě verze dotazníku s femininním, resp. maskulinním označením povolání dosáhly dostatečné reliability. K odhadu míry shody jsme použili vnitrotřídní koeficienty korelace (ICC), jejichž hodnoty byly 0,997–0,999 a byly aproximovány k 1,0.

Vedle dotazníku byl u souboru 20 osob proveden krátký kvalitativní rozhovor, kterým jsme zjišťovali představy o typických osobách v jednotlivých kategoriích (tzv. prototypy). V tomto článku jsou ovšem zjištění využívána jen okrajově.

K ověření výše uvedených hypotéz byl v analýzách použit zejména t-test pro dva závislé výběry a t-test pro dva nezávislé výběry. Dále byl použit Pearsonův korelační koeficient pro zjištění směru a síly souvislosti mezi hodnocením v různých dimenzích a regresní analýza pro změření síly vli-

vu jednotlivých proměnných. Kvalitativní data byla podrobena tematické analýze.

Výzkumný soubor

Odpovědi jsme získali od 642 osob, které byly osloveny vyskolenými zadavateli/kami po celém území České republiky. Při sestavování souboru byla použita metoda sněhové koule, ale současně bylo respektováno minimální zastoupení podle věku, pohlaví/genderu, vzdělání a velikosti obce. Každá osoba vyplňovala buď verzi s femininními, nebo maskulinními tvary. Rozdělení variant dotazníku podléhalo náhodnému výběru. Zadání dotazníku probíhalo v klidných prostorech podle volby respondenta/ky. Časový limit nebyl stanoven, nejméně vyplňování trvalo 18 minut, nejdéle 35 minut. Zadavatelé/ky byli při vyplňování přítomni, ale vstupovali do něj pouze v případě dotazů respondenta/ky.

Tabulka 1: Složení souboru podle typu dotazníku.

	Dotazník maskulinní	Dotazník femininní	Celkem
Muži	144	136	280
Ženy	176	186	362
Celkem	320	322	642

U respondentů/ek jsme zjišťovali věk, gender/pohlaví, nejvyšší dosažené vzdělání, rodinný stav a počet dětí. Mezi ženami a muži byl zjištěn signifikantní rozdíl ve věku – průměrný věk žen byl 36,6 a mužů 40,5 let – a ve vzdělání – průměrně ženy dosáhly vyššího vzdělání než muži. V obou případech byl rozdíl na hladině významnosti 99,9 %. Z hlediska rodinného stavu se však muži a ženy neliší – 42 % z nich je svobodných a 45, resp. 46 % žije v manželství. Rovněž počet dětí je obdobný – ženy mají v průměru 1,14 a muži 1,22 dítěte, což je statisticky nevýznamný rozdíl.

Soubory osob vyplňující femininní a maskulinní variantu dotazníku se z hlediska žádného sledovaného znaku statisticky významně nelišily. Pouze v případě, že srovnáváme muže a ženy u jednotlivých variant dotazníku, nalezneme opět mírný rozdíl v jejich průměrném věku a vzdělání, nikoliv v rodinném stavu a počtu dětí. Muži byli v obou souborech zhruba o tři roky starší než ženy a ženy měly vyšší vzdělání než muži. V obou parametrech byl rozdíl mezi soubory signifikantní ($p < 0,001$), ovšem věcně nebyl tak zásadní, aby znemožňoval porovnávat femininní a maskulinní kategorie.

Celkové hodnocení maskulinních a femininních povolání

Hodnocení profesních kategorií probíhalo ve třech parametrech na škále od -3 do +3. Femininně označená povolání dosáhla průměrné hodnoty prestiže 0,58 (sd = 0,44), bohatství 0,62 (sd = 0,40) a osobní úcty 0,75 (sd = 0,46). Maskulinně označená povolání byla průměrně hodnocena v dimenzi prestiže 0,56 (sd = 0,46), bohatství 0,69 (sd = 0,38)

a osobní úcty 0,69 (sd = 0,49). Ve všech případech lze tedy hodnocení označit za mírně pozitivní. Statistické porovnání průměrných hodnot prokázalo signifikantní rozdíl pouze ve škále bohatství, a to ve prospěch maskulinně označených povolání ($p < 0,05$). Prototypicky byla materiální životní úroveň mužů označována za lepší než u žen. Ve škále osobní úcty ani prestiže celkové hodnocení maskulinních a femininních kategorií rozdílné nebylo.

Alespoň jeden signifikantní rozdíl v některé z dimenzí byl zjištěn u 22 kategorií z celkového počtu 37. V dimenzi prestiže a osobní úcty se signifikantní rozdíl ($p < 0,05$) vyskytoval u 15 profesních kategorií, v dimenzi bohatství u 13. V případě sedmi kategorií byly rozdíly zjištěny ve všech třech dimenzích zároveň, přičemž v pěti případech byly ve prospěch maskulinní varianty a ve třech případech ve prospěch femininní varianty. Konkrétně vedlo maskulinní označení k lepšímu hodnocení prestiže, úcty i bohatství v případě automechanika/čky, kuchaře/ky, pilota/ky, truhláře/ky a zedníka/ice. Naopak femininní označení vedlo k lepšímu hodnocení pouze v případě zdravotní sestry/braťra a módní návrhářky/e. Již tyto obecné výsledky naznačují, že povolání spojovaná s muži jsou ceněna výše než povolání spojovaná s ženami.

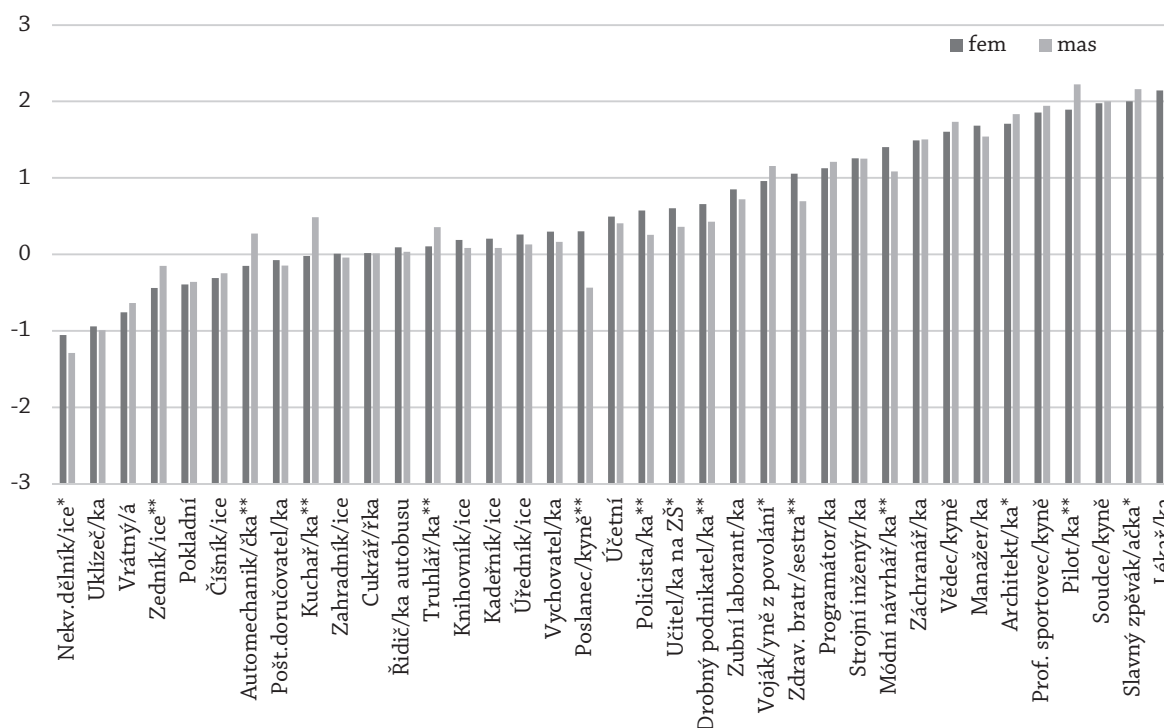
Na základě výzkumů Lindy S. Gottfredson (1981) a Petera Glicka a kolektivu (1995) považujeme ze tří hodnocených dimenzí za nejvýznamnější prestiž, protože představuje spontánní kritérium používané respondenty/kami k třídění povolání. Podrobné analýzy proto zaměříme právě na tento parametr. Důvodem je i to, že prestiž má nejsilnější korelace s ostatními dvěma dimenzemi.⁶ Z hierarchické

regresní analýzy rovněž vyplynulo, že pokud bychom chtěli odhadovat průměrnou prestiž posuzovaných povolání, nejsilnějšími prediktory jsou hodnoty dalších dvou dimenzí, tj. bohatství a osobní úcty, a opačně.

Průměrná hodnota prestiže v jednotlivých povoláních a statisticky významné rozdíly mezi maskulinně a femininně označenými kategoriemi jsou obsaženy v grafu 1. Signifikantní genderový rozdíl byl zjištěn v osmi případech ve prospěch maskulinních kategorií a v sedmi případech ve prospěch femininních kategorií. Konkrétně bylo femininní označení preferováno v případě následujících povolání: učitelka/tel, zdravotní sestra/bratr, návrhářka/ář, drobná podnikatelka/tel, nekvalifikovaná dělnice/ík, policistka/ta, poslankyně/ec. Vyšší hodnocení prestiže u maskulinních označení se naopak týkalo následujících povolání: architekt/ka, automechanik/čka, truhlář/ka, voják/yně, zedník/ice, pilot/ka, kuchař/ka, zpěvák/ačka.

Mezi povoláními, kde je upřednostňován maskulinní tvar, převažují tradiční mužská povolání, jejichž atributy jsou spojeny s technikou, manuální zručností a fyzickou silou. Vymyká se tomu profesionální zpěv a kuchařství, jejichž představy se pravděpodobně formují pod silným mediálním vlivem. V přidružených rozhovorech byla například často zdůrazňována představa kuchaře jako Zdeňka Pohlreicha nebo jiného aktéra kuchařských televizních show, zatímco představa kuchařky byla spojena s běžnou, nejčastěji školní jídelnou. Obvyklou polarizaci představ kuchařky a kuchaře ilustrují následující dvě výpovědi: *Představím si rutinní kuchařku. Když je to muž, tak michelinského excelentního kuchaře. Kuchařka má vytahané bílé oblečení, sítku na hla-*

Graf 1: Průměrná prestiž femininně a maskulinně označených povolání (N = 642).

Poznámka: U kategorií označených hvězdičkami existuje statisticky významný rozdíl v hodnocení maskulinního a femininního označení, v případě * na hladině významnosti 95 % a v případě ** 99 %.

vě a pracuje ve školní jídelně. Kuchař je upravený zavalitý muž s vysokou bílou čepicí, pracující v hotelu Imperial.

Povolání s preferovanou femininní variantou vykazují větší pestrost. Obsahují povolání spojovaná tradičně s femininními atributy, jako je pečovatelsví (zdravotní sestra, učitelka) a estetika (módní návrhářka). Dále ale také povolání považovaná za spíše mužská, jako je policista/ka, poslanec/kyně, dělník/ice a podnikatel/ka. První dvě povolání byla v rozhovorech spojována s určitým morálním selháváním, které souvisí s neúměrným prosazováním osobních zájmů. Stávající převaha mužů je implicitně vnímána jako příčina problematičnosti daných povolání, a tudíž se od žen očekává morální vzpruha. Roli v tom hrají stereotypně utvářené atributy femininity, jako je orientace na vztahy s druhými, menší soutěživost a upozaďování sebe samé, jež jsou opakem dominance a rozhodnosti, tedy základních atributů poslanectví i policie. V případě dělnictví a podnikatelství je zase třeba zdůraznit, že se jednalo o drobné podnikání a nekvalifikovanou dělnickou práci, které mohou být považovány za dobré (ve smyslu dostatečné) pro ženy, ale nikoliv pro muže, od nichž se očekává úspěšnost v ambicióznějších oborech.

Abychom mohli posoudit praktickou relevanci zjištěných rozdílů, doplnili jsme analýzu velikostí účinku d neboli effect size.⁷ Nejvyšší effect size vykazovaly následující profesní kategorie: kuchař/ka ($d = 0,46$), poslanec/kyně ($d = 0,42$), automechanik/čka ($d = 0,41$), zdravotní bratr/sestra ($d = 0,35$), zedník/ice ($d = 0,28$), truhlář/ka ($d = 0,28$), policista/ka ($d = 0,28$) a módní návrhář/ka ($d = 0,28$). V případě žádné kategorie nebyla zjištěna tak vysoká hodnota, ze které by vyplývala zásadní reálná významnost rozdílu. Výše prezentované závěry o typologii prestižních maskulinních a femininních povolání je tedy nutné chápat jen jako slabší trendy. Celkově platí, že maskulinně a femininně označená povolání jsou hodnocena jako spíše podobně prestižní. To potvrzuje i regresní analýza, v níž se jako jediný prediktor genderovaného označení povolání ukázalo průměrné bohatství, a nikoliv průměrná prestiž nebo úcta. Přesto však má opodstatnění podrobnější analýza těch profesních kategorií, které (jak bylo prezentováno výše) určité genderové rozdíly obsahují.

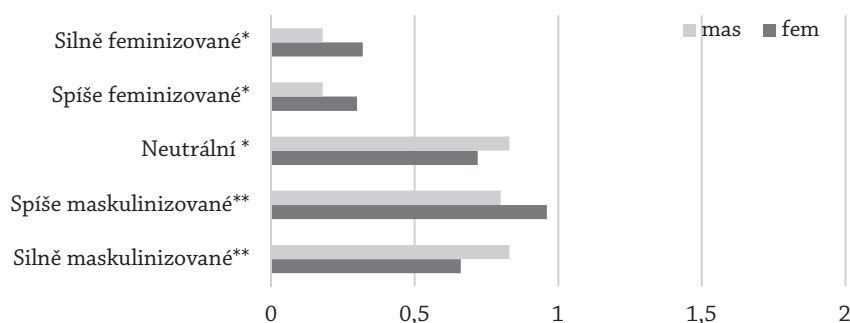
Prestiž povolání u povolání s převahou mužů či žen

Pro otestování druhé hypotézy jsme museli rozdělit posuzovaná povolání podle reálného podílu žen a mužů, kteří v nich pracují.⁸ Vycházeli jsme z údajů Českého statistického úřadu a oborových statistik, přičemž povolání s větším než 80% zastoupením jedné genderové kategorie jsme považovali za silně maskulinizované nebo silně feminizované, 60–80% zastoupení za spíše feminizované či maskulinizované, 40–60% zastoupení za neutrální. Celkem vzniklo následujících pět skupin: 1) silně maskulinizovaná povolání – automechanik/čka, pilot/ka, programátor/ka, řidič/ka autobusu, truhlář/ka, voják/yně z povolání, záchranář/ka, zedník/ice; 2) spíše maskulinizovaná povolání – architekt/ka, drobný podnikatel/ka, nekvalifikovaný dělník/ice, policista/ka, poslanec/kyně, profesionální sportovec/kyně, strojní inženýr/ka, vědec/kyně, manažer/ka; 3) neutrální povolání – číšník/ice, kuchař/ka, lékař/ka, slavný zpěvák/ačka, soudce/kyně, zahradník/ice, vrátný/á; 4) spíše feminizovaná povolání – cukrář/ka, kadeřník/ice, knihovník/ice, módní návrhář/ka, poštovní doručovatel/ka, účetní, učitel/ka na ZŠ, uklízeč/ka, úředník/ice, zubní laborant/ka; 5) silně feminizovaná povolání – pokladní, vychovatel/ka, zdravotní sestra/bratr. Jednotlivé skupiny sice nejsou početně vyrovnané (konkrétně silně feminizovaná skupina je poddimenzovaná), ale to vzhledem k tomu, že další analýzy pracují s průměrnými hodnotami, není překážkou.

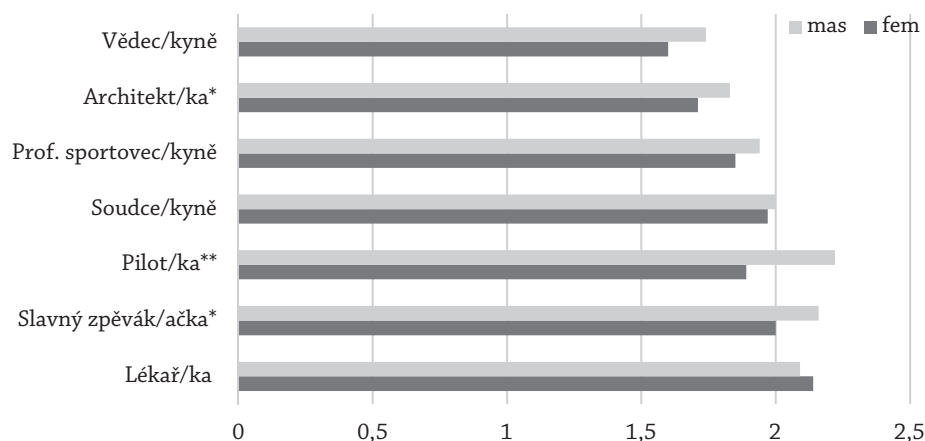
Pro každou skupinu kategorií byla vypočtena průměrná prestiž. Údaje prezentuje graf 2. Nejmenší rozptyl mezi prestiží jednotlivých dílčích kategorií vykazovaly obě feminizované skupiny, naopak nejvyšší neutrální skupina. Současně průměrná prestiž obou feminizovaných skupin je výrazně nižší než prestiž skupiny neutrální i obou maskulinizovaných skupin. To znamená, že mezi hodnotícími osobami panovala velká shoda na tom, že povolání s převahou žen jsou málo prestižní.

Ve všech pěti skupinách byl zjištěn statisticky významný rozdíl mezi prestiží femininně a maskulinně označených povolání. Ovšem pouze v případě silně maskulinizované skupiny a neutrální skupiny byl rozdíl ve prospěch maskulinních kategorií, v ostatních skupinách byla vyšší prestiž příznána femininním kategoriím. U silně maskulinizované

Graf 2: Průměrná prestiž skupin kategorií podle reálného podílu žen a mužů (N = 641).

Poznámka: Hodnocení na škále od -3 do +3. Osa grafu je pro přehlednost zkrácena. U skupin označených hvězdičkami existuje statisticky významný rozdíl v hodnocení maskulinního a femininního označení, v případě * na hladině významnosti 95 % a v případě ** 99 %.

Graf 3: Průměrná prestiž maskulinních a femininních kategorií s nejvyšší prestiží (N = 642).

Poznámka: Hodnocení na škále od -3 do +3. Osa grafu je pro přehlednost zkrácena. U kategorií označených hvězdičkami existuje statisticky významný rozdíl v hodnocení maskulinního a femininního označení, v případě * na hladině významnosti 95 % a v případě ** 99 %.

skupiny byl nalezen rozdíl také v dimenzi osobní úcty a v dimenzi bohatství, a to opět ve prospěch maskulinních kategorií. Většinu povolání zařazených do silně maskulinizované skupiny lze označit za tzv. modré límečky, které rovněž v zahraničních výzkumech vykazují vyšší prestiž maskulinních variant (Glick et al. 1995).

Kromě toho zahraniční studie ukazují, že muži jsou preferováni v případě vysokostatusových povolání (Charles, Grusky 2004). Pro ověření tohoto vzorce na českých datech jsme seřadili všechny profesní kategorie podle celkové průměrné prestiže. Analýza se pak věnovala pětina kategorií s nejvyšší prestiží, kterými byli lékař/ka, slavný zpěvák/ačka, pilot/ka, soudce/kyně, profesionální sportovec/kyně, architekt/ka a vědec/kyně. Průměrné hodnocení prestiže femininních a maskulinních variant těchto sedmi povolání uvádí graf 3.

Pouze ve třech ze sedmi kategorií byl nalezen statisticky významný rozdíl ($p < 0,001$) mezi hodnocením femininní a maskulinní kategorie (zpěvák/ačka, pilot/ka a architekt/ka). Ve všech třech případech je rozdíl ve prospěch maskulinity. Z těchto kategorií se těší nejvyšší prestiži zpěváctví, přičemž osobní úcta vůči této kategorii výrazně klesá a korelace mezi prestiží a osobní úctou je v porovnání s jinými kategoriemi relativně nízká, a to zejména v maskulinní kategorii (podobně jako u profesionálního sportování). U pilotování a architektury spolu odhadovaná společenská prestiž a osobní úcta naopak úžeji souvisí.⁹ Až na pilotky je v dalších podkategoriích osobní úcta vždy nižší než společenská prestiž. Obecně platí, že osobní úcta je ve femininních kategoriích mírně vyšší než prestiž, což znamená, že se část respondentů/ek distancuje od celospolečensky sdíleného žebříčku prestiže povolání. Ačkoliv tedy vidí prestiž žen ve vysoce statusových povoláních jako nižší než prestiž mužů, osobně s tím nesouhlasí.

Rozdíly v hodnocení žen a mužů

Pro testování třetí hypotézy jsme porovnali odpovědi žen a mužů. Průměrné hodnocení ve všech třech dimenzích

uvádí tabulka 2. V žádné z nich nebyl zjištěn v hodnocení žen a mužů signifikantní rozdíl. Jedinou výjimkou byla osobní úcta v případě maskulinních kategorií, kterých si ženy váží více než muži.

Tabulka 2: Celkové hodnocení femininních a maskulinních kategorií žen a mužů (průměr a směrodatná odchylka).

	Femininní kategorie		Maskulinní kategorie	
	Ženy	Muži	Ženy	Muži
Prestiž	0,56 (0,44)	0,62 (0,45)	0,57 (0,45)	0,55 (0,48)
Bohatství	0,61 (0,38)	0,64 (0,41)	0,71 (0,38)	0,68 (0,38)
Osobní úcta	0,76 (0,48)	0,75 (0,45)	0,72 (0,51)	0,66 (0,49)

Při detailním srovnání prestiže jednotlivých profesních kategorií bylo zjištěno více signifikantních rozdílů ($p < 0,05$) mezi odpověďmi žen a mužů v případě femininních kategorií. Zatímco mezi femininními kategoriemi vykazovalo rozdíl 11 z nich (cukrářka, číšnice, kuchařka, pokladní, poslankyně, poštovní doručovatelka, soudkyně, uklízečka, vojákyně, vrátná, zednice), mezi maskulinními kategoriemi rozdíl existoval jen ve čtyřech kategoriích (automechanik, soudce, truhlář, voják).

V případě rozdílných femininních kategorií uváděly ženy vyšší prestiž u poslankyně, soudkyně a vojačky, což jsou z rozdílných povolání ta, která mají nejvyšší řídicí pravomoci a předpokládají nejvyšší vzdělání. Zbývající femininní kategorie, které vyžadují spíše nižší vzdělání a mají nízké pravomoci, dosáhly vyšší prestiže podle mužů. V rozdílných maskulinních kategoriích uváděli vyšší prestiž muži u automechanika a truhláře, naopak soudce a voják dosáhli vyšší prestiže podle žen. Odlišnost odpovědí svědčí jednak o tom, že ženy si některých povolání (soudce/kyně, voják/yně) váží více než muži bez ohledu na to, kdo povolání realizuje, a jednak o silnější genderové polarizaci povolání ze strany mužů. V případě femininních kategorií lze dokonce hovořit o určitém pracovním podceňování žen ze strany mužů.

Hierarchická regresní analýza ukázala, že ze sociodemografických znaků jsou nejsilnějším prediktorem odhadu průměrné prestiže posuzovaných povolání vzdělání a počet dětí. Mezi vzděláním a prestiží existuje slabší pozitivní korelace ($r = 0,21$, $p < 0,05$). Respondenti/ky s vyšším vzděláním hodnotí v průměru profesní kategorie jako prestižnější než respondenti/ky s nižším vzděláním. Zároveň se ale ukazuje, že rozptyl v hodnocení prestiže napříč různými profesními kategoriemi je výrazně větší u vysokoškolsky vzdělaných respondentů/ek, kteří manuálně orientovaná povolání hodnotí hůře než respondenti/ky s nižším vzděláním, a to při obdobném hodnocení povolání s nejvyšší kvalifikací. Mezi počtem dětí a prestiží existuje také pozitivní korelace, zejména u maskulinních kategorií ($r = 0,34$, $p < 0,001$). To znamená, že respondenti a respondentky s více dětmi považují maskulinně označené profesní kategorie za prestižnější než osoby bez dětí nebo s jedním dítětem. Předpokládáme, že počet dětí nemá tak zásadní vliv sám o sobě, nýbrž jako symptom tradičnější hodnotové orientace, která mimo jiné zahrnuje i akceptaci genderové polarizace. Naopak gender/pohlaví, věk a rodinný stav se v regresním modelu ukázaly jako nepodstatné. Ženy a muži různého věku tedy vnímají prestiž profesních kategorií obdobně. Jestliže do modelu vložíme také feminininní/maskulinní označení povolání, situace se nemění – to znamená, že genderovanost povolání není pro respondenty a respondentky zásadní a projevuje se jen v malém výseku posuzovaných povolání.

Diskuse

Tato studie se zaměřovala na porovnání prestiže (a to v kontextu osobní úcty a bohatství) povolání u feminininních kategorií, v nichž si respondenti/ky představí ženy, a u maskulinních kategorií, v nichž si představí muže. Z výsledků lze souhrnně konstatovat, že genderovanost názvů nemá vliv na hodnocení prestiže plošně u všech povolání. V části z nich ale význam má – přináší vyšší nebo nižší hodnocení prestiže u jedné z genderovaných variant povolání. Mechanismem zakládajícím tento rozdíl jsou genderové stereotypy,¹⁰ které se projevují jednak v představě povolání a charakteristik osob, jež v něm mohou být úspěšné, a jednak v jejich jazykovém označování. Navzdory tomu, že vliv genderovanosti povolání na prestiž se projevil jen částečně, považujeme za žádoucí v obou uvedených rovinách usilovat o narušování genderových stereotypů. Opodstatněnost takového apelu dokládají podrobné výsledky v dílčích analytických krocích, které ověřovaly tři hypotézy vyvozené z předcházejících výzkumných a teoretických poznatků o reflexi genderové segregace na trhu práce.

První hypotéza předpokládala, že v posuzovaných dimenzích panuje signifikantní rozdíl, a to ve prospěch maskulinně označených povolání. Jako celek nebyla hypotéza potvrzena, protože signifikantní rozdíl mezi feminininně a maskulinně označenými povoláními se našel pouze v dimenzi bohatství. Ukázalo se tedy, že maskulinně označená povolání, která evokují muže pracující v daném oboru,

vedou k představě vyšších finančních odměn. To se shoduje s celkově 16% rozdílem v průměrných mediánových mzdách českých žen a mužů (ČSÚ 2014). Naopak hodnocení průměrné prestiže a osobní úcty všech feminininně a maskulinně označených povolání nevykazovalo žádný rozdíl. Celkový rozdíl v hodnocení feminininně a maskulinně označených povolání není tak silný, jak bychom předpokládali. K podobnému závěru dospěli i John Goyder s kolektivem (2003). Naše výsledky můžeme interpretovat buď jako oslabování představ o genderové segregaci trhu práce, nebo přinejmenším jako redukci genderové segregace „pouze“ na finanční ohodnocení (*gender pay gap*) namísto toho, aby se týkala také veřejné a osobní váženosti jednotlivých povolání. Kromě toho výsledky naznačují, že reálný vliv generického maskulina (při současné podmínce genderových stereotypů) není tak plošný a silný, jak by bylo možné usuzovat z asociačních studií (např. Valdová 2008). Ty sice prokazují, že mužský jazykový tvar vyvolává představu muže, ale ten pak – jak ukazuje náš výzkum – nemusí ve všech oborech vést k lepšímu hodnocení maskulinních kategorií.

Můžeme shrnout, že celkové výsledky nesvědčí o tom, že by povolání byla posuzována primárně dimenzí genderu, jak to naznačovaly starší studie Lindy Gottfredson (1981) a Petera Glicka a kolektivu (1995).¹¹ Nebyl tedy prokázán všudypřítomný vliv polarizujících a androcentrických genderových stereotypů, protože pod jejich vlivem by ženy měly být a priori považovány za méně profesně zdatné a ve všech povoláních by měly být hodnoceny hůře než muži. Současné genderové stereotypy jsou však subtilnější, a proto namísto celkového vytlačování žen z trhu práce jsou v některých povoláních odmítány a v jiných preferovány. Mezi konkrétními povoláními, kde maskulinní a feminininní označení vedlo k odlišné míře prestiže, byly dominantně zahrnuty obory, v nichž daná genderová kategorie převažuje a s níž jsou asociovány genderově stereotypní charakteristiky. Vyšší prestiž získaly učitelka, zdravotní sestra, módní návrhářka, které představují pečující a estetizující povolání. V případě maskulinních povolání se jednalo o automechanika, zedníka, vojáka, truhláře, pilota a architekta, tedy o povolání technicky orientovaná a fyzicky náročná. Tyto výsledky jsou potvrzením genderových stereotypů oceňujících u žen vztahovost a péči a u mužů technické zájmy a fyzickou sílu. Kromě toho však překvapivě byla vyšší prestiž přiznána také policistkám, poslankyním, drobným podnikatelkám a nekvalifikovaným dělnicím a v případě maskulinních povolání kuchařům a slavným zpěvákům. Za pozornost stojí zvláště povolání policisty/ky a poslance/kyně, v nichž dominují muži a ve kterých bychom očekávali silnou asociaci s maskulinitou (prostřednictvím řízení, moci a fyzické síly). Důvodem pro větší prestiž žen v těchto povoláních je podle našeho názoru evokace morální problematičnosti, jejíž odstranění mohou respondenti/ky očekávat od zvýšení podílu žen. Takové očekávání je však potenciálně rizikové, protože vede k tomu, že ženy v těchto povoláních budou hodnoceny přísnějšími kritérii než muži.

Druhá hypotéza předpokládala, že v povoláních s reálnou převahou mužů je prestiž femininních označení nižší než u maskulinních označení. Hypotéza se potvrdila v případě skupiny silně maskulinizovaných povolání s vyšším než 80% zastoupením mužů. Mezi ně patří zejména manuální, technicky zaměřená a fyzicky náročná povolání, jako je zedník (tzv. modré límečky). Jak ukázal John Goyder a kolektiv (2003), představy o těchto povoláních jsou syceny především genderem, takže požadované schopnosti jsou stereotypně asociovány s muži. Při hodnocení žen působících v této skupině povolání pak vzniká silná inkongruence mezi nároky femininní role a nároky povolání (Eagly, Karau 2002). To se potvrdilo i v doprovodných rozhovorech, kde řada osob uvedla, že si žádnou ženu v daných povoláních nedokáže ani představit. Podobný vzorec existoval i ve skupinách silně a spíše feminizovaných povolání, v rámci nichž byly lépe hodnoceny femininní kategorie. Vstoupili do takového oboru muž, je zpochybňován výrazně více, a to jak z genderového, tak z mocenského hlediska. Toto zjištění je ve shodě se zahraničními nálezy (např. Glick et al. 1995: 569). Je ovšem třeba zdůraznit, že obě skupiny povolání s převahou žen byly hodnoceny jako výrazně méně prestižní než povolání s převahou mužů.¹² Můžeme tedy dokonce hovořit o tom, že respondenti/ky mají tendence k podceňování „ženské práce“.

Jak skupina silně maskulinizovaných, tak obě skupiny feminizovaných povolání vyvolávají kongruenci s obsahy genderových rolí, a proto vedou k přiznání vyšší prestiže těm povoláním, která prototypicky zastávají osoby daného genderu. Překvapivý výsledek však přinesla skupina spíše maskulinizovaných povolání, kde je podíl mužů 60–80 % (např. policista). V ní byla naopak vyšší prestiž spojena s femininním označením. To by naznačovalo, že u těchto povolání vzniká inkongruence týkající se nároků maskulinní role, respektive jejich negativně hodnocených atributů. Na základě rozhovorů předpokládáme, že negativní hodnocení se týká zejména potenciálních morálních selhání, jež nejsou očekávána od žen vzhledem ke stereotypnímu pojetí femininity. Tento výsledek bude ovšem třeba blíže prozkoumat v navazujících studiích.

Třetí hypotéza ověřovala, zda se liší v hodnocení prestiže povolání ženy a muži. Ukázalo se, že pohled respondentů a respondentek se celkově neliší, a to v žádné ze tří posuzovaných dimenzí, s výjimkou osobní úcty u maskulinních kategorií. Nelze tedy tvrdit, že by ženy hodnotily a priori prestiž femininně označených povolání lépe než muži, ani že by muži hodnotili prestiž maskulinně označených povolání lépe než ženy. Porovnání odpovědí žen a mužů vztahujeme k ověřování dvou psychologických teorií. Teorie sociální identity, podle níž by lidé měli být kritičtější k cizím sociálním skupinám a kategoriím (Tajfel 2010), se v datech nepotvrdila, jelikož odpovědi žen a mužů byly obdobné. Spíše se tedy přikláníme k teorii ospravedlnování systému, podle níž lidé bez ohledu na svoji sociální příslušnost vnímají sociální realitu obdobně a akceptují existující nerovnos-

ti (Jost et al. 2004). To je logické i vzhledem k tomu, že při formování představ jsou muži i ženy ovlivňováni shodnými představami o trhu práce i shodnými genderovými stereotypy. Náš výzkum ovšem neukázal, že by v současných představách celý český trh práce dominantně podléhal genderovým nerovnostem znevýhodňujícím jednostranně ženy. Prestiž žen a mužů působících ve stejných povoláních byla v podstatné části kategorií hodnocena jako podobná. A tam, kde byly nalezeny rozdíly, neměly stejný směr ve prospěch žen či mužů, a není tedy možné je jednoznačně vysvětlit jen genderovou polarizací.

Náš výzkum nepotvrdil, že by femininní označení povolání vedla a priori k nižšímu hodnocení prestiže, jak to vyplynulo například z výzkumu Magdaleny Formanowicz a kolektivu (2013). Tyto autorky proto doporučují, aby genderově korektní, a tedy přiléhavý jazyk nebyl v pracovním kontextu užíván, neboť vede kvůli vyvolávání silné inkongruence ke znevýhodňování žen. Na základě našich dat lze s těmito obavami souhlasit pouze v případě silně maskulinizovaných povolání spíše manuální povahy, jejichž prestiž je obecně střední až nižší. Ve vysoce prestižních povoláních platí jen v některých případech, a proto je nelze generalizovat. Navíc i tam, kde je prestiž žen v daném povolání výrazně nižší než prestiž mužů, je často přítomen rozpor vůči osobní úctě. Lidé si tedy uvědomují, že ženy se v daných povoláních netěší takové prestiži jako muži, ale oni sami si jich váží více. Domníváme se tedy, že genderově přiléhavý jazyk odmítající generické maskulinum je vhodným nástrojem. Kromě jazykové korektnosti je ale důležité měnit obsahy představ o jednotlivých povoláních (např. prezentací úspěšných osob v genderově atypických oborech) a celkově postoje vůči genderové rovnosti na trhu práce. Prostor pro praktické kroky spočívá právě v mírné distanci osobního a veřejného hodnocení, tj. osobní úcty a reflektované prestiže.

Literatura

- Anker, R. 1998. *Gender and Jobs: Sex Segregation of Occupations in the World*. Geneva: International Labour Office.
- Aronson, E., Wilson, T. D., Akert, R. M. 2013. *Social psychology*. New York: Pearson. Český statistický úřad. 2014. *Zaostřeno na ženy a muže 2014*. [online]. Praha: ČSÚ. [cit. 20. 5. 2016]. Dostupné z: <https://www.czso.cz/csu/czso/4-prace-a-mzdy4259>.
- Dudová, R., Křížková, A., Fischlová, D. 2006. *Gender v managementu: kvalitativní výzkum podmínek a nerovností v ČR*. Praha: VÚPSV.
- Eagly, A. H., Karau, S. J. 2002. „Role Congruity Theory of Prejudice Toward Female Leaders.“ *Psychological Review*, Vol. 109, No. 3: 573–598, <http://dx.doi.org/10.1037//0033-295X.109.3.573>.
- Formanowicz, M., Bedynska, S., Cisłak, A., Braun, F., Sczesny, S. 2013. „Side Effects of Gender-fair Language: How Feminine Job Titles Influence the Evaluation of Female Applicants.“ *European Journal of Social Psychology*, Vol. 43, No. 1: 62–71, <http://dx.doi.org/10.1002/ejsp.1924>.

- Gaertner, S. L., Dovidio, J. F. 2014. *Reducing intergroup bias: The common ingroup identity model*. New York: Psychology Press.
- Glick, P., Fiske, S. 2001. „An Ambivalent Alliance. Hostile and Benevolent Sexism as Complementary Justifications.“ *American Psychologist*, Vol. 56, No. 2: 109–118. <http://dx.doi.org/10.1037/0003-066X.56.2.109>.
- Glick, P., Wilk, K., Perreault, M. 1995. „Images of Occupations: Components of Gender and Status in Occupational Stereotypes.“ *Sex Roles*, Vol. 32, No. 9–10: 565–582, <http://dx.doi.org/10.1007/BF01544212>.
- Goyder, J., Guppy, N., Thompson, M. 2003. „The Allocation of Male and Female Occupational Prestige in an Ontario Urban Area: A Quarter-century Replication.“ *Canadian Review of Sociology and Anthropology*, Vol. 40, No. 4: 417–440.
- Gottfredson, L. S. 1981. „Circumscription and compromise: A developmental theory of occupational aspirations.“ *Journal of Counseling psychology*, Vol. 28, No. 6: 545–561.
- Greene, J. 2014. *Memory, Thinking and Language (PLE: Memory): Topics in Cognitive Psychology*. London: Psychology Press.
- Heilman, M. E., Eagly, A. H. 2008. „Gender stereotypes are alive, well, and busy producing workplace discrimination.“ *Industrial and Organizational Psychology*, Vol. 1, No. 4: 393–398.
- Hnilica, K. 2010. *Stereotypy, předsudky, diskriminace: (pojmy, měření, teorie)*. Praha: Karolinum.
- Holmes, J., Meyerhoff, M. 2003. „Different Voices, Different Views: An Introduction to Current Research in Language and Gender.“ Pp. 1–19 in Holmes, J., Meyerhoff, M. (eds.). *The Handbook of Language and Gender*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Charles, M., Grusky, D. B. 2004. *Occupational Ghettos: The Worldwide Segregation of Women and Men*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Institute for Women's Policy Research. 2010. *The Gender Wage Gap by Occupation*. [online]. Washington, DC: IWPR Fact Sheet. [cit. 25. 5. 2016]. Dostupné z: <http://www.iwpr.org/pdf/C350a.pdf>.
- Jost, J. T., Banaji, M. R. 1994. „The Role of Stereotyping in System-justification and the Production of False Consciousness.“ *British Journal of Social Psychology*, Vol. 33: 1–27, <http://dx.doi.org/10.1111/j.2044-8309.1994.tb01008>.
- Jost, J. T., Kay, A. C. 2005. „Exposure to Benevolent Sexism and Complementary Gender Stereotypes: Consequences for Specific and Diffuse Forms of System Justification.“ *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 88, No. 3: 498–509, <http://dx.doi.org/10.1037/0022-3514.88.3.498>.
- Jost, J. T., Banaji, M. R., Nosek, B. A. 2004. „A Decade of System Justification Theory: Accumulated Evidence of Conscious and Unconscious Bolstering of the Status Quo.“ *Political Psychology*, Vol. 25, No. 6: 881–919, <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-9221.2004.00402.x>.
- Kreidl, M., Hošková, L. 2008. „Strategie měření socioekonomického statusu a zdraví v sociologických publikacích.“ *SDA Info*, roč. 2, č. 2: 131–154.
- Křížková, A., Sloboda, Z. 2009. *Genderová segregace českého trhu práce: kvantitativní a kvalitativní obraz*. Sociologické studie. Praha: Sociologický ústav.
- Lippa, R. 2009. *Pohlaví – příroda a výchova*. Praha: Academia.
- Litosseliti, L. 2014. *Gender and Language Theory and Practice*. New York: Routledge.
- McConnell, A. R., Fazio, R. H. (1996). „Women as men and people: Effects of gender-marked language.“ *Personality and Social Psychology Bulletin*, Vol. 22, No. 10: 1004–1013.
- Merkel, E., Maass, A., Frommelt, L. 2012. „Shielding Women Against Status Loss The Masculine Form and Its Alternatives in the Italian Language.“ *Journal of Language and Social Psychology*, Vol. 31, No. 3: 311–320, <http://dx.doi.org/10.1177/0261927X124446599>.
- Pauwels, A. 2003. „Linguistic Sexism and Feminist Linguistic Activism.“ Pp. 550–570 in Holmes, J., Meyerhoff, M. (eds.). *The Handbook of Language and Gender*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Rudman, L. A., Glick, P. 2012. *Social Psychology of Gender: How Power and Intimacy Shape Gender Relations*. New York: Guilford Press.
- Smetáčková, I., Komárková, T. 2017. „Hierarchie povolání: srovnání prestiže a úcty v sociologicko-psychologické perspektivě.“ *Scientia et Societas*, Vol. 13, No. 1 (v tisku).
- Stahlberg, D., Sczesny, S., Braun, F. 2001. „Name Your Favorite Musician Effects of Masculine Generics and of their Alternatives in German.“ *Journal of Language and Social Psychology*, Vol. 20, No. 4: 464–469, <http://dx.doi.org/10.1177/0261927X14544371>.
- Sternberg, R. J. 2002. *Kognitivní psychologie*. Praha: Portál.
- Šafr, J., Holý, D. 2012. „Měření sociálního statusu a sociálních tříd na základě povolání.“ Pp. 140–180 in Krejčí, J., Leontiyeva, Y. (eds.). *Cesty k datům. Zdroje a management sociálněvědních dat v České republice*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Tajfel, H. 2010. *Social Identity and Intergroup Relations*. New York: Cambridge University Press.
- Talbot, M. 2003. „Gender Stereotypes: Reproduction and Challenge.“ Pp. 468–486 in Holmes, J., Meyerhoff, M. (eds.). *The Handbook of Language and Gender*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Tuček, M. 2013. *Prestiž povolání. Tisková zpráva*. Praha: CVVM.
- Ústav zdravotnických informací a statistiky. 2002. *Ženy a muži v číslech zdravotnické statistiky*. [online]. Praha, ÚZIS. [cit. 4. 6. 2016]. Dostupné z: <http://www.uzis.cz/katalog/mimoradne-publikace/zeny-muzi-cislech-zdravotnicke-statistiky>.
- Valdrová, J. 2005. „Jak jazyk zabíjí image odbornice.“ *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, roč. 2, č. 6: 1–3.

Valdrová, J. 2008. „Žena a vědec? To mi nejde dohromady.“ Testy generického maskulina v českém jazyce. *Naše řeč*, roč. 91, č. 1. [cit. 11. 7. 2016]. Dostupné z: <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7976>.

Poznámky

1 Stereotypy můžeme definovat jako: „zobecnění týkající se skupiny lidí, kde jsou určité charakteristiky připisovány naprosto všem členům skupiny bez ohledu na skutečnou rozmanitost, která mezi nimi panuje“ (Aronson et al. 2013: 363). Na intrapsychické úrovni je stereotyp paměťovou kategorií, jejímž obsahem je asociace mezi sociální kategorií a jejími atributy (Hnilica 2010). Stereotypy pomáhají organizovat vnímanou sociální realitu, a to za cenu zjednodušování její komplexnosti.

2 To však lze interpretovat i naopak jako potvrzení genderového stereotypu, podle kterého jsou ženy více orientované na vztahy a na péči. Protože je ale oceňována tato asociace, lze hovořit o poklesu tradičního androcentrismu. Diskuse k vývoji genderových stereotypů představují např. Peter Glick a Susan Fiske (2001).

3 Pro zjednodušení bude další text používat jen označení sociální skupiny, a to i pro sociální kategorie. V psychologické terminologii se však nejedná o synonyma. Zatímco sociální skupina předpokládá vzájemné intenzivní vztahy mezi osobami, sociální kategorie je spojena jen určitými společnými znaky. V obou případech si ale jedinci vytvářejí pocit příslušnosti k ostatním členům a členkám. Gender je sociální kategorií, konkrétní uskupení žen/mužů je sociální skupinou.

4 Výzkum byl finančně podpořen Grantovou agenturou ČR, číslo projektu GA14-22000S.

5 V dotaznících na prestiž se můžeme setkat s následujícími instrukcemi: „Odpovídá Vašemu osobnímu mínění o obecném postavení ve společnosti, které toto povolání má“, „Jak si respondenti osobně vážili lidí s danou profesí“ nebo „Vyberte povolání, jehož si vážíte nejvíce“.

6 V případě femininních kategorií dosáhl Pearsonův korelační koeficient mezi prestiží a bohatstvím hodnoty 0,579 a mezi prestiží a osobní úctou 0,744; v případě maskulinálních kategorií byly hodnoty 0,599 a 0,757.

7 Effect size (ES) představuje minimální rozdíl mezi sledovanými hodnotami (tj. průměrné hodnocení maskulinálních a femininních profesních kategorií), přičemž průměry hodnotí ve vztahu ke směrodatným odchylkám. Velikost ES vypovídá o míře překryvu mezi rozloženími dvou proměnných. Teprve hodnoty nad 0,5 jsou považovány za dostatečně velké, aby měly praktický význam pro sociální realitu (např. Lippa 2009).

8 Peter Glick a kol. (1995) ukazují, že genderová dimenze povolání je ve výzkumech měřena buď reálným podílem žen a mužů v daném oboru, nebo prostřednictvím posouzení požadovaných vlastností a schopností osob z hlediska jejich maskulinity a femininity (Glick et al. 1995). My jsme v našem výzkumu zvolili první možnost.

9 Korelace mezi prestiží a osobní úctou – slavný zpěvák = 0,32, slavná zpěvačka = 0,49, pilot = 0,69, pilotka = 0,82, architekt = 0,45, architektka = 0,69.

10 Součástí studie bohužel nebylo zjišťování toho, zda respondenti/ky zastávají genderově stereotypní postoje, případně v jakých oblastech. Pro budoucí výzkumy bychom doporučovali do výzkumu zahrnout škálu genderové stereotypnosti, resp. sexismu (Glick, Fiske 2001).

11 Jako limit porovnání těchto studií a naší studie je třeba připomenout, že nepracovaly se shodným seznamem hodnocených povolání. Přitom je známo, že výsledné hodnoty jsou závislé na tom, v kontextu kterých dalších povolání k hodnocení dochází (Šafr, Holý 2012).

12 Limitem naší studie je, že skupiny povolání podle reálného podílu žen a mužů nebyly shodně velké. V dalších výzkumech proto doporučujeme sestavovat seznam hodnocených povolání výhradně s ohledem na zastoupení mužů a žen v jednotlivých oborech na trhu práce.

© Irena Smetáčková, 2016

© Sociologický ústav AV ČR, v.v.i., 2016

Irena Smetáčková působí na katedře psychologie Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Její odborné zázemí tvoří psychologie, sociologie a pedagogika. V současnosti se ve své výuce i výzkumech věnuje zejména sociální psychologii a psychologii genderu. Hlavními tématy jejích výzkumů je genderová socializace a genderová rovnost ve vzdělávání. Je členkou Rady vlády pro rovnost žen a mužů. Korespondenci zasílejte na adresu: Irena.Smetackova@pedf.cuni.cz.

PRINCIPIÁLNÍ PRAGMATISMUS – ČTVRTÝ PILÍŘ? / HANA HAVELKOVÁ MAĐAROVÁ, ZUZANA, OSTERTÁGOVÁ, ALEXANDRA (EDS.). 2015. OBČIANKY A REVOLUCIONÁRKY. AKO, KEDY, KDE SA VYLUČUJÚ NEVHODNÉ SUBJEKTY. BRATISLAVA: ASPEKT.

Feministické vydavatelství Aspekt ve své ediční politice dlouhodobě sleduje určitá témata, mezi něž patří také problematika vztahu žen a politiky. Na předchozí tituly tematizující politiku z genderového hlediska navazuje i tato nová publikace, přičemž přináší jinou, důležitou perspektivu. Samy editorky zdůrazňují v anotaci různorodost kontextů, v nichž je prostřednictvím etnografických výzkumů sledováno ústřední téma: různá časová období, různá místa a různé společenské a historické kontexty. Po přečtení knihy se ovšem nabízejí jiné závěry ohledně jejího hlavního přínosu. Ze souboru šesti překladových studií, jež publikace obsahuje, jsou pouze čtyři založeny na původním etnografickém (přesněji etnologickém) výzkumu, zatímco zbývající dvě jsou teoretickými diskusemi. I empirické studie zde evidentně směřují k rozšíření teoretických a metodologických přístupů a nabízejí nové koncepty. Nelze se zbavit dojmu, že celá dramaturgie je podřízena hlavnímu cíli, jímž je kritika a korekce stále dominantních teoretických přístupů k dané problematice – a to jak v mainstreamu, tak ve feministické debatě. Publikace má tedy vysoké teoretické ambice a dlužno říci, že v daném souboru jako celku se skutečně podařilo právě v tomto ohledu dosáhnout synergického efektu. Svědčí to o promyšleném výběru studií, které i jednotlivě rozhodně stojí za přečtení. Marketingová prezentace nicméně podle mého názoru podhodnocuje i znejasňuje vlastní cíl této publikace, i když samotný název ho vyjadřuje poměrně přesně.

Teoreticko-metodologické ambice této knihy jsou zřejmé již z Úvodu editorek, který nabízí málo obvyklý teoretický

rámec, jímž je spojení nebo průnik dvou tradičních, avšak oddělených feministických tematizací žen jako politických aktérek, a to jako občanek a jako revolucionárek. Přístupy, které se zde spojují, nové nejsou, představují naopak již etablované, neřkuli klasické koncepty hvězd oboru (Young, Wallach Scott, Foucault). Myšlenka propojit tyto dvě oblasti bádání a předložit vzorec jakéhosi kontinua mezi nimi se v publikaci ukázala být nosná a teoreticky inovativní, ale zároveň vyvolává řadu otázek. A také se zdá, že se toto propojení do jisté míry samovolně znovu rozpadá na problematiku vypadávání určitých skupin z konceptu občanství na jedné straně a z konceptu aktivismu na straně druhé. Rovněž ony dvě teoretické studie se věnují vždy jen jedné z těchto problematik.

Jaké jsou tedy teoretické pilíře, jimiž se editorky snaží toto propojení ukotvit? Prvním je „normativní vymezení toho, co znamená být občanským a revolučním subjektem, přičemž v obou případech se opakuje vzorec *zneviditelňování aktivit i specifických pozic žen*“ (s. 8, zvýraznění HH). Upozorňují na známý poznatek, že jak koncept občanství, tak koncept sociálních hnutí vychází převážně z dílny notoricky privilegované skupiny (bílí muži, střední třída, hetero atd.), a má tedy z kognitivního hlediska omezující a vylučující efekt. Na výši současných diskusí je také to, že skupiny, které jsou takto badatelsky i politicky (a vice versa) marginalizované, zde nejsou pojaty esenciálně nebo v duchu politiky identity, ale s oporou v konceptu Iris Marion Young jako konstruované zvenčí: nemusí se „samy identifikovat jako společenská skupina a nemusí mít ani společné zájmy

„CHRAŇME NAŠE ŽENY“. MIGRACE, BEZPEČNOST A MASKULINITA. ZPRÁVA Z DISKUSE / Jitka Gelnarová

„Uprchlíká krize“ přinesla v případě České republiky posilování bezpečnostních složek státu a apely na ozbrojování obyvatelstva, které přicházejí i z nejvyšších politických pater. Součástí debaty o bezpečnosti, která se rozpoutala ve veřejném prostoru, je i argument „Chraňme naše ženy“ – české ženy zde figurují jako někdo, koho je potřeba ochránit před blížícím se nebezpečím, čeští muži jako jejich ochránci. Právě genderové aspekty současného veřejného a politického diskursu o bezpečnosti v souvislosti s tzv. uprchlickou krizí byly tématem debaty, kterou 30. září 2016 pořádalo Národní kontaktní centrum – gender a věda. Diskuse nazvaná „Chraňme naše ženy: Migrace, bezpečnost a maskulinita“ se konala v rámci evropské Noci vědců a vědkyň, jejímž tématem letos byla právě bezpečnost. Diskutujícími v kavárně Potrvá v Praze byli Ondřej Ditrych z Fakulty sociálních věd UK, jenž se věnuje mezinárodní bezpečnosti a otázkám terorismu, Ľubica Kobová z Fakulty humanitních studií UK, která se zabývá feministickou politickou filozofií, a odborník na kritická mužská studia Tomáš Pavlas, působící na Fakultě humanitních studií UK a v Otevřené společnosti.

Diskutovalo se o obrazech maskulinity a feminity v současné veřejné debatě o bezpečnosti a o tom, co za nimi stojí. Ondřej Ditrych v této souvislosti poukázal na to, že tyto obrazy v zásadě odpovídají historickým vzorcům, že jde o historicky se opakující scénář rozdělení rolí v situaci, kdy je vyvolán pocit vnějšího nebezpečí. Role ženy je zde vymezena reprodukcí, od ní se odvozuje její nárok na ochranu, kterou mají zajistit muži, a nejsou-li toho schopni, pak si podle tohoto scénáře nezaslouží, aby takové společenství přežilo. Pokusy o domobranu podle něj mohou být snahou, jak kompenzovat to, co je tu viděno jako úpadek západu. Poukázal na to, že

ani podobné charakteristiky, ale střetávají se s podobnými omezeními/privilegií v přístupu ke společenským zdrojům“ (s. 8). Pro úplnost ještě dodejme, že na jiném místě se upozorňuje, že takto definované politické subjekty o svém aktérství nemusí ani vědět – je odhalováno prostřednictvím badatelské práce, v daném případě shromažďováním individuálních i kolektivních zkušeností žen. Vidíme tedy důslednou snahu o to, vyhnout se úskalím esencialismu, které u takto založené práce přirozeně visí ve vzduchu, a dlužno říci, že v jednotlivých statích se na jeho hraně ocitá poměrně často, nikoli však vinou editorek nebo autorek, ale ve výpovědích samotných narátorek. Ve feministické debatě bývá ale kritizováno již samo zaměření na ženy (či muže) jako výzkumné kategorie (u nás například Gerlinda Šmausová), mám ale za to, že v této publikaci je jednak dobře odůvodněno, jednak dobře zpracováno. Úskalím z druhého konce může ovšem být naopak až přílišné rozostření definice politického subjektu, pokud jsou v ní zahrnuty dokonce i pouze pozorované (tj. nikoli aktivně vyjádřené) individuální zkušenosti, jak bylo uvedeno výše.

Aktérství žen, pojem, jímž standardně překládáme anglický pojem „agency“, je v práci představeno jako druhý teoretický pilíř, tentokrát s oporou v Joan Wallach Scott, kdy jsou ženy jako aktérky (respektive jejich historická role) v podstatě konstituovány prostřednictvím práce feministických historiček, jež zvýznamňují „specifické zkušenosti žen“ (s. 9). Není snadné oddělit toto druhé teoretické východisko od prvního – zásadní rozdíl nacházím v tom, že zatímco první bylo postaveno na kritice mainstreamového vymezování (konstruování) politických subjektů, druhé přijímá za své podobné konstruování aktérství žen zvnějšku prostřednictvím feministické badatelské práce. Uvítala bych, kdyby to bylo v Úvodu explicitně reflektováno. Zároveň jsou zde samozřejmě přítomna obě úskalí uvedená u prvního pilíře: otázka hranic esencialismu a otázka přílišné rozmazanosti pojmu, která je v případě pojmu aktérství nejnápadnější.

Třetí pilíř je z mého pohledu teoreticky zásadní vzhledem ke stanovenému cíli práce. Je jím *teorie každodenního odporu* podle Anny Johansson a Stellana Vinthagena, kteří vycházejí ze známé Foucaultovy teze o vzájemné závislosti moci a odporu. Právě koncept odporu umožňuje co nejširší uchopení problematiky, neboť „může být individuální i kolektivní, může být součástí každodenní rutiny, nemusí se odehrávat ve veřejné sféře a často je nejen nerozpoznaný, ale i neuvědomovaný. Překonává zneviditelnování různých činností marginalizovaných skupin a jejich vyloučení z občanské a politické sféry“ (s. 9). Domnívám se, že takto definovaný pojem odporu je právě vhodný k zachycení široké škály jevů, o něž editorkám i autorkám/autorům jde, problém rozmazanosti pojmu zde nevyvstává, na rozdíl od výše uvedeného pojetí aktérství. Aby nebylo mýlkou: všechna tři východiska považuji za legitimní a analyticky funkční, ale zároveň vybízeti k přesnějšímu vyjasnění vztahů mezi nimi a zejména k úvaze, zda nezúžit pojetí aktérství/agentnosti v situaci, kdy máme k dispozici pojem odporu.

Jak je to s aplikací těchto východisek v jednotlivých studiích? Šíří teoretického záběru má vycházet vstříc empirická rozmanitost. Autorské složení příliš pestré není, čtyři autorky/autoři působí na univerzitách v USA (jedno spoluautorství), dvě v Hongkongu (spoluautorství), jedna autorka ve Finsku a jedna ve Velké Británii. Vtírá se tu přirozeně otázka dominance akademické moci badatelek a badatelů prvního světa, můžeme ji však, domnívám se, protentokrát nechat stranou, neboť ji vyvažuje pestrost témat.

Významné obohacení výzkumu politické subjektivity a agentnosti představuje již první studie finské socioložky Tuuly Gordon „Dívky a vzdělávání. Občanství, schopnost jednat a emoce“. Prostřednictvím etnologického výzkumu zkoumá genderově diferencované podmínky stávání se sebevědomým občanem nebo sebevědomou občankou. Přestože je přednostně zaměřena na dívky, tematizuje i situaci chlapců. Upozorňuje, že dívky sice vstupují do školního pro-

stát jako instituce je zpravidla reprezentován mužskými obrazy, samo společenství je spojováno s feminitou, reprezentuje ho žena, na niž jsou kladeny určité nároky a kterou muži chtějí kontrolovat. Ženy, které nejsou konformní tomuto obrazu – „sluníčkářky“ – se pak v tomto diskursu stávají zrádkyněmi společenství.

Podle Lubici Kobové argument „chraňme naše ženy“ může reagovat na určitý druh nejistot, které ve společnosti existují a které se nemusí vůbec vztahovat k genderu, týkají se toho, zda se lidé cítí bezpečně ve svém městě, zda jsou schopni si zajistit životy apod. Apel na ochranu „našich žen“ zde pak může fungovat jako metonymie, ženy tu mohou rétoricky, metaforicky zastupovat národní stát, resp. politické společenství jako takové. Lubica Kobová zároveň poukázala na velmi zajímavý posun ve vnímání femininity v protiimigračním diskursu, posun, který přinesla sexuální revoluce – „naše ženy“ jsou zde sice stále vnímány i jako potenciální české matky, ty, jež reprodukují národ, rodí české děti, kromě toho jsou ale vnímány také jako poskytovatelky sexuálního pokušení pro české muže – antiislámské iniciativy si nárokují, aby ženská těla mohla být odhalena pro „české mužské oko“. Tomáš Pavlas hovořil mimo jiné o tom, že v debatě o uprchlících rezonuje diskurs krize mužství, která je v mainstreamových médiích prezentována jako fakt, i když není podložena daty, zároveň tady podle jeho mínění hraje roli panika z relativizace kategorií v dnešním postmoderním světě a také ne příliš vysoká důvěra Čechů a Češek ve vlastní stát, v to, že je schopen zvládnout současné hrozby.

Pokud jde o samotné posilování bezpečnostní politiky státu v souvislosti s tzv. uprchlickou krizí, podle Ondřeje Ditrycha se zde projevila synergie dvou druhů aktérů – politiků, resp. technologů moci, kteří vycitili možnost mobilizovat voličskou podporu na základě politiky strachu, a bezpečnostních profesionálů, kteří migrační krizi využili ve své snaze o navýšení kapacit a prostředků na bez-

středí, aby se staly samostatnými, racionálními subjekty, ale tento proces se neustále odehrává v napětí mezi emancipací a regulací, mezi vlastním jednáním a dozorem. Přestože se tato teze týká obou pohlaví, existují zde genderové rozdíly. Napětí autorka netradičně zkoumá prostřednictvím kategorie „emoce“ – „realizace vlastního aktérství vyvolává pocity strachu a úzkosti, ale i potěšení a radosti“ (s. 35) –, „prostor a hlas“ a tělesnost vůbec. Na tomto pozadí pak analyzuje utváření „jednajícího já“ u dívek a demonstrovuje ho na třech rozhovorech se středoškolačkami. Obecným závěrem je zjištění, že „Dívky musí hledat rovnováhu mezi schopností jednat a subjektivací (kladu zde otázku, zda se tento pojem neměl přeložit jako „objektivace“, pokud ho chápeme ve foucaultovském smyslu – pozn. HH) k tomu, aby mohly využívat svůj hlas a tělo v prostorách školy, a přitom se nemusely konfrontovat s frustrujícími dohlížecími praktickými“ (s. 49). Použité analytické nástroje výrazně obohacují studium vylučujících praktik ve vztahu k občanství.

Druhá studie se rovněž týká evropského prostoru, a to nám velmi blízkého. Shana Penn (USA) hned po roce 1989 začala provádět rozhovory s ženami z postkomunistických zemí (také u nás) hovořícími anglicky a svá zjištění průběžně publikovala, takže má v tomto ohledu za sebou dlouhou, zažitou badatelskou zkušenost. Zde publikovaná studie „Vytrvalá revoluce. Ženy a vedoucí úlohy“ se zaměřuje na roli žen v polské Solidaritě. Genderový rozměr tohoto hnutí, který zde odhaluje, je až nečekaně zajímavý. Vychází z konceptu „sebeomezující revoluce“, spojeného s obdobím stanného práva, který podle narátorek vymysleli mužští představitelé Solidarity, ale nebyli s to toto sebeomezení realizovat, neboť vyžadovalo velkou trpělivost a vytrvalost – již byly podle nich mnohem více schopny ženy, jež pro to používají koncept „vytrvalé revoluce“. Právě zde se text ocitá na hraně esencialismu (který Penn nicméně reflektuje), neboť narátorky jsou přesvědčeny o uzpůsobení ženských vlastností pro trpělivou práci, kterou zde vykonávaly. Stu-

die v každém případě přesvědčivě dokládá, že „Aktivismus žen přestal být v tomto období marginální záležitostí a poprvé se stal jádrem strategií, struktur a aktivit demokratické opozice v Polsku.“ Tvrdí se zde dokonce, že „Nebýt žen, opoziční hnutí by prostě neexistovalo“ (s. 59). Teoretickou inovací je zde pojem vytrvalé revoluce, jenž se jako nosný osvědčuje i u následující studie.

Deborah Cohen a Lessie Jo Frazier se v kapitole „Kdo by protirečil roku 1968? Genderově diferencované narativy, participativní prostory a politické kultury“ zabývají narativy o studentském hnutí roku 1968 v Mexiku. Je třeba upozornit, že se nezaměřuje pouze na ženy, ale první část studie zpracovává hlasy mužských vůdců hnutí, tematizaci prostoru vězení, násilí a maskulinity a obraz hrdinského mužského jednání. Upozorňuje, že v memoárech dominantní vězeňská zkušenost, jakkoli je její tematizace pochopitelná, zakrývá širší pojetí hnutí. Autoři zde nepřekvapivě odhalili podíl historiků na zkresleném obrazu hnutí: ti údajně buď tvrdí, že se ženy hnutí vůbec nezúčastnily, nebo že jejich účast chod hnutí nijak neovlivnila. Opět nepřekvapivě autoři v rozhovorech se 60 účastnicemi zjistili, že pocity většiny narátorek korespondují s názorem historiků. Obvyklé genderové zacyklení je zde dokonalé. Z rozhovorů však nakonec vyplynul podobný závěr jako v případě Solidarity, že aktivity žen spočívající například v zajišťování jídla a diskusích, které vedly mimo prostor univerzity, umožňovaly hnutí dále růst. Autoři tvrdí, že „mladé ženy ... takzvanou ženskou prací dokázaly zaangažovat širší společenské kruhy“ (s. 90). V důsledku tak ženy „zpochybnily hranice, které měly omezovat jejich účast na hnutí, a ovlivnily tak širší kulturní, sociální a politické vztahy“ (s. 97).

Na jiný případ marginalizace upozorňuje studie Pun Ngai a Wu Ka-Ming (Hongkong) „Žité občanství a migrantky z nižších tříd v Číně. Světové město proti vlastnímu obyvatelstvu.“ Studie se týká Hnutí za právo na pobyt, které reagovalo na situaci vzniklou poté, co Hongkong pře-

pečnost. Bezpečnostní politika státu je definována především muži, diskutující se zabývali i otázkou, jaký typ maskulinity tito muži představují. Shodli se na tom, že tady důležitou roli hraje tradiční patriarchální maskulinita, kterou reprezentuje například Miloš Zeman. V reakci na otázku, zda by česká debata o bezpečnosti vypadala jinak, kdyby v ní bylo více žen, Lubica Kobová konstatovala, že sama přítomnost žen změnu negarantuje. Ženy podle jejího názoru mohou velmi rychle „naskočit na jestřábí rétoriku“. Za zásadnější považuje vyvolání diskuse o tom, co vlastně bezpečnost je, proměnu současného velmi úzkého pojetí bezpečnosti. Součástí debaty o bezpečnosti by podle ní měly být i otázky jako bezpečnost žen před genderově orientovaným násilím, bezpečnost starších lidí před kriminalitou a také to, že i muži jsou zranitelní a mají své potřeby týkající se bezpečnosti.

DRUHÉ STRANY DĚJIN. ZPRÁVA Z LETNÍ ŠKOLY / Darja Čablová

„Všichni máme minulost. Existují tedy jedny dějiny všech, nebo více příběhů o minulosti? Či dějiny učíme?“ Tyto otázky stály v podtitulu pozvánky na letní školu Druhé strany dějin, kterou pro učitele a učitelky ve dnech 25.–26. srpna 2016 připravilo oddělení vzdělávání Ústavu pro studium totalitních režimů (dále ÚSTR). Východím bodem nebo odrazovým můstkem zkoumání měly být dějiny žen. ÚSTR v rámci vzdělávání vyučujících s aprobační dějepis či základy společenských věd pořádá pravidelné workshopy a semináře, jednou ročně pak dvoudenní letní školu věnovanou konkrétnímu didaktickému tématu nebo problému. Didaktičky a didaktici z ÚSTR letos chtěli inspirovat návštěvníky a návštěvnice letní školy k zamyšlení nad různými perspektivami, jejichž prostřednic-

šel pod čínskou správu, a týká se dětí, které se narodily rodičům s hongkongským občanstvím, ale v kontinentální Číně. Zaměřuje se na ženy z nižších tříd, jejich „zkušenosti a subjektivitu“. V této souvislosti autorky v návaznosti na studie kulturního a transnacionálního občanství zavádějí pojem „žitého občanství“ a definují ho jako „ztělesnění každodenních praktik a zkušeností mnoha lidí z nižších tříd“ (vše s. 111). Tu zkoumají v souvislosti s globalizací, ale i kuriózním „sociálním systémem bez občanských práv“, kdy z rozhovorů vyplývá, že tyto dva prvky v realitě stojí proti sobě a stavějí zkoumanou skupinu do schizofrenní situace. V obecné rovině potvrzují tezi, že změny, které zde probíhají pod hlavičkou rozvoje, mají zároveň selektivní vylučovací efekt – „každodenní životní zkušenost informátorek se nijak neshoduje s tím, co slibuje diskurz globální ekonomické transformace“ (s. 128).

Studie Charlese T. Lee (USA) „Holý život, meziprostor a třetí prostor občanství“ vychází z etnografických studií jen sekundárně, neboť její ambice je teoretická: vychází zejména z dnes již klasických prací Giorgia Agambena (dvě jeho zásadní práce vyšly česky) a zároveň s ním polemizuje a nabízí doplňující koncepty, také z Michela Foucaulta a dalších. Předmětnou skupinou, v jejímž rámci teoretické úvahy probíhají, jsou migranti a migrantky bez občanského statusu – z empirického hlediska tak autor rozšiřuje Agambenovu tematizaci uprchlických táborů o specifický prostor „domácností jako pracovního prostředí migrantek, kde neplatí pracovní právo ani předpisy“ (s. 135). Reprodukovat složitou argumentační strukturu není v rámci recenze možné, pokusme se však alespoň přiblížit inovační ambici autora, který rovněž nabízí nový koncept občanství, jenž nazývá „třetím prostorem“. Agambenovu koncepci meziprostoru, kterou vnímá jako ze své podstaty binární – mezi politickým životem a holým životem –, rozšiřuje na základě poznatků o životě osob bez občanského statusu a žijících mimo tábory takto: „Zavrhnuté subjekty však nevyužívá-

jí viditelné politické aktivity, ale místo toho si nepozorovaně přisvojují liberální scénář občanství. Mezi politickým životem a holým životem tedy existuje třetí prostor žitých praktik, kde imanentní outsideři prostřednictvím vyjednávání a subverze napodobují suverénní moc“ (s. 146). Stojí za přečtení, čím je ve studii tato teze empiricky doložena.

Teoretickou polemikou se sekundárním využitím existujících prací je i poslední studie Bice Manguashcy „Překračování hranic spektakulárních vystoupení. Teorie sociálního hnutí, feministický antiglobalizační aktivismus a praxe principiálního pragmatismu.“ Na rozdíl od předchozí studie, která se feministické problematiky dotýká spíše okrajově, tato se zaměřuje na souvislosti mezi převažujícím paradigmatem teorií sociálních hnutí, jež má podle autorky konstruující efekt, neboť „koriguje a usměrňuje teorii a praxi protestního hnutí“ (s. 188), a praktikami feministek v rámci hnutí za globální spravedlnost. Druhý argument, formulovaný z opačné strany, poukazuje na heuristickou užitečnost mapování praxe feministických antiglobalizačních aktivistek (samozřejmě z feministického hlediska) pro odhalování jistého typu uskutečňování politiky, který autorka označuje jako „principiální pragmatismus“ (tamtéž), jemuž se podle jejího názoru dosud věnovala velmi malá pozornost jak na teoretické, tak i na empirické úrovni.

Motiv *pragmatismu* se v jednotlivých studiích objevuje již poněkolidkaté – ve studii o Solidaritě fascinují informace o účelově pragmatickém (zastíracím) využívání konzervativní symbolické ikony Matky Polky intelektuálkami, které držely onu „vytrvalou revoluci“. Podobný motiv najdeme v popisu chování migrantek pracujících v domácnostech (využívání a zároveň obcházení systému). Pokud je však motiv pragmatismu teoreticky povýšen na koncept „principiálního pragmatismu“, měli bychom ho začít brát vážně jako jakýsi transverzální, čtvrtý pilíř – možná příznačný pro současnou, postmoderně odideologizovanou dobu –, jenž lze vztáhnout ke každému ze tří pilířů, jež nabízejí editorky.

tvím je možné na české dějiny nahlížet jinak než zavedeným prizmatem „velkých příběhů“, které jsou utvářeny a reprodukovány dominantními mocenskými diskursy. Workshop se konal v Praze v příjemném prostředí Centra současného umění DOX a přihlásilo se na něj kolem 70 vyučujících ze středních škol v Česku.

Vzhledem k tomu, že genderová perspektiva a vůbec gender jsou stále pro mnoho – možná i většinu – učitelů a učitelek na základních a středních školách pojmy mlhavé, bylo nutno zúčastněným stručně, ale jasně a výstižně představit pojem gender i způsob uplatnění genderové optiky při zkoumání a výkladu historie. Tohoto úkolu se velmi dobře ujaly hostky letní školy – Denisa Nečasová, historička z Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, a Zuzana Štefková, kunsthistorička z Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. Pro obě je genderová perspektiva integrální součástí bádání v jejich zájmových oblastech, což předvedly publiku ve formě zajímavých a přehledných přednášek, jimiž zahajovaly oba „školní dny“.

Denisa Nečasová uvedla posluchače a posluchačky do problematiky genderu v historii během dvouhodinové dopolední prezentace Ženy a gender jako předmět historického bádání v prvním dnu letní školy. Přednášející srozumitelně charakterizovala samotnou kategorii genderu a její význam pro historické bádání. Během výkladu také vysvětlila rozdíl mezi dějinami žen a dějinami genderu, přičemž zdůraznila, že obojí je důležité k získání komplexního pohledu na dějiny.

Zuzana Štefková zahajovala druhý den letní školy workshopem Nejen v sukni: Genderové aspekty současného českého a slovenského umění. Nejprve se přednášející věnovala genderové problematice v souvislosti se současným českým a slovenským uměním, ať už z praktického hlediska ve smyslu rozdílů v četnosti výstav ženských autorek a mužských autorů, tak prostřednictvím abstraktnějších úvah, např. zda existuje „ženské“ či „mužské“ umění. Přednášející poté účastníky a účastnice vyzvala k vy-

Nakonec si v souvislosti s problematikou vylučování nemohu odpustit upozornění na praktiky těch, kdo u nás mají moc vytvářet nástroje kontroly jazyka – při psaní této recenze mi tato kontrola jako neznámé – či nekorektní? – vyznačuje pojmy „zneviditelnování“, „marginalizované“,

„agentnost“, „genderově“, dokonce i „narrativ“. Již dlouho mám podezření, že zde máme co do činění s dominancí přírodních věd nad společenskými a humanitními, o feministickém diskursu nemluvě.

STUDIUM SLOVENSKÉ VIZUÁLNÍ KULTURY 50. LET GENDEROVOU PERSPEKTIVOU / BLANKA NYKLOVÁ

ORAVCOVÁ, JANA. 2014. *MOCNÉ ŽENY ALEBO ŽENY MOCI? VIZUÁLNÁ KULTÚRA, REPRESENTÁCIA, IDEOLÓGIA*. SELCE: CSY, S.R.O.

V roce 2014 vydalo slovenské nakladatelství Csy, s.r.o., knihu slovenské historičky umění Jany Oravcové s titulem *Mocné ženy alebo ženy moci? Vizualna kultúra, reprezentácia, ideológia*, a to v graficky poutavé úpravě Palo Bálíka. Název formou otázky navozuje přinejmenším dvojí zpochybnění: na jedné straně se dotýká postavení žen ve slovenské společnosti procházející bouřlivými změnami spojenými s nástupem komunistické strany k moci v roce 1948, na straně druhé se kniha zaměřuje na rozpory politiky reprezentace. Autorka se věnuje zobrazením, jež se nějakým způsobem vážou k proměně genderového uspořádání společnosti v období mezi lety 1948 a 1959. Poukazuje na napětí mezi zobrazeními politických ideálů ženství a žitou každodenní realitou v nově industrializované zemi. Zajímá ji, do jaké míry je relevantní teze o emancipaci vnucené shora a do jaké míry se samy „objekty moci“ – tedy ženy – na změně genderových vztahů podílely, popřípadě se jim nebránily. Zároveň titul odkazuje na problematiku reprezentace a jejích dopadů na společnost. Autorka se tak v textu několikrát vrací k otázkám toho, jak reprezentace funguje, a snaží se narušit převládající pohled na vizuální kulturu daného období jako přímý – a tedy neproblematicky uchopitelný – výsledek po-

litické objednávky. Snaží se ukázat, nebo alespoň promyslet, vliv, který měly zkoumané reprezentace na ideologii, jež je měla údajně zcela determinovat.

Daným rozporům se Jana Oravcová věnuje v obsáhlém teoretickém úvodu, ve čtyřech analytických kapitolách a poměrně stručném závěru. Knihu přitom podle autorky, jež se dlouhodobě zaměřuje na otázky feministických studií dějin umění, nemáme chápat jako lineární celek, naopak je možné jednotlivé analytické kapitoly číst odděleně. V tom spočívá i jeden z problémů jinak velmi přínosné knihy.

Z pohledu společenských věd je logické začínat teoretickými východisky, což Jana Oravcová činí. Postupně odkazuje na díla feministických autorek, přičemž se snaží zdůraznit nemožnost aplikovat teoretické rámce vzniklé za specifických společenských a historických podmínek bezproblémově někde jinde. Naráží tak na práce českých a slovenských feministek (Alena Wagnerová, Hana Havelková, Zuzana Kiczková a další), jež se především v 90. letech vyrovnávaly s podobnými snahami i s vlastní zkušeností socialismu normalizace. Výběr děl autorek je však problematický, neboť jejich reflexe se netýká období 50. let (a často ani specificky Slovenska), navíc se zde neobjevují například stu-

tvoreni vlastního uměleckého díla, a to pod vedením členek skupiny Kundy Crew známých svými guerillovými výšivkami. Barevných bavlnek se chopily ženy i muži a následující hodinku či dvě všichni strávili vyšíváním svých myšlenek a důležitých sdělení světu.

Odpoledne obou školních dní zaplnily workshopy pod vedením didaktičky a didaktiků z ÚSTR, které na rozdíl od přednášek umožnily publiku zapojit se mnohem více do debaty a formulovat vlastní myšlenky při práci s textovými a obrazovými materiály. Za nejvydařenější bych označila workshop Odbojářky zorganizovaný Karinou Hořenou a Jaroslavem Pinkasem, kteří se spolu s účastníky a účastnicemi snažili otevřít otázku ženského aktérství v odboji a diskutovat o ní. V diskusi nad analyzovanými texty a obrázky se postupně formovala alternativní definice odbojové činnosti a hrdinství, jež zahrnuje i jiné formy aktivit, než je tradičně glorifikovaný a s muži spojovaný boj se zbraní v ruce.

Druhý workshop se slibným názvem Husákovy matky vedl Vojtěch Ripka, který přiměl zúčastněné k vytvoření vlastní prezentace sestavené z dobových novinových článků a fotografií týkajících se rodinné politiky. Dále je inspiroval k úvaze, jak zajímavěji a srozumitelněji vyprávět žákům a žačkám o československém socialismu 70. a 80. let, a to s přihlédnutím k sociálním dějinám a každodennosti. Zúčastněnými vyučujícími byl právě tento workshop hodnocen velmi kladně ve smyslu poskytnuté inspirace pro praktickou výuku. Nedostatek času a důraz na praxi však omezil možnost hlubšího zamýšlení nad historickou a společenskou rolí matek tzv. Husákových dětí a nad genderovým řádem v období normalizace.

Třetí workshop Gender a historie byl zaměřen literárně a připravili ho Kamil Činátl a Čeněk Pýcha. Zdá se, že (nevyslovenou) ambicí vedoucích workshopu bylo obohatit genderovou analýzu textu o intersekcionalní pohled zahrnující rozdílné ztvárnění a re-

die kultury Libory Oates-Indruchové, jež by se zdály dávat větší smysl z hlediska oborového zaměření. Autorka se poté obrací k představení studií vizuální kultury a především ke kritice dějin umění a jejich zaměření na kanonická díla a na ignorování (alespoň ve slovenském prostředí) zásadních feministických otázek, jako je například zobrazování těla a jeho dopady, subjekt umělce atd. Pro českou čtenářskou obec může být zajímavé pozitivní hodnocení české situace na poli feministických studií umění, byť převážně současného, jež podle Jany Oravcové nemá na Slovensku zatím obdobu. Poněkud zarážející je vynechání autorek, jež se zabývají studiem vizuální kultury z genderové perspektivy, jako je například Sarah Pink či Gillian Rose, nabízejí totiž „hotové“ propojení kritických studií vizuální kultury a feministických přístupů, které by bylo alespoň částečně možné použít jako metodologický základ pro předkládanou analýzu.

Uvedená teoretická východiska ale nejsou přetavena v popis metod, naopak se zdá, že rozdíl mezi teoriemi a metodami nechává autorka stranou a rovnou přistupuje k analýze, v níž ale používá i teoretické rámce a přístupy, o kterých se v úvodu nezmiňuje. Největší problém v tomto směru spatřuji v oblasti práce s konceptem genderu, uchopením ideologie a používání psychoanalytických výkladových rámců. Co se týče genderu, autorka nikde výslovně neříká, s jakou definicí pojmu pracuje, byť například její aplikace teorie subjektu Judith Butler na zobrazování žen je velmi přesvědčivá a přínosná. Jistou rozkolísanost přitom prozrazuje i lavírování mezi používáním a odmítáním přechylování příjmení zahraničních autorek (především Judith Butler – např. s. 47 a Linda Nochlin). Způsob používání slova ideologie ilustruje jisté zmatení, ke kterému v textu opakovaně dochází. Autorka totiž často používá dobový jazyk vycházející z politických interpretací marxismu přímo k uchopování zkoumaného materiálu. Kupříkladu na s. 34 se tak můžeme dočíst: „Charakteristický prvek povojnového Československa podle tohoto modelu potom pred-

stavoval socialistický ekonomický systém, založený na centralistickom riadení a na spoločnom vlastníctve výrobných prostriedkov.“ Autorka tak vlastně promlouvá jazykem režimu, který by měla analyzovat. Podobně se na více místech dočítáme o ideologickém aparátu, ale bez jakéhokoli odkazu na Louise Althussera nebo na jiné rámování. Propaganda a její vztah k ideologii se explicitně objevují až v samém závěru práce. Je možné, že je autorka přesvědčená o tom, že všichni dobovému jazyku rozumějí a nechápou jej doslova, ale čtou jej kriticky; v době, kdy ale už naprosto není možné předpokládat, že celá možná čtenářská obec knihy sdílí takové čtení, je třeba používané koncepty jasně vymezit. I psychoanalytické rámce se objevují velmi náhle a není jasné jejich propojení například s dílem Judith Butler a Michela Foucaulta.

Souvisejícím problémem knihy je i výběr vzorku. Autorka na téměř dvou stech stránkách rozebírá zjevně velmi pečlivě vybraný soubor plakátů, hraných i reklamních a agitáčních filmů, časopisů i několika kanonických obrazů, nikde v textu ale neuvádí, na jakém základě k jejich výběru přistoupila. Přitom velmi důsledně dodržuje interpretaci obrazu v návaznosti na filmový narativ či popisky, které obraz doprovázejí. Nikdy se nespolehá na samotnou vizuální informaci. Není ale vždy zřejmé, proč některým výpovědím přikládá větší výpovědní hodnotu než jiným. Vizuální materiál tak někdy hodnotí kritičtěji než výpovědi „nových“ pracujících žen otiskovaných například v časopise *Slovenka*. Přesto ale čtenáře nebo čtenáři představovaný materiál zpřístupní komplikovanou a často paradoxní oficiální vizuální reprezentaci 50. let způsobem, jenž se vymyká stále velmi častým zjednodušujícím interpretacím. Byť není práce s genderem jako konceptem konzistentní a často je unášena tím, o jaké konkrétní autorce Jana Oravcová právě referuje, daří se jí zpochybnit univerzalitu zesměšňovaného obrazu/ideálního typu traktoristky jako dominujícího obrazu „nové ženy“ 50. let.

prezentaci české a německé etnicity a s nimi spojeného sociálního statusu v literárních dílech odkazujících na 30. a 40. léta v Československu. Vyhrazená hodina ale neposkytla dostatečný čas k důkladné analýze tří vybraných textů a příležitost blíže seznámit zúčastněně s intersekcionalním analytickým přístupem zůstala do značné míry nevyužita.

Letní škola připravila pro své účastnice a účastníky i pro veřejnost také večerní program nazvaný Božena Němcová. Archeologie jednoho mýtu, který sliboval debatu nad různorodostí obrazů Boženy Němcové a jejich místem v kulturní paměti a veřejném prostoru. Pozvání hosté z řad umělců – Vojtěch Mašek a Štěpán Pácl – s hostkou historičkou Libuší Heczkovou sice některé obrazy nastínil, ty však v podstatě odrážely tradiční vnímání osobnosti Němcové a bohužel ani nebyly podrobeny hlubší analýze.

Na závěr letní školy se účastníci a účastnice sešli k utřídění nově nabytých poznatků a nápadů, které si z celého programu odnášejí, a také k jeho celkovému zhodnocení. Zaznívala zejména poděkování za podnětnou práci s materiály i za vnesení alternativního pohledu do některých ustálených výkladů české historie. Valnou většinu zúčastněných tvořily učitelky a učitelé, přínosy přednášek a workshopů tedy byly posuzovány z hlediska praktické využitelnosti ve vyučování. Z hlediska genderové perspektivy a genderově-analytického přístupu vykazovaly zejména workshopy i debata o Boženě Němcové určité rezervy. Avšak vzhledem k tomu, že dějiny genderu jsou v mnoha centrech historického bádání v České republice zatím spíše opomíjeny, představuje letní škola ÚSTR Druhé strany dějin příjemné překvapení a rozhodně vykročení směrem k celistvějšímu a zajímavějšímu výkladu moderní české historie.

První analytická kapitola nazvaná „Žena ‚nového‘ typu: trajektorie premeny“ představuje nejprve syntézu historiografických přístupů ke sledovanému období a převyprávění základních tezí politicky uzpůsobeného marxismu vztahujících se k přeuspořádání rolí a vztahů mezi muži a ženami. Na tomto pozadí se pak autorka pouští do rozboru přerodu tradiční slovenské ženy pracující v zemědělství na (do různé míry) politicky uvědomělou novou obyvatelku města pracující v továrně nebo zůstávající na venkově, ale v roli nositelky technického pokroku. Rozbor Oravcové vyvrací houževnatě přetrvávající interpretaci tropu traktoristky jako výsostného, za vlasy přitaženého a oprávněně zesměšňovaného obrazu snah o prosazení radikální genderové reformy, který metonymicky opodstatňuje i odsouzení myšlenky emancipace žen jako takové. Tento odsudek je navíc umocněn dnes převládající jednoznačně negativní interpretací politického a historického vývoje v Československu v 50. letech minulého století. Téměř povinně odsuzující hodnocení daného období ale účinně brání lepšímu uchopení místních nuancí a odstínů společenských změn. Oravcová ukazuje chybnost interpretace, jež traktoristku vnímá ploše jako symbol extremistické a vnučené emancipace bez opory v realitě. Ukazuje, že jde o interpretaci vytrženou z kontextu – traktor se zdaleka nevztahuje pouze k ženské emancipaci, naopak je zásadním prostředkem přerodu celé zemědělské krajiny a společenských vztahů založených na zemědělství. Byť byly dané změny motivovány pragmatickou potřebou získání nové pracovní síly a plněním požadavků Sovětského svazu, jednoznačně – jak u nás ukazuje historička Denisa Nečasová (2011) nebo monografie Hany Havelkové a Libory Oates-Indruchové (2014) – navazovaly i na některé z nároků ženského hnutí obnoveného po konci druhé světové války a také podle Jany Oravcové alespoň částečně odpovídaly očekávání změn genderových vztahů na straně řady žen v daném období. Zároveň je zavádějící, jak ukazu-

jí další kapitoly, vnímat právě obrázek traktoristky jako reprezentativní pro celé sledované období.

Hned další kapitola se zaměřuje právě na otázku reprezentace a paradoxy zobrazování pracujících žen a žité reality dané doby. Analyzuje vyobrazení a ukotvení reprezentací pracujících žen a podává přehled hlavních kategorizací včetně jejich vnitřních rozporů. Pracovní uniformy – ať už šlo opravdu o stejnokroje nebo montérky – jsou tak posuzovány i v dobovém tisku z hlediska jejich estetických kvalit, což ukazuje na přetrvávající spojení ženy a estetického ideálu. Tomu se Oravcová věnuje především v analýzách dobových reklam a v další kapitole zaměřené na tělesnou kulturu. Zde autorka navazuje mimo jiné na práci Petra Roubala, když analyzuje spartakiády a propojení sportu a práce. Analytickou část knihy uzavírá kapitola věnovaná ideologizaci soukromého a veřejného života (nejen) žen. Zde autorka představuje mimo jiné i dobový tropus „superženy“, která na rozdíl od běžné pracující a pečující ženy zastává výjimečné povolání (např. jako vědecká pracovnice) a je zároveň politicky činná. Zejména tato kapitola Oravcové umožňuje ponořit se do studia rozporuplnosti zkoumaných obrazů a jejich vzájemných vztahů. Autorka tu ukazuje, že není možné z dobového oficiálního vizuálního diskursu prostě vytěsnit častá zobrazení problémů, na něž při snahách o přiblížení se k zobrazovaným ideálům ženství ženy narážely. To je přitom postup, s nímž se lze při interpretaci daného období setkat.

Právě vyvracení zjednodušujícího přístupu k vizuální kultuře dané doby v jejím celku je hlavním přínosem celé publikace. Dějinám umění jednoznačně ukazuje potřebu alespoň v některých případech vnímat celkovou vizuální kulturu jako nepominutelný rámec výkladu kanonických děl. V rámci dějin umění se tak jedná o důležitou knihu, jež na mnoha konkrétních příkladech, byť ne zcela teoreticky a metodologicky ukotvených a propojených, ukazuje výhody využívání kritického potenciálu feministických studií vizuální

PRVNÍ GENDEROVÝ KONGRES LISABONSKÉHO INTERDISCIPLINÁRNÍHO CENTRA GENDEROVÝCH STUDIÍ – CIEG / Nina Fárová, Blanka Nyklová

Na konci května se v Lisabonu uskutečnil první mezinárodní kongres s názvem „Gender studies in debate: pathways, challenges and interdisciplinary perspectives“. Za vznikem tohoto mezinárodního kongresu stojí Interdisciplinární centrum genderových studií (CIEG – Centro Interdisciplinar de Estudos de Género, anglicky Interdisciplinary Centre for Gender Studies¹), které je součástí Institutu sociálních a politických věd při Lisabonské univerzitě. Centrum CIEG vzniklo před čtyřmi roky a klade si za cíl upevnit postavení genderových studií v Portugalsku.

Na třídní konferenci dorazilo téměř tři sta účastnic a účastníků z celého světa, s obzvláště silnou brazilskou účastí. Kongres byl tematicky velmi široký a příspěvky byly rozčleněny do tří výzkumných oblastí – gender, feminismus a ženská studia; politiky, instituce a občanství; gender a konstruování současných společností.

První den promluvila jako hlavní řečnice Margaret Abraham, prezidentka Mezinárodní sociologické asociace (ISA). Abraham je jednou z mála žen (a zároveň žen pocházejících z jiné než euroamerické kultury) na takto vysokém postu ve světě sociálněvědního výzkumu. Abraham pokračuje v kurzu, který v ISA představoval její předchůdce Michael Burawoy a jeho veřejná sociologie, od svého zvolení ale klade silný důraz na aktuální potřebnost feministické perspektivy. Svůj projev na kongresu věnovala představení vlastního pohledu na roli sociologie a socioložek a sociologů v dnešním světě, a to na příkladu genderově podmíněného násilí.

kultury. Je škoda, že se knize nedostalo lepší redakční revize, jež by mohla odstranit výše uvedené metodologické problémy. Janě Oravcové se i přes ně daří představit rozporuplnost oficiálního vizuálního diskursu 50. let 20. století a její hlavní kořeny. Zároveň přesvědčivě ukazuje nensmyslnost a účelovost dnešní zjednodušené interpretace několika vybraných a z kontextu do značné míry vytržených obrazů, jež údajně reprezentují (sic!) absurditu, vnučení a zavrženíhodnost veškerých změn, jež ve sledovaném období (nejen) na poli genderových vztahů a rolí proběhly. Jana Oravcová ukazuje nesamozřejmost a ukotvenost významů jednotlivých prvků a tropů dobové vizuální kultury: nejedná se o všeobecně srozumitelné obrazy, jež by prostě jen ukazovaly reálný nebo ideální stav společnosti, ale o obrazy, jež vyžadují jasně ukotvenou analýzu a interpretaci. Zároveň ukazuje smysl a nezbytnost zabývat se vizuální

kulturou, a nikoli pouze písemnými prameny, pokud chceme v plné míře porozumět sledovanému období a oficiálnímu diskursu, jež jej charakterizuje. Právě soustavným důrazem na nutnost skutečně kritického přístupu k vizuální kultuře a zároveň ukázáním její nepřehlédnutelnosti je tato publikace inspirativní i pro oblast společenských věd, kde je studiu tohoto typu pramenů stále věnováno relativně málo pozornosti.

Literatura

Havelková, H., Oates-Indruchová, L. 2014. *The Politics of Gender Culture under State Socialism. An Expropriated Voice*. London & New York: Routledge.

Nečasová, D. 2011. *Buduj vlast – posílíš mír! Ženské hnutí v českých zemích 1945–1955*. Brno: Matices moravská.

SCIENCE, GENDER, AND THE REMAKING OF THE CZECH WORKING CLASS DURING WWI / EMILY GIOIELLI

KUČERA, RUDOLF. *RATIONED LIFE: SCIENCE, EVERYDAY LIFE, AND WORKING CLASS POLITICS IN THE BOHEMIAN LANDS, 1914–1918*. 2016. NEW YORK, OXFORD: BERGHAIN BOOKS.

The slimness of Rudolf Kučera's *Rationed Life: Science, Everyday Life, and Working Class Politics in the Bohemian Lands, 1914–1918* belies the depth and sophistication of his analysis of the transformation of the working class during the course of World War I. Using the concept of 'ration', his narrative analyses the role that one of the central impulses of modernity, namely rationalisation, played in reshaping both the lives of Czech workers and the politics of the Bohemian lands through the crucible of the First World War. As an important moment in the history of scientific plan-

ning, wartime efforts at scientifically based 'rationalisation' touched people's lives in myriad ways. These efforts to use the gifts of modernity to fully integrate the working classes into the war effort ultimately re-made the Czech working class, breaking down and rearranging pre-war social and gender hierarchies, as well as labour relations and patterns of solidarity.

The book is divided into four chapters organised around the concept of rationing. The first, entitled 'Rationed Satiety', focuses on food as the point of intersection between

Abraham chápe genderově podmíněné násilí jako strukturální problém a úlohu sociologie spatřuje v jejím aktivním přispění k ukončení tohoto násilí. Za prvé je podle ní třeba, aby socioložky a sociologové problém lépe zarámovali prostřednictvím důsledného rozboru průsečíků různých nerovností. Je tak mimo jiné třeba spolupracovat s různými institucemi a komunitami, abychom byli schopni zdokumentovat různé typy nerovnosti a exkluze. Za druhé se musí změnit financování výzkumu tohoto tématu. Není totiž možné, abychom pro získání peněz na výzkum o násilí přizpůsobovali náš jazyk zájmům těch, kdo nám poskytují peníze. K ukončení genderově podmíněného násilí nepovede, pokud ho zarámuje například jako poruchu duševního zdraví, a nikoli jako otázku moci a sociální spravedlnosti. Za třetí je třeba začít rozlišovat různé typy násilí (a stejně tak různé typy žen, které násilí čelí) a všechny faktory, jež s ním souvisejí, jako je například vězeňský systém, xenofobie, lidská práva nebo zákony týkající se migrujících (kdo je vnímán jako plnohodnotný občan nebo občanka a kdo nikoli). Za čtvrté je nutné zlepšit komunikaci, víc o genderově podmíněném násilí mluvit, aktivně se zapojit do veřejné osvěty a nabourávat kulturní stereotypy. Abraham věří, že sociologie je zodpovědná nikoli pouze za výzkum, ale i za šíření povědomí o jeho výsledcích a částečně i za jejich uvádění do praxe. Sociologie podle jejího názoru tedy musí nabízet řešení konkrétních společenských problémů. Nestačí jen analyzovat a zkoumat svět kolem nás, musíme také přicházet s praktickými řešeními a transformovat naše znalosti do rozličných politik, kde budou mít reálný dopad. Proto se nelze v žádném případě spoléhat pouze na odborné časopisy, které jsou většinou společnosti nepřístupné. Jinou než veřejnou sociologii si v dnešním vzájemně provázaném světě prostě nemůžeme dovolit. Za páté se podle Abraham musíme zasadit o reformu institucí, jako je například policie nebo školství, aby genderově podmíněné násilí začalo být bráno ve společnosti vážně. A právě k tomu potřebujeme feministicky orientované vědce, vědkyně, akademičky a akademiky.

scientific discourses concerning both nutrition and energy and the needs of a wartime economy that had to maximise its labour capacity while implementing new methods of managing the nutritional requirements of its workforce to help it wage war. To do this, Kučera traces how new understandings of energy in the sciences reshaped ideas about the labour capacity of the human body, effectively blurring the line between human and machine. Paramount in this shift towards the idea of the 'Human Motor' was the conceptualisation of food as fuel for the human body. According to these rationalised understandings of labour, proper nutrition was directly tied to labour output. Thus, determining what kind of and how much food one should consume in order to maximise production became a hypothesis to be tested by scientists.

The war provided the opportunity to implement those scientific findings on a massive scale as the Habsburg state, empowered by wartime emergency law, had to enact food management legislation early in the conflict. The system of rationing was based, at least in part, on conceptualising human bodies as motors and then determining what different types of 'motors' were required. Nutritional experts appear to have been in near constant conversation with the central authorities and diets and distribution plans were shaped by their recommendations; and, in turn, increasing scarcity shaped their analyses, in a compelling example of how social conditions affect the production of scientific knowledge.

The goal of all of this experimentation was ultimately to ensure that the human resources of the Monarchy could function to their highest potential, and Kučera shows how these lofty discourses funnelled down from experts to everyday workers. In fact, the consequences of food rationing played an important role in reorganising social hierarchies, as people's autonomy over their diets was ceded to the state and/or their workplaces. For example, in Prague the mu-

nicipal authorities established networks of public kitchens to serve the working and middle classes, and in Pilsen the Škoda works had a canteen that effectively undertook feeding its workforce. In particular, access to food *de facto* raised the position of rural populations at the expense of workers, who had enjoyed elevated social status in the pre-war period, while the ways in which access to public kitchens was determined served to divide the working class, some of whom enjoyed access to middle-class kitchens with their better quality of food, while other workers were forced to eat food that served purely as 'fuel' for the engine of labour. Consequently, 'the old working class was split up and reconfigured within the new wartime hierarchies, shaped by the rationalizing discourse of modern science' (49).

Chapter Two follows a similar structure by explaining how academic discourses that concentrated on the rationalisation of manual labour, or what became known as 'scientific management', through the crucible of war came to fundamentally reshape working-class labour patterns and institutions. Like the ideas about nutrition and energy, the primary goal of these new ideas was to maximise labour in the industrial economy, and this meant learning how to best control the human body so that it could work harder and smarter. Attempts to scientifically manage 'fatigue', the titular object in need of rationing, were embedded in debates regarding the social problems wrought by industrialisation, and academics believed that their work could help solve the 'social question' by removing conflicts from the moral sphere.

By the last two decades of the nineteenth century, the techniques of scientific management were already being asserted as potential 'neutral' and 'objective' solutions to the problems of industrialisation (63). Yet, as in the case of food, the war provided an opportunity to transform ideas into reality on the shop floors of factories across the Bohemian lands, and the object of control were workers' bodies.

Další výraznou osobností konference byla portugalská výzkumnice působící dlouhodobě ve Velké Británii – Maria do Mar Pereira. Pereira přednesla své příspěvky v rámci dvou kulatých stolů. První z nich byl věnován kritickým reflexím genderových nerovností. Pereira zde hovořila především o tlaku na přehnanou produktivitu v akademickém světě, což je téma, jemuž se dlouhodobě věnuje. Upozorňuje na to, že žijeme ve světě, kde jsou vědkyně a vědci odměňováni ani ne za kvalitu produkovaných znalostí, ale za jejich kvantitu – Pereira v tomto ohledu hovoří o kultuře výkonu, v rámci které jsme nuceni produkovat stále víc. Tím se nám nabízí odpověď na otázku, jak má v takovém světě vypadat tzv. správná akademická kariéra. Podle jejího výzkumu se nyní kvůli tomu setkáváme s generací frustrovaných a vyčerpaných vědkyň a vědců, kteří se snaží fungovat v nezdravém prostředí kolektivní i individuální deprese, jelikož mají na paměti především to, co všechno by v rámci svého akademického působení měli stihnout. Dopady na akademičky jsou přitom ještě horší, protože čelí stereotypům, dostává se jim menšího uznání za práci rovnocennou té, kterou odvádějí akademici, a nepřestávají čelit dvojímu břemeni práce a péče.

Výrazný dopad má nezdravé prostředí na akademičky a akademiky v oboru genderových studií, jež zároveň čelí souvisejícímu obecnějšímu problému disciplinárního uznání. Jde o problém postavení genderových studií a otevřené přihlášení se k feministické perspektivě, na který narážely řečnice v některých příspěvcích a o němž se hojně diskutovalo v kuloárech. Genderové agendě stále není připisován takový kredit jako dalším vědním disciplínám, a to ani v akademickém nebo vědeckém prostředí. Přihlášení se k feministické perspektivě se v mnoha případech setkává s diskvalifikací nebo posměškem. Genderová oddělení jsou na mnohých univerzitách na okraji mocenského zájmu a jejich výsledky musejí být často řádově lepší v porovnání s jinými odděleními, aby i ostatní byli ochotni alespoň formálně uznat jejich přínos. To může vést, tak jako v případě portugalského prostředí, k větší produktivitě, kterou vedení

Kučera shows how efforts to rationalise labour contributed to the development of increasingly coercive working conditions, as factories established in-house prisons for workers who committed infractions. However, the importance of maximising the productive potential of workers also contributed to a re-evaluation of labour conditions, resulting, for instance, in increased breaks and adjustment of the length of the workday, some of the very reforms that many pre-war unions had been advocating for decades.

Although these changes may have on one hand been positive developments in terms of working conditions, the downside was a loss of workers' autonomous voice in the workplace, as now it was science that determined what was best for workers, rather than the workers in conversation with management and owners. Moreover, one of the state's approaches to maximising labour was through conscription, and any potential gains were offset by what amounted, in the words of one worker, to the state's 'requisition of work' (78). That is, the real loss for workers during the war was not just the increase in coercion within their workspaces, but was the loss of their ability to decide what labour they would perform and for whom. Finally, rationalisation destroyed the pre-war partnership between labour and management as workers lost their ability to advocate without access to expert knowledge.

The consequences of these developments were significant for working-class identity as well as working-class organisation. Wartime conscription weakened unions, which lost many of their leaders to the front, while the distribution of profits in the wartime economy recast the working class's enemy as management and owners, those with whom they had developed more cooperative relations in the pre-war period. However, Kučera shows that the implementation of scientific management principles played a key role, as many workers simply no longer had the energy to participate in a system where they had no voice. The effect of all of these

changes was a radicalisation of the working class, who no longer sought reform within the existing framework, but rather made a leftward turn towards more utopian dreams of a workers' paradise.

The first and second chapters lay the groundwork for the third and, in my opinion, the best chapter, on gender politics, which intersected in a number of ways with the changes wrought by the transformation of working-class labour and consumption during the war. In the first section Kučera analyses the emergence of working-class women as a specific target of scientific reformers in the late nineteenth century. Before the war, scientific reformers increasingly regarded women, in their roles as wives and mothers, as the lynchpins for improving the health and well-being of families, and there were efforts made to professionalise motherhood and housekeeping. Women were recruited for classes in homemaking and nutrition, which meant that, in terms of access to expert knowledge, working-class women were set to play a key role in the rationalisation of modern life. As Kučera convincingly shows, "Publicly organized motherhood" thus provided domestic housewives with knowledge that frequently disrupted the traditional position of men as the respected bearers of public, as well as private authority' (99). Further, as the state increasingly turned to scientific experts to assist with the war effort, women's claims to authority in the home and in the public sphere rose.

In addition to the diminution of male authority as a consequence of the turn to expertise, the major scholarly contribution of this chapter on gender politics stems from Kučera's focus on the working class. While acknowledging that the war profoundly reshaped hegemonic masculinity, he also rightly points out that the scholarly emphasis on a feminised home front has ignored the experience of working-class men, many of whom performed (conscripted) labour on the 'home front'. The emphasis on the warrior over all other models of masculinity challenged the

akademických institucí pozitivně oceňuje. Konečně i zástupkyně univerzity ve své úvodní řeči na začátku konference vůbec nereflektovala obsah a možný dopad práce centra CIEG, ale zaměřila se jen a pouze na jeho pozitivní scientometrické hodnocení. Podle Pereiry je proto třeba začít aktivně odporovat kultuře výkonu, soustředit se na to, jaké vzory představujeme pro mladší kolegyně a kolegy, protože bez naší reprodukce kultury výkonu nemůže tato kultura trvale přežít.

Druhý příspěvek Marie do Mar Pereiry byl součástí kulatého stolu, který se věnoval genderovým studiím a feminismu v jižní Evropě. Ve svém příspěvku Pereira upozornila na problém stále narůstajícího anglocentrismu ve vědeckém prostředí, který se jako červená nit prolínal samotným kongresem. Angličtina je dominantním jazykem, bez kterého se úspěšná vědkyně či vědec neobejde. Studiím dostupným pouze v lokálních jazycích (nebo výzkumům prováděným jen v jedné neanglicky mluvící zemi) není připisována taková hodnota a zároveň mají šanci dostat se pouze k omezenému publiku.

Samotný kongres byl dvojjazyčný, rozdělený na pouze anglické a pouze portugalské bloky. Mluvčí v hlavním sále si mohli vybrat, zda budou k publiku mluvit anglicky či portugalsky, jelikož bylo zajištěno simultánní tlumočení. Prostředí kongresu tedy rozhodně nebylo unifikované a domácí mluvčí se mohli cítit komfortněji. Dvojjazyčnost kongresu měla však pro řadu účastnic a účastníků i své stinné stránky. Portugalština byla tlumočena právě jen v hlavním sále, což se týkalo zvaných přednášek a kulatých stolů. V rámci kongresu se ale uskutečnilo mnoho menších bloků pouze v portugalstině. Pokud jste se tedy chtěli dozvědět, jaká témata se ve feministických portugalských kruzích probírají, a přitom jste neovládali portugalsčinu, měli jste jednoduše smůlu. Stejně tak jste se obtížně dozvídali, proti čemu přímo v hlavním sále při jednom z kulatých stolů protestovali přítomné Brazilky a Brazilci, jejichž prohlášení a transparenty byly bohužel pouze v portugalstině.²

role of men in the public and private spheres. Very early on in the war, women were recruited into traditionally masculine occupations, including those that required the donning of uniforms, which functioned as 'outer, symbolic signs of masculine authority' (108). Moreover, men's monopolies over certain occupations, up to and including military service, broke down under the pressure of the war. As Kučera shows, all of this added up to the collapse of traditional gender roles, though not necessarily in the ways, and for the reasons, that are generally emphasised in the historiography of the period.

Scientific rationalisation and the pressures of war did not just reshape gender relations. What Kučera shows is that the politics of gender ultimately transformed the working class itself. While traditional working-class parties and institutions attempted to hold the line in terms of preserving male authority, ultimately in the face of weakening union membership and organisation and rising numbers of women in the workplace, these institutions were under pressure to adapt to the new conditions facing them. This transformation did not go uncontested, but in the end it shored up the institutions of working-class organisation at a key historical moment.

The final chapter plays with the idea of rationing, focusing on the increasingly volatile protest politics in Bohemia, especially in the final two years of war, which were defined by large-scale protests across the Habsburg lands, including Prague and Pilsen and other industrial town in Bohemia. Kučera engages E. P. Thompson's concept of 'moral economy' to interpret the wartime strikes and protests that took place in the Bohemian lands as far from the 'irrational' stirrings of women and children or more narrowly based strikes. He suggests that the disruptions were a manifestation of conflicts over the very meaning of 'justice' and 'morality' as protestors sought access to resources that they felt they were owed and that were being de-

nied to them and rejected the over-regimentation of their working lives (137). But he also shows how the tensions and conflicts that emerged from the conditions of war contributed to the making—and breaking—of new working-class solidarity by the war's end, through case studies of two different strikes in the summer of 1917 in Pilsen and Prague.

This final chapter bookends an impressive study of how the post-war Czech working class was forged through the crucible of the Great War. But rather than take the pressures created by food and labour shortages and increasing social divisions on the home front for granted, Kučera analyses precisely how the state's response to these crises, namely the implementation of policies based on expert knowledge and the reaction these policies provoked, reshaped the working class in the Bohemian lands. The book is a strong and much needed intervention into the historiography on the home front of the First World War in the Habsburg Empire and in East-Central Europe more broadly. The book is clearly in a dialogue with such work as Maureen Healy's *Vienna and the Fall of the Habsburg Empire*, but it is not just a retelling of the same story of the war in the Bohemian lands. Rather, it explains why those challenges played such important roles in reshaping the Czech working classes, their constituency, and their institutions. This, too, is a significant contribution to the historiography of the working class in the Bohemian lands. However, in my estimation, the strongest element of the book is its discussion of gender. Through his engagement with scientific discourses and the integration in public policy during the war years, Kučera provides a clear and convincing analysis that connects pre-war developments to the transformation of gender relations during the war. What he compellingly shows is that the reformulation of the gender hierarchy did not just remake family relations or lead to the enfranchisement of women, but it contrib-

Jelikož feministické hnutí vzniklo jako reakce na mocenské nerovnosti mezi muži a ženami ve společnosti, je zřejmé, že vždy silně vnímalo různé druhy nerovností, nejen mezi muži a ženami, ačkoli se některé nerovnosti vždy těšily větší pozornosti než jiné. Proto se nelze divit, že feministické hnutí a jeho představitelky a představitelé hlasitě kritizují etnocentrismus a anglocentrismus. Je však velmi těžké odpovědět na otázku, zda odmítání anglocentrismu konkrétně na tomto kongresu přispělo k tomu, aby bylo možné přenést lokální poznání a znalosti na globální úroveň.

Poznámky

1 Viz <http://cieg.iscsp.ulisboa.pt/en/>.

2 S největší pravděpodobností se jednalo o protest proti svržení brazilské prezidentky Dilma Rousseff.

OD VÝZKUMU ŽEN NA TRHU PRÁCE K FEMINISTICKÉ ANALÝZE GENDEROVANOSTI ORGANIZACÍ /

Hana Hašková

V letošním roce se na přelomu června a července, tak jako každý druhý rok, konal na britské univerzitě v Keelu devátý ročník mezinárodní interdisciplinární konference Gender, Work and Organization. Ta představuje fórum pro diskusi o současných tématech genderových studií. V tomto roce se jí zúčastnilo přes 400 účastnic a účastníků z více než 30 států z různých kontinen-

uted to the transformation of the post-war working class from its constitution to its goals. Given these significant contributions, his book is an essential read for anyone in-

terested in the social history of the war, the history of the working classes in Central Europe, and the war's effects on gender relations.

SVĚTY ŽENSKÉ PRÁCE / JAN MAREŠ

BAHENSKÁ, MARIE, HECZKOVÁ, LIBUŠE, MUSILOVÁ, DANA (EDS.). 2014.
O ŽENSKÉ PRÁCI. DOBOVÉ (SEBE)REFLEXE A POLEMIKY, PRAHA: MASARYKŮV
ÚSTAV AV ČR, V. V. I.

„Říkalo se století ženy. Nikoliv. Přišla jen doba „ženské práce“. Slova Františky Plamínkové vyjadřují nejen názor národněsocialistické političky a význačné organizátorky českého ženského hnutí. Nesou v sobě i informaci o posunu optiky zkušené autorské trojice sestávající z Marie Bahenské, Libuše Heczkové a Dany Musilové, které předkládanou prací navazují jak na své předcházející samostatné publikace věnované dějinám ženského hnutí (Bahenská 2005; Musilová 2007) a ženského literárního světa (Heczková 2009), tak zejména na společnou publikaci *Iluze spásy* věnovanou feminizmu v českých zemích (Bahenská, Heczková, Musilová 2011). Pro zveřejňování výsledků svého výzkumu zvolily již vyzkoušený model, kdy samostatné monografie předchází edice pramenů. Recenzované knize lze tedy rozumět jako pandánu edičního počínu *Ženy na stráž* (Bahenská, Heczková, Musilová 2010), jež se společně zařazují mezi nemnoho edic obdobně zaměřených na dějiny žen splývajících dosud v českém kontextu s dějinami rodovými. Pozornosti editorů se dosud těšila zejména témata politických dějin, v poslední době se na výsluní materiálově-edičních počínů hřejí práce memoárového charakteru, které znatelně rozšiřují spektrum dostupných ego-dokumentů. Otázce proměn genderových reprezentací se dosud věnovaly ediční počiny Jany Ratajové a Lucie Storchové zaměřené na (raný) novo-

věk, pro moderní dějiny jsou k dispozici pouze vysokoškolská skripta Jany Engelové. Druhé uvedené dílo nabízí 120 ukázek pokrývajících širokou paletu témat, včetně několika ukázek vztahujících se ke světu ženské práce. Proto není divu, že samy autorky se hlásí zejména k zahraničním vzorům (s. 14, pozn. 17).

Ve svém předcházejícím projektu se autorky věnovaly především feministickému myšlení, jeho zdrojům a inspiracím, otázce vzdělání a veřejného uplatnění ženy. Podmínky, zkušenosti a prožitky žen z (ne)uplatnění (ne)vzdělání však již v plné míře neobsáhly, byť některé příklady by mohly náležet do obou edic (srov. např. Bahenská, Heczková, Musilová 2010: 77–82). V jednom případě autorky dokonce sáhly po stejném textu v obou edicích, byť vždy v různém rozsahu (Bahenská, Heczková, Musilová 2010: 60–61; Bahenská, Heczková, Musilová 2011: 37–40). Proto lze samostatnému výzkumu na toto téma rozumět jako snaze odstoupit od dosud aplikované perspektivy dějin středostavovského myšlení neseného středně majetnými měšťanskými rodinami (Bahenská, Heczková, Musilová 2011: 121) a posunout ji směrem k intelektuálním dějinám přihlížejícím k sociálním předpokladům a kontextům, z nichž vyrůstaly. Právě výdělečná práce, držící ženu v práci deset i více hodin denně, byla nejčastěji považována za nepřítelku ženské emancipace:

tů. Tato konference je úzce svázána se stejnojmenným mezinárodním impaktovaným časopisem, který vyšel poprvé v roce 1994 a zaměřuje se na analýzu genderových vztahů a genderovanost organizací. Hlavními organizátorkami letošní konference byly Deborah Kerfoot (Keele University, Velká Británie) a Ida Sabelis (Vrije University, Nizozemsko). Hlavní přednášku, zkoumající intersekcionalní hegemonické sociální formace, diverzitu v organizacích a způsoby výuky v rámci studií diverzity, měla na konferenci Melissa Steyn (University of the Witwatersrand, Jižní Afrika). Jednotlivé panely, ve kterých byly prezentovány příspěvky, zahrnovaly tematické celky zaměřující se na překerní práci a její budoucnost; emoční práci a sexualizaci práce; práci cizinců; práci a organizace v kontextu genderu, tříd a dalších zdrojů nerovnosti, včetně ne/heterosexuálních identit; feministickou analýzu živých a neživých aktérů a genderové vztahy v organizacích; podnikání a jeho vztahy k genderovým stereotypům; platové nerovnosti mužů a žen; genderované pracovní dráhy ve světě nejisté práce a v mezinárodních organizacích. Nechyběly ale ani panely zaměřené na maskulinitu; psaní; genderové dopady rodičovství; genderovou analýzu produkce znalosti a vzdělávání; vědeckou excelenci, genderovou změnu, manažerismus a nově se objevující vědní politiky. Zahrnuty byly také aktivisticky laděné tematické panely zaměřené na studia rezistence, kolektivních akcí a podpory genderové rovnosti v organizacích, dále metodologicky orientované tematické celky soustřeďující se na metodologie ve výzkumu genderu a organizací a také nově se rozvíjející směr postkvalitativní metodologie.

Rovněž z důvodu vysoké účasti světově známých představitelk genderových studií měla konference velmi vysokou akademickou úroveň. Myra Marx Ferree (University of Wisconsin, USA) se zamýšlela nad významy a jmény genderového mainstreamingu v kontextu USA. Mieke Verloo (Radboud University, Nizozemsko) si kladla otázku, v jakých prostředích a jaké vědění o genderu a pohla-

„Práce žen, jež rozlamuje hospodářská pouta, vážíci ženu k muži, odstraňuje tím také hospodářskou závislost na něm a připravuje základ pro plnou sociální rovnoprávnost obojího pohlaví. Ale většina zaměstnaných žen nenabývá s touto samostatností vůči muži ještě nikterak své svobody; neboť ona upadá do nového otroctví námezdního, z něhož pro ni vyplývají všechny nesnáze a trampoty člověka, vydaného na milost moderního kapitalismu“ (Právo lidu 1899).

Edici otevírá úvodní studie, jež má být „shrnutím výsledků dosavadního výzkumu, ale současně přípravným textem k další práci“ (s. 9). Popisuje základní linie, v nichž se bylo možno setkat s prací žen, ať již se jednalo o ošetrovatelky, učitelky, pracovnice pošt a telegrafů a později první intelektuálky z měšťanských řad vykonávající svobodná a jiná povolání, přes tovární práci až po práci domáckou (*Heimarbeit*) a práci služebné. Autorky pracují s (těžko zpochybnitelnou) tezí, že ženský rod byl po celé sledované období – tedy od 60. let 19. století do počátku 50. let 20. století – konstruován jako doplňkový (s. 9–10) vůči mužskému genderu bez ohledu na jejich obsahové proměny, pročež se diskurs genderových vztahů měnil výrazně pomaleji než sociální situace, na niž reagoval. Od diskursu ženy jako slabšího pohlaví se rovněž odvíjela i jejich pracovněprávní ochrana podporující zachování biologického zdraví ženy a tím i její „podstaty“ (s. 25). Tato konceptualizace genderových vztahů, která je zaměřena na rozšiřování pole působnosti (ve smyslu činností vykonávaných ženami za úplatu) nebere v úvahu a netematizuje difference/podobnosti mezi mužským a ženským světem práce.

Autorky se kriticky stavějí vůči dobové imaginaci oddělených sfér, jež mužům přisuzovala práci produktivní a ženám – v ideálním případě – práci reprodukční. Výběrem a chronologickým řazením dokumentů vytvářejí naraci o doplňkové povaze ženského rodu, kterému ani státněsocialistické panství nepřineslo nic jiného než skleněný strop a „dvojí zaměstnání“. Ve svém výkladu však spojují osvojení si dobře

vykonávané neproduktivní práce jako předpokladu pro činnost veřejnou až s argumentací uplatňovanou po druhé světové válce (s. 212 an.), ačkoliv se s ní lze setkat již před válkou první (Gelmarová 2011: 48). Uplatňování této argumentace bylo spojeno s proměnou sebe prezentace ženy z *Hausfrau* v *Home Managerin*. V této souvislosti by bylo zajímavé zjistit, dostalo-li se v českých zemích ohlasu návrhu Ellen Key, aby byla zavedena mzda za mateřství (Saurer 2014: 102–103), což by představovalo završení této proměny.

Pro zpřístupnění zvolily autorky zejména „[z]áměrně [...] méně známé či dosud needitované texty převážně z denního tisku, ženských profesních článků a memoárů [...]“ nabízející „typologický průřez diskusemi o ženské práci“ (s. 9–10). Zdá se, že záměrně opomíjejí fikční tvorbu (beltrii) ve prospěch žurnalistických, názorových a vzpomínkových textů, což je bezpochyby legitimní krok. Na straně druhé se tím autorky připravily o zajímavý zdroj umožňující pokrýt širší tematické pole ženských pracovních aktivit (viz dále), který rovněž spoluutvářel sociální realitu a rámoval výpovědi o ní.

Z konkrétních ukázek pak vedle již uvedených témat zaujmou zejména rozsáhlý vzorek českého (nejen denního) tisku reflektujícího průběh ankety o ženské práci, jež se uskutečnila ve Vídni v roce 1896, výběr vystoupení z Prvního sjezdu žen československých (1897), studie Terézy Novákové *Práce žen v Čechách* shrnující výsledky ankety o domácí práci či Olgy Stránské *Ženská otázka a válka* reagující na situaci, v níž muži zvolna vymizeli z každodenního života. Jejich místo zaujímaly postupně ženy, které však narážely na dvojí bariéru: potřebu osvojení si dovedností nutných pro uplatnění na proměněném trhu práce a „neuvědomělou pohlavnost“ vyznačující se nedostatečným osvojením „pravé sebekázně“ (s. 161–162). Zajímavé jsou rovněž ukázky věnované ženám na poštách, doktorkám a lékárníčkám i služebným, jež stály dosud spíše na okraji zájmu sociálních i ženských dějin.

vi se může stávat pravdou. A Patricia Lewis (University of Kent, Velká Británie) v tematickém panelu zaměřeném na zkoumání růstu popularity umírněných feminismů upozorňovala společně s dalšími na to, jak se tyto feminismy zřikají základních feministických hodnot nebo je opomíjejí, byť některým ženám individuálně pomáhají překonat bariéry k dosažení ekonomického a společenského úspěchu. Svým individualistickým zaměřením však opomíjejí většinu ostatních žen a podceňují podmínky, v jejichž rámci lidé utvářejí své volby i preference.

Kromě tematických panelů bylo možné se účastnit také metodologicky a aktivisticky zaměřených konferenčních workshopů. Aktivismus zde byl orientován směrem dovnitř akademického prostředí. Zhodnoceny byly jednak konkrétní strategie zaměřené na eliminaci genderových nerovností v akademických organizacích, jednak se zde představila mezinárodní síť VIDA (<http://www.vidascholars.org/>), orientující se na podporu žen v akademickém prostředí na různých stupních pracovní kariéry. Metodologické workshopy se soustředily zejména na metody kvalitativní a postkvalitativní. Diskutovalo se však také o trendech digitalizace, kvantifikace, stanovování kritických hranic a vizualizace a s nimi se rozvíjejících technikách výzkumu, a to jak z hlediska jejich vlivu na transformaci výzkumného prostředí, tak také z hlediska možností jejich využití ve feministickém výzkumu. Zdařilý devátý ročník konference ukázal, jakými různými, výše uvedenými směry se opět posunul výzkum genderu a organizací, od původního zaměření na pozice žen na trhu práce a v organizacích k feministické analýze genderovanosti organizací, jež strukturují náš každodenní život a spoluutvářejí významy, které ovlivňují naše vědění.

Již nyní, po skončení devátého ročníku konference, byla vyhlášena výzva pro organizátorky a organizátory tematických panelů desátého ročníku konference, která se bude konat v červnu 2018 v Austrálii. Hostit bude Macquarie University v Sydney. Hlav-

Většina příspěvků postihuje období do roku 1918, a to zejména s důrazem na období po roce 1890. Čtenář si téměř nevšimne skoku mezi léty 1874 a 1886 mezi čtvrtou a pátou ukázkou, což dokládá velmi pomalou evoluci diskursu ženské práce. Z prvorepublikového období si pozornost zaslouží zejména ukáзка z *Knihy ženských zaměstnání. Praktického rádce při volbě povolání dívek* psycholožky Juliany Lancové nebo výběr ze vzpomínek Albíny Palkoskové-Wiesenbergerové o nelehkých počátcích žurnalistek. Výběr textů je poměrně široký a postihuje jak komunistické, tak agrární milieu, přesto jsem se nemohl ubránit dojmu, že některá z klíčových témat zůstala opomenuta, ať již se jedná o „tlak na ženy pracující na místech mužů, aby ho uvolnily a vrátily se zpět do domácnosti“ (Bahenská, Heczková, Musilová 2011: 171), či přiblížení nově vzniklého povolání sociální pracovníce (srov. s. 24). Zaskočí zejména opominutí druhé republiky a pouze jedna ukáзка z období protektorátu Čechy a Morava, ačkoliv právě tehdy „[p]ráce, byť vynucená, poskytovala ženám vlastní příjem a s ním spojenou nezávislost“ (Bahenská, Heczková, Musilová 2011: 177). Naopak by bylo škoda nedočíst poslední příspěvek uzavírající knihu, jímž je značně kritický text z *Vlasty* z roku 1956 popisující setrvačnost tradičního myšlení, které namísto deklarované emancipace ženy bylo prodlouženou rukou (malo)měšťanských společenských vzorů jednání.

Lze-li dále autorkám něco vytknout, pak to, že v edici omezily otázku žen ve službách na problematiku služebných a opomenuly ženy v obchodě (prodavačky), které v roce 1910 vykazovaly čtvrtinové zastoupení, a pohostinství (Eigner 2010: 453–455), i nárůst počtu přivýdělavajících si žen, snažících se sloučit rodinu a práci (Horská 1983: 716). Druhou výtku lze navázat na sympatický nárok činěný autorkami v *Iluzi spásy*, jež se nechtěla programově omezovat na českojazyčné prostředí a adjektivum „český“ znovu nabylo svého zemského významu (Bahenská, Heczková, Musilová 2011: 15). Německojazyčná produkce – v Čechách

19. století jistě významná, ať již jako inspirace či kontrast – je zahrnuta pouze ve dvou případech. V prvním se jedná o (teritoriálně německé) vystoupení Rudolfa Virchowa na berlínské konferenci ženských spolků zaměřené na problematiku žen ošetřovatelek, ve druhém jde o text seznamující s organizační strukturou rakouské živnostenské inspekce. Stranou tak zůstává například jeden z prvních ucelenějších popisů dělnického života začínajícího redaktora *Prager Zeitung* Theophila Pislinga *Die Nationalökonomische Briefe aus dem nordöstlichen Briefen* (1856) či pozdější sociálněinvestigativní reportáže Maxe Wintera. Stranou pozornosti rovněž stojí bohatá činnost rakouské statistické komise vydávající například i publikace věnující se příjmové struktuře – *Die Verteilung des Einkommens in Österreich* (1907) – zabývající se i příjmem žen, či Německou sociálně demokratickou stranou vydaná publikace *Das Denkmal der unbekanntenen Proletarierin* (1937), shrnující dějiny německy mluvících a socialisticky smýšlejících dělnic v českých zemích, včetně jejich odborového sdružování, jež také není v edici zastoupeno, ačkoliv se jistě jednalo o součást světa ženské práce.

Nicméně je třeba mít stále na paměti, že se jedná o dílo přípravné a mapující terén, jež pero českých historiků a historiček dosud téměř úhrnem nepopsalo. Přes drobné nedostatky je představený výbor textů velmi záslužným počinem a přínosným příspěvkem pro široce pojaté sociálně-kulturní dějiny 19. a 20. století, který práci žen nasvěcuje z mnoha úhlů. S napětím lze proto očekávat závěrečnou monografii a doufat, že se autorkám podaří další kvalitní počín.

Literatura

- Bahenská, M. 2005. *Počátky emancipace žen v Čechách: dívčí vzdělávání a ženské spolky v Praze v 19. století*. Praha: Libri & SLON.
- Bahenská, M., Heczková, L., Musilová, D. 2010. *Ženy na stráž! České feministické myšlení 19. a 20. století*. Praha: Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky.

ními organizátorkami konference budou Alison Pullen (Macquarie University, Austrálie), Anne Ross-Smith (Macquarie University, Austrálie) a editorky časopisu Deborah Kerfoot (Keele University, Velká Británie) a Ida Sabelis (Vrije University, Nizozemsko).

Zájemkyně a zájemci musí poslat své návrhy na organizaci tematických panelů do 1. 6. 2017 na e-mailovou adresu alison.pullen@mq.edu.au. Při výběru tematických panelů budou upřednostněny ty, které jsou navrženy mezinárodními týmy zkušených výzkumníků a výzkumníků. Ty jsou povinny vybrané příspěvky recenzovat. V případě návrhu stejnojmenného monotematického čísla do časopisu Gender, Work and Organization však všechny články procházejí plným recenzním řízením.

Abstrakty jednotlivých příspěvků budou po vyhlášení vybraných tematických panelů zasílány do 1. 11. 2017. Rozhodnutí o jejich přijetí musí organizátorky a organizátoři jednotlivých panelů zaslat během jednoho měsíce.

Více informací, a zejména informace o preferovaných tématech pro rok 2018, lze najít na webových stránkách časopisu Gender, Work and Organisation.¹

Poznámky

1 Viz [http://onlinelibrary.wiley.com/journal/10.1111/\(ISSN\)1468-0432](http://onlinelibrary.wiley.com/journal/10.1111/(ISSN)1468-0432).

- Bahenská, M., Heczková, L., Musilová, D. 2011. *Iluze spásy: české feministické myšlení 19. a 20. století*. České Budějovice: Veduta.
- Eigner, P. 2010. „Arbeit(en) im Dienstleistungssektor in Cisleithanien.“ Pp. 423–466 in Rumpler, H., Urbanitsch, P. (eds.). *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. IX Soziale Strukturen, Halbband 1 Von der feudal-agrarischen zur bürgerlich-industriellen Gesellschaft*. Vídeň: Verlag der ÖAW.
- Gelnarová, J. 2011. „ ‚Matka Praha‘ a ‚dcery její‘. Diskuse o ženském volebním právu do obce pražské v občanském a dělnickém ženském hnutí mezi lety 1906 a 1909.“ *Střed. Časopis pro mezioborová studia Střední Evropy 19. a 20. století*, roč. 3, č. 2: 34–58.
- Heczková, L. 2009. *Píšíci Minervy: vybrané kapitoly z dějin české literární kritiky*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
- Horská, P. 1983. „K ekonomické aktivitě žen na přelomu 19. a 20. století.“ *Československý časopis historický*, roč. 31, č. XY: 711–740.
- Musilová, D. 2007. *Z ženského pohledu: poslankyně a senátorky Národního shromáždění Československé republiky 1819–1939*. České Budějovice: Pro Univerzitu Hradec Králové vydal Bohumír Němec – Veduta.
- Právo lidu. 1899. „Příliv žen do práce živnostenské.“ *Právo lidu*, roč. 7, 21. 4. 1899: 2–3.
- Saurer, E. 2014. *Liebe und Arbeit. Geschlechterbeziehungen im 19. und 20. Jahrhundert*. Vídeň: Böhlau.

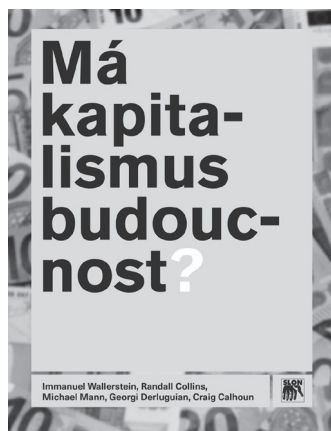
Vohlídalová, M., Maříková, H., Čermáková, M., Volejníčková, R. 2016. *Sólo pro soprán. O ženách v české politice*. Praha: Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

Kniha přispívá k diskusi o podmínkách a okolnostech politické participace žen v ČR. Vyčází z aktuálních dat kvantitativní i kvalitativní povahy. Představuje teoretické přístupy k uchopení problematiky žen v politice, zaměřuje se na zastoupení žen v politice v českém kontextu a na jeho vývoj, na názory a postoje české veřejnosti na ženy v politice a nástroje jejich podpory a věnuje se také životním a pracovním drahám vrcholových političek. Analytickou část knihy doplňuje třináct vybraných rozhovorů s předními političkami, které přinášejí neobvykle otevřenou výpověď o tom, jak se žije ženám v české politice a co obnáší snaha prosadit se v této oblasti. Kromě toho, že tyto rozhovory zprostředkovávají čtenářům a čtenářkám osobní zkušenosti političek s vrcholovou politikou a představují jejich názory, reflexe a životní příběhy v celé své komplexnosti, umožňují také sledovat, jakým způsobem jsou ve vyprávěních zachyceny vlivy různých strukturálních omezení a bariér, jak tyto bariéry působí na životní příběhy političek a na jejich volby a jak je aktérky samy reflektují a prožívají.

PODĚKOVÁNÍ

Redakce časopisu *Gender, rovné příležitosti, výzkum* děkuje za spolupráci recenzentkám a recenzentům, kteří se podíleli na hodnocení statí sedmnáctého ročníku časopisu v roce 2016.

PhDr. Marie Bahenská, Ph.D. (Akademie věd ČR, Praha); dr. Cynthia Barounis, Ph.D. (Washington University, St. Louis); Mgr. Monika Bartošová (Univerzita Palackého v Olomouci); doc. PhDr. Alexandra Bitušíková, CSc. (Univerzita Mateja Bela, Banská Bystrica); Mgr. Kateřina Březinová, Ph.D. (Metropolitní univerzita, Praha); Lenka Bušítková-Široký, Ph.D. (Arizona State University, Tempe); Mgr. Gabriela Dudeková, Ph.D. (Slovenská akadémia vied, Bratislava); Mgr. Jana Dvořáčková, Ph.D. (Masarykova univerzita v Brně); Mgr. Petra Ezzeddine, Ph.D. (Univerzita Karlova v Praze); Mgr. et Mgr. Lenka Formánková, Ph.D. (Akademie věd ČR, Praha); Mgr. Lucie Galčanová (Masarykova univerzita v Brně); PhDr. Adéla Gjuríčová, Ph.D. (Akademie věd ČR, Praha); PhDr. Petra Guasti, Ph.D. (Goethe-Universität, Frankfurt am Main); Mgr. Hubert Guzik, Ph.D. (České vysoké učení technické, Praha); Ing. Ondřej Horký-Hlucháň, Ph.D. (Ústav mezinárodních vztahů, Praha); Mgr. Ema Hrešanová, Ph.D. (Západočeská univerzita v Plzni); Mgr. Iveta Jansová (Univerzita Palackého v Olomouci); Mgr. et Mgr. Tereza Jiroutová Kynčlová (Univerzita Karlova v Praze); Mgr. Lubica Kobová, M.A., Ph.D. (Univerzita Karlova v Praze); Dr. phil. Rudolf Kučera, Ph.D. (Akademie věd ČR, Praha); Mgr. Yana Leontiyeva, Ph.D. (Akademie věd ČR, Praha); Doc. PhDr. Lukáš Linek, Ph.D. (Akademie věd ČR, Praha); Kateřina Lišková, Ph.D. (Masarykova univerzita v Brně); Dagmar Lorenz-Meyer, Ph.D. (Univerzita Karlova v Praze); Mgr. Jakub Macek, Ph.D. (Masarykova univerzita v Brně); Mgr. Jan Matonoha, Ph.D. (Akademie věd ČR, Praha); prof. PhDr. Dana Musilová, CSc. (Univerzita Hradec Králové); Mgr. Denisa Nečasová, Ph.D. (Masarykova univerzita v Brně); Mgr. Olga Nešporová, Ph.D. (VÚPSV, Praha); prof. Julie Pasamante Elman, Ph.D. (University of Missouri); Ing. Petr Pavlík, Ph.D. (Univerzita Karlova v Praze); Mgr. Hana Porkertová (Masarykova univerzita v Brně); PhDr. Marie Pospíšilová (Akademie věd ČR, Praha); M.A. et M.Phil. Petr Roubal, Ph.D. (Akademie věd ČR, Praha); Mgr. Lenka Slepíčková, Ph.D. (Masarykova univerzita v Brně); doc. Věra Sokolová, Ph.D. (Univerzita Karlova v Praze); PhDr. Lucie Storchová, Ph.D. (Akademie věd ČR, Praha); doc. PhDr. Mariana Szapuová, Ph.D. (Univerzita Komenského v Bratislave); Mgr. Eva Šlesingerová, Ph.D. (Masarykova univerzita v Brně); Mgr. Kateřina Vráblíková, Ph.D. (Akademie věd ČR, Praha).

Wallerstein, I., Collins, R., Mann, M., Derlugian, G., Calhoun, C. 2016. *Má kapitalismus budoucnost?* Praha: SLON.

Nadcházející desetiletí přinesou překvapivé otřesy a obrovské výzvy. Mnohé z nich budou doprovázeny nebývalými politickými dilematy s obtížným rozhodováním. V příštích desetiletích se také naskytnou příležitosti k tomu, aby se věci dělaly jinak, než jak to činily předchozí generace. Pětice autorů v této knize na základě svých sociologických znalostí světových dějin zkoumá, jaké asi nejpravděpodobněji tyto výzvy a příležitosti budou, a diskutuje o nich. Jedním ze základních tvrzení autorů je, že historické systémy mohou zanikat a proměňovat se v něco jiného více nebo méně ničivými způsoby. Politické a ekonomické struktury dnešního kapitalismu mohou prostě pod vlivem rostoucích nákladů a sociálních tlaků ztratit svoji dynamičnost. Opětovné nastolení společenského řádu uprostřed extrémního konfliktu může zahrnovat postupy připomínající fašismus, ale také přinést možnost mnohem širší demokracie. Právě na to chtěli autoři v této knize položit největší důraz. Tato krátká kniha ale není jednohlasně provolaným manifestem. Je to debata sobě rovných, v níž jednotliví autoři argumentují na základě svých znalostí o minulosti a současnosti lidských společností. Je to tudíž pozvánka k otevřenému a vážnému dotazování po tom, čím by mohl být příští velký obrat světových dějin.

INFORMACE PRO AUTORY

Časopis *Gender, rovné příležitosti, výzkum* je recenzovaný vědecký transdisciplinární časopis v oblasti genderových studií a feministické teorie. V časopise jsou publikovány stati, které uplatňují genderovou či feministickou perspektivu v oboru sociologie, filosofie, politologie, kulturních studií anebo v dalších sociálních a humanitních vědách. Časopis *Gender, rovné příležitosti, výzkum* vydává od roku 2000 Sociologický ústav AV ČR, v. v. i. Redakční rada časopisu podporuje publikace, které přispívají k rozvoji transdisciplinárních genderových studií v České republice s přihlédnutím k autorskému analytickému přínosu textů.

Časopis je zařazen v databázi SCOPUS, ERIH PLUS, v databázi *Central European Journal of Social Sciences and Humanities* a v dalších databázích.

Gender and Research is a peer-reviewed transdisciplinary journal of gender studies and feminist theory. The journal publishes articles with gender or feminist perspective in the fields of sociology, philosophy, political science, cultural studies, and other branches of the social sciences and humanities. The journal was founded in 2000; it is published biannually by the Gender & Sociology Department of the Institute of Sociology, Czech Academy of Sciences. The editorial board supports work that represents a contribution to the development of transdisciplinary gender studies and it takes into account the analytical contribution of manuscripts.

The journal is listed in the SCOPUS, ERIH PLUS, the *Central European Journal of Social Sciences and Humanities*, and other databases.

Instrukce pro autorky a autory

Redakce přijímá rukopisy v elektronické podobě v editoru Word zaslané na adresu genderteam@soc.cas.cz. Rukopisy zasílejte ve dvou variantách: 1. v plné variantě, včetně abstraktu v angličtině, klíčových slov, informace o autorovi/ce a kontaktní adresy; 2. v anonymní verzi, která musí být shodná s plnou verzí s výjimkou údajů, podle kterých je možné identifikovat autora/ku. Redakce si vyhrazuje právo provést další nezbytnou anonymizaci textu předtím, než text postoupí do recenzního řízení. V průvodním dopise uveďte úplnou kontaktní adresu včetně e-mailové adresy a telefonu.

Formát rukopisu

Rukopis musí obsahovat vedle vlastního textu rovněž abstrakt v angličtině (800–1200 znaků včetně mezer), název stati v češtině a angličtině, nejméně tři klíčová slova v angličtině. Příložená musí být stručná informace o autorce či autorovi, včetně kontaktního e-mailu. Stati se musí pohybovat v rozsahu 20 až 30 normostran (1800 znaků včetně mezer na stránku bez literatury včetně poznámek pod čarou), recenze by neměly přesahovat 7 normostran a zprávy a komentáře 5 normostran.

Pokud článek obsahuje tabulky či grafy, musí být součástí stejného souboru jako hlavní text. Současně je ale pošlete také jako zvláštní soubory (každý zvlášť). Pro grafy a obrázky požadujeme zdrojový soubor. Použijte písmo Times New Roman velikosti 10 bodů (u všech textových položek v grafu i v tabulce, tj. popisky os, legenda, zdroj dat atd.). Vždy musí být rovněž uveden zdroj. Název grafu, tabulky uveďte písmem Times New Roman, tučně, velikost 12 bodů. Obrázky preferujeme ve formátu TIF.

Podrobnější pokyny naleznete na internetové stránce časopisu www.genderonline.cz

Stati nabídnuté k publikaci v časopise *Gender, rovné příležitosti, výzkum* jsou postoupeny k posouzení dvěma recenzentům/kám. Autoři a posuzovatelé zůstávají pro sebe navzájem anonymní. Redakce provádí základní jazykovou úpravu textu.

For guidelines for authors in English visit www.genderonline.cz/en

Adresa redakce:

časopis *Gender, rovné příležitosti, výzkum* / *Gender and Research*

SOÚ AV ČR, v. v. i., Jilská 1, 110 00 Praha 1

telefon: +420 210310351

e-mail: genderteam@soc.cas.cz

<http://www.genderonline.cz>

SOU

Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.

**GENDER
SOCIOLOGIE**